

423
1985

3.szám

JEL

Kép

TELEVÍZIO

RÁDIO

SAJTÓ

JEL kép

A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGYEDÉVENKÉNT

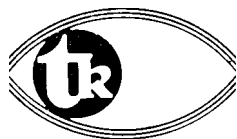
VI. ÉVFOLYAM
3. SZÁM

SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:

Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Lisztkai Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskó Tamás
főszerkesztő

A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:

Gerelyes Endréne
főszerkesztő-helyettes
Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió
Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás
Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv
Varga Zsuzsanna
folyóirat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szecsckó Tamás: Európai hiányok Magyar kultúra, európai kultúra (<i>Köpeczi Bélával</i> beszélget Nádor Tamás)	3 5
A „szívesen”-t inkább most tenném hozzá (Beszél- getés <i>dr. Kornádesz Mihállyal</i>)	13

GYÚJTÓPONTBAN

Gyertyán Ervin: Mit ér a film — ha magyar?	21
Miklós Pál: A megszólaltatott ornamentika	27
S. Nagy Katalin: „Művészet és mesterség” avagy a tárgyak jelentésrétegeiről	37

FÓRUM

Föld S. Péter: A humor-híd pillérei	40
Vicc nélkül a vicerről (Bosnyák Sándor beszélge- tése <i>Katona Imre</i> néprajzkutatóval)	50
Szekeres Péter: A filmművészet értékei a kép- ernyőn	52
Fischer Sándor: Beszédkultúránk a „kábel” előtt	56
Domonkos László: A második harmadban	60
Kövesdi László: Mibe került a Magyar Televízió?	63

KÖZELKÉP

Malecz Attila: Jóból is megárt a sok?	66
Vásárhelyi Mária: Ismétlés a televízióban	72
Szabó Ildikó: Ifjúsági rádió, Budapest?	77
Szilágyi Erzsébet: Fiatal Művészek Stúdiója a te- levízióban	82

DOKUMENTUM

A hiányzó láncszem (<i>A Világtávközlés-fejlesztési</i> <i>Független Bizottság jelentése</i>)	87

MÉG EGYSZER

Az áldozat ára	95

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL:

Bosnyák Sándor *tudományos kutató, MTA Néprajzi Kutatócsoport; Domány András, az MR munkatársa; Domonkos László újságíró, Dél-Magyarország; Fischer Sándor, a Színházművészeti Főiskola tanára; Föld S. Péter újságíró, Ludas Matyi; Gyertyán Ervin kritikus, Magyar Filmintézet; Kövesdi László, az MTV osztályvezetője; Malocz Attila, a TK munkatársa; Miklós Pál művészettörténész; Molnár István filmtörténész; Révész Sándor szociológus; Rudas János, a TK osztályvezetője; Szabó Ildikó aspiráns, ELTE Szociológiai Intézet; Szekeres Péter filmszociológus; Valkó Emőke, a TK munkatársa; Vásárhelyi Mária, a TK munkatársa.*

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

MÚLTUNK

- Levendel Ádám: Tallózás a Magyar Közvélemény-
kutató Intézet jelentéseiben (1945—1949),
X. rész 107
Molnár István: Részletek a magyar filmkrónika
krónikájából 119

ÚJ TECHNIKA

- Valkó Emőke: Video itt, video ott 126
Révész Sándor: Kovács úr piaca 130

KITEKINTÉS

- Domány András: Új folyóirat Varsóban 135
Rudas János: Svédországi tömegkommunikáció:
pillanatképek 138

SZONDA

- Öt év mérlege 148
Kongresszus előtt és után 154
„Nem tudom, mikor oldódnak meg” 157
Tragédia egyenesben 158

TALLÓZÓ

- Könyvekről 161
Lapokból 172
Rövidre fogva 181

LAPOZGATÓ

- Johan Galtung: Új információs-kommunikációs vi-
lágrend felé 189

Európai hiányok

Nyugat-Európa sajátos hiánygazdaság tüneteit fogja észlelni egy-két éven belül — legalábbis ezt prognosztizálja néhány olyan legfrissebb szakértői jelentés, amely a televíziós műsorok piacát elemzi. Az Európai Gazdasági Közösség egyik bizottsága szerint a nyolcvanas évek végére a nyugat-európai televíziózásnak legalább évi másfél millió órányi műsoranyagra lesz szüksége. Ennek mintegy harmadrésze drámai és szórakoztató műsor, így ezekben a műfajokban már előre látható egy évi 125 ezer műsorórányi negatív szaldó. Gerhard Weis, az Osztrák Rádió és Televízió agytrösztjének egyik fontos alakja, olyan BBC számítást idéz, amely szerint a jelenlegi nyugat-európai műsorgyártó kapacitás az 1990-es szükségletnek csak mintegy fél százalékát képes előállítani. S az adatokon túl drámai az a következtetés is, amelyet az EGK bizottság jelentése megfogalmaz: „Európa televíziós iparát, amely már ma sem tudja maga szolgáltatni a sugárzott műsoroknak még a felét sem, egyszerűen elsöpörhetik, s vele együtt a nemzeti európai kultúrákat is. Minthogy Európa a technológiai versenyfutásban már lemaradt Japán és az Egyesült Államok mögött, féltő, hogy a kultúra és az információk körüli csatában is elsöprik.”

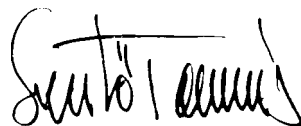
A huszadik század utolsó évtizedének hiánycikke tehát a televízióműsor lesz. Legalábbis az Európában gyártott tévéműsor, mert a közeljövő „háromszintű” televíziója (műholdak, hagyományos adások, kábel), féktelen étvágyát csillapítandó, egyre növekvő mennyiségben fog a tengeren túlról importálni. Már csak azért is, mert míg például az európai stúdiókban készült tévéorozat egy órája 250 ezer dollárba kerül, a „Dallas”-ból — megfelelő nagyságú rendelés esetén — már 7 ezer dollárért ki lehet hozni egy műsorórát. Ez a jelenlegi, mesterségesen magas dollárárfolyam mellett is elgondolkodtatónan olcsó — hát még nyíler jó üzlet lesz, amint természetesebb dollárparitások alakulnak ki.

S hogy még mindig a kemény tényeknél maradjunk, lássunk néhány adatot a másik oldalról, a hirdetések világából. Anúnt az International Herald Tribune április 22-i római tudósításában hirt ad róla, 1984 volt az első olyan év, amelyben Olaszországban több pénzét költötték hirdetésekre, mint filmgyártásra . . . Fellini és Antonioni hazájában, a Cinecitta földjén. Az országban 1984-ben a bruttó nemzeti termék (folyó áron) 14 százalékkal nőtt, a hirdetésekre fordított összeg viszont 39 százalékkal. S ennek alapvető oka a magán-tévéársaságok — és -hálózatok — megerősödése. A prognózisokban is tükröződik az Amerikán-küüli világ hirdetési iparának rendkívül dinamikus fejlődése. Míg a 2000. évre a világ hirdetési iparának összkidásait 874 milliárd dollárra becsülik (ami az 1980-as szint 794 százaléka), a nem-amerikai hirdetési ipar — benne elsősorban Nyugat-Európával — az 1980-as érték 850 százaléka fog feljutni. Az Egyesült Államokban ugyanis a kereskedelmi alapokon működő tömegkommunikáció — a hirdetések első számú hordozója — kezdet kezdetétől jelen volt, Nyugat-Európában viszont csupán az utóbbi években kezd tért hódítani; meglehetősen rohamosan, amint a jelen és a jövő adatai mutatják.

A képlet tehát világos. Hiány van (lesz) hazai, európai gyártású televíziós produkciókban. Az amerikai termék, olcsó áron, bármikor a rendelkezésre áll. Évről évre több kereskedelmi — tehát a hirdetésekéből profitáló — televíziós program tör a piacra, s igyekszik gazdaságosan megtölteni műsorperceit. És legkönnyebben ezt az amerikai termékből teheti.

Mennyiben érinti mindez a magyarországi televíziózást? Nyilvánvaló, hogy hazánkban is rohamosan nő a televíziós programok műsorszükséglete — még akkor is, ha a helyi kábelrendszerek elsősorban nem internacionális műsorokat kívánnak továbbítani. Másrészt a műsorholdak „túlsordulása” miatt egyre inkább számolni kell a kozmopolita — elsősorban szórakoztató — programok vételeinek elterjedésével. Harmadrészt (s ez némiképp kiegyenlítő szerepet játszhat!) a hirdetések felfutásának dinamikája valószínűleg még a szocialista piacgazdaság további fejlődése esetén sem lesz olyan erőteljes, mint Nyugat-Európában.

A hazai műsortermelés bőkezű — új mecénásokat is bevonó — fejlesztésére tehát továbbra is szükség van. Felkutatásra érdemes továbbá minden olyan lehetőség, amely a — még nálunk is egyre bővülő — kereskedelmi forrásoknak a hazai műsortermelésbe való bekapcsolását elősegítheti. Végül — és ezt az Európai Kulturális Fórum heteiben nem lehet elég hangsúlyosan megfogalmazni! — szükség van az európai televíziós együttműködés minden eddiginél dinamikusabb fejlesztésére, akár koprodukción, akár műsorcsere alapján, akár egyéb formában. A tömegkommunikációs fejlődés globális, mennyiségi vonatkozásai ugyanis a regionális és a helyi kommunikáció fejlesztésének minőségi paramétereivel hozhatók leginkább egyensúlyba. Vagyis olyan műsorpolitikával, amely nemzeti, de európai is egyben.

Magyar kultúra, európai kultúra

Köpeczi Bélával beszélget Nádor Tamás

Fotó: Moldvay József

Kelet-Közép-Európa egyik kicsiny országa néhány napra vendégül látja az európai kultúrát. Olyan képtelenség ez, amely — nem könnyű időkben — mégis realitássá vált. Egy földrész kultúrájának képviselői találkoznak Budapesten eszmecserére, mely jóval tágabb körben bizonyíthatja: nem lehetetlen a párbeszéd; ha az emberiség javát — mi több: fennmaradását — kívánjuk szolgálni, szót kell értenünk. A vendéglátó különleges tiszte alkalmat kínál sokféle töprengésre, számvetésre. A kulturális miniszterrel lapunk gondolkodásmódjához, arculatához illeszkedő, itt-ott e kötöttségeken túltekintő háttérbeszélgetést készítettünk.

— *Európa egyik sajátos térségében élünk ezer esztendeje. Megítélése szerint miképpen láttuk-látjuk innen Európát, s kontinensünk kultúráját? Mit fogadtunk be, s adhattunk-e mi is valamit a földrész kultúrájának?*

— A hiteles válaszhoz tisztázni kell, hogy mit is jelentett számunkra az európai kultúra. E tekintetben igen sajátos helyet foglaltunk el Európában. Mielőtt Pannónia földjére jöttünk volna, az óshazából indulva, végigmentünk Kelet-Európán. Magunkkal hoztuk a finnugor örökséget, de a kelet-európai kultúrának sok elemét is. Ismertük például a keleti keresztény egyházat, a bizánci kereszténységet is. Mégis a másik kereszténységet, s vele a nyugat-európai kultúrát választottuk, történelmi érvényű-értékű megfontolásból, tudatosan. A választáshoz, persze, nem kevés idő kellett, és sok külső-belső küzdelem árán kapcsolódhattunk azután teljes mértékben a nyugat- és közép-európai régióhoz s annak keresztény kultúrájához. Azaz, Magyarország — Lengyelországhoz hasonlóan — az utolsók közt kötődött a nyugat-európai művelődéshez. Ilyen módon, főleg kultúránk mélyrétegeiben, a kétfajta kultúra ötvöződött. A nyugati kereszténység elfogadása révén — a kelet-európai, a bizánci kultúrával szemben elválasztó szerepet is betöltöttünk. Kivált sajátos helye volt ilyen szempontból Erdélynek. E térség történelmében évszázadokon át együtt élt ugyanis a kétféle kulturális hagyomány — ha úgy tetszik: kelet és nyugat —, a nyugati kereszténység s annak a reformáció hozta újításai, s a bizánci kereszténység, tehát a görögkeleti vallás, s a hozzá kapcsolódó kultúra. Az együttélés kölcsönhatások kialakulását eredményezte, mindenekelőtt a népi kultúra körében

Ha tehát — e nagyon távoli előzményeket is ismerve — azt vizsgáljuk, hogy a magyarságnak milyen adottságai vannak a különböző kultúrák befogadására, megértésére, kijelenthetjük: történelméből következően különleges fogékonyság alakult ki e népben, hiszen keleti és nyugati hatások egyaránt érték. Ennek tudatára azonban csak a huszadik században, Bartók Béla és Kodály Zoltán munkássága, s a népi írók mozgalma nyomán ébredtünk. Túlzasok, torzítások, aránytévesztések is voltak a tudatosítás korai időszakában, azonban végül — úgy hiszem — hiteles képet nyertünk arról, miképpen hatott a két kultúra a magyarságra. Elmondható tehát: történelmi okunk is van arra, hogy Magyarország az európai kulturális fórum színhelye legyen. Mégsem hiszem, hogy e kedvező múltbeli mozzanat elegendő lett volna a megtisztelő felkéréshez. Sokkal inkább az a felismerés, hogy a helsinki folyamat a mai világban a kultúra révén is erjesztő szerepet tölthet be. A javaslattevő Franciaország bizonyára e reményben gondolt arra, hogy hasznos lenne az európai kultúra első összejövetelét éppen egy szocialista országban megrendezni. S annak, hogy e javaslat a többi ország megértésével találkozott, sokféle, újabb keletű oka is lehet.

Nevezetesen: a magyar szocialista fejlődés és annak kulturális sajátosságai is hozzájárulhattak a döntéshez, kiválasztásunkhoz. Köztudomású, hogy 1945 után — az ötvenes évek torzításait és egyoldalúságát is tekintetbe véve — a kultúra fogalmát egyetemesebben értelmeztük, mint korábban bármikor. Mást, többet jelentett számunkra az európai kultúra is. Egyes értelmiségiek már 1945 előtt tágitani kívánták e fogalom körét, de századunk első felében mégis csak igen kevesen ismerték nálunk a kelet-európai kultúrát. S talán épp közvetlen szomszédainkat ismertük legkevésbé. A cseh, a szlovák, a román, a szerb stb. műveltséget — különösen az irodalmat — csak 1945-öt követően kezdtük igazán befogadni. Az akkori nagy műfordítási láz lehetővé tette, hogy legalább a legjobb műveket (ké-

sőbb, sajnos, nem csupán ezeket) elhelyezhessük a magunk műveltségterképén. A klasszikus orosz irodalom, Tolsztoj, Dosztojevszkij — sőt Solohovval a szovjet — az olvasó értelmiség körében nem volt ismeretlen. Ám e műveltség legnagyobb része nem jutott el hozzánk a rendszerváltozásig. Felfedezés számba ment tehát ezt a kultúrát megismernünk. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a szellemi kapuk beszűkültek, de a nyugat-európai nagy kultúrák alkotásai — elsősorban a klasszikusok — akkor is eljutottak hozzánk.

A hatvanas évektől pedig valóban kinyílt a magyar kulturális élet, minden — akár keleten, akár nyugaton létrejött — szellemi érték, igazi újdonság befogadására. Elmondható: napjainkban alig van olyan jelentősebb irodalmi, képzőművészeti, zenei stb. jelenség, esemény, amelyet Magyarországon ne lehetne megismerni. (Más kérdés, hogy vajon mindenki meg is akarja-e őket ismerni.) Az egyetemességre és — elnézést a kissé kopottas kifejezésért — a nyitottságra való törekvést a magyar kulturális élet egyik nagy eredményének tartjuk, és — feltehetőleg — így vannak ezzel mindazok, akik igyekezettünket rokonszenvvel kísérik. Épp ezért sajnálatos, hogy bizonyos rétegek, csoportok körében ismét elfogultságok tapasztalhatók. Egyoldalúságok, amelyek megnyilvánulnak a divatok elfogadásában, s a mindennapi kultúrában is. Kiszorul e jegyben sok minden a kelet-európai világból, ami azelőtt köznapjaink természetes része volt. Például a folklór. De a magas kultúrában is tapasztalható a kirekesztő szándék, kivált, ami az úgynevezett modernség értelmezését illeti. Van, aki keleten mindent avíttnak minősít, ha az a hagyományt akár csak ismeri, és mindent korszerűnek, ami esetleg csak múltó divat. Ám minden kirekesztés az egyetemes tájékozódás lehetőségét szűkíti. Ki-ki, természetesen, kiválaszthatja az alkatához, ízléséhez illőt. De a tendenciózus „válogatás” — amely azt hirdeti, hogy csak Nyugaton születik új, korszerű — az valójában hamisít, sze-

gényít. Megfoszt bennünket attól, hogy az európai kultúra fogalmát az egyetemes műveltségbe illesszük. (Más kérdés, hogy a század elején és a két világháború között mennyi értéket hozott létre a nyugat-európai avantgárd. Senki sem kifogásolhatja, hogy mindezt, más értékekkel párhuzamosan, számon tartjuk.)

Ezért hangsúlyozom: az egyoldalúságtól óvni kell magunkat, egyebek közt saját reális helyzetfelmérésünk-értékelésünk érdekében. S ha erről nem feledkezünk meg, azt is tudomásul vesszük: a kultúráról szólva orientációról is beszélünk. Arról ugyanis, hogy számunkra nem lehet közömbös, értelmiségünk milyen irányban tájékozódik, s az érdeklődése mire irányul. Mert a kulturális érdeklődés természetesen maga után vonz ideológiai, politikai, társadalmi stb. kérdéseket is. Óhajunk, hogy a magyar értelmiség, minden művelődő honfitársunk csakugyan lehetséges teljességében ismerje meg az európai kultúrát, s ne csupán valamelyik részét, szegletét.

— *A huszadik század utolsó negyedében élő európai ember — sokféle történelmi és mindennapi tapasztalat árán és révén — már aligha gondolhatja, hogy a régi Európában él, s hogy ez a földrész, hagyományai okán vagy ereje folytán — még ma is a világ közepe. Annyi más szellemi központ létrejött és értelem-, sőt, emberiségpusztító szándék kialakítása után, milyen sajátos szerepet játszhat Európa az egyetemes kultúrában? Híhető-e, hogy itt, Budapesten megpendítenek egy hangot, s az majd mindenfelé visszhangzik?*

— Az Európa-központú szemléletet csakugyan föl kellett adni: ennek lehetőségét a huszadik század hozta el. Mielőtt ugyanis megszülettek volna azok a technikai eszközök, amelyek lehetővé tették más kultúrák megismerését, csak egy igen csekély számú kisebbség volt képes ez irányú tájékozódására. Nyugat-Európa — lehetőségeinél fogva — hamarabb fedezte fel az Európán kívüli kultúrákat — az ázsiait vagy az afrikait stb. —, mint, mondjuk, Magyarország. Az egyetemes kultúra

fogalma ma már, természetesen, nem csak az európai műveltség körét foglalja magában. Az egyetemességet goethei értelemben érdemes felfognunk, abban a reményben, hogy a huszadik század vége alkalmas a világkultúra befogadására. Nálunk, úgy hiszem, ez irányban is sikertült előrelépünk. A szocialista országok — gazdasági, politikai, társadalmi okok miatt — szinte rákényszerültek arra, hogy minden égtájra figyeljenek. Nyugat-Európában viszont, sajnos, a kelet-európai kultúrák iránti érdeklődés sem olyan fokú, amilyen — épp az új technikai eszközök birtokában — lehetne. Bizonyos bezárkózás jellemzi ezeket az országokat, holott minden ésszerű, humánus érv ez ellen szólhat.

Az Európa-központúság, persze, nemcsak azért tarthatatlan, mert a magassfokúan fejlett technika, a tömegkommunikációs közlés sok-sok ága révén bárhová el lehet jutni, s be lehet mutatni az egyetemes kultúra értékeit is. A bezárkózás vagy bármiféle túlzott európai öntudat elavult, mert a világ nagy eseményei, fordulatai, folyamatai — természetesen — nem kizárólag Európában történnek, nem csupán a mi kontinensünkhöz kötődnek. Ha például arra gondolunk, hogy a fejlődő világ mekkora terhet és megoldást sürgető feladatot jelent a huszadik század végén élő emberiségnek, azt kell mondanom: az Európa-centrikusság — öngyilkosság. Öngyilkosság, hiszen a fejlődő világ feszültségei nem csupán az érintett térséget veszélyeztetik. Minden megoldatlan kérdés az egész emberi nemet fenyegeti válsággal, háborúval. Ha Európa nem érti meg a fejlődő világot, maga is veszélybe kerül. S természetesen kultúráját is bajba sodorhatja.

— *Magyarország kulturális jó híre, köztudomásúlag határainkon túl is — keleten és nyugaton egyaránt — rokonszenvet keltett. Az érdeklődők hosszú ideje megbecsüléssel kísérik a művelődés honfoglalását, terjedését, ha úgy tetszik: forradalmát. Am mostanában mintha lassult volna az áram, az emberek nem mindig érzik a kulturálódás értelmét, hasznát. Magyarán: az igazi minőségi*

változás várat magára. Talán még mindig nem értjük eléggé, hogy amíg a kultúra nyelvén szót tudunk váltani, talán nem kell a jegyverek ugatásától tartanunk . . .

— Azt ma sem vonhatja kétségbe senki, hogy a forradalmi változásokkal a magyar társadalom hozzájuthatott a számára korábban elérhetetlen kultúrához. Népünk iskolázottabb lett, gyarapodtak az igények, civilizálódtak mindennapjaink; mondhatnánk így is: sokkal több kultúra „fogyott”. A radikális változások után természetesen, lassult az ütem, hiszen a kultúra minőségi befogadásának, elsajátításának időszaka következett. Ezért nem lehet ma már kultúránkat — hitelt érdemlő módon — pusztán számokkal, statisztikai adatokkal jellemezni. A mai magyar reformpolitikának szerves részét alkotja az a kulturális politika is, amely az általános műveltség gyarapítását szorgalmazza, a megfelelő szakképzéssel s a tudományos-technikai eredmények átvételével, hasznosításával, továbbfejlesztésével párhuzamosan. E folyamat a demokratizálódás s általában: a demokrácia gyakorlásának alapfeltétele, hiszen kellő ismeretek elsajátítása s választási képesség híján e tekintetben sem tudunk előbbre jutni. Mindehhez — ne feledjük — bizonyos öntudat szükséges. Minőségileg új gond ez utóbbi, hiszen az individuális kérdés korábban nem játszhatott olyan jelentős szerepet, mint napjainkban. Ma a közösség, az egész társadalom érdeke, hogy az egyes ember öntudatra ébredjen, hiszen csak így képes folytonos megújulásra, csak így tudja képességei legjavát nyújtani. Mindebben a kultúrának rendkívüli felelőssége, sokféle lehetősége van. A kultúra funkciói ugyanis egészen másfajta közegben érvényesültek, mondjuk, 1945-ben, s teljesen más hazai, nemzetközi környezetben érvényesülhetnek ma. Ha netán a kultúra iránti figyelem hanyatlását véljük érzékelni, azért még nem állíthatjuk, hogy az emberek érdeklődése beszűkülött, korlátozódott, másra irányul. Valójában mindez a társadalom mozgásával, mozgásirányaival

függ össze. Magyarán: ha nem törekszünk arra, hogy a társadalom minőségi változásait a kultúrában is érzékelhessük, akkor természetesen gyengül a kultúra presztízse. Más szóval élve: ha az iskolai végzettségnek, a szakképzettségnek, a műveltségnek nincs kellő becsülete — anyagiakban kifejezve —, nem kell meglepődnünk, ha sokan gyakorlatiasan gondolkodnak.

Amikor annak idején a kulturális forradalomról beszéltünk, a művelődés az emberek előbbre jutásának egyik fontos előfeltétele volt. S a munkamegosztás szemszögéből is, hiszen ez döntötte el, hogy milyen helyet foglalhatnak el a társadalmi hierarchiában, ettől függött a jövedelmük is. Nem csoda hát, ha szellemi gyarapodásukhoz szorosan kapcsolódott öntudatosodásuk mértéke is. Ma az a gond, hogy az említett követelmények — a tudományos-műszaki haladás, a demokratikus fejlődés, az önmegvalósítás ügye (az ember, persze, csak perszonális kapcsolataiban, a közösség részeként keresheti, realizálhatja önmagát) — nem érvényesülnek eléggé a gazdasági-társadalmi feltételrendszerben. A célok és a lehetőségek közti feszültség okozza aztán a konfliktusokat. Ne felejtjük azonban el, hogy a feszültségek milyen új kulturális követelmények között jelentkeznek. Az elmúlt húsz-harminc esztendőben jóval többen elvégezték az általános iskola nyolc osztályát, mint korábban (most már a korosztályok 96 százaléka), s a négyosztályos középiskolát is sokkal számosabban (az adott korosztályok 50 százaléka). Ebből következően gyökeresen megváltozott a kultúra iránti igény. Újat hozott a tömegkommunikációs eszközök, s főleg a televízió elterjedése is. A tévé (s most ne firtassuk, hogy milyen minőségű) kultúrát visz minden házba, minden családhoz. Általános kulturálódásról beszélhetünk tehát továbbra is, épp csak nem úgy működik a kultúra, hogy a minőséget kellően megbecsüljük. Ezért azonban elsősorban nem a kultúra alkotói vagy terjesztői felelősek, hanem a jelenlegi feltételrendszer.

— Minden társadalom alkot magának olyan kulturális modellt, amelyhez közelíteni szeretne, s e jegyben megalkotja a számára eszményien művelt ember képét. Köztudomású: mi is többször megfogalmazzuk, majd — a kor parancsára — módosítottuk ezt az ideált. Közben hol ez, hol az érdemtelenül háttérbe szorult; féltettük műveltségünket a két kultúra szakadásától, oktatásunkat hibáztattuk, és így tovább. Manapság milyen műveltségmodellt vallunk magunkénak?

— A hetvenes évek elején a Magyar Tudományos Akadémia közoktatási bizottsága kidolgozta a korszerű műveltség modelljét. Ez voltaképpen a századvég s a jövő századelő műveltség tartalmait igyekezett meghatározni. Ez az elképzelés szolgált aztán az oktatás fejlesztési programjának alapjául. Leegyszerűsítve: programunk azt tűzi ki célul, hogy a különböző társadalmi kategóriák szerint különbözőképpen, s a szükségletektől is függően, magasabb fokú általános műveltség alakuljon ki. Ez az elgondolás szemben áll azzal a ma divatos nézettel, amely a túl korai és túlzó specializációt hirdeti. A szakmai képzésben is az alapozást állítjuk előtérbe, a specializációt mind közép-, mind felsőfokon későbbre halasztjuk. E felfogás a valóban humánus társadalomban és természetben élni tudó ember eszményét fogalmazza meg. Megítélésünk szerint ugyanis általános műveltség nélkül szakműveltség sincsen, s csak az előbbire lehet az utóbbit ráépíteni, ha nem szakbarbárokat akarunk nevelni. A műveltségképpen, persze, eszmék és értékek rendszere jut kifejezésre. S a huszadik század végén élő ember voltaképpen ma is arra keres választ, amit annak idején Romain Rolland kérdezett Lev Tolsztojtól, hogy hogyan kellene élni. Erre bizony, még Tolsztoj sem tudott nagyon meggyőzően felelni, mert azt mondta, hogy szeretni kell a jót és a szépet. Ebben, persze, teljesen igaza van, s ha ezzel az általánossággal beérné a mai ember, lehet, hogy ugyanezt mondanám én is. Ám, hogy számunkra ma mi a jó és mi a szép, azt nehéz meghatározni.

Amikor például az oktatási törvény körül kiobbant a vita, sokáig azon csatáztak, hogy csupán az oktatás szót, vagy az oktatás-nevelés, esetleg a nevelés-oktatás szópárt használjuk. Eleinte úgy véltem: a kettő szétválaszthatatlan egységet alkot, elegendő tehát, ha a törvénytervezetben az oktatás szót használjuk. De kiderült, hogy a pedagógusok többsége azt kívánta: a nevelés szó is szerepeljen, sőt, azt tegyük előre. Az igény elgondolkoztatott. S még inkább az, hogy ki-kennyire különbözőképpen képzelte el a nevelést...

Ami kétségtelen: napjainkban az etika, ha úgy tetszik, az etikai kategóriák által meghatározott normatív gondolkodás előretör, s a kultúra igazi gondja, hogy ennek hogyan felelhet meg. Úgy, hogy maga is visszatér a régi, klasszikus, hagyományos normativitás hirdetéséhez (a konzervatív ideológiák előnyomulása azt látszik igazolni, hogy erre halad a világ), vagy pedig úgy, hogy megújulva igyekszik megőrizni mindazt, amit a fejlődés magával hozott, mondjuk, a reneszánsz óta, az etikai gondolkodásban, de figyelve a huszadik század nagy változásaira is. A szocialista fejlődésben is az átmenet időszakát éljük, s ezért vagyunk bizonytalanok a saját normáink meghatározásában és alkalmazásában. A viták azonban azt bizonyítják, hogy a válaszadás sürgető. Én ezt tartom ma szellemi életünk egyik nagy problémájának.

— Sok általánosság hangzik el arról, hogy nem megfelelő a politikai kultúránk, fejletlen a vitakultúránk. Az efféle megjelölés rosszsallásokkal — bármennyi is bennük az igazság —, úgy hiszem, nem sokra mehetiünk. Megítélése szerint mi az oka annak, hogy a viták oly gyakran álviták — eltérő nézetek sorakoznak egymás mellé, vagy azonos nézetek lépnek fel a bátor odamondogatás álruhájában —, hogy az eszmecserében épp eszmék nincsenek jelen, hogy a nézetcsereket nemegyszer személyeskedő vagdalkozás helyettesíti, hogy ugyanazt — a továbbhaladás legkisebb reménye nélkül — újra

meg újra felmelegítik? Hogyan juthatnánk el olyan politikai és vitakultúrához, amely segíthetné ember- és világképzünk alakítását?

— Ahhoz, hogy vitatkozni tudjon az ember, álláspontja is kell, hogy legyen. Gyakran tapasztalom: azért nem halad előre a nézetcsere, s azért nem követhető, hogy miről vitatkoznak, és azért nem tudják egymást meggyőzni a beszélők, mert nézetük, jól végiggondolt álláspontjuk sincsen. Kialakult továbbá bizonyos tartózkodás is, sőt félelem, hogy erről vagy arról politikai-eszmei nézetünk is legyen. Azt még megírják, elmondják, ha nem tetszik — tegyük fel — a színdarab vagy a színészi játék, netán a rendezés, a regény nyelve, a festő esetkezelése. Pusztán szellemi, esztétikai síkon még bírálgatgatunk. Ám, ha valakinek netán eszmei ellenvetése is van, igencsak meggondolja, hogy közzétegye-e, ha nem óhajtja, hogy szűkkeblűséggel, netán dogmatizmussal vagy konformizmussal vádolják. Pedig hát, amióta a világ világ, eszmei-világnézeti különbségek is voltak, s ezekről sem kellene — valamiféle álszeméremből, vagy egyszerűen, mert nincs kikristályosodott álláspontunk, nagyokat hallgatni. Ezért is érezzük, hogy szelleni életünk, hogy úgy mondjani, eléggé lanya . . .

— A másik tapasztalat talán a fentiek-nél is kellemetlenebb. Folyik a vita valamilyen konkrét kérdésről. Mondjuk, történelmünk egyik-másik eseményéről, személyiségéről. S kiderül: a vitapartnerek egyszerűen nem vesznek tudomást a legújabb szakirodalomról, s felújítanak ötven éve eldölt vitákat. (Most ünnepeltük például II. Rákóczi Ferenc halálának 250. évfordulóját. S ma úgynevezett művelt emberek ugyanazokat a kérdéseket teszik fel egymásnak, amelyeket már 1913-ban vitattak, Szekfű Gyula Száműzött Rákóczija kapcsán.) Történelmi regények, drámák olvasásakor pedig azt lehet megfigyelni, hogy az írók múlt századi, e század eleji forrásanyaggal dolgoznak, s nem ismerik az új eredményeket. Ugyanez tapasztalható nem-

egyszer, sajnos, az oktatásban. Tanáraink rég elavult tételeket is továbbadnak tanítványaiknak. Vagyis a tudományos kutatás eredményei túl lassan jutnak el a közvéleményhez. Ez is oka a viták egyoldalúságának, sőt korszerűtlenségének.

Technikai gond, de nem elhanyagolható: ha a nézetcsere a sajtó hasábjain folyik, gyakran túl hosszú idő után követik egymást az összecsapó közlemények. Így az olvasó nem alkothat képet az érintett gondolatkörben. A jó vitának használ a viszonylagos egyidejűség. A lassú, elfolyó disputák végén az ember nem is tudja már, miről is volt szó valójában. Nemcsak a vitakultúrát kell tehát elsajátítanunk — amely természetes következménye, együttjárója az érett politikai kultúrának —, hanem a hozzá szükséges feltételeket is meg kell teremtenünk. S ez sok esetben nem az egészséges közszellemen, demokratizmusunk fokán, hanem — amint a főnti példa is bizonyíthatja — egyszerűen technikai feltételeken múlik.

— *Az ember csakugyan gyakran tapasztalhatja, hogy régi nézetek konzerválódnak az értelmiség közép- és alsó rétegeiben. Sajnos, épp azokhoz jutnak el kevésbé az új ismeretek, akiknek dolguk lenne, vagy lehetne a továbbítás. Az új felismerések közzétételében tevékenykedik — egyebek közt — a sajtó, a rádió és a televízió. Mit tehetnének még a tömegkommunikációs fórumok az említett folyamat gyorsítására?*

— Amikor a Magyar Tudományos Akadémián dolgoztam, én voltam felelős a sajtómunkáért. És a legkülönbözőbb kísérleteket tettem annak érdekében, hogy az új eredmények mennél gyorsabban eljussanak a tömegkommunikációhoz. A legfőbb ok, amiért erőfeszitésem nem járhatott igazi eredménnyel, az volt, hogy nem találtunk megfelelő közvetítőt. Nem akadt elég olyan újságíró, aki vállalta volna, hogy annyira elmélyedjen egy-egy tudományban, hogy képes legyen a közvetítésre. (Pedig ehhez nem kellett volna

magát tudós szakemberré képeznie. Csupán alapos tájékozottságra, eligazodási képességre kellett volna szert tennie. Megkíséreltük, hogy tudósokkal irassunk cikkeket, vagy hogy ők adják közre az újdonságokat a tömegkommunikáció hangzó-látható fórumain. E próbálkozás azonban ritkán járt sikerrel. Mert a közvélemény — érthető módon — csak azt képes befogadni, ami élményszerűen jut el hozzá. Az unalmas szakmai beszámolók nem kelhetnek érdeklődést. S furcsa módon a fenti rossz tapasztalatok nemcsak a természettudományok körében érvényesek. A társadalomtudományokat érintő kérdésekben sincs már például publicisztika, a tudományos műveket sem kíséri megfelelő visszhang. Legfeljebb egy-egy recenzió formájában. Így viszont csak az juthat el a közvéleménybe vagy annak bizonyos rétegeibe, ami körül kitör a botrány. A botrány vagy annak foka pedig, ugye, nem valami pontos és hiteles értékmérő. Aki a külföld jelesebb lapjait olvassa, tapasztalhatja, hogy azokban rendszeresen, s igen színvonalasan foglalkoznak a friss kutatási eredményekkel . . . A tömegkommunikáció nálunk ritkán alkalmaz specialistákat. Holott az all round újságíró, úgy hiszem, kiment a divatból. Am hadd legyenek ez egyszer kissé szigorúbb: gyanítom ugyanis, hogy nemcsak erről van szó. A dolgokat könnyen, erőfeszítés nélkül elintézni óhajtó magatartás is gátja az ismeret-továbbadásnak. A közvélemény-formáló értelmiség — mert természetesen nemcsak az újságírókra gondolok — nem kívánja, követeli magától a nagyobb kíváncsiságot, a megfelelő diszciplinát, fegyelmet, rendszerességet. Ez olyan könnyelműség és gyengeség, amelynek mindannyian kárvallói vagyunk. Ezért hát nagyon nem szeretem a szellemi restséget.

— *Visszatérve kiindulópontunkhoz: vajon mi, magyarok, adhatunk-e valamit Európának az európai kulturális fórum révén? Van-e olyan sajátosságunk, szellemi tartalékunk, amelyre másoknak is szükségük lehet? Így is kérdezhetem: mit ér a magyar kultúra? S végezetül:*

mit kaphatunk, remélhetünk mi, lehet-e számunkra is jó hozadéka az összejövetelnek?

— Mindent egybevetve — tehát az említett bajokról, gondokról sem megelégedkezve —, elmondható: Magyarországon az elmúlt negyven évben igen jelentősen fejlődött a kultúra, s gyarapodott a többség műveltsége is. Napjaink magyarországi szellemi arculatát a sokféleség s az egyetemesség igénye jellemzi mind az alkotásban, mind a befogadásban. E szemlélet révén a legkülönbözőbb kultúrák jelen lehetnek hazánkban. Az állam támogatást ad ehhez; s ha nem érezzük is mindig elegendőnek ennek mértékét, a támogatás módját ad az igazi értékek kiválasztására. Ezeket az eredményeket azok az említett ellentmondások sem feledtethetik.

Ami a magyar kultúra ismertségét vagy elismertségét illeti, erről személyes kutatási tapasztalataim is vannak. Ifjúkorom óta foglalkoztam ugyanis azzal, hogy milyen a hírünk a világban, milyen a világ magyarságképe. Az elmúlt fél évszázadban sok minden történt: kultúránk bizonyos értékei eljutottak a nagyvilágba. Bartók és Kodály kétségtelen része ma már az egyetemes kultúrának. Néhány képző- és iparművészünk ugyancsak világszerte ismert. Újabbban a magyar film is ismertté vált, főként a fiatal európai értelmiség körében. Irodalmunkkal, amelyben pedig mi sok egyetemes értéket tartunk számon, sajnos, más helyzet. Számos művet lefordítottak s kiadtak a szocialista országokban, kivált a Szovjetunióban, s e révén ezek sokakhoz eljutottak. Nyugaton viszont még legjobbjainknak is inkább csak tiszteletbeli sikerük van. Kis csoportok olvassák csupán irodalmunkat; igaz, e körökben csakugyan hozzáértő elismeréssel . . .

A kulturális fórum remélhetőleg módot ad arra is, hogy közelebb hozzád egymáshoz Európa különböző zónáit, ahogyan megismertesse itt is, ott is min s azt, amit érdemes megismertetni. A

fórum az ehhez vezető utat, technikát, ha úgy tetszik, a szükséges anyagi feltételeket is felkutathatja. E felfogás jegyében remélem, hogy ez a találkozó nem a konfrontáció, hanem éppen az együttműködés színtere lehet. Ezért is tartom oly megtisztelőnek, hogy az összejövétel házigazdája éppen Magyarország. Mi a kultúrát alkalmasnak

érezzük arra, hogy a népek és az egyes emberek ismerkedjenek, egymáshoz közeledjenek. E jegyben vallom — ha jelszószerűen hangzik is: a kultúra egyik eszköze a békének. Számomra tehát az európai kulturális fórum a sokoldalú eszmecsere fóruma, a szellemi értékcseréé, s mint minden ilyen összejövétel: béketalálkozó.

A „szívesen”-t inkább most tenném hozzá

Beszélgetés dr. Kornidesz Mihállyal, a Magyar Televízió elnökével

Dr. Kornidesz Mihály, az MSZMP KB tagja 1930-ban született. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán előbb egyszakos történelemtanári diplomát szerzett, majd elvégezte a pedagógia szakot is. 1953-tól a Budapesti Pártbizottságon dolgozott, és közben óraadó tanár volt a Fazekas Mihály Gimnáziumban, később a József Attila Gimnáziumban, illetve a Budapesti Tanítóképző Intézetben tanított. 1961-ben került az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályára, amelynek 1973-tól tíz éven keresztül vezetője. 1983 nyarától a Magyar Televízió elnöke. Az elmúlt évtizedekben több fontos pedagógiai témájú cikket, tanulmányt publikált, részt vett jelentős határozatok előkészítő tudományos vizsgálatokban, antológiák szerkesztésében, illetve összeállításában.

Az alábbi beszélgetés a Magyar Rádió „Hívja a 33-43-22-es telefonszámot” című műsorának szövege alapján készült. A hallgatók nevét, telefonszámát vagy címét — ahol a kérdés tőlük származott — elhagytuk, és az eredetileg elhangzott szöveget a nyomtatás igényeinek megfelelően szerkesztettük, stilizáltuk. A rádiós műsort Wisinger István vezette, szerkesztette: László György. Elhangzott: 1985. május 6-án a Petőfi adón, 21.05 és 22.05 között.

— *Fel tudná-e idézni azt a napot vagy estét, amikor életében először látott tévé-műsort?*

— Egészen pontosan, azt hiszem, nem, de azt igen, hogy mi maradt meg bennem, mint első televízióműsor: az 1962-es „Ki mit tud?”. Élénken emlékszem Koncz Zsuzsára, Gergely Ágnesre, Kern Andrásra és másokra.

— *Ekkor már volt odahaza saját tévé-készüléke?*

— Nem, természetesen ekkor még nem volt.

— *Mikor vettek tévét?*

— Valamikor az év őszén vettünk televíziót. Amikor az első kislányom született.

— *Vissza tud-e emlékezni arra, hogy, amikor megkérték, vagy megbízták azzal, hogy a televízió vezetője legyen, mi jutott először az eszébe?*

— Valami olyasmi, hogy egy szót sem szólnék, ha azt mondták volna,

hogy legyek az Iskolatelevízió vezetője, vagy a Közművelődési Főszerkesztőségé. De hogy elnök legyek, őszintén szólva, ez nekem nem jutott eszembe.

— *Tehát meglepődött rajta?*

— Igen, meglehetősen.

— *És szívesen vállalta?*

— Végül is, hosszas gondolkodás után, elvállaltam. A szívesent inkább most tenném hozzá.

— *Mennyi időt tölt a televízió előtt?*

— Naponta kb. 2 és fél—3 órát. Este fél nyolctól kezdve gyakorlatilag az adás végéig. Természetesen odabent is szoktam nézni, néha valamit előre, néha valamibe csak belenézek. De ezt nem számolom hozzá, hiszen a munkához tartozik.

— *Hogyan választja ki a műsorokat, melyeket megnéz? Elsősorban az otthoni időszakra gondolok.*

— Inkább fordítva mondom. Ha

máshová készülök, azt választom ki inkább úgy, hogy vajon van-e valami olyasmi, ami kevésbé érdekel, vagy amit már láttam, és akkor megyünk el inkább színházba, moziba vagy akkor olvasok.

— *A televízió elnökének van-e vagy lehet-e kedvenc műsora, kedvenc televíziós személyisége: Kedvenc riportere, kedvenc bemondója?*

— Természetesen vannak olyanok, akiket az ember jobban szeret, de ilyen, hogy egyetlen egy kedvenc, ilyen nincs. Nagyon szerettem mindig Vitrayt, nagyon élveztem a Stúdiót az első botladozások után, szeretem a Panorámát és szeretem a televíziós játékokat, közülük jó néhány műsort készítő gárdával már korábban is megismerkedtem.

— *Ki a tévé elnökének a főnöke? Kinek tartozik beszámolni? Ki szítja és ki dicséri?*

— Hogy ki szid, ki dicsér? Gondolom, elsősorban a nézők. Bizonyára meglehetősen sokan vannak, akik szidnak. Talán valamivel többen is, mint akik dicsérnek. De visszatérve az alapkérdésre, természetesen a televízió vezetőjének is van főnöke. Kettő is. A kormányban Csehák Judit miniszterelnök-helyetteshez tartozik a televízió közvetlenül. A pártban az ügyek intézője, a közvetlen munkakapcsolat, a Központi Bizottság Agit. Prop. Osztálya.

— *Van-e a televízió elnökének is prémiuma például?*

— Prémiuma nincs. Nincs semmi ilyesmi. Az már nagyon jó, ha a műsort elismerés kíséri.

— *Mit gondol, miért szabadít el néha igazán szélsőséges indulatokat a tévé műsora?*

— Azt hiszem, elég bonyolult és több évtized alatt kialakult társadalmi véleményrendszert takar ez a kérdés. A televízió ma már ott van mindegyikünk lakásában, vagy legalábbis majdnem mindannyiunkéban. Jelenleg hazánkban a családok 94—95 százaléka rendelkezik legalább egy készülékkel, egyötöde pedig kettővel is. Tehát tulajdonképpen már választhatnak is, de

nem mindig teszik meg. Szóval, a készülék kéznél van, és mindenki azt várja, hogy szinte csak ez adja számára a szórakoztatást, az információt. Ha valaki moziba megy, akkor elkezd válogatni a filmek között. Ugyenez a helyzet a színházi műsorral. A televíziónál megnyomja a gombot és várja, hogy helyette valahol valaki kiválasztja azt a jót, ami teljesen természetes addig, amíg csak egy csatornán van műsor, de amikor már kettő van és választani lehet, akkor ez már nem ennyire természetes. Egy kicsit tehát megszoktuk, hogy ez ott van. Ez a legegyszerűbb és ezzel akarunk élni. Van a dolognak egy másik oldala, hogy tudniillik különböző felmérések szerint az ország lakosságának mintegy fele lehetőséghez nem is nyúl. Egyrészt nem is tud nyúlni. Olyan körülmények között él, hogy nincs alkalma arra, hogy — mondjuk, a könyvön, vagy esetleg a helyi kultúr-otthon valamilyen rendezvényén kívül — mást is választthasson, tehát rá is van utalva a televízióra. Ebből adódik természetesen a mi felelősségünk, hogy úgy igyekezzünk kielégíteni az igényeket, hogy azok valami felé vigyenek is (nem úgy mint a rossz pincér, hogy csak kiszolgálom, hanem ajánlok is). Még akkor is, ha az első, második menetben nem ízlik az, amit ajánlani próbálok. De nem szabad rátukmálni sem. Ne érezze úgy, hogy mindenképpen rá akarják erőltetni. És még valami: közben más művészeti ágak iránti igényt is próbálok felkelteni. Erre szolgál például a Stúdió és a gyerekeknek szóló műsorok közül nem egy. De a felnőtteknek készített programokban is mindig érdemes azzal foglalkozni, hogy bővüljön ez a kör. Még egyszer mondom, vannak akik teljesen a televízióra szorulnak. Mindenekelőtt a nyugdíjasok, a kisebb keresetű, többgyermekes családok és azok, akiknek nem a kereset, hanem a családi élet függvényében kell otthon lenniük. Az egyetlen dolog, ad nekik valamit a világból, a kultúrából, ez a doboz. Azt hiszem, ezért vannak ilyen indulatok.

— *Persze nagyon érdekes, hogy ha, mondjuk, megbukik egy színdarab, vagy*

egy egész színházi vezetés, az nem okoz országos felháborodást. Megbukik a televízió valamivel, és azonnal felháborodnak?

— Azon egyszerű oknál fogva, mert a televízió valóban sok embert érint közvetlenül. Amikor ennyien néznek valamit, akkor a sugárzás pillanatában rögtön kiderül, hogy nagyon sokan elégedetlenek. De nem mindenki ugyanazért. Hadd mondjak egy nagyon egyszerű és konkrét példát. Az én családomban pl. nem szeretik a cirkuszt és nem szeretik a magyar nótát, kevésbé szeretik a dalokat. Most volt egymás után két ilyen est, amikor mind a kettő műsoron volt. Hát természetes dolog, hogy én otthon minden voltam, csak okos nem, szép sem nagyon. Ahogy ezt ilyenkor mondani szokták. Önmagában persze ez nem baj, mert nyilvánvaló dolog, hogy egy csomó embert viszont ez a két dolog rendkívül vonz, és biztos vagyok benne, hogy a cirkusz rengeteg embernek okozott gyönyörűséget, jókedvűen nézte, és „A magyar dal ünnepét” nemkülönben. A gond akkor van — és hadd tegyem rögtön hozzá, ebben van a mi hibánk is —, ha a másik csatornán nem mindig tudunk megfelelő választéket adni. Valamilyen ellenpontot.

— Vajon miért?

— Egyrészt azért, mert nem mindig van olyan műsor, vagy olyan hosszú, odaillő műsor, másrészt pedig mert mi sem szoktuk meg eléggé, hogy erre jobban oda kell figyelni. Belső vitáink alapján merem mondani, hogy úgy tűnik: jobban érti nálunk is a műsor-igazgatóság, mások is, hogy két különböző jellegű, más rétegnek szóló műsort kellene ilyen időszakokban adni. Ezért ennek a feszültségnek a tudatosabb feloldására törekszünk már, de egelőre a próbálkozásoknál tartunk.

— Azt hiszem egyébként, hogy ez a helyzet is hozzájárul, hogy a televíziót talán minden más intézménynél több bírálat éri.

— Tény és való, hogy a televízió munkásságával, műsoraival szemben

nagyon sok a bíráló megjegyzés. Ezek jelentős részének indokoltságát magam sem tagadom. Dolgozhatnánk jobban. Tudjuk ezt és megpróbáljuk összeszedni magunkat. Most is vannak belső reformjaink, megújulási kísérleteink pontosan ennek az érdekében. Egyébként olyan televízióssal nem találkoztam még, aki ad abszurdum véve elégedett a televízió munkájával. Már csak azért sem, mert nem mindegyiket ő csinálja, hanem egyik-másik részét a szomszédja. De nem akarom viccel elütni a dolgot; van egy belső elégedetlenség a televízióban. Tehát szó nincs arról, hogy nekünk csak ez tetszik, mi kizárólag ilyent szeretnénk. Megújítandónak, jobbítandónak tartjuk a televíziót, egyetlennek a munkánkat, és őszintén mondom, szeretnénk rajta javítani.

— Vajon mennyire vannak meg ehhez a feltételek?

— Ami a feltételeket illeti, ezek tényleg nagyon vegyesek. Ha azt nézzük, hogy a Magyar Televízió mi mindent tud megcsinálni, akkor azt mondom, hogy rendkívüli nagy bravúrokra képes. Világversenyek közvetítése: például tavaly augusztus 20. táján volt egy csúcsumk, amikor az alkotmány-napi ünnepekhez hozzájött egy fogathajtó-világbajnokság, és egyéb rendezvények is voltak. Óriási erőfeszítéssel, hiba nélkül, nagyszerűen meg tudtuk csinálni. Előfordult viszont, hogy egy egyszerű műsorban, ahol három ember beszélgetett, kétszer is megszakadt a műsor. Telefonálok, nem értem, mi történt. Közlik, hogy valaki kétszer végigment a termen és belerúgott a kábelbe, az szétcsett, és ettől egyszerűen kimaradt egy percre vagy fél percre az adás. Tehát ilyen végletek között dolgozunk. A Hírháttér jó néhány adását a televízió egyik étterméből adtuk — szerencsére még nincsen szagos televízió —, kifejezetten rossz körülmények közül. De lehetne folytatni tovább. A dolog lényege tehát, hogy helyzetünk tele van rendkívüli végletekkel. Egyetlenegy alapproblémánk van, amin szeretnénk változtatni, és hadd tegyem hozzá jó érzés-

sel, hogy a politikai vezetés ebben támogat is bennünket. A Magyar Népköztársaság kormánya tavalyelőtt elhatározta, hogy gyorsabb fejlesztési lehetőséget ad a televízióknak, és megengedték, hogy ebben az évben elkezdjük új stúdiók építését a Bojtár utcában. Két stúdió építéséről van szó. Miért fontos ez? Egy stúdió elég drága beruházás, de nagyon jól megtérül. Tudniillik, ha nincs elég stúdió, akkor közvetítőkocsikat kell venni. Az előbb említett Hírhátér esetében kiállt a televízió elé az a közvetítőkocsi és ugyanúgy működött, mintha egy sportmérkőzést venne fel. Egy ilyen mozgó eszköz — gondolom, ezt nem érdemes magyarázni — sokkal többbe kerül, mint az álló eszköz, és természetesen gyorsabban elhasználódik. Tehát van remény arra, hogy most el tudunk indulni egy pillanatnyilag drágább, de hosszabb perspektívában olcsóbb és biztonságosabb megoldás felé azzal, hogy stúdiókat építünk. Hadd tegyek hozzá még egy dolgot. Most, hogy az emberek érdeklődése tényleg növekszik a politika iránt, szeretnénk még egy híradót készíteni délután. Ezt egyszerűen azért nem tudjuk megcsinálni, mert nincs hozzá stúdió. Jelenleg a Magyar Televízióknak összesen négy stúdiója van, és abból is ebben az évben kettőt javítani kell. Ezek elhasznált, régi stúdiók.

— *Mennyi az előfizetői bevétel, és ez fedezi-e a televízió üzemköltségeit?*

— Az előfizetői bevétel 2 milliárd 150 millió körül van. Ez adódik a televízió régi ötven forintjából, plusz a rádió tíz forintja. Ez a bevételeknek a fő része. Emellett a televízióknak van bevétele a Kereskedelmi Igazgatóságon keresztül, a reklámokból. A kettő együtt nagyjában-egészében fedezi a Magyar Televízió költségeit.

— *Ezek a számok is azt mutatják, hogy ezek szerint tehát a televízió körül rengeteg pénz forog. Mégis gyakran arra lyukadunk ki, hogy azért mégis elég pénz a televízióra? Szóval, az ember azt mondaná, hogy ha valamire, akkor a televízióra csak kell, hogy legyen pénz?*

— Jelenleg az ország abban a hely-

zetben van, hogy meglehetősen takarékosan kell élnünk. Amikor a televízió megszületett, akkor volt egy bizonyos félelem a televíziótól, hogy elvonja majd az embereket a színháztól, a mozitól; ez valamilyen szellemi rágó-gumi. Másfelől meg azt mondták, hogy ez lesz a csodaszer, amely megváltja a kultúrát, amely okossá, műveltté teszi az embereket, és így tovább. Nos, ebből a két végletből az lett, hogy várjuk meg: mi jön ki ebből, és nem eléggé támogatták a televíziót. Ez érthető is. Közben a dolog megfordult. Kiderült az is, hogy a televízió bizonyos hibákat képes felnagyítani, ez kétségtelen. Az előbb említette a színházi előadást. Ha például egy rossz színházi előadást ad a televízió, akkor persze megváltozik a helyzet, mert azt megnézik másfél-kétmillióan, amúgy pedig legfeljebb néhány tízezren néznék meg. Tehát a szerepe mindenképpen megvan. A mechanizmusok egy kissé úgy rendezkedtek el, hogy védeni minden mást a televízióval szemben. Hadd mondjak erre egy példát, talán nem árulok el nagy titkot. Mi olyan filmeket is szoktunk adni amelyeket a MOKÉP-től vásárolunk. Elég nagy vita volt a Volt egyszer egy vadnyugat című amerikai film miatt, amikor a nézők kívánságára ismétlésben újra levetítettük. Ezért mi másfél millió forintot fizettünk ki a MOKÉP-nek. A karácsonyi Csillagok háborúja, nem akarok túlozni, majdnem négy millió forintjába került a televízióknak. Miért? Hiszen ennyibe biztos nem került a MOKÉP-nek sem. Ők most azt számolták ki, hogy ha mi nem mutatjuk be, akkor még többen nézték volna meg a moziban. Holott a MOKÉP ezen óriási mértékben keresett, és szerintem lényegesen nem esik vissza a nézettség azért, mert a televízió bemutatta. Legalábbis egyelőre ezt az adatot nem, vagy nem teljesen igazolják. A Csillagok háborúja nem kerülhetett többé 10 ezer dollárnál. Ha húszba került, akkor is, tessék kiszámolni.

Én úgy látom, hogy most a kormányzat megértette és világosan tudja, hogy a televízió mennyire fontos. Említet-

tem már, hogy a kormány fokozott fejlesztést határozott el. Most viszont ehhez a lehetőségek, az anyagi eszközök kevésbé állnak rendelkezésünkre, mint korábban. De úgy tűnik, hogy a fejlődésből lesz valami. Ezt el fogjuk tudni érni, mert a politika, a témával foglalkozók ma már lényegesen jobban értik, mint bármikor, hogy mennyire fontos dologról van szó.

— *Tervezik-e a hétfői adásszünet megváltoztatását, hiszen ilyenkor az ország jelentős részében nézik a műsort, csak nem a miénket?*

— Amikor eredetileg elhatározták, hogy Magyarországon hétfőn ne legyen televízió, szerintem ez értelmesebb volt. Legyen egy olyan nap, amikor az emberek ne rohanjanak ezért haza. Maradjon idő a baráti beszélgetésekre, legyenek a családban meghittebb órák, amikor tudnak egymás dolgaival foglalkozni és így tovább. Ennek a ténynek egyébként nagyon jó visszhangja volt világszerte, de Európa-szerte mindenképpen. Ma is többen azt mondják, hogy igen, ez egy pozitív dolog. Nekem az a véleményem egyébként, hogy közben a helyzet megváltozott. A Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak van egy olyan felmérése, hogy a televízióval rendelkezőknek majdnem a fele hétfőn valóban néz televíziót, csak nem a magyar televíziót. Hát ezt kell végiggondolni. Egyébként most már egyre inkább kábeltelevízió is van Magyarországon. Tehát egy-egy közösség a maga dolgairól beszél, meg filmet is vetít, meg mesét is ad a gyerekeknek. Százezer lakásban van már ilyenfajta kábeltelevízió. Ezek is hétfőn adnak műsort. Tehát lassan oda jutunk, hogy hétfőn is nézik az emberek a televíziót, csak nem a mi központi műsorainkat. Egyébként három hónappal ezelőtt szakszervezetünk, a Művészeti Dolgozók Szakszervezetének elnöksége megtárgyalta a televízió munkáját; hogyan s miként vélekednek a művészeti dolgozók a Magyar Televízióról. Egyoldalnyi bíráló megjegyzést tettek, különböző műsортípusokat bíráltak, és az utolsó helyen — mintegy a végén a legnagyobb — ez állt:

és most sincs hétfőn műsor. Ezt a dolgozók sérelmezik. Előtte szidják egy oldalon keresztül, és végül kifogásolják, hogy hétfőn még csak szidni sem lehet. Tehát változatlanul az a helyzet, hogy nagyon sokan kérik ezt. Én úgy gondolom, hogy előbb-utóbb ezt a kérdést érdemes lesz elővenni. Mi a feltételek függvényében egyébként megfelelő időben javaslatot fogunk tenni a kérdés rendezésére.

— *Említett imént egy érdekes dolgot, hogy a televízióknak olyan társadalmi funkciója is van, hogy adott szituációkban, adott esetekben szidni lehessen valakit vagy valamit. Személy szerint ezt nem lehet könnyű hosszú távon türelemmel bírni. Például, amikor a nősoridő korlátozása miatt elárasztották a televíziót szemrehányásokkal.*

— Ez valóban kissé tipikus példa. Nem teljesen, de részben igen. Vegyük előbb a konkrét problémát, mennyit lehetett forintban megtakarítani? Azt hiszem, 12—13 millió valahol az az összeg, ami a sugárzásból visszamaradt. De a kormánynak természetesen nem is ez volt a célja. Itt a cél az volt, hogy bizonyos csúcsidőben ne növekedjen a fogyasztás, lehetőleg csökkenjen. Azt hiszem, hogy ezt a célt nem teljesen, de bizonyos mértékben sikerült elérni. Még ennél is fontosabbnak tartom, hogy valamivel lehetett érzékeltetni, hogy itt baj van. Hosszú a tél, tartós a hideg, rendkívüli állapot van. Emberek, értsétek meg, hogy itt valami más van! Az előbb szóba került, hogy mennyire értik, vagy mennyire nem értik a televízió fontosságát. Szerintem ez tökéletesen az volt, amivel a legjobban és a leggyorsabban lehetett érzékeltetni. Hadd mondjam el, amikor visszajöttem a kormány elnökhelyettesétől, ahol is azt az utasítást kaptuk, hogy holnaptól kezdve nincs délelőtti műsor, és elkezdtem mondani, hogy milyen csökkentések vannak, az első kérdés az volt, hogy akkor holnap reggel sem lesz műsor. Mondtam, hogy nem lesz műsor. Most tíz perce arról beszélünk, hogy hogy csináljuk, mint csináljuk. És vasárnap reggel sem lesz műsor? Szóval, nehe-

zen esett le a húszfillér. Egyébként ugyanez volt a nézőknél is. A telefonok jól jelezték ezt. De eltelt egy-két nap, és akkor megértették, hogy itt valami más van, amire oda kell figyelni. Ennyiben szerintem ez feltétlenül elérte a hatását. Visszatérve a konkrét szemrehányásokra. Mindenki tudta, hogy nem a televíziót kell ezért bántani. Nem a televízió döntött így. De hát a televíziót könnyebben lehetett bírálni. Hogy lehet ezt elviselni? Hát, istenem, benne van a fizetésünkben. Ki lehet ezt bírni. Nekem inkább az a problémám — és ez a kritikák egy részére érvényes, azt hiszem —, hogy nem szívesen veszi az ember, amikor tudatosan azt próbálják elhíttetni, hogy a televízióról van szó, pedig valami másról van szó. Mert legyen a dolog tiszta. Amiért a televíziót kell bántani, azt adják meg, ha úgy tetszik, a televíziónak. Ezen mindig könnyebb elgondolkodni. Én attól leszek dühös, ha postásnak nézik a televíziót. Azt tudom, persze, hogy ennek is megvan a maga társadalmi szerepe. Nem is erről van szó. Ezt meg is értem, csak nehezebben viselem el, mint a másikat.

— *Miért nem válaszolnak a kritikákra?*

— Nézze, ez egy vitatott kérdés, de a kritikák sem egyformák. Megjelennek olyanok, amelyekre úgy reagál az ember, hogy: nem örül neki, de hasznát, értelmét látja, amit mondott vagy írt az illető, és megpróbál rajta a gyakorlatban változtatni. Számos ilyen dolog volt. Műsorokkal kapcsolatban, magatartással kapcsolatban. Nem állítom, hogy töretlenül, de bizonyos minimális jelenségek legalábbis lemérhetőek. Sőt ennél tulajdonképpen több is a változás a kritika hatására. Az olyan kritikára, ami viszont valamit részletesen magyaráz, és látszik, hogy nem teljesen érti a dolgot az illető, nem eléggé gondolta végig az egészet, nem hiszem, hogy érdemes válaszolni. A néző látta a produkciót, és elolvasta a kritikát, maga is tud valamiféle véleményt kialakítani. Mégis vita van, hogy válaszoljunk-e, ha a kritika olyan kérdést vagy ténybeli ferdtést tartalmaz,

amit nehéz elviselni. Nem voltam itthon, tehát egészen pontosan nem ismerem az esetet, de úgy tudom, hogy volt egy ilyen szóváltás, hogy igazából kinek a műsora a Stúdió '85. Egy kritikus szerint: „a félművelt sznobok műsora” . . . Szóval, ezt tényleg nehéz kibírni szó nélkül. Erre szerintem is válaszolni kell. Vagy ha a jóindulatunkat próbálják valahogy kétségbe vonni, akkor arra is valahol válaszolni kell. Nemrég valaki megkérdezte tőlem, hogy miért nem nyitunk egy állandó rovatot, amiben visszaverjük a kritikát. Nincs ennek az ég adta világon semmi értelme. Egyébként hadd mondjam: ha valahányszor komolyan visszalóttunk valamilyen kritikára, annak mindig az lett az eredménye, hogy kétszerezesen visszalóttak. És rögtön azt a vádat kezdték el hajtogatni, hogy ha valami megjelenik 50 ezer példányban, akkor maguk miért válaszolnak ötmillió példányban? És tulajdonképpen ezzel csináltunk nagyot az illetőből; viszonylag kis közösség által ismert emberből csináltunk egy országos hírémbert. Ezért is meggondolandó, de az nem ártana, ha a tévével kapcsolatos nézetekkel, az illetékesekkel együtt, tisztességesen foglalkoznánk műsorainkban is.

— *Sokakat érdekel, hogy a műszaki fejlődés hogyan befolyásolja a hazai televíziózást. Például a műholdak terjedése?*

— Magyarországon is lesz műholdról műsorszóras. Szeretnénk ezt megcsinálni. Egyébként szeretnénk, ha egyik műsorunkat a szocialista országok közös műholdja sugározná. Ilyen irányú tárgyalások már folytak. Ez szerintünk belátható időn belül megvalósul. Hogy nem ebben az évtizedben, az nagyon valószínű. Olyan műsorszóras Magyarországon, amit közvetlenül, vevőkészülékkel, vagy kisméretű antennával otthon lehet venni, valószínűleg inkább 87–88-ra várható. Nyugati társaságok készülnek erre. Olyan műholdadás, amelyet nagyközönségi antennákkal lehet venni, olyan tulajdonképpen most is van. Nyugatnémet, ill osztrák cégek vannak benne, talán svájciak is. Lesz ilyen francia

program is az elkövetkező időben. Valószínűleg szállodákban rövidesen lehet majd ilyen látni. Milyen hatása lesz ennek? Azt hiszem, hogy vannak dolgok, amikben nem leszünk versenyképesek. Láttam már ilyen műsort egyébként Finnországban, ahol egy angol műhold adott naponta két filmet, popműsort, revüt, mindig világsztárokkal. Ezekkel mi nem tudunk versenyezni. Sportversenyekkel sem, az esetek egy részében, mert nem mindenhez tudunk hozzájutni. De az is biztos, hogy a helyi közösség dolgaiban, az országon belüli dolgokban mi igenis versenyben leszünk, hiszen amennyiben a hírközlésünk, a politikai munkánk megfelelő, akkor az nyilván elsődleges lesz. És erre a versenyre fel kell készülni természetesen jobb műsorokkal is. Hogy, mondjuk, egy magyar nyelvű, Szabad Európa-szerű televízió megjelenik? Egyáltalán nem biztos — még egyszer mondom —, hogy ilyen lesz, de én úgy emlékszem, hogy a Magyar Rádióknak sok vonatkozásban használt ez a verseny. Nekünk is tehát mindenekelőtt a politikai kérdések, a társadalmat érintő, az egyes társadalmi rétegeket érintő problémáknak a feltárásában, az ezzel kapcsolatos politikai munkában lehet és kell erősítenünk. És én itt nagyon fontosnak tartom a kábeltelevíziót, ami egy másik összefüggésben került szóba. Ezek egyikében-másikában — kettőben biztosan tudom — ilyen képűség-szerű dolog van, illetőleg élő képűség van. Olyanról is tudok, hogy az egyik városban nyílt várospolitikai műsor volt, nyílt vita, hogy mit fejlesszünk, hogy fejlesszünk. Úgy tudom, hogy némely helyen készülnek arra, hogy választás előtt programbeszédet lehessen mondani. Tehát a helyi politikában a mi tudásunk, erőnk azért sok mindenre alkalmas, és ebben azt hiszem, hogy lehet és érdemes komolyan venni a dolgot. Nemzetközi tapasztalatok is ezt jelzik. És még valamit. Nyugaton rettenetesen féltik saját műsoraikat a műholdaktól. Mindenekelőtt azért, mert a nemzeti kultúrával szembeni lépésnek tekintik. Tehát nekünk is erő-

síteni kell a magyar irodalom, a magyar művészetek feldolgozását. Mert ezt soha, senki más nem tudja megcsinálni nélkülnk, helyettünk, és ez valami olyan lehet, ami ellensúlyt adhat a kommerciális kultúrával szemben még akkor is — még egyszer mondom —, ha annak csillogásával, mi nem valószínű, hogy tudunk versenyezni.

— *Persze itt a televíziózás stílusáról is vita folyik. Gyakran kapjuk azt a szemrehányást, hogy a politikával foglalkozó riporterek igen bátrak, ha nyugati politikussal ülnek szemben, akkor is, ha nekünk nem rokonszenves arab politikussal. De igen udvariasak a szocialista politikussal történő beszélgetés során, vagy akár itthon?*

— Udvariasak is, meg időnként nem udvariasak, tegyük azért hozzá. Gyakran kapunk olyan bírálatot, hogy a Hírháttérben egyéb helyen igen is erőteljes kérdések és elég komoly szócata is kialakul. Néha azt is szokták mondani, hogy az embereink egy része nem elég udvarias. Én azt hiszem, hogy a közönséget jól képviselő, nem a kérdezett személy ellen szóló, hanem a politika érdekében kérdező riportertípus alakítása, riporteri tulajdonságok fejlesztése mindenképpen feladatunk. És azt hiszem, hogy ahogyan bátrabban merünk hozzányúlni a kérdésekhez (nyugdíjasok problémájához pl. az utóbbi időben), vagy az árak problémájához, árak minőségének gondjaihoz, az egészségügy, a lakásépítés elmentmondásaihoz, azért ezeknek a megközelítési módjai jelzik már, hogy itt van egy célszerűen gondolkodó és élesen kérdező riporteri alkat megjelenítésének lehetősége is. Nagyon szeretném aláhúzni, hogy ugyanakkor van felkészületlenség. Ebből fakadóan néha agresszivitás is. Ezek leépítendő, de én azt hiszem, hogy a kérdéseket jól megfogalmazó és élesen vitatkozó — élesen, de nem tiszteletlenül vitatkozó — riporteri magatartásnak van jövője.

— *Milyen kapcsolata van a közönséggel? Hogyan jut el önhöz a nézők véleménye?*

— Vannak hivatalos módszerek, amelyeket másutt találtak ki. Mi al-

kalmazzuk. Van egy ún. hatezer főre kiterjedő panelünk, amely rendszeres vizsgálatot ad. Egyébként elég sok közönségtalálkozónk van, amelyeken néha én is részt veszek. Most a műsorigazgatóságunk elhatározta, hogy jobb, aktívabb kapcsolatot épít ki a közönséggel. Ezt nagyon támogatom. Biztatom őket arra, hogy különböző, nem formális találkozókat szervezzenek.

— *Sokat foglalkoztatja az embereket a sportműsorok helyzete. Általában két-fajta kérdés van — az egyik, hogy miért van olyan sok sport, a másik, hogy miért van olyan kevés? Az egyik szerint nincs igazán pénzünk a sportra, a másik szerint túlságosan sokat költünk rá. Miért nem közvetítenek NB I-es meccseket, de miért közvetítik a teniszt, amikor az periférikus? Mi a helyzet egyáltalán? Mennyire elégedett a sportműsorokkal?*

— Talán az elején egy adatot hadd mondjak, a Magyar Televízió műsorainak mintegy 10 százaléka sport. Persze, ez egyenetlenül oszlik meg. Azt hiszem, az utóbbi 3—4 hétben a sportrajongók nem nagyon panaszkodhattak. Ez nem a televízió érdeme természetesen, hanem a Videotoné például, mert idáig jutott a kupában. Meg különböző véletlenek egybeesése, hogy sok világvetést rendeztek. Sok ez, vagy kevés? Az én véleményem az, hogy kevés. Többet kellene. Igazából nem az aránnyal van a valódi baj, hanem mi rendkívül kevés műsoridőben sugárunk. Ez még nem került szóba. Európában az egyik legkevesebbet sugárzó televízió a magyar. A környező országok mind többet sugároznak, és következőképpen több is a sport. Mi is szeretnénk több labdarúgást közvetíteni. Itt évek óta az a kérdés — nem mi találtuk ki —, hogy ne növeljük, vagy jelentősen ne növeljük a labdarúgó-mérkőzések számát. Az az OTSH-nak, de mindenekelőtt a Labdarúgó Szövetségnek a kérése, hogy inkább adjunk sportösszefoglalókat. Egy-egy bajnoki fordulót például próbáljunk rövid, egyóránnyi vagy ötvenperenyi műsorban összesűriteni. Megkíséreltük, most már keressük a megoldást. Meg kell mondani, hogy még magánvállal-

kozóktól is kértünk ajánlatokat, ott sajnos minőségi problémák adódtak. Ezért nem tudtuk vállalni. Ahhoz, hogy meg tudjuk csinálni heti egy vagy két alkalommal ezt az egyóránnyi műsort, a sportosztály számítása szerint, illetve a gazdasági igazgatóság számítása szerint szükség van mintegy 20—30 főre és 6,5—7 millió forintra. Hadd mondjam: pillanatnyilag egyik sincs. A 30 főt elvileg sem tudom helyeselni. Nincs arra lehetőség, hogy a televízió növelje a létszámát. Az utóbbi években igyekeztünk csökkenteni, és ezen nem szeretnénk változtatni. Tehát az eltávozottak helyére nemigen veszünk fel embert. Most, ha ezt a 6 millió forintot ráteszük, akkor több mint egyharmadával növeljük a sportosztály költségvetését. Ebből kiderülnek az arányok is. Ezt nem azért mondtam, hogy a lehetetlensége a dolognak váljék világossá a néző számára. Nem erről van szó. Keressük a megoldást. Miért közvetítünk ilyeneket, hogy Davis Kupa, vagy sí, vagy egyéb dolgok? Mert erre is van igény. Nem olyan tömegméretű, mint a labdarúgásra, de van. Szerintem a két dolog nem ellentétes egymással.

— *Befejezésül egy utolsó kérdés, amely kissé periférikusnak tűnhet, de nem érdektelen, mert jelzi, hogy a televíziótól is várják belső életünk változásainak nyomon követését. A világon sok helyen a televízióban vallásos műsorokat is sugároznak, és ezt teszi a Magyar Rádió is. Jött-e már a különböző felekezetek részéről ilyen jellegű igény a televízióhoz?*

— Ilyen hivatalos igény nem fogalmazódott meg, s magam részéről nehezen megvalósíthatónak tartom az ötletet. Ma Magyarországon tizenegy felekezet működik, hogyan tudnánk ezeknek mind szót adni? Ellenben szívesen megszólaltatunk egyházi férfiakat — gondoljon például Lékai bíboros kitűnő portréfilmjére — és sugárunk a magyar egyházak helyzetét megfelelő tisztelettel, méltó módon bemutató műsorokat, például látható volt a Nyitott utak című dokumentumfilm is.

Gyertyán Ervin

Mit ér a film — ha magyar?

Irodalmi párhuzamot vonva gondolkodik el a szerző — a 38. Cannes-i Filmfesztivál után egy nappal — a magyar film sikereiről és kudarcairól, filmalkotásaink marandó értékeiről s a világ filmművészetében elfoglalt helyéről.

Jó néhány esztendeje úgy hozta a véletlen, hogy éppen a Hajdú-expresszen Debrecen felé utazva került kezembe a Nagyvilág egyik száma, s benne Nagy Péter, a világirodalom egyetemi tanára, érdekes — s mint a lábjegyzetből kiderül, szintén külföldi hallgatóság számára készült — előadása „A magyar irodalom helye a világban” címmel. Ugyanis én is egy nyári egyetem külföldi hallgatósága előtt készültem előadást tartani (talán éppen ugyanaz előtt, mint Nagy Péter), és a megadott téma — a mai magyar filmművészet — is sok rokon vonást mutatott az övével (hiszen — naiv feltételezésem szerint — a külföld számára művészetünkben is az az érdekes, ami az irodalmunkból, tudnillik, ami sajátos értékeinknél fogva önálló helyet biztosít önmaga számára az egyetemes kultúrában). Mint jó sorsom szerencsés ajándékát fogadtam tehát a váratlan segítséget saját mondanivalóm megszerkesztéséhez. S miközben a zötykölődő vonatban az előadás szövegét saját gondolataimmal egyeztettem — s ezzel voltaképpen egy jóval idősebb, fogalmaiban, kritériumaiban, kategóriáiban kialakultabb művészet hagyományos szempontkészletét, kérdésselvetéseit próbáltam alkalmazni a századunkkal szinte együtt született filmművészetre, a hasonlóságok és különbségek sajátos mérlege alakult ki bennem.

Azóta több mint 15 év telt el, Jancsó Miklós világszerte a legnagyobbak közt számon tartott művész lett éppúgy,

mint az Oscar- és Visconti-díjas Szabó István, és számos magyar filmrendező — Kovács András, Gábor Pál, Sándor Pál, Kósa Ferenc, Fábri Zoltán stb. — neve cseng ismerősen a filmhez értő szakemberek körében, mégis lényegét tekintve ez a helyzet s ez a mérleg nem sokat változott.

*

A kiindulópont lényegében azonos az irodalom és a film esetében egyaránt. „Egy nemzeti irodalom művelői és vizsgálói számára talán nincs izgalmasabb és kínosabb kérdés, mint az, amit a cím állító formában rejt magában: Mi a nemzeti irodalom helye a világ-irodalomban? Vagy másként formulázva: mit tudunk mi valóban időállót — kissé fellengzősebb szóval örökérvényűt — mondani a világnak, az emberiségnek?” Ezzel a kérdéssel indítja eszmefuttatását az irodalomtörténész-kritikus szerző, de ezzel voltaképpen olyan programot ad, amelyet a nemzeti film művelője és vizsgálója éppúgy magáénak érezhet, mint akár a zenéé és a képzőművészeteké. (És természetesen itt a magyar csak mintavételként szolgál, hiszen ez a kiindulópont minden nemzet tudósai számára egyaránt izgalmas és kötelező.) Azaz a különbséggel, hogy amíg az irodalom tudósa (vagy akár a képzőművészeteké vagy a zenéé) az írott szó

(illetve festett kép, kottába öntött zene) évszázadait veti össze a Halotti beszédétől vagy az Ó-magyar Mária-siralomtól napjainkig Európa vagy a világ írott kultúrájával, hogy benne a hazai teljesítmények helyét megtalálja, a film esetében legfeljebb évtizedekben, sőt olykor években gondolkodhatunk csak. (Igaz, lázas, viharos esztendőkbén.) Ami az irodalomban évszázadok pangása, üresjárata, az a filmművészetben legfeljebb, s talán szerencsére, csak évtizedeké.

Ebből fakad aztán, hogy a filmben még viszonylagosabb az időálló fogalma, mint az irodalomban, s ma még szinte komikusan hat örökérvényűről beszélni. Először, mert történelmi aspektusból még valóban kis időt kellett kiállnia a legmaradandóbb értékűnek tartott filmalkotásoknak is — az irodalmi művek gyakran évszázados klasszikussá szentesítéséhez viszonyítva. Másodsor, ez a rövid idő is a művészi elavulás olyan rohamos tempóját diktálta, amely páratlan a hagyományos művészetek komótosan alakuló és csak századunkban megbokrosodó fejlődéséhez viszonyítva. S ez a tény általános és hazai viszonylatban egyaránt problematikusá teszi a filmalkotások klasszicitásának — értékjelző értelemben használva a kifejezést — kérdéskomplexumát is. A filmalkotások klasszikus értékében — szinte egészen a hatvanas esztendőig — nagyobb szerepet kap a történelmi jelentőség, a művek helyi értéke a filmnyelv és a filmkifejezési formák fejlődési folyamatában, mint az abszolút esztétikai értékek — noha természetesen az utóbbiaktól sem lehet teljesen elvonatkoztatni, hiszen a kettő között, ha nem is automatikusan, de többnyire egyenes arányú kapcsolat áll fenn. A maradandóságnak ez a kétszeres viszonylagossága azonban fokozott óvatosságra és szerénységre int. Talán arra, hogy az időálló és örökérvényű kritériumainak keresése helyett — amit nyugodtan az utókorra hagyhatunk — helyesebb, ha egyelőre beérjük az idő és korszerűség ismérveinek kutatásával.

Nagy Péter professzor aztán így folytatta előadását: „Gondolom, ez a kérdés minden nép fiának egyaránt izgató és izgalmas, önvizsgálatra, sőt önkritikára buzdító. Még a nagy nemzeteknek, a világnyelvek birtokosainak is, melyek pedig éppen nyelvük elterjedtsége, univerzális vagy majdnem univerzális használata miatt hozzá vannak szokva, hogy a világirodalom jelentős részét azonosítsák a maguk irodalmával; de izgalmasabb és fontosabb a kérdés a kis nemzeteknek — s különösen az ilyen kis nemzeteknek, mint mi, magyarok, akiknek számbeli kicsiségéhez még egy majdnem rokontalan, különös struktúrájú nyelv is járul; e kettős gátrendszeren kell áttörnie a műnek és az alkotónak ahhoz, hogy belekerülhessen a világirodalom áramába, s abban a géniusza, s annak megnyilatkozási pillanata által kijelölt helyét elfoglalhassa.”

Hogy állunk ezekkel a gátakkal a filmben, amely születése pillanatától kezdve egy egyetemesen közérthető művészi nyelv igényével jelentkezett, mint a képzőművészet vagy a zene? Ráadásul azzal a pozitív különbséggel, hogy technikai-forgalmazási apparátusával — elvben legalábbis — nemcsak nyelvi, de gazdasági-társadalmi feltételeit is megteremtette az új művészi kommunikáció valóban nemzetközivé válásának. S ezen a jellegen a hangosfilm csak átmenetileg változtatott, hiszen a szinkronizálás elterjedése ismét visszaadta a filmnek azt a képességét, hogy viszonylag kevés költségráfordítással (s az esetek többségében kevés művészi veszteséggel) alkotásaival túlnőjön a nyelvi határokon. Sokatmondó tény, hogy amíg az irodalomban egy évszázados, ha ugyan nem évezredes fejlődés eredményeképpen ismerhette fel Goethe a világgraszoló, egyetemes jelleget, megalkotva a világirodalom fogalmát, addig a film — megint csak elvben legalábbis — mint világművészet keletkezett, s éppen ennek evidens ténye tette szükségtelemmé, Columbus tojásává a világkinematográfia fogalmának bevezetését. Szinte azt mondhatnánk, hogy a filmben fordított volt

a helyzet, mint az irodalomban, előbb volt az egész világhoz szóló, s csak azután lett nemzetivé.

És mégis, ha csak egy futó pillantást vetünk is a filmművészet egyetemes történetére, azt tapasztaljuk, hogy struktúrája nemzeti szempontból nemigen különbözik a világirodalom szerkezetétől: a nagy és hagyományos kultúránemzetek töltik ki első sorban, ugyanúgy csak epizodikus szerep jut a kisebb népeknek (koronként váltakozva a dán, a svéd műveknek, vagy napjainkban a népi demokratikus országok, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország vagy egyes Latin-amerikai országok alkotásainak stb.), mint a világirodalom elfogadott történetében. A nagy korszakokra itt is a francia, a német, az orosz, az amerikai, az angol, az olasz film versengése, stílust és iskolát teremtő mesterei nyomják rá bélyegüket, mint az irodalomban (vagy a képzőművészetben, zenében), s még az olyan, s az említettekkel egyenértékű filmművészet, mint tesszem azt a japán is, megtartotta valamiképp különállását. A kis népek filmművészeté pedig még inkább megmaradt valahogy kuriózunak vagy az egyes alkotók filmtörténetbe „beengedett” művészetének. Pedig ki vitathatná, hogy Bergman, Jancsó, Wajda, Angelopoulos, vagy Milos Formannak még csehszlovákiai korszaka, ugyanolyan meghatározóak a nemzetközi filmkultúra szempontjából, mint az említett nagy filmszörnyek kimagasló mestereinek a művészeté.

A hátrány — bár forrása nem ugyanaz —, amit egy kis ország filmjének be kell hozni a goethei világirodalom analógiájára felfogott világfilmművészet egymással felelő csúcsainak nemes vetélkedésében, egyáltalán nem kisebb, mint az irodalomban, noha egy fiatal magyar filmművésznél látszólag sokkal könnyebb nemzetközi ismertségre szert tennie, mint író vagy festő kollégájának. Ez az ismertség azonban csak a nevének szól, amit egy-egy fesztivál vagy filmhét nyomán a sajtókritikák felkaphatnak; műve elé azonban sorompót ereszthet, s az esetek túlnyomó

többségében ereszt is a nagy filmhatalmak forgalmazása. A kettős gát: a számbeli kicsinység és a nyelvi különösség irodalmi korlátai a filmben tehát úgy jelentkeznek, mint egyfelől a sokkal szűkebb termelési bázis és kapacitás hendikepje, másfelől mint a forgalmazás minden más művészeti ág terjesztésénél koncentráltabb és anyagi érdekeltségénél fogva egyoldalúbb nemzetközi monopolizáltsága. Bár éppen az utóbbi időben figyelhetünk fel arra a sajátos jelenségre, hogy a nemzetközi — s különösen az amerikai — filmtőke áll oda támogatóul a nemzeti filmgyártások mögé, ez a segítség nagyon is csálóka, mert ez a tőke a profitban érdekelt, tehát az olcsó termelési költségekben és nem a film nemzeti jellegében, problematikájában, kulturális értékében. Az utóbbi évek magyar filmtörténete világosan bizonyítja, hogy nagy árat kell fizetni ezért a támogatásért, és a koprodukciók elterjedése — művészi, esztétikai szempontból — legalábbis ambivalens jelenség. (Bár ezt sem abszolútizálhatjuk, hiszen Szabó István olyan kimagasló alkotásai, mint a Mephisto és a Redl ezredes, nyugatnémet—magyar együttműködéssel készültek el. Sajnos azonban, egy-egy pozitív példára az ellenpéldák sokasága esik.)

*

Korunkban a világkultúra egyetemessége e fogalom kialakulása óta a legnagyobb krízisen megy keresztül, amely abból fakad, hogy a polgári kultúra már, a szocialista kultúra még nem tudja a világkultúrának azt az egyetemességét biztosítani, amelyre a tizenkilencedik században oly büszkén hivatkozott, s amelyre pedig korunknak égetőbb szüksége van, mint az emberiségnek bármikor történelme folyamán. S ennek az új világkultúrának egy igazibb és teljesebb nemzetköziség igényével kell fellépnie, arra kell irányulnia, hogy megszüntetve néhány hagyományosan fejlett ország monopolhelyzetét, valóban a művészi érté-

ket és időállóságot tegye kritériumává. Ez az átértékelési vagy inkább integrálási folyamat — amelynek győzelme harc és idő kérdése is, hiszen a különböző rendszerek szellemi-politikai „védővámjaival” is meg kell küzdenie — megindult a világirodalomban is, a többi művészetben is, és természetesen a film világában is. Ha egyelőre még túlnyomóan csak a sajtókritika és a filmirodalom, történetírás és esztétika csatornáin is, de a magyar film történetében először tartósan belekerültünk a világfilmművészet áramába, vérkeringésébe.

Amikor e sorokat írom, egy napja érkeztem meg a 38. Cannes-i Filmfesztiválról, amelyen az Aranypálmát az egész estét betöltő játékfilmek kategóriájában egy jugoszláv film nyerte el, a zsüri különdíját egy magyar film kapta, a kisfilmek aranypálmáját pedig egy bolgár. A szocialista országokból ez a három film szerepelt a fesztivál hivatalos műsorában, amelyre a hagyományos filmnagyhatalmak olyan gyöngé filmeket „delegáltak” a versenybe, hogy a filmkritikusok nemzetközi szövetsége díjkiosztó zsűrijében — amelynek elnöke voltam — a világ minden részéről összegyűlt újságírók azt követelték, hogy a szervezet adjon hangot a nemzetközi újságíró társadalomnak a fesztivál versenyfilmjeinek kiválogatása felett érzett elégedetlenségének.

Meggyőződésen, ha a válogatók nem tulajdonítanak kiemelt jelentőséget a hagyományosan nagy — és tökeerős — filmgyártóknak, hanem demokratikus egyenlőséggel mérik fel a nemzetközi kínálatot — bár művészi szempontból kétségkívül a hét szűk esztendőt éljük szinte az egész világ filmgyártásában — annál, amit láthattunk, azért jóval színvonalasabb programot nyújthatott volna a fesztivál. Természetesen most nemcsak a kelet-, közép-európai országokra, de a latin-amerikai országokra is gondolunk.

Mégis: az értőknek, a szakembereknek egyelőre talán még szűkebb elismerése is olyan erőt jelenthet, amely rést nyithat — s mint a lengyel, a

csehszlovák, a magyar, a svéd, a svájci filmgyártás esetében láthattuk, rést is nyit — a forgalmazási elzárkózás gazdasági érdekektől és politikai elfogultságoktól egyaránt megerősített falán. Igaz, kis rést vagy réseket, de bízunk benne — s erre a magyar film hatvanas évekbeli fejlődése is bizonyítékot nyújt —, hogy ezek a rések szívós munkával tágíthatók, akkor is, ha az egyenlő indulási feltételek sajnos még jó ideig az utópia birodalmába tartoznak.

*

Világirodalom, világfilmművészet, világkultúra — ezeknek a fogalmaknak mindig kettős értelmük van, aszerint, hogy a világot hogyan értelmezzük bennük. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ennek a világnak van egy virtuális, ha úgy tetszik, szimbolikus értelme, és van egy valóságos jelentése. Szimbolikus értelemben az tartozik valamely világművészet fogalomkörébe, ami művészi értékénél fogva minden nép, minden nemzet, minden kultúrember számára maradandó értéket jelent — függetlenül attól, hogy ezekhez a közös értékekhez az adott kulturális és civilizációs fejlettségi fokon és lehetőségek közepette a valóságos világ s annak népei milyen hanyadukban jutnak el. Hiszen ebbe a kincstárba örök időre deponálják a népek a maguk értékeit, s az idő, a fejlődés megőrzi azok számára is, akik majd csak később kapcsolódnak bele a mind egyetemesebbé váló összembari kultúrkörbe. Ennek a kincstárnak — az emberi munkamegosztás mai fokán — a szakmai kritika, a történetírás, a tudomány a lajstromozója és az őre. Az tehát, hogy a filmkritika és a filmtudomány — az emberiség filmművészeti öntudata — ma Oslótól és Stockholmtól Rómáig, Moszkvától Párizsig, Tokiótól Londonig és San Franciscóig rendszeresen számon tartja a magyar (és más kis népek) filmalkotásait, azt jelenti, hogy jegyet váltottunk az idő vonatára, s ha nincs is garanciánk arra — mint

ahogy senkinek sincs —, hogy végig-haladunk minden helyjegyet kapott filmünkkel a nemzetközi expressz egész pályáján, a lehetőséget kivívtuk rá.

*

A film művészetté érésével és nem utolsósorban tudományos rendszerezése és apparátusa kialakulásával kétségkívül elvesztette azt az efemer, csak a pillanathoz szóló jellegét, amelyet sokáig lényegi tulajdonságnak véltek, s ma már éppúgy tudunk — igaz csekély számban — a maguk korában közönnyösségbe fulladt és csak később felfedezett és sikert aratott alkotásokról és a fordítottjáról, mint mondjuk az irodalomban vagy a festészetben. Mégis, az említett gyors avulása következtében a film még mindig jobban igényli az azonnali visszhangot és sikert, mint a többi művészet alkotásai. Lényegesebb számára tehát a világ, a szó második, valóságos értelmében is. S e tekintetben ma a magyar film jóval kiterjedtebb felvevő piacot mondhat magáénak, mint története során bármikor. Azelőtt a magyar film — a futószalagon gyártott fehér telefonos vígjátékok — piaca lényegében néhány balkáni ország, s esetenként a német nyelvterület kommerciális érdeklődésére korlátozódott (már tudniillik a háború alatti években, amikor ezek az országok el voltak zárva az amerikai filmgyártástól, s az így keletkezett hiányt többek között gyöngé, kultúránkat egyáltalán nem reprezentáló magyar filmekkel töltötték be). Ma „miénk” a szocialista világ közönsége és a fejlett tőkés országok legszínvonalasabb kritikájának támogatása, és növekszik filmjeink iránt a harmadik világ érdeklődése is. De attól még távol állunk, hogy egy magyar remekmű útja olyan akadálymentes legyen a világ filmszerető közönségéhez, mint egy középszintű vagy gyöngé „nagyhatalmi” film: tákolmányé.

*

Ha érdemi oldalról nézzük, hogy mi az a maradandó érték, amit filmművé-

szetünk produkált, ma már nem kell olyan szerényeknek lenniünk, mint mondjuk, húsz esztendővel ezelőtt. Filmgyártásunk hosszú évtizedei ugyanis — mindenekelőtt a felszabadulás előtti korszak — szinte teljesen meddő üresjáratnak mutatkoztak. A magyar némafilm feltehető értékei túlnyomó többségükben számunkra is elvesztek, és csak a filmfilológusok munkája nyomán feltételezzük, hogy azért voltak ilyenek, és különösen az I. világháború előtti évtizedekben meg a Magyar Tanácsköztársaság idején a magyar film nem állhatott messze a világ filmgyártásának élvonalától. Sajnos nem ez a helyzet a magyar hangosfilmmel, amelynek a két világháború közötti terméséből legfeljebb ha Fejős Pál francia tőkével készült Tavaszzi zápora, Szóts István Emberek a havasonja és Székely István Hyppolit, a lakája nő túl a hazai filmgyártás keretein.

A magyar filmművészet igazi kibontakozása felszabadulásunkkal kezdődik. Kétszer is nekirugaszkodott filmgyártásunk, hogy a művészet igazi csúcsait megostromolja. Közvetlenül a felszabadulás után a Valahol Európában és a Talpalatnyi föld ígérétét — talán parasztibb színezetű magyar neorealizmusának kibontakozását — elvágta a sematizmus térhódítása. 1954-ben bontakozott ki filmgyártásunk második fellendülése — Fábri Körhintája, Hannibál tanár úrja, Makk Liliomfija, 9-es kórteremje, Ranódy Szakadéka stb. jelzi, hogy filmművésztünk ismét megindult az európai szintű film csúcsai felé. De igazából — az előkészület és az erőgyűjtés hosszas éveit után — a 62-es—63-as évek hozták meg azt a korszakot, amely a magyar filmművészet önmagára találását, kibontakozását jelenti, és amely azóta kisebb-nagyobb hullámmásokkal, de megszakítás nélkül folyamatosan tart. Külön tanulmányban kellene szólnunk ennek a fellendülésnek forrásairól és esztétikai jellegéről — és persze problematikus, árnyékos oldalairól és további fejlődésének kérdéseiről, buktaíróiról. Számos tényezője van a magyar

vagy a budapesti filmiskola kibontakozásának, ezeket a maguk összességében elemezni most nincs terünk és lehetőségünk. Két tényezőt azonban feltétlenül kiemelnek. Az egyik az enyhülés, amely lehetővé teszi, hogy a magyar film progresszív törekvései csatlakozzanak a világ filmgyártásának progresszív törekvéseihez; hogy megtermékenyítő kölcsönhatásban álljanak mind a Nyugat, mind a Kelet kezdeményezéseivel, aktív szerepet vállalva bennük. A másik az ország belső életének folyamatos demokratizálódása, amely lehetővé tette, hogy a magyar szellemi élet — s talán elsősorban a filmművészet — kellő erkölcsi komolysággal, a jövőnek elkötelezett felelősségérzettel és az igazság művészi-legtudományosan kiküzdhető igényével, minden tabu és tilalomfa nélkül nézhessen szembe a magyar történelem pozitív és negatív oldalaival, folyamataival, fejlődésével és tragikus bukásaival egyaránt; és ezzel megragadhassa azt a specifikumot, amely a magyar film önálló jellegét tartalmi és formai értelemben egyaránt megadhatja. Ezért regisztrálhatjuk most némi nemzeti büszkeséggel, de legalábbis öntudattal azt, hogy filmművészetünk új rangot vívott ki magának; belépett azoknak a nemzeti filmgyártásoknak a sorába, amelyek nélkül ma már a film teljességre igényt tartó világtörténetét nem lehet megírni. S ez akkor is így van, ha erről — a filmforgalmazás már említett monopolizáltsága következtében — még nem mindenki tud azok közül, akiknek tudniuk kellene róla.

*

Néhány évtizede még így hangzott a kérdés: „Mit ér a filmes, ha magyar?” Tudniillik a magyar filmművész — Korda, Kertész, Vajda —, ha elhagyja Magyarországot, hogy egy más nemzet filmgyártását gazdagítsa művei-

vel. Otthon ugyanis nem sokat ér. Egy régi anekdota szerint a két világháború között Hollywood egyik nagy filmgyárának bejáratánál a következő figyelmeztető mondatot írták ki. „Itt nem elég, ha magyar vagy, tehetségesnek is kell lenned.” Ma ez a kérdés hazai filmgyártásunkra vonatkozik. S a válasz, amit ma adhatunk rá: annyit ér, amennyi valóságos értéket termel, amennyit népiünk sorsából, küzdelmes múltjából és építő jelenéből művészi erővel és általánosítással megmutatni és ábrázolni képes. Vagyis eljutottunk a társadalmi és művészi fejlődésünknek arra a fokára, hogy lényegében a magyar filmgyártás határozza meg önnön értékét — már nemcsak nemzeti keretek között.

S mivel folyamatosan épül ki világszerte az az intézményhálózat, amely a film tudományos felépítményeként őrzi és tudatosítja értékeit, bizhatunk abban, hogy ezt az értéket legalább a „hivatásosok” közvéleménye visszaigazolja. Hogy sok ez, vagy kevés? Attól függ, honnan nézzük. Ahhoz képest, amit filmgyártásunk produkál, mindenképp kevés. Ahhoz képest, ahogy irodalmunk van jelen a világ köztudatában, talán soknak is mondható.

Valamikor időben, a század elején Ady Endre tette fel a kérdést egyik versében: „Mit ér az ember, ha magyar?” Aztán a két világháború között Veres Péter adta ezt a címet egyik tanulmánykötetének. Nyilván annyit ér az ember, ha magyar, amennyit népe kultúrája, civilizációja, történelme produkált és helyezett az emberiség közös kincsesládájába. Ma már elmondhatjuk, hogy népiünk, nemzetünk eme alkotó tevékenységéből a magyar film is kivette a részét. És élve nemzetközi lehetőségeivel, továbbra is arra törekszik, hogy demonstrálja a világ filmszerető közönsége számára, mit ér az ember — és mit ér a film —, ha magyar.

ABSTRACT: The author writes his reflections — one day after the 38th Cannes Film Festival — on the success and failures of Hungarian film production, on the lasting values of Hungarian films and their place in universal cinematographic art.

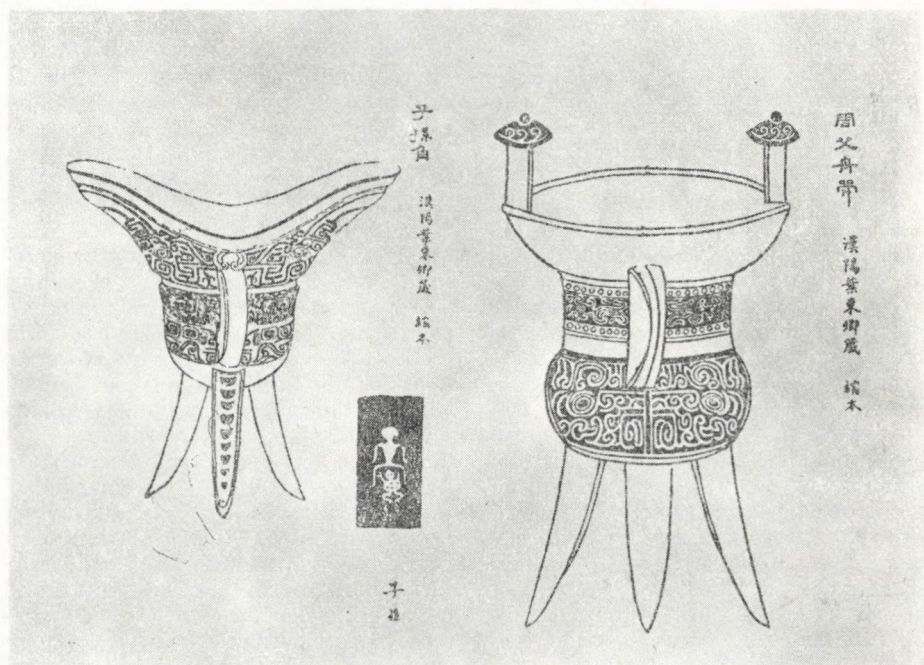
Miklós Pál

A megszólaltatott ornamentika

A régi tárgyak: üzenetek a múltból. Megfejtésük mai kultúránkat gazdagíthatja. A szerző arra keresi a választ, hogyan oldható meg egy múzeumi kiállítás keretében.

Amióta a tárgyi kultúra elfoglalta a helyét a tanulmányozásra érdemes és művészeti alkotásnak minősített emberi produktumok sorában — s ezt nagyjából a régészet európai tudományá emelkedésének időszakára, a Mabillon, Montfaucon és Winckelmann nevével jelezhető XVII—XVIII. századra tehetjük —, a természeti tárgyak és fő-

leg az ember ábrázolásának vizuális sémákban való rendszerezése mellé felsorakozott a tárgyi világ, az ember alkotásainak hasonló jellegű tipológiája is. (Jegyezzük meg közbevetőleg, hogy a Távoll-Keleten ez is korábbi fejlemény: a kínaiak régiségkultuszának 30 kötetes dokumentuma, „A régiségek képei” — Bo-ku-tu — című munka

Két ding (háromlábú edény) a Bo-ku-tu-ból (1311)

1311-ben jelent meg nyomtatásban az akkor már több száz esztendőös könyvnyomtatás jóvoltából.) Ezek a képi ábrázolások és összehasonlító táblák elsősorban a régészeti stúdiumok illusztrációs anyagául szolgáltak, majd egyre gyakoribbak és egyre népszerűbbek lettek a művészek, építészek, rajzoló, tervezők számára készített kézikönyvek: motívum- és ornamensgyűjtemények, embléma-lexikonok, heraldikai enciklopédiák. (Egy klasszikus példa a kezemi ügyében: Systematisch geordnetes HANDBUCH DER ORNAMENTIK zum Gebrauche für Musterzeicher, Architekten, Schulen und Gewerbetreibende sowie zum Studium im Allgemeinen — herausgegeben von Franz Sales Meyer, Professor etc., amelynek első kiadása csaknem százéves, az enyém a tizenkettedik — 1927-ből — mai utánnyomása Lipcséből.) Ez a fajta érdeklődés — mind a művészeti iparok és az építészet művelői, mind pedig a közönség részéről — nem választható el a XIX. századot Európa-szerte jellemző historizmus és eklektika, a modern kor első nagy nosztalgiahulláma ízlés- és divatvilágától, az antikvitásban menedéket és biztonságot kereső esztétikai normarendszerétől. De mai felélékülése sem a napjainkat át meg átjáró nosztalgiafuvallatoktól.

Van azonban egy mélyebben rejlő oka is annak, hogy a történeti érdeklődés, a múlttudat megélékülése sok érdeklődő emberben, olvasóban, rádióhallgatóban, tévé- és mozinézőben és főként múzeumlátogatóban fölébreszti a régi tárgyak, nagyszülőktől maradt és eddig padláson porosodó holmik, jószemű régiségkereskedők által méregdrágán kínált portékák iránti tárgyszerű érdeklődést. (Tapasztalataim szerint a mai „első generációs” műgyűjtők érdeklődését is nagy mértékben motiválja ez a fajta tárgyszerű kíváncsiszkodás: a technikai régiségek — optikai eszközök, órák, műszerek, gépek — gyűjtői hallatlan buzgalommal tanulmányozzák és igyekeznek megérteni a gyűjtőkörükbe került tárgyak szerkezetét és működését.) Természetes

módon függ ez össze egy sor olyan társadalmi jelenséggel, amely a fogvasztói, ún. „eldobáló” civilizáció, a divat változásainak minden eddiginél erősebben kiszolgáltatott kultúra kényeszerítő körülményeit övezi körénk, illetve más oldalról, a tömegkommunikáció vagy éppen a „mass media” jóvoltából minden eddiginél szélesebb közönség számára teszi — sokszor igen élvezetesen, szellemesen — hozzáférhetővé a történettudomány, a régészet, a műtörténet vagy a régi költészet értékeit és új fölfedezéseit. A tárgyakra vonatkozó kíváncsiság azonban, éppen azért, mert a tudományos ismeretterjesztés sajátosságai következtében jórészt kielégítetlen marad, egy különös, a tárgyi világ természetében rejlő okkal magyarázható.

A tárgyak titka

Ezt az okot a tárgyak teleológiai differenciáltságában lehetjük föl. Az emberalkotta tárgyak szemiotikai osztályozása arra figyelmeztet, hogy minden tárgvfajta kettős szerepet töltsön be: egyrészt közvetíti az ember és a természet között (praktikus, tárgyi kommunikáció), másrészt közvetíti ember és ember között (szociális, szimbolikus kommunikáció); a két szerepet minden tárgy betölti, de egymás rovására. Ilyenformán vannak olyan tárgyak, amelyek lényegében a szimbolikus szerepre összpontosítanak (s így praktikus szerepük a minimumra redukálódik), és vannak olyanok, amelyek a praktikus szerepet helyezik olyannyira előtérbe, hogy szimbolikus szerepük csaknem eltűnik. Az elsőre példa minden képzőművészeti alkotás, a másodikra minden igénytelen — esztétikai értelemben semleges vagy silány — használati tárgy. A kettő közt foglalnak helyet azok a tárgyak, melyeket általánosságban „szép”, „nemes” tárgynak, szakszerűbben „iparművészeti alkotásnak” nevezünk, tehát az esztétikai igénytel megalkotott használati tárgyak. (Hogy aztán ezen a tárgyfajtan belül egy tárgy milyen arányban képviseli a

Meyer: Handbuch der Ornamentik: régi lámpák

szimbolikus, illetve a praktikus funkciót, az kortól, történelmi, szociális és kulturális tényezőktől függ: a barokk főúri reprezentáció ivóedénye díszes, nemesfém-ből készült serleg; a mai ember ivóedénye, akkor is, ha reprezentatív jelleget érvényesít, dísztelen, legfeljebb formája nemességével és anyaga választékosságával kiváló üveg vagy kerámia edény; a múlt század parasztjának ivóedénye pedig, még ha reprezentálni akar is, cserépbögre, legfeljebb festett díszítésű.)

Ez a két fő tárgyfajta különbözik teleológiai tekintetben is. A szimbolikus funkciójú tárgyat ugyanis eleve megőrzítésre szánják — a használati tárgyat már az eldobáló civilizáció megjelenése előtt is elhasználásra. Az iparművészeti tárgy esetében is az a helyzet, hogy minél erősebb benne a szimbolikus szerep, annál erősebben érvényesül a megőrzés teleológiája; következképp kevesebbet is használnak, jobban ügyelnek rá, becsben tartják. A műgyűjtemények és múzeumok struktúrája éppen arról tanúskodik, hogy az egyes korok életét minden bizonytalansággal legmarkánsabban jellemző tárgytípusok, a köznapi használati tárgyak, melyeket csak minimális mértékben, az ember kiolthatatlan és eredendő esztétikai igényét, a szépség törvényei szerint való alakítás principiumát érvényesítve — tehát többnyire csupán a használati és megformálási tökély igényét kielégítve (amelyre egy csiszolt kőszerszám is példa lehet) — formáltak meg, igen kis számban maradtak ránk. Ilyenformán az egykori élet rekonstrukciója, ma már tudjuk, többnyire akarva-akaratlan eltorzul: a reprezentáció kellekeit őrizzük és ismerjük egy-egy korszakból, de a köznapi élet tömeges és bizonytalanságban is legjellemzőbb tárgyait nem vagy alig. Ezek ugyanis éppen azért, mert a használatra — azaz az elhasználódásra — készültek, nem voltak díszítettek; megfordítva, minthogy dísztelenségük a megsemmisülés teleológiáját viselte magában, beteljesítették sorsukat. Habent sua fata . . .

Márpedig éppen ezek a köznapi tárgyak őrzik legtisztábban vagy legpuccérabban praktikus funkciójuk minden csínját-bínját, egy szellemes szerkezetet, egy, sokszor nemcsak a maga korában, hanem még ma is zseniális működési elvet. A nagy történelmi teljesítmények közül ilyenek a régi kínai víz-emelő szerkezetek (amelyek az európai Cardano jó ezer évvel később megszülető találmányának, a kardántengelynek az előzményei), a víz- és homokórák, vagy akár a paraszti használatban a közelmúltig megőrzött csöcsös korsók, az írószekrények titkos fiókjai és azok rafinált zárszerkezetei, a méregtartós ékszerek vagy éppen a célszerűségben mintaszzerű mécsesek. Természetesen következik ebből, hogy a klasszikus iparművészeti remekek közt is azokat ítéljük legértékesebbeknek, amelyeknek nem csupán külső, díszes formája őrződött meg, hanem kifogástalanul és roppant tanulságosan működő szerkezete is; amilyen Emmoser asztronómiai órája, vagy Turiani automata szerkezetű bábja.

Utalások

Csakhogy, éppen azért, mert az ilyen, külső és belső egyaránt őrző tárgyak többnyire kivételként, ritka egyedi példányokként maradtak ránk, a régi tárgytípusok többségét csak múzeumok őrzik. A régi tárgyfajta eltávolodtak tőlünk — sokkal inkább, mint a régi képek és szobrok. Nem szükséges sokat bizonygatni, hogy Holbein képén a fiziognómia ma is éppen olyan jellemképet, pszichológiailag értékelhető arcot és gesztust őriz, mint kortársai számára jelenthetett, vagy — ellenkező irányból — amilyen lélektani dokumentumot jelent számunkra egy mai portré, akár fényképen is. Művészettörténész legyen azonban a talpán, aki sorra el tudja nekem magyarázni a képen látható tárgyak mivoltát, rendeltetését — nem beszélve az átlagemberről. Pedig ez még csak az európai kultú-

Holbein: Georg Gisze portréja (1532)

ra világán belül van; ha ebből kilépünk, még nagyobb rejtélyekkel találjuk szemben magunkat. Még az átlagos műveltségű európai néző sem tudja, hogy mi a japán inro és netsuke (gyógyszertartó dobozka és az övre függesztéshez zsinórra fűzött, figurális plasztikai ellensúly-gombja). Vagy ki tudná megmondani, hogy miért ilyen furesán széles karéjú egy régi kínai karosszék (nem trónszék!), ha szakértő el nem magyarázza, hogy erre törökülésben is szoktak ülni, s nem kizárólag chanszerzetesek?

Azt mondtam, hogy a régi tárgyak és tárgytípusok sokkal fokozottabb mértékben távolodtak el tőlünk, mint a képek és szobrok. Ezt teleológiai különbségeiknek is tulajdoníthatjuk — attól függetlenül, hogy itt a teleológiai mozzanat szándékot vagy a történelem mélystruktúrájában érvényesülő törvényszerűséget jelent. A Dávid-szoborban akkor is tudjuk élvezni és értékelni a szép fiútestet, ha nem ismerjük fel a hátán lecsüngő parittyát, illetve annak rendeltetését és használati módját. (Nota bene: ez is egyike a zseniális technikájú találmányoknak!) Vermeer van Delft „Szakácsnő”-jét

látván is méltányoljuk a köznapi szituáció és a paraszti figura és arc báját, fényekbe oldott poézisét, ha a földön heverő furcsa dobozkat képtelenek vagyunk is azonosítani. Ha azonban ezeket a tárgyakat magukat látjuk egy múzeumi kiállításon, joggal követeljük meg, hogy szóval vagy képpel megmagyarázzák mibenlétüket.

Nos, ha az igényt jogosnak találjuk, és megpróbáltuk okait is megérteni, akkor azon kell gondolkodnunk, hogy miképp tudjuk ezt az igényt, a tárgyak különböző típusainak, történelmi változatainak a megismertetését egy múzeumi kiállításon megoldani. Magyarán, miképpen lehet egy formás ornamentika-lexikont kiállítás (display) formájában megvalósítani.

Kiindulópontunk az lehet, hogy egy tárgy formája és mérete alapján meghatározza használatát, gyakorlati funkcióját. Egyben azonban meghatározott is korának technikai, természet-tudományi ismeretei által. A tárolóbútor kezdetben ácsolt láda volt, s nemcsak azért, mert gyakran szükség volt mozgatására vagy éppen menekítésére, hanem azért is, mert még nem találták fel a fűrészmalmot, amellyel „deszkát” lehetett tetszőleges mennyi-

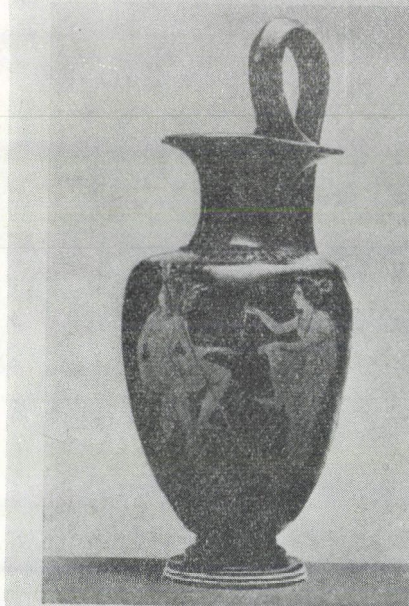
Vermeer van Delft: A szakácsnő (1660)

Kratér. Euphroniosz műve. Héraklész és Antaiosz küzdelmével. VI. század

Vörösálaszkos kancsó. Görög kerámia

Amfora Héraklészszel. V. század eleje

Görög edények: kratér, kancsó, amfora

ségben és méretben készíteni. A görög váza nemcsak ornamentikája révén különbözik funkciója szerint — köznapi használat: víz vagy olaj tárolása, reprezentatív(abb) használat: bor tárolása —, hanem alakja és mérete szerint is. Más edényben, kicsinyben, tartják a nemes illatszer-olajat és ismét másban, nagyban, a „háztartási” olajat, még nagyobbban a vizet.

A tárgyban látható szerkezeti tartozékok utalnak a használat módjára, egyben azonban díszítő megoldásokra is lehetőséget adnak. A kancsó fedele, s annak fogantyúja, a nagyobb edények füle, a ládák fogantyúja mind a mozgásra utal, a használat mértéke azonban megsabja azt is, hogy erőseknek vagy inkább diszeseknek kell ezeknek az alkatrészeknek lenniök. A bőrnyergen domborított figurális ábrázolás a használatnak arra a reprezentatív módjára utal, hogy a használó a nyeregből leszállva maga mellett tartotta a paripát, de arra is, hogy ebben a nyeregben hosszú utakat nem szoktak megtenni. Ezek azonban voltaképp semleges, úgy mondhatjuk, pusztán ergonómiai vonatkozásai a tárgyoknak, függetlenül attól, hogy ki használja őket.

Pedig a tárgyak arra vonatkozólag is utalásokat rejtenek magukban, hogy *ki* használja őket. Formai, szerkezeti és díszítési megoldásaik szociológiai szempontból is meghatározottak. Más és más az ülőbútor formája ugyanabban a korban, aszerint, hogy ki fog ráülni: a trónszéktől a számolyig sok változatos tudunk felsorakoztatni akár egyedül a középkorból is. Az öltözködés tárgyai a leginkább számon tartottak a szociológiai meghatározottság képviselőiként. S természetesen szociológiai különbsznek a tárgyak anyagai is: az edények esetében a nemesfémek, szemben a cseréppel, a bútoroknál a nemes faanyagok, szemben a fenyővel, az öltözetnél a posztó s a vászon, szemben a selyemmel.

A díszítés különbségeiben is alapvető a díszítés által a tárgyon elfoglalt hely

mértéke, azután egyszerűsége, sematikus volta, illetve bonyolultsága, egyedisége. A cserépedények szerény és gépiesen ismétlődő ornamentikájával szemben a másik végletet képviselik a nemesféméből készült edények drágaköberakásai és olykor egész szoborcsoporttá rendeződő, az edényt magát úgy szólván maguk mögé süllyesztő plasztikai diszei.

A díszítés másik megkülönböztetése a puszta geometrikus vagy stilizált növényi ornamensek szimbólumértékben semleges vagy zéróra redukált fajtái, szemben a figurális, ábrázoló jellegű ornamentikával, a tárgyakra festett vagy plasztikailag kiképzett ábrázolásokkal. Közbülső helyet foglalnak el a két véglet között a jelképek, emblémák, heraldikai egységek, illetve a verbális, szöveges dekorációk, többnyire kalligrafikus megoldásban.

Végül nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy miből készülnek a tárgyak díszítései: magából a tárgy anyagából (mint a bútor egyes elemein látható faragványok, esztergályozott formák) vagy a tárgy anyagától idegen elemekből — továbbá, hogy színtelenek vagy színezettek.

Összetett érték

Ezzel a szemiotikai alapú tipizálással azonban még csak az első lépést tettük meg ahhoz, hogy a történelem könyörtelen szelekciója után ránk maradt — s még ma is aránylag gazdag — változatos tárgyvilágban megpróbáljunk biztosabban eligazodni. Ez a tipizálás, természetesen következetesen felépítve, lehet az alapja mind az összehasonlításnak, mind pedig az utóbbi alapján megkísérrelhető értékelésnek.

Az értékelésnek azonban ebben az elrendezésben legfeljebb értékorientációnak kell lennie, azaz nyitott és inkább csak tendenciákat jelző rangsorolásnak. Mint már utaltunk rá, a tárgyfajták korok és kultúrák szerinti megoszlása olyan mértékű, hogy átne-

74. Összecsukható szék. Erdély, XVI. század

75. Hordozható karosszék. Segesvár, XVII. század

Erdélyi székek (XVI., illetve XVII. század)

net köztük gyakorlatilag csak bizonyos módosulásokkal, sokszor lényegi értékváltozásokkal lehetséges. A távolkeleti tárgyak számos fajtája Európában kizárólag művészeti értéke miatt, mint dísz tárgy, gyűjtési szenvedély tárgya helyezhető el. A pincetok vagy a kulacs, a szeszes italok szállítóedénye viszont a keleti kultúrákban ismeretlen vagy csak nagyon kezdetleges formákban ismert (pl. kobaktök formájában), a szeszt tiltó iszlám kultúrákban ezeknek értéke sem lehet. Mindez erősen befolyásolja a tárgyak értékét, amelyet mindig összetett értéknek, a tárgyi (funkcionális) és esztétikai (szimbolikus) érték együttesének foghatunk fel. Konkrétan, a mi értékrendünk ki nem kapcsolható szempontjaival terhelten vizsgálódva pedig arra döbbenünk rá, hogy a tárgyak történeti és kultúrák szerinti sorában nem tudunk kilépni az értékrelativitásból.

Cellini: Sótartó, Ferenc király számára (1543)

Sótartó, pásztorfaragás Buzsákról (1930 k.)

Pincetokba való palack, üveg, magyar (XVIII. század)

Ez azonban, úgy vélem, végül is nem lehet akadálya annak, hogy a tárgyakra vonatkozó ismereteink lényegi elemekkel gazdagodjanak, használható rendezési és osztályozási keretekbe kerüljenek. Sőt, éppen ez teszi nyitottá ezt a rendezett vagy rendezhető ismeretanyagot arra, hogy minél többen kísérletet tehessenek az önálló értéklésre. S végül is ez a cél egy múzeumi

kiállításnál: olyan példatárat és hozzájuk kapcsolt, rendezett ismeretanyagot szolgáltatni szemléletesen és élvezetesen minél szélesebb rétegek számára, amely segítheti őket egy egyetemes kulturális szemlélet kialakításában, s ezen keresztül saját életük — akár tárgyhasználatuk — értelmes és kulturált formáinak, az értelmes élet kezeinek építésében.

ABSTRACT: Old objects are messages from the past. By deciphering them, we can enrich our contemporary culture. The author tries to answer the question how this can be solved within the frames of a museum exposition.

S. Nagy Katalin

„Művészet és mesterség”

avagy a tárgyak jelentésrétegeiről

A szerző egy olyan iparművészeti kiállításról ír, amely a szépség dicsérete helyett a tárgyakban rejlő kommunikációs struktúrák felismerésére készíti a nézőt.

Az Iparművészeti Múzeumban tavasszal megnyílt állandó kiállítás — *Művészet és mesterség* címmel — kiemelkedik a hazai múzeumi bemutatók sorából: nem egyszerűen kultúrtörténeti dokumentumgyűjtemény, nemcsak esztétikailag magas minőségű tárgyak halma, hanem a művészettörténészek egymáshoz szóló szakmai bizonyítékai a szükségszerűen létező vitás kérdésekben. Ez a kiállítás egy olyan aktívan együttgondolkodó alkotóműhely kollektív terméke, amely elsődlegesen a közönséghez, a látogatókhoz akar szólni és megvilágítani velük, hogy a tárgyak története folytonos: a tárgyak jelentéssel bírtak az adott korban, amikor létrejöttek, s ma is jelentést hordoznak, még ha közben a jelentések tartalma változott is, differenciálódott is.

Marc Bloch, a XX. század egyik legjelentősebb történésze sajnálatos tévedésnek minősítette, hogy a történészek az oklevelek, írásos dokumentumok bővületében nem figyelnek oda arra, hogy a tárgyak és a műtárgyak egy adott korszak hétköznapi életéről, a mindennapi szokásokról, az életmódról s az értékek hierarchiájáról olvashatóbban, megbízhatóbban vallanak, mint a történetkutatók hagyományos eszköztára. A Miklós Pál irányította munkacsoport — művészet — és ezen belül iparművészet-történészek, restaurátorok, fotósok, kiállításrendezők — nálunk szokatlan módon realista és materialista, nem pedig szellemtörténeti koncepciót követett: azt mutatja be, hogyan függ

össze anyag, technika, kivitel és forma, ornamentika, színezés, technológiai szint és megjelenésmód: a szakmai felkészültség, hozzáértés és az esztétikum, a mesterség és a művészet. Épp így, ezen keresztül szól a mához, a mai emberekhez, holott mindvégig megtartja a megszokott kronologikus felépítést az egyes kézműves mesterségek bemutatásán belül.

Durkheim egy szociológiai előadását kezdte az alábbi mondattal: „... a jelen megismerésében az első lépés az, hogy elfordulunk tőle”. Az Iparművészeti Múzeum kiállítása ilyen: a történelem szolgáltatja a hátteret, mégis mindvégig a jelenről van szó, arról, hogy a különféle időkben, más-más társadalmi formációban, más-más megrendelő igényeit, szükségleteit kielégítő tárgyak mit üzennek a ma emberének. Az üzenet kifejezést tudatosan használtam, mivel a kiállítás megrendezési módjában világosan felismerhető a szociológiai és a kommunikáció-elméleti szemléletmód együttes érvényesítése. A kiállítás alapvető szemlélete szerint a tárgyakban benné jelenek a készítőik is, a felhasználók is: az előbbieket a tárgy technikájában és ornamentikájában, de még használati módjában is közvetlenül hagyják ott kezük (és agyuk) nyomát, az utóbbiak csak közvetve, igényeik, megrendeléseik érvényesítésével. Itt most a készítőik felől szemlélhetjük a műtárgyat — azaz készítési módját s egyben az abban rejlő sokféle tudást. Ezáltal egyébként a rendezők állást is

foglalnak a művészet vagy mesterség, művészet kontra mesterség, az ún. magas művészet szemben a mindennapok művészetével, s az ehhez hasonló vitás kérdésekben is. Azt mondják: művészet és mesterség (be kell vallanom, nekem jobban tetszene fordítva, és a kiállítás is erről győz meg: mesterség és művészet), azaz a tárgy-előállítás mindenekelőtt mesterség. A tárgy funkcionális szükségletek kielégítésére alkalmas, előbb: inni, enni, időjárás, ellenség, fenék feltörése ellen védekezni stb. A kultúra azonban az, *ahogyan* a primer, biológiai szükségletek kielégítése történik, s ahogyan egyre bonyolultabb szekunder társadalmi szükségletek is hozzátapadnak, és kielégítésre, kielégülésre várnak, késztetnek a primer szükségletek mellett. Így aztán a nyereg, ami a ló hátát s az ember ülepét egyaránt védi, már nem pusztán nyereg többé, hanem rákerülnek a közösség jelei, egyezményes jelzései, részesévé válik a szimbolikus kultúrának, s innen már csak egy lépés a műtárggyá váláshoz: lekopik a használati funkció, s marad az esztétikai. Közbeeső a szociológiai funkció: amikor a nyereg — vagy bármely tárgy — státuszjelölő, rétegzettségbeli, nemi, generációs stb. különbségekről vall, hiszen másrmilyen a férfiúi, s más minőségű a női hátsórész alá kerülő, megint más a gyermekeké, a nemzetségfőké, a katonáé vagy a vadászoké. Mesterség mindaddig, amíg a primer funkciók kielégítése a domináns. A mesterség és a művészet közötti igen széles tartományba tartozik, amíg a primer és a szekunder funkciók kielégítése együttesen történik, természetesen váltakozó arányokban. És művészet, amikor elmaradnak a primer funkciók s az ember önmaga kulturális lehetőségeinek optimumával szembesül.

A kiállításon kitűnő rendezői arányérzéssel vannak képviselve a tárgyak e képzeletbeli skálán: olyanok is, amelyek még nagyon közel vannak a primer szükségletek kielégítéséhez (edény, ónkupa, vályúlada stb.) és olyanok, amelyeknél ez már-már annyira háttérbe szorul, hogy szinte billeg az ember esztétikai érzéke, megítélése, hová is so-

rolja a látottakat (imaszőnyeg, niello díszítésű ékszer, ún. filigrán munkák stb.). A valóságos környezetben is sokféleségükben vannak jelen a tárgyak; ezt a gyakorlatot eddig legfeljebb a régészeti leletek, az időben szinte már felfoghatatlan korszakok bemutatásakor követték múzeumaink. Az iparművészeti kiállítások meglehetősen eklektikus bemutatási módokhoz szoktattak: egyes műfajok története a kezdetektől napjainkig, de különválasztva, sőt szembeállítva, elkülönítve a nem-európai tárgykultúrát az európaiktól (amelyen egyébként tulajdonképpen szintén két különválasztott korszakot értenek: a görög-római s ehhez még talán a bizáncit, a koptot, másrészt hangsúlyosan a román kortól a gótikán, reneszánszon, barokkon, rokokón, klasszicizmuson át a századfordulóig tartó európai képzőművészet-történetet kísérő, kiegészítő iparművészeti-történetet). Majd következik a design, az ipari formatervezés, mint az utóbbi évtizedek reprezentáns tárgymegmunkálási szemlélete. Ez a hagyományos bemutatásmód következetlen, történelmietlen, s megoldatlanul hagyja kérdések egész sorát.

Amit a négy évig felújítás miatt zárva tartó Iparművészeti Múzeumban kiérlelték és a megszokott helyett kínálnak, az egyszerre veszi figyelembe és érvényesíti a történeti, szociológiai, szemiotikai és esztétikai szempontokat, a tárgy létrejöttének és fogyasztásának körülményeit: a tárgyak jelentésrétegeit. Mindezt hitelesítik az eszközökkel (pl. kerámiakemence — bár nekem hiányzik innen egy egyszerű, használatban lévő, kézzel-lábbal hajtható korong stb.). A szemléletmód azonos azzal, amivel *egyetlen* hazai művészettörténet-könyvben találkozhatunk s amelynek a szerzője épp Miklós Pál (a kínai képzőművészet történetéről szól). A lényege: a technikák, az eszközök, az anyagok változásán keresztül megmutatni a vizuális megjelenés módosulásait, a társadalmi változásokat, a technikatörténeti változásokkal összekötve nyomon követni az esztétikai, stílusbeli, ornamentális változásokat. A művészetek

megközelítésének eddig alkalmazott módszerei meglehetősen egysíkúak, s távol állnak a kultúramegközelítések-től. Ezen a kiállításon támpontokat kínálnak egy újfajta, komplexebb módszer meghonosítására. A merőben leíró osztályozás helyett azt mutatják be, miként jelennek meg az anyagi formákban a környezet értékei: az esztétizálás, a szépség túlhasználata, demonstratív előtérbe állítása helyett azt, hogy a tárgyteremtés — lett légyen a tárgy szigorúan funkcionális vagy kiemelkedő művészi érték hordozója — mindig a társadalmi, gazdasági, műszaki környezetbe ágyazott tevékenység. Eközben sokkal inkább elismerik egy önálló, sajátos képzőművészeti-esztétikai gondolkodás létezését, mint azok a szép-művészeti múzeumok, galériák, melyekben kizárólag ún. autonóm művek tárgylatai láthatók. Továbbá bizonyítják, hogy nemcsak a kézműves mesterség, hanem a művészet is eredendően teremtő és nem visszatükröző, leképező cselekvés (mint ezt a nálunk ugyancsak méltánytalanul kevésbé ismert francia teoretikus, *Pierre Francastel* művészetszociológiájában teoretikus érvekkel is alátámasztja).

Talán az eddigiekből is kiderül: nemcsak az a fontos, hogy mit látunk az Iparművészeti Múzeum kiállításán (1. az üveg, a kerámia, a porcelán története, 2. a bőrművesség története, 3. a textíliák története, 4. a fa- és bútorművesség története, 5. a fémművesség, a kovácsolás, az ónművesség, a bronzművesség és a vasművesség készitési

technikája és díszítései, hanem az is, *ahogyan* láttatják velünk mindezeket a kiállítás megtervezői, kivitelezői, megteremtői. Ezért kell ezt az egyet kiemelniünk abból a kiállításaradatból, amelyben szinte már lehetetlen eligazodni még az erre orientálódó szakembereknek, a „művelt közönségnek” is, hát még az olykor-olykor kiállításra is járó embereknek.

Miután 1983-ban egy éven át vizsgáltuk, elemeztük a televízió képzőművészeti híryanagát és műsorait, kiderült, hogy a tömegkommunikátorok sem tudnak választani, mégha bármennyire is lelkiismeretesen kívánnák kihasználni manipulációs lehetőségeiket. Most legszívesebben arra használnám fel a nyomtatott szó nyilvánosságát, hogy a televízió, a rádió, a sajtó értékközvetítésért felelős munkatársaival kommunikáljak arról, hogy íme, itt az alkalom: olyan kiállítást kalauzolhatnának végig, amely a közönség felé nyitott, amely tisztában van a tárgyakban rejlő kommunikációs struktúrákkal és vállalja azok nyílt felszínre hozását.

Ugyancsak a már idézett *Bloch* írja a feudális társadalomról, a „csodálatos művészeti felvirágzás” koráról szóló monográfiájában: „nagyon kevésbé ismerjük még azokat a kapcsolatokat, amelyek a képzőművészeti kifejezést egy adott civilizáció többi aspektusához kapcsolják”. Az Iparművészeti Múzeum koncepciója alapján rendezett kiállítás segítséget nyújt e kapcsolatok megismeréséhez is.

ABSTRACT: The article deals with an exposition of applied arts which, instead of praising beauty, makes the visitors recognise the communication structures inherent in the objects.

Föld S. Péter

A humor-híd pillérei

*Gondolatok közeletről, humorról és ha lehet,
a közéleti humorról*

A politikai humornak a társadalomban zajló folyamatokat is tükröznie kell. S komikum és tájékozottság, humor és demokrácia között szoros és egyértelmű a kapcsolat.

Aki tudja, csinálja, aki nem tudja, magyarázza — tartja a szólás, s bár ezt általában még a humornál is pikánsabbnak tartott tevékenységre értik, sokak szerint a humorral kapcsolatban is van létjogosultsága. A humorról, komikumról szóló elméletek ellenfeleinek gyakori vádja: lehetetlen erről bármi érdemi dolgot is mondani — a humort művelni és gyakorolni kell, jól, vagy ha van rá mód, még jobban. Különben is: hazánkban a humor helyzete hasonlatos a labdarúgáshoz: tízmillió értő nézője van, de kevés a jó játékos.

Mindenesetre a témakörnek óriási a szakirodalma, bár az fölöttébb meggondolandó és gyanús, hogy e könyvek, tanulmányok, újságcikkek igen gyakran a bölcs megállapítással kezdődnek, miszerint a szakirodalom óriási. Ugyanakkor pedig ez az óriási szakirodalom eléggé szegényes, legalábbis ami a komikum és a közélet, a humor és a politikai kultúra kapcsolatának vizsgálatát illeti.

Hogy a megközelítés még ennél is bonyolultabb legyen: a humor igen szubjektív dolog. Egy vice, vidám jelet az egyik embernek tetszik, a másiknak nem. Makacs, konkrét és nem elhanyagolható körülmények befolyásolják azt, hogy min nevetnek az embe-

rek? A kabaréban nemegyszer olyan megjegyzéseken derülnek, amelyekben más körülmények között — munkahelyükön, villamosra várva — eszük ágában sem lenne még csak elmosolyodni sem. Az előadóművész személye, a színpad varázsa termi meg a mondat végére a csattanót? Hiszen a magát politikainak valló — sokszor azonban inkább csak politizálgató — kabaré rendszerint nem mond mást, mint amit az emberek úgy is tudnak, amit nap mint nap tudomásul vesznek, elfogadnak. Ha egy komoly színházban ugyanazt hallaná a közönség, mint, tegyük fel, a rádiókabaré valamelyik műsorában, vajon nevetnének-e? Ki lenne az első, aki értékelni merne egy „komoly helyen” elhangzó poént?

Bálint György a harmincas évek közepén egy szegény falusi bűvész-mutatóványos kapcsán így ír: „A bűvész gyorsan, rekedten beszél és fúrge ujjai gyűszűket varázsolnak elő meglepő helyekről. Tüdőcsúchurutom van, mondja váratlanul varázslás közben, és a közönség, amely megszokta, hogy minden mozdulatát komikusnak találja, ezen is jókedvűen nevet.”

Ez a kérdés, vagis hogy *miért* nevetünk valamin, korántsem költői, a válasz pedig kifejezetten nehéz. Évekkel

ezelőtt, amikor Cseh Tamás gitáros-énekes először jelentkezett különös hangulatú, ironikusan szomorú dalaival, döbrent, helyenként kifejezetten kínos csend honolt a nézőtérén. Sokan emlékszünk még az elő Cseh Tamás-előadások soha vissza nem hozható pillanataira, amikor a közönségnek „még nem mondták meg” mi is történik valójában: sírni, nevetni, tapsolni kell, vagy éppen áhitatosan hallgatni?

A nevetés — fegyver

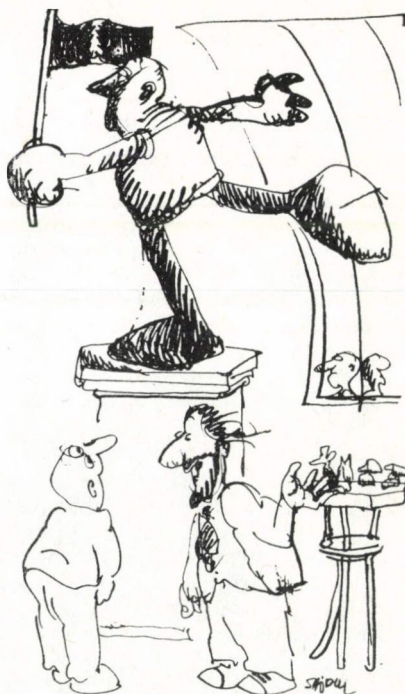
A bohóc bejön a porondra. Hóna alól elővesz egy tábort székét, szétnyitja, óvatosan leteszi, megtapogatja, tenyerével ellenőrzi, hogy jól áll-e, majd egy kendővel gondosan letörölgeti. Az ujját is gondosan végighúzza rajta, fontoskodva vizsgálgatja, hogy poros lett-e, majd elégedetten körülnéz, és leül a szék mellé, a fűrészporbá.

A közönség természetesen nevet. A bohóc ugyanis nem megfelelően cselekedett; esztelenül, furcsán viselkedett, megsértette a rendet — a bohócot bizonyára nem fogadják be a jobb társaságok, s legföljebb véletlenül vehetne részt a maszek zöldségesek és műanyagkispárosok bálján.

Pedig a bohóc csupán látszólag buta és ügyetlen. Bukdácsol a kötélén, többször is eljártssza, hogy leesik, azután — senki nem érti, hogyan — mégis fennmarad. Ő a bölcs, a nagy túlélő — valódi, mély és örök igazságok megfogalmazója.

Karantinthy Frigyes mondását — humorban nem ismerek tréfát — minden hasonló tárgyú dolgozatban szokás idézni, ám az író — témánk szempontjából — ennél fontosabb dolgot is mondott a humor lényegéről. Álhumor: nevetségessé tenni a dolgokat. Igazi: megtalálni a dolgokban a nevetségeset.

Humorról, komikumról sokan sokféleképpen mondtak már — különböző esztétikai kategóriák és világnézeti alapok felől közelítve hozzá. Nevezték fölénynek, a félelem legyőzésének, „éles fegyvernek” és egyebeknek. A nevetségesség, a komikum mindig is foglalkoztat-

Már nem csinállok olyanokat, most egy cukrásznak tervezek marcipán figurákat

ta a gondolkodókat, s arra is meglehetősen hamar rájöttek, hogy a nevetés és az ember szabadsága nem független egymástól. Frankenburg Adolf *A balsors csapásai ellen* című könyvében ezt írja: „Szerencse, hogy a nevetés még nincs megtiltva, s hogy erre különleges engedelem nem szükséges. Amíg az ember ezt megteheti, addig az életet még mindig tűrhetőnek mondhatja.”

Herzen *A nevetés fegyver* című írásában már társadalmi, politikai funkciói felől közelít a humorhoz: „Templomban, palotában, a fronton, a kerületi rendőrfőnök előtt senki sem nevet. A jobbágyok a földesúr jelenlétében megvannak fosztva a nevetés jogától. Csak egyenrangúak nevetnek egymás közt. A nevetés nivellál, és ezt nem akarják azok, akik félnek bevallani igazi súlyukat... A nevetésben van valami

forradalmi. A nevetés az egyik legerősebb fegyver az ellen, ami elavult, de még isten tudja miképpen, de tartja magát; a súlyos rom ellen, amely akadályozza egy új élet kifejlődését és megfélemlíti a gyengébbet.”

Talán nem szorul bizonyításra, hogy aki nem szereti és nem érti a humort, annak a komoly dolgok iránt sem lehet fogékonysága. Így azután semmi különös nincs abban, hogy minden hatalom hivatalosan a humor mellett voksol.” „Mi szeretjük a jó humort!” — mondja a *Hány az óra Vekker úr* német főtisztje, miközben csodálkozik, miért nem érti az életben maradásért viccet mesélő kisember poénját.

Humoron sokan elsősorban a viccet értik, s ez valamelyest természetes is, hiszen a komikum leggyakrabban valóban viccekben nyilvánul meg. A gondolat az isten, a poén csak az ő szolgája, mondta egy interjúban Marton Frigyes. Hogy miként és milyen gazdát szolgál, az már a társadalom mindenkori tudatállapotától, közérzetétől függ.

A vicc valóban szolgálja ebben a viszonylatban: kiemeli az eseményt a konkrét helyzetből, készen áll, mint egy sablon, a mesélőnek tulajdonképpen már semmi dolga vele. Más szellemi termékének a sikerét aratja le anélkül, hogy neki is volna humorérzéke. A viccet ugyanis bárki el tudja mesélni, s elmondásához még az sem szükséges feltétlenül, hogy a beszélő értse a poént. (Gondoljunk csak Truffaut híres *Négy-száz csapás* című filmjére, amelyben egy hatéves kisfiú disznó viccet mesél a társainak. Látszik, hogy ő sem ért az egészről semmit, ám már eltanulta a felnőttektől, mikor és hogyan kell nevetni. Így azután, amikor a vicc végére ér, harsány kacagásban tör ki, majd néhány másodperc csend után vele nevetnek a többiek is.)

A viccel azonban nem ez a baj, sokkal inkább az, hogy — hasonlóan a közlethez és bizonyos vonatkozásban a televízióhoz — nem készítenek alkotásra, gondolkodásra.

A humorhoz demokrácia, az eseményekben és döntésekben való tevékeny részvétel szükséges. Hosszú évtizedek

tapasztalatai bizonyítják, hogy a demokrácia nem valamiféle ajándék, úri gesztus, melyet emberek egy csoportja emberek egy más csoportjával szemben gyakorolhat. A demokrácia nem is lépcsőzetes munkakezdés, melyet egy üzemben, igazgatói rendelettel egyik napról a másikra be lehetne vezetni.

Mindezt azért is érdemes volt megemlíteni, mert a már unásig idézett ötvenes években is biztatták az alkotókat — köztük a humor művelőit — a kritikára. Ám amikor ennek gyakorlati megvalósítására került sor, gyakran kiderült, hogy a szocializmus építésének kezdeti gyakorlata igencsak nehezen barátkozott meg a humor eszközeivel. Jól példázta ezt a Szovjetunióban *Ilf* és *Petrov* fogadtatása: pedig ők nem a szovjet társadalmat, hanem az abban munkáló múlt maradványait bírálták. Ez azonban akkoriban már kevésnek bizonyult: a kultúrpolitika irányítói azt kívánták a satíraírótól, hogy miközben bírál, mutasson meg minél többet az élet derűs oldalaiából is.

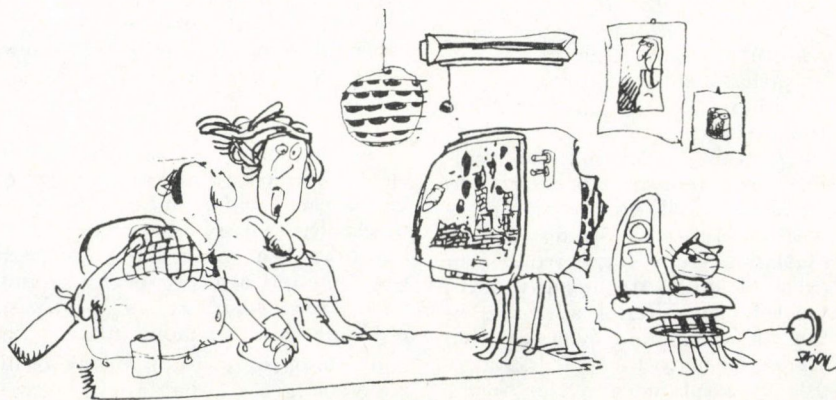
Hazai tapasztalataink is vannak ezen a téren, nem is kis számban. Hámos György így ír *A vidám műfajról* című tárcájában: „Sokáig őriztem elretentő példának az Aranycsillag című darabom kéziratát, amelyet a Népművelési Minisztérium színházi főosztályának egyik előadója megjegyzésekkel látott el. Szinte kivétel nélkül minden humoros jelenet (és minden szerelmi jelenet) mellé ezt írta a margóra: **ÉS KÖZBEN AZ ELLENESÉG DOLGOZIK!** Azt kívánta, hogy mivel operetemben a honvédség és egy falu is szerepel, építsem be a darabba a katonai egység párttitkárát, a falusi párttitkárát, a téves pártszervezetének titkárát... A humor elleni harc félelmetes propagandájává vált a «harc az öncélú nevetés ellen»... A tréfák görbetükrében szinte sohasem jelent meg a hatalmaskodó, az oktanalun büntető, szociális szólamokat hangoztató, de a dolgozók egyéni életéről, jólétéről megfelelő gazdasági vezető alakja.”

Humor és politika kapcsolata kézenfekvő: az ország akkori vezetőinek a dolgozók hétköznapi, „kisszerű” prob-

lémáinál jóval súlyosabb ütközetekben kellett helyt állniuk: barcolni az osztályellenség, valamint a külföldi ügynökök ellen.

Szomorú, cirkuszi adalék mindehhez: akkoriban a cirkusz egyik sztárja egy Aida nevű elefánt volt. A nagydarab ormányos produkciója kezdetben ártatlan bohóctréfának tűnt, nélkülözni látszott minden politikát: ormányával megragadott egy hatalmas borotvát, és megborotválta a beszappanozott bohócot. Egy darabig ez sikeres számnak bizonyult, ám a fejlődés újabb sikereket követelt. Megjelent a cirkuszban egy elvtárs, és azt javasolta: mi lenne, ha a produkció egyfajta osztályöntudatot is kifejezne? S mert az ilyen tanácsokat akkoriban különösen érdemes volt megfogadni, az elefánt hamarosan politikai töltést kapott. Aida ugyanis ettől kezdve egy főjegyzőt borotvált, persze, nem

sokáig. Kiderült, hogy a régi főúri osztály kigúnyolása már csak igen kevesek számára biztosítja a nevelő célzatú nevetést — a „szatíra éles fegyverétől” ekkor már nagyobb vadak elejtését várták. Így hát ismét megjelent az elvtárs — lehet, hogy már egy másik? —, és megjegyezte: mi lenne, ha az elefánt ezentúl a kulákat borotválná? Talán különösnek tűnhet, de ezt a tanácsot is megfogadták: a bohócot kulákruhába (!?) öltöztették, s Aida habos pemzlijével immár a zsiros paraszton vett történelmi elégtételt. Egy idő után azonban már ez nem volt elég korszerű, ezért a jobb sorsra érdemes elefánt előbb a szociáldemokratákat borotválta, majd a Tito-ügynökök kerültek sorra, és ki tudja, hova fajult volna e lázas szolgáltatói tevékenység, ha a történelem változásai el nem sodorják a kétes szellemiségű mutatványokat.

Mit sopánkodszt? Ha nem mutatnának folyton rossz híreket, miből tudnád, hogy milyen jó dolgod van?

Társadalmi napsütés és átvonuló felhőzet

Kétségtelen, hogy az ötvenes évek „szűk mozgásterét” után a gazdasági, politikai nyitás a humor művelői számára is szélesebb terepet hagyott. De mennyire széles ez a terep, és egyáltalán: hol terül el? Nálunk még a korlátok is üvegből vannak — mondta Sándor György *Lyukasóra* című műsorában, s ez a megfogalmazás nagyon képletesen érzékelteti azt a megfogalmazást, hogy nálunk a humor számára nincsenek sem tiltott övezetek, sem pedig FÜRE LÉPNI TILOS feliratok.

Hogy mit szabad és mit nem? Magára valamit is adó szerkesztő és szerző jól tudja ezt, hiszen a józan önkontroll minden tiltásnál jobban segíti a tájékozódást. Persze, időnként, éppen azért, mert a korlátok is üvegből vannak, még az óvatos bölcseket is érhetik meglepetések — ám az ilyen „félreértések” igen ritkák és leginkább csak arra jók, hogy mint kivételek, erősítsék a szabályt.

A tiltás, tűrés és támogatás között gyakran csupán időrendi határok húzódnak — ami tegnap tilos volt, mára már szabad, s holnapra akár támogattottá is válhat. Akik például két évtizeddel ezelőtt sajátították el az általános és középiskolák tananyagát, még úgy tanulták, hogy a nagyüzem az egyetlen járható és becsületes út — minél nagyobb az üzem, annál járhatóbb és becsületesebb: minden más megoldás eleve gyanús. Ma korunk hőse a feltételekhez rugalmasan alkalmazkodó kisüzem és a vállalkozó. Az élet megannyi változása — egyelőre ugyan még kimondatlanul — a törzsgárdát sem hagyta érintetlenül. Míg néhány évvel ezelőtt a televízió-híradókban büszkén mosolyogtak a harminc évet egyetlen munkahelyen eltöltő törzsgárdisták — aranygyűrűt kaptak és ötezer forint jutalmat —, újabban ritkábban látni ilyen felvételeket; új kornak új hősokekre van szüksége, s ennek a képnek ma az

a dolgozó felel meg leginkább, aki több szakmához is ért, s mindig oda megy, ahol van munka.

A lángost szeretjük, a lángossütőt nem — mondtuk tíz évvel ezelőtt, s mára a helyzet majdhogynem fordított: ma már szeretjük a lángossütőt — nélküle nincs lángos! —, csupán azt szeretnénk, ha mi is több lángost ehetnénk.

Mindez azért is fontos, mert nyilvánvaló, hogy a magát közéletinek, politizálóknak valló humornak nem csupán a szólások és az elvárásokat, de a társadalomban zajló folyamatokat is tükröznie kell. A politikai humor körüli vitákban gyakran emlegetik a bátorság fogalmát, pedig a bátorság nem politikai kategória.

„A kabaréhoz két dolog kell — mondta Komlós János —: demokrácia, amely a kabarét engedi, és butaság, amely ellen a kabaré harcol. Vagy hogy líraiban fejezzem ki magam: kell hozzá társadalmi napsütés, demokrácia, és butaság, amely felhőzi a napot. Én bízom a naphoz, hogy sütni fog, és mélységesen hiszek az emberi butaságban, hogy még sokáig a miénk marad.”

A humor hazai vonata ma kétségkívül szélesebb nyomtávon fut, mint bármikor korábban: kialakult a szókimondó, a kisember fejével gondolkodó, „odamondó” kabaré. Ám bármennyire is jó, hogy ez így van, néhány vonatkozásban kevés — a társadalom változásait, értékek eltűnését és újak születését nem mindig tükrözi az a humor, melynek fő forrásait a közélet, a gazdaság közhelyei jelentik. Negyedszázaddal ezelőtt, amikor az emberek még nemigen szoktak hozzá a nyilvánosság előtt zajló politikai kabarékhoz, ezekkel az eszközökkel hatalmas és méltán megszolgált sikert lehetett aratni. A ma humorának a vezércikkek „megzenésítése” mellett a ma emberének minden napjairól, másfélszobás neurozisaíróról is többet kellene mondania.

Jó dolog, hogy miniszterek rendszeres vendégei a kabaréknak, hogy — jó néhány évvel ezelőtt ez is elképzelhetetlen lett volna — rendőrkabarékat is lehet csinálni, ám mindez csupán a

dolgok egyik oldala. Hiába hívunk fel minisztereket, és más magas közéleti ranggal bíró embereket a színpadra, hogy a közönség jelenlétében viccelődjünk velük — mindez alig több könnyed szórakozásnál. Így van ez, legalábbis addig, amíg a lakosság széles rétegeinek csupán igen kevés köze van egy miniszteri döntéshez; amíg az ügyeit intéző állampolgár egy — mondjuk — tanácsi hivatalnokban nem társat, az ő érdekeit képviselő személyt, hanem tőle független hatalmat lát. Ameddig ez így van, addig a „bátor” kabaré nem ösztönöz cselekvésre és gondolkodásra, csupán illúziót kínál, azt az illúziót, hogy hiszen itt minden rendben van, ha még arról is lehet beszélni, hogy vannak még megoldatlan problémák.

Humor és demokrácia, komikum és tájékozottság között szoros és egyértelmű a kapcsolat. Néhány évvel ezelőtt, amikor Mozgó Világ-vitákkal volt teli a hazai közvélemény egy vi-

szonylag keskeny rétege, egyetlen Mozgó-vice sem született. Talán lehetett volna publikálni is, legföljebb az a kérdés: kinek? Hiába vannak a humoristának „bizalmas” értesülései, mit kezdjen velük, ha azok, akik ezeket meghallgatják, elolvassák, nem rendelkeznek a befogadáshoz szükséges ismeretekkel. A humor: befogadás, különleges, furcsa mechanizmusok által vezérelt összekacsintás, ív egy híd két pillére között. Információ, tudás, tájékozottság — ezekből épül a humorhíd mindkét pillére, s ha e híd egyik, vagy setleg két pillére hiányzik — a humor a szó szoros értelmében is a levegőben lóg. (Más kérdés, s csupán zárójelben jegyzendő meg: gyakran a humorista sem tájékozottabb azoknál, akiket humorával szolgálnia kellene.)

Ma semmiféle olyan döntés nincs, amely tiltaná vagy rendeltileg szabályozná, hogy magas beosztású állami tisztviselőkről, pártfunkcionáriusokról karikatúra készüljön, őket a kabarében

Apátoknak annyira hiányzik a vezércikk, hogy elment prédikációt hallgatni

kiszerkesszék. Meg is teszik ezt olykor a humor művelői, ám nem túl gyakran és nem is igazi lelkesedéssel. A kérdés ugyanis az: vajon megéri-e? Lesz-e, aki valóban érdemben tud nevetni, lesz-e, aki érti, miről is van szó?

Közel tíz éve már, hogy a Kritika szerkesztősége kerekasztal-beszélgetést szervezett a karikatúráról. Sok érdekes, fontos megállapítás hangzott el ezen az

eszmecszerén; az a gondolat is megfogalmazódott, hogy a személyi kultuszt követően most valamelyest a személytelenég kultuszát éljük. A vezetők ma — kevés kivételtől eltekintve — olyanira személytelenek, annyira nem ismerjük szokásaikat, szavajárásukat, személyes életüket, hogy a velük való viccelődés legföljebb ha kevés értő csemegejévé válna.

Várjunk még egy kicsit, őrmester elvtárs! Ismerem, ő a lakótelep tervezője!

Kivételek — legalábbis látszólag — természetesen akadnak. Évtizedekig minden rendű és rangú nevetető holtbiztos aduja volt Csikós-Nagy Bélának, az Országos Anyag- és Árhivatal volt elnökének a neve. Ha a kabarében kimondták, vagy valamely humoros írásban leírták a nevét, a várt hatás bizonyára nem maradt el. A köztudatban ugyanis Csikós-Nagy képviselte a negatív hőst: ő volt az, aki folytonos áremeléseivel keserítette a kisember életét, ő volt az, akit nyugodtan, különösebb kockázat nélkül lehetett csipkedni. Senkinek semmi baja nem származott ebből — hacsak az nem, hogy ez a fajta viccelődés egy idő után unalmassá vált.

Pedig a közönségnek ez kellett, hiszen ez a név egy konkrét kapaszkodó volt, az egyik pillér, a humor-híd biztos tartóoszlopa. Az, hogy Csikós-Nagy Béla valójában hogyan dolgozik, az általa vezetett hivatal miként illeszkedik a társadalom gazdasági és politikai intézményrendszerébe, már jóval kevésbé volt közismert.

Matróz, távcsővel

1979-ben a rátóti humorfesztivál „melléktermékeként” elméleti konferenciát is rendeztek a humorról. Tóth Dezső miniszterhelyettes előadásában a jogok és kötelességek oldaláról közelített a politikai humor kérdéséhez. A komikumnak joga — mondta Tóth Dezső — a szűkebb értelemben vett politika fonákságait kinevetetni, s ez a joga a szocialista demokratizmus arányában növekedjék is. De a komikumnak ugyanannak a demokratizmusnak az alapján és érdekében egvidejű kötelessége, hogy a társadalom mindennapi életét átszövő fonákságokat a végsősoron ugyancsak politikai értékű normák jegyében szüntelenül pellengérré állítsa. Úgy hiszem, ezzel a „kétíron-tossággal”, ami adott esetben az összekapcsolás, töltheti be egyre jobban azt a szerepet, amelyre a szocialista társadalom demokratikus komikuma hivatott.

Tegyük hozzá: a komikum eleve feltételezi a közélet nyitottságát valamely fokát és formáját. Jókai Mór, aki kiterjedt regényírói és gazdálkodói tevékenysége mellett „mellékesen” alapítója és első szerkesztője is volt az Üstökös nevű vicclapnak, így ír a humorról: „A humor csak szabadelvű és felvilágosult népek tulajdona. Nemzetek, akik szeretik nyíltan kimondani az igazságot, amikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfák alatt . . . akik a világnak a szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor . . . az arca boruló nép nem enyeleg; a herétek között nincs tréfa.”

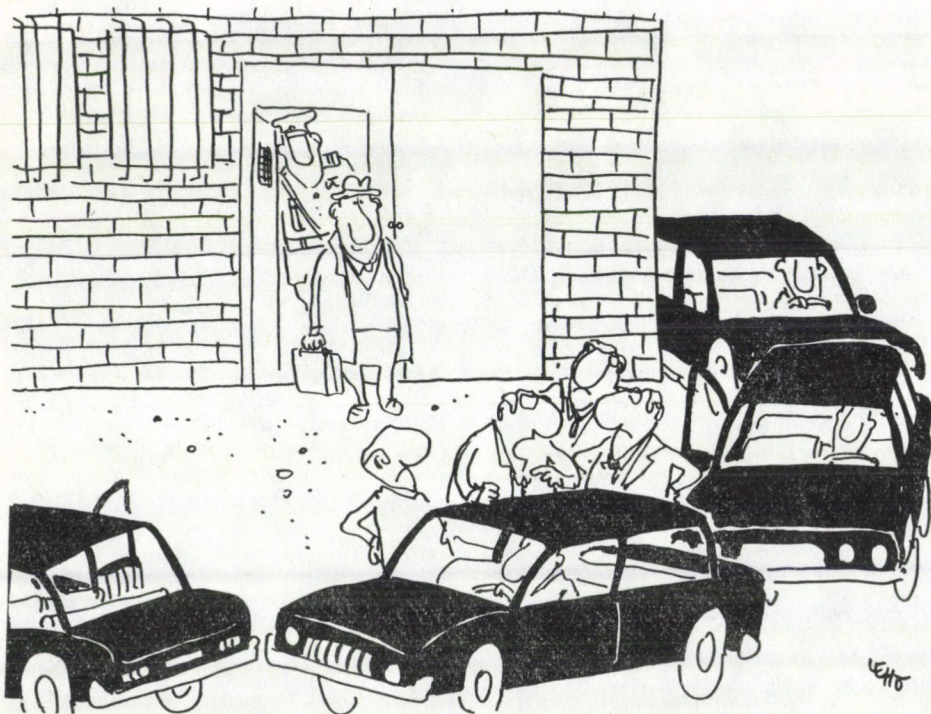
Persze azon kívül, hogy a világ szemébe nézünk, a humornak még sok más funkciója is van; feloldoz, félelmeiktől, szorongásoktól szabadít meg — segít elfogadni az elfogadhatatlant. Ki ne emlékezne a Fel a fejfel című film megrendítően tragikomikus képsorára: Latabár Kálmán áll a kivégzőosztag előtt. Mellőtte hasonló sorsra váró, marcona arcú, nálánál láthatólag többet próbált férfiak. — Izzul? — kérdezi Latabártól a mellette álló. — Egy kicsit — válaszolja. — Ez az első kivégzésem.

A már említett és idézett rátóti „humorkonferencián” felszólat Váncsa István is. Kemény, de megszívlelendő megállapításokat tett a vezércikkhumorról. „A humorista előveszi a legutóbb kiadott elvi állásfoglalást, és valamelyik fejezetét megzenésíti — mondta Váncsa —, úgy gondolván, hogy bölcsen és nagyon politikusan jár el. Csakhogy ez nem alkotómunka, és pláne nem humor, ez házi feladat. Semmi bajom nem volna vele, ha csak időnként fordulna elő, mint az olajbogyó egy jobbfejű salátában, de hogy ez legyen a zöni, azt túlzásnak tartom. A humorista elvileg a szellem embere volna, s mint ilyennek, önállóan kellene észrevennie és felmutatnia a társadalom belső ellentmondásait, neki kellene rájuk irányítani a figyelmet. Képzelnék magunk elé egy matrózt, amint az árbockosárban áll a távcsővel, és

folyton a kapitány utasításait várja, hogy mit lásson. Itt tartunk pillanatnyilag.”

Lehet, hogy tényleg itt tartunk, lehet, hogy valahol máshol. Milyen most az időjárás? A Komlós által igényelt társadalmi napsütés mennyire teszi lehetővé, hogy az átvonuló felhőkről is beszéljünk? A lengyel Mrozek — mintegy húsz évvel ezelőtt született — *Egy honpolgár útja* című írásának hőse egy ifjú és lelkes meteorológus. A fiatal szakember egy távoli kis megfigyelőállomáson teljesít szolgálatot, s lan-
kadatlan szorgalommal jegyzi az időjárás adatait. Egy ideig minden rendben megy — hol süt a nap, hol meg

esik az eső. A problémák akkor kezdődnek, amikor több egymást követő napon is borús az idő. Hősünk szorgalmasan küldözgeti jelentéseit a központba, mígnem egy napon felettesei figyelmeztetik: ne fessen ennyire sötét képet az időjárásról — néha ugyan vannak felhők, de a szocializmust sokkal inkább az jellemzi, hogy süt a nap és derült az ég. Az eső sajnálatos módon tovább esik, sőt időnként villámlik és hideg van. Az ifjú meteorológus megpróbál a tényeknek megfelelő feljegyzéseket készíteni, ám újra kioktatják: nem szabad az emberekben azt a látszatot kelteni, hogy a szocializmusban rossz az idő — az emberek azt vár-

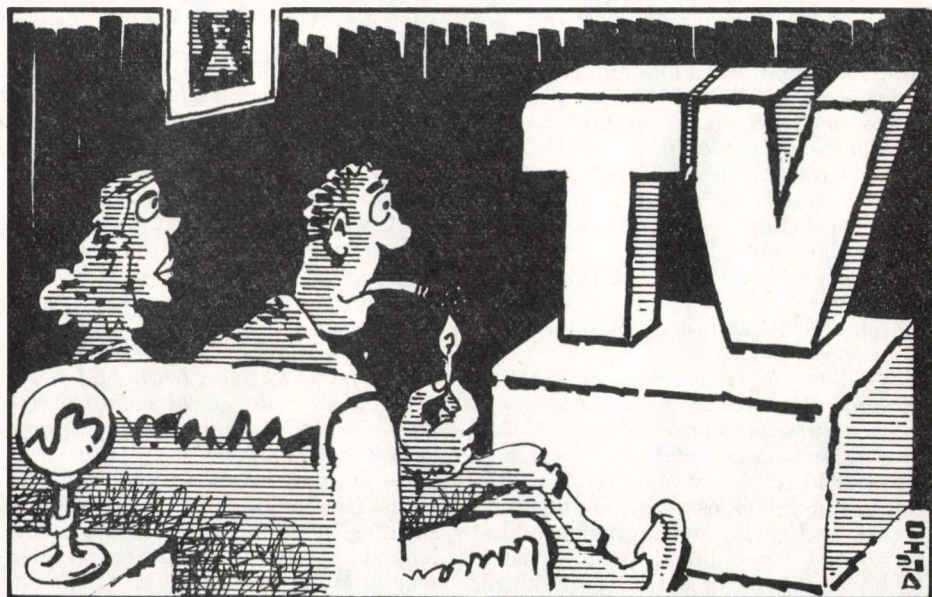
Mi voltunk itt előbb, hozzánk jön dolgozni ez a zseniális üzletember!

ják a rendszertől, hogy süssön a nap. Hősünk nem képes megbirkózni a hazudozással: inni kezd, munkáját is elhanyagolja, s egy napon — a jelentése szerint felhőtlen, napos idő volt — egy villám agyonsújtja.

A ma humoristájának nem kell fél-szemmel állandóan az időjárásjelen-tést lesnie, de igaz az is, amit Tóth Dezső Rátóton mondott: „Innen vagyunk még a társadalmi lehetőségeken, de innen a kézzelfoghatóan növekvő tendenciájú társadalmi igényeken is. Tu-

domásul kell vennünk, hogy a fiatal és idősebb »fogyasztók« igényeik egy nem jelentéktelen részét a szórakoztatástól, a nevetéstől, a komikumtól várják... nincs elég nevetés a mai szocialista Magyarországon. És ez nemcsak annak a kérdése, hogy ragyogó, jó vagy viszonylag nehéz a helyzet. A komikum jelenléte mindig a légtér kérdése, és jelenléte nemcsak függvénye a feltételeknek, hanem alakítója is. Lehet, hogy a hangulat vidámabb, de nem biztos, hogy a legjobb viccek akkor hangzanak el, amikor gurul a szekér.”

ABSTRACT: Political humour should not only reflect slogans but social processes as well. There is an unambiguous relationship between the recognition of comin elements and being informed, between humour and democracy.

Igénytelenység!

Vicc nélkül a viccről

Bosnyák Sándor beszélgetése Katona Imre néprajzkutatóval

Katona Imre néprajzkutató az ötvenes évektől kezdve egyre nagyobb figyelemmel fordul a közéleti viccek felé. Kiindulópontja, hogy a vice a közhangulat fokmérője, a viccekben rejlő kritika a társadalmi bajok diagnózisa. 3000 viccfeljegyzése alapján az elmúlt években írta meg az első magyar viccmonográfiát, s ezzel a néprajztudományt is a közéletiség felé vitte.

— *A viccekkel a néprajzkutatás csak az utóbbi években kezdett foglalkozni, ennek első dokumentuma a Gyorsuló Idő sorozatban megjelent könyve. Olvasói közül sokakat meglepett, hogy a viccet, ezt a jellegzetesen városi költészetet a folklór felől közelítette meg.*

— A vice épp olyan folklórtermék, mint amilyenek valaha a falusi-paraszti balladák, mesék és dalok voltak. A társadalmi közegben betöltött szerepe — szelep. A tömegek, elsősorban a középrétegbeliek, a városiak, de — utánuk nagyon rövid időkülönbséggel — a falusiak körében is a vice tölti be a szelep szerepét. A vezetés nálunk felismerte a vice kritikust, ugyanakkor kicsit szimpatizáns, tehát kétarcú voltát és társadalmi szerepét, és hagyja élni, sőt bekapcsolódik a vice áramába. Talán nincs is olyan rétegünk, nincs olyan társadalmi körünk vagy személyünk, aki mereven elzárkózna a viccek elől, tiltaná, vagy pláne üldözné a vicceket.

— *A vice a két világháború között is virágzó műfaj volt, Mi az oka, hogy a kutatók nálunk is csak a hatvanas évektől kezdtek foglalkozni vele?*

— A kutatók ezt az ezerarcú műfajt későn vették észre, sokáig nem tartották fontosnak. Mi is, a nyugatiakkal nagyjából egyidejűleg, némi fáziskülönbséggel kezdtünk vele foglalkozni. De amíg náluk rengeteg csatornája van a viccelődésnek, és minden a nyil-

vanosság előtt folyik: a televízióban rádióban, sajtóban, és a „jóváhagyott” viccek mellett az ellenzéki hangulatiak is megjelennek, addig nálunk külön vicctartomány a kabarészínpad, a sajtó, a rádió — és külön a szóbeliség. Ma már gyakran átjátszanak egymásba, közelítenek egymáshoz; valamikor az ötvenes években merőben különböztek. A kutatás felfedezte, hogy azok a viccek, amelyek kényszerűen a szóbeliségben rekednek meg, alkalmasabbak a közhangulat felmérésére, mint azok, amelyek — mondjuk — a Ludas Matyiban hétről hétre megjelennek. A vice kifejező műfaj. A tudomány módszereivel, elsősorban a szociológiával, de a folklóriztika egyéb módszereivel is, tetten lehet érni, hogy a higany szálához hasonló érzékenységgel tükrözi a közhangulatot.

— *A köztudatban a politikai vice, mint illegális műfaj él, amely épp háttérbe szorulásával nemcsak a közhangulatot, hanem a közösség elvárásait is hívebben fejezi ki. Nem lehetne-e folyamatosan tájékoztatni a társadalom vezető rétegét a közösség viccekben megfogalmazott álláspontjáról?*

— Minden nyers uralom, féltvén a maga frissen kiharcolt pozícióit, rossz szemmel nézi, néha üldözi is a szemtelenkedő vicceket. Amikor egy rendszer megszilárdul, ezeket a vicceket is eltűri, mondjuk: szemet huny. Ma a legjobb vicceket éppen a társadalom veze-

tő köreibben lehet hallani. Azt lehetne mondani, hogy az önkritika tréfás formában is állandó kísérőjelensége a vezetésnek. A különböző középíretek inkább csak közvetítők, és sokkal inkább lefelé, mint felfelé. Ezzel együtt kívánatos lenne a vicctermetést időről időre letenni a legilletékesebbek asztalára. Ha ők gyártanak is vicceket, ha önkritikusan tréfálkoznak is, nem mindig tudhatják, hogy mit fogadott el a közvélemény ezekből. Oda-visszacsatolásra feltétlenül szükség van. Helyeselném, ha ezeket a hangulat-fokmérő vicceket a legfelső vezetés frissen megismerhetné. Targyaltunk is a Szociológiai Intézettel, hogy időszakonként átadom nekik rendbe rakott viceimet. Aztán valahogy abamaradt, jó magyar Oblomov-szokás szerint.

— *A vicc: szelep, de az elmúlt másfél évszázadban több olyan időszak is volt, amikor ez a szelep el volt dugaszolva. 1944-ből például több adatot is ismerünk arra nézve, hogy a viccmondókat büntették.*

— A viccenek az a természete, hogy mennél inkább üldözöttnek hiszik, annál nagyobbra taksálják az emberek. A hajtóvadászattal csak az ellenkező hatást lehet elérni, ezért nincs semmi értelme.

— *A közösséggel szembenálló társadalmakban üldözik a vicceket, de a közösségi alapokon álló társadalmak életébe beépülnek, mint az egészséges fejlődést segítő életnedvek. A viccnek magasabb szintű mondanivalója is van: az emberi méltóság, a szabadságeszmék, a nemzeti tradíciók kifejezője.*

— Igazat adok, bár ezt nem vetetem fel ilyen tudatossággal, ha gondoltam is rá. Első menetben inkább az

foglalkoztatott, hogy egy illegális műfajt tudományos objektivitással tegyek a boncolóasztalra. Először beszéljen a vicc a saját életéről, fejlődéséről, mozgásáról! Nyilvánvaló, hogy a vicc, mint a szóbeli kritika leghatékonyabb műfaja, egy ideális norma szemszögéből mindent célba vesz. Abból, amit és ahogyan bírál, meg tudom állapítani, hogy a tömeg mit szeretne; ez könnyen dekódolható. Azt meg lehet állapítani, hogy a vicceken fellelhető normák maradandók. Az emberi méltóság, a jólét, a szabadság, embertársaink megbecsülése, minden nép megbecsülése, a vallásfelekezetek fölé emelkedés — ezek a vicc ideális normái. Egy szép, szabad, nemzetközi világ, amelyben megszűnnek az emberek közötti társadalmi, felekezeti, vagyoni stb. különbségek, ahol a mozgás teljesen szabad, a társadalom nyitott, amelyben nincsenek gyötrő anyagi gondok, és a vezetés teljesen egybeforrott a néppel. A vicc a maga sajátos eszközeivel küzd minden elnyomás, szegénység, tudati elmaradottság ellen; mércéje a szabadság, a jólét és a műveltség.

— *Tegyük fel, ha ez az ideális állapot egyszer beköszönt, akkor milyen szerep vár a viccre?*

— A vicc önmagát szüntetné meg, ha a Petőfi-féle Kánaán: a szellem napvilága és a bőség kosara mindenki házában ott lenne. A vicc addig kritizál, amíg úgy véli, hogy egy probléma megoldatlan. Mihelyt egy probléma megoldódott, ez a kritikai célpont is kiesett a viccekből. Ha az említett ideális állapot létrejönne, akkor már nem lenne értelme a viccnek. Történelmi stúdiummá válna.

ABSTRACT: Since the beginning of the 50s, ethnographer Imre Katona has paid more and more attention to jokes about public life. His starting point is that jokes are a measure of public feeling and the criticism they express is a diagnosis of social problems. Based on the three thousand jokes he recorded, he wrote the first Hungarian monography of jokes in recent years, and by this he also brought ethnography closer to public life.

Szekeres Péter

A filmművészet értékei a képernyőn

A művészileg értékes mozifilmek jó részének csökken a varázsa, ha a tévé képernyőjén mutatják be. Érdemes-e hát erőltetnünk, hogy az emberek a „nagy” filmekkel a televízióban ismerkedjenek meg?

Két évtizeddel ezelőtt, a magyar filmklubok, művészmozik, a filmművészeti értékterjesztés nagy fellendülő korszakában sokakkal együtt én is javasoltam a filmművészet klasszikus és kortársi (és gyakran kevésbé sikeres) alkotásainak a televízió keresztül történő széles körű és gyakori bemutatását. Ma már, ennek megvalósulása láttán, úgy vélem, hogy Sándor Györgynek és másoknak volt igazuk, akik e filmekkel szemben a „beszélő ember” közeli, félközeli képét hangsúlyozták. „Másfél csatorna” körülményei közepette ezen túlmenően még azt is megkérdőjelezhetjük, hogy joguk van-e a legműveltebb értelmiségi köröknek ráerős szakolniok a szórakozást és kikapcsolódást kereső nagyközönségre a számukra nehéz filmművészeti alkotásokat.

Az értékterjesztő koncepciót

természetesen nem kérdőjelezem meg. Inkább azt szeretném hangsúlyozni, hogy ma még, a mai műsoridő, csatornaszám és technikai viszonyok közepette hazánkban a televízió nem alkalmas arra, hogy a filmművészet klasszikus és kortársi értékeinek nagy többségét bemutassa. Elöljáróban azt konstatálhatjuk, hogy például az Egyesült Államokkal összehasonlítva (ahol több

mint egy évtizedre vonatkozóan ilyen felmérést végeztem is¹) a Magyar Televízió — össz-műsoridejének arányában — magas szintű filmválasztékot kínál.

Ezzel szemben számos értelmiségi még több „értékes” filmet szeretne. Én viszont, feladva régebbi elképzelésemet, úgy látom, hogy minden egyes filmet egyenként gondosan mérlegelve, az eddigi gyakorlattól eltérően számos kiemelkedő alkotást nem érdemes a televízió keresztül bemutatni. Mindezekelőtt azért, mert ezzel a nézők nagy többségét irritáljuk. Ezenkívül a filmművészeti értékek terjesztésének megvannak (helyesebben: részben „megvoltak”) a megfelelő intézményei (iskolai filmoktatás, filmklubok, művészmozik, művelődési házak stb.), amelyek jelenleg összehasonlíthatatlanul magasabb technikai színvonalon s a nézők szabad választása alapján láthatják el az értékterjesztés funkcióit.

Szín-, térhatás, szélesvászon

A fő érvem azonban számos filmművészeti érték televízió keresztül történő bemutatása ellen nem a „demokratikus tömegszórakoztatás” érve, hanem egyszerűen az, hogy jelenleg a televízió

keresztül a legtöbb filmművészeti alkotásnak éppen azok az értékei vesznek el, amelyek például egy átlagos televíziós film fölé emelnék őket. Ez olyan nyilvánvaló, hogy szinte érthetetlen, miért is erőszakoltak be néhány klasszikus filmet a műsorba, amikor elég lett volna a döntéshozóknak azokat egy átlagos fekete-fehér családi készüléken megnézniök (de ők feltehetően a vetítőben nézték meg), és máris nyilvánvaló lett volna az, hogy itt egy „kasztrált filmművészet” kerül a nézők elé. Ezzel viszont az egyik oldalon elvesznek az adott műalkotás „cinematikus” értékei, a másik oldalon (és részben e veszteséggel is összefüggésben) még „unalmasabbá, bosszantóbbá” válik az adott film. Mindenekelőtt: ma még hazánkban a készülékek többsége nem színes. Ezzel szemben a filmalkotások már régóta elsősorban színesek. Másodszor, számos film szélesvásznú, s ilyenkor mindkét megoldás (levágni a kép két oldalát vagy alul egy fekete csíkot hagyni, s még kisebbre redukálni a képméretet) egyértelműen a filmművészeti minőségek realizálása és a hatás, a befogadói aktivitás rovására megy. Ezen túlmenően tudomásul kell azt is vennünk, hogy számos készülék rosszabb képet kínál saját lehetőségeinél. Már ez a három tényező is olyan mértékű elidegenítő hatást okozhat, hogy még azok sem élvezik a régebben látott kiemelkedő műalkotást, akik olyannyira ismerik az adott filmet, hogy már-már megfeledeknek arról, amit pont most látnak, s emlékeik révén szépítik meg azt. *A kopár sziget* például az egyetemes filmművészet egyik legkiemelkedőbb és legelismerettebb alkotása, egyik kedvencem. Több barátommal együtt egyértelműen csalódással néztük a képernyőn. Antonioni, Fellini, Dreyer, a *Patyomkin cirklő*, illetve általában a klasszikus szovjet, svéd némafilmek (amelyek — túl azon, hogy némák — olyan nagy mértékben építenek a vizuális elemekre) eleve élvezhetetlenek a képernyőn, illetve túl sokat veszítenek. Talán hasznos lenne néhány ezer elérhető, értékes film egyenkénti differenciálása, s a jelenleg

még „reménytelen” esetek kizárása a tévéből; éppen a filmművészet érdekében és nem ellene.

Mozinéző — tévénező

Képzeld el például a Niagara víz- esést a képernyőn és a Corvin moziban. Nyilvánvaló, hogy különösen a televízió általános elterjedését követően a mozifilmek még inkább a nézőt lehen- gerlő képi és hang- hatások felé fordultak; hogy valami olyasmit nyújt- sanak, amire a tévé nem képes. Akár retrospektíve is, az ilyen látványos fil- mek nem valók a televízióra, hiszen a szín kivételével (amely szintén elma- rad a filmszalag felbontó képességétől, legalábbis még egy ideig) a tévéképer- nyő az elmúlt évtizedek során nem nyújtott alapvetően újat a befogadó számára. A filmvásznon és a képernyő önmagában történő megkülönbözteté- se mellett azonban tovább kell lépünk, és mérlegelnünk kell a mozinéző és a tévénező befogadási körülményei kö- zötti lényeges eltéréseket is a filmmű- vészeti alkotások befogadása szem- szögéből.

A mozinéző sokkal inkább részt vesz a nagy vásznon megjelenő képek moz- gásában,² mivel látómezejét sokkal inkább kitölti, recepciós kapacitásait sokkal inkább leköti a nagyméretű kép. Elegendő az alkotóknak (író, gagman, rendező, operatőr, hangmérnök, színes- technikus stb.) felismerniök például egyes természeti jelenségek potenciális filmművészeti minőségeit, és máris megbabonázzák, elbűvölik, egyenesen lehengerlik a nézőket. A vadnyugati filmekben például a szép tájakon ke- resztül hosszasan vágatnak a hősök, a svéd némafilmekben a természetet a pszichológiai tartalmak kifejezője, An- tonioni *Nagyítás* című filmjében jelen- tős szerepet kap a park növényzete; de általában elmondhatjuk, hogy még egy gyengécske útifilm is nagyon fel- dob a szép tájkép. Maguk a filmtechni- kák is igen sokat fejlődtek: az új ame-

rikai film (például Lukás, Spielberg nálunk is bemutatott filmjei) nagyon sokat köszönhettek a látvány technikaiilag megújult lehetőségei maximális kiaknázásának. A tudományos-fantasztikus filmek érdekessége csökkenne, ha nem lennének színesekek, ha a képméret sokkal kisebb lenne, ha elvesznének a kép részletei. A televíziókészülék a lakás egy bútorarabja. Szemben a sötétben eleve specifikus és felfokozott befogadási szituációban ülő mozinézővel, a televízió nézője egy kis dimenziójú képpel ül szemben, mintha, mondjuk, egy filmet a vágóasztalon nézne (és jellemző módon még a vágóasztalon egy életen át dolgozó filmalkotók is gyakran igénylik a kép nagyméretű kivetítését munka közben). A televízió képe nem tölti be a néző látómezejét, maga a kép az esetek többségében a szoba környezetére vonatkoztatott dimenziókban inkább kisebb a valóságos dimenzióknál — a moziban inkább nagyobb. A televíziós kép fizikailag és pszichológiailag nem köti le a néző receptív kapacitását olyan mértékben, mint a filmvászon. A televízióban sokkal inkább *maga az információ* válik elsődlegessé, a moziban gyakran inkább a *látványosság*. Ily módon a televízió néző sok esetben érzelmileg feltehetően kevésbé aktív, s ez nyilvánvalóan csökkenti a műalkotás befogadásának lehetőségeit, hatását. A legjobb televíziós rendezők természetesen ezeket a korlátokat felismerve aknázzák ki az eszköz („az anyag”) adta lehetőségeket (például: Sidney Lumet, Fehér György, a Watergate monstre amerikai egyenes adása stb.). Ezzel szemben viszont a klasszikus és kortársi filmművészeti alkotások esztétikai értékei, minőségei nagymértékben redukálódnak a képernyőn. A televízió néző bekapcsolódását számos más tényező is csökkenti: például a lakás, a család, a mindennapos tevékenységek időről időre elvonják a néző figyelmét (függetlenül attól, hogy egy gyenge kommersz filmet vagy egy kiemelkedő klasszikus műalkotást néz), vagy megosztott figyelmet, csökkenő, kihagyásos követést eredményeznek.

A filmek differenciálása

Sok száz oldalas tanulmányt lehetne írni ezekről az alapvető kommunikációs és befogadási kérdésekről, s talán hasznos lenne a laboratóriumi pszichológiai-kommunikációs kísérlet is. Erre most nincs terünk. A csupán címszavakban és töredékekben jelzett problémáknak azonban van egy konkrét műsorpolitikai-gyakorlati vonatkozása. Amennyiben ezeket a tényezőket figyelembe vesszük, akkor az elérhető néhány ezer értékes filmet nem pusztán azok esztétikai, politikai, etikai értékei, elismertsége, hanem „televíziós befogadási lehetőségei” tükrében is differenciálnunk kellene. Bizonyos műfajok jellegüknel fogva alkalmasabbak a képernyőn történő megjelenítésre (cinéma direkt, riportfilm, portréfilm, egyes dokumentarista filmek), mások kevésbé (az említetteknek kívül számos kiemelkedő japán film, Lamorisse, Jancsó stb.). A kiemelkedő alkotások esetében filmtípusonként, sőt egyes filmenként érdemes lenne akár csoportos vizsgálatokkal is elemeznünk azt, hogy a műalkotások különböző szintjeiből melyek jutnak át az előbb vázolt „technikai-befogadási rostákon”. Amikor például csak a cselekmény főbb elemei, a dialógus, néhány gag, látványosabb fordulatok, tehát esetleg éppen nem az, ami a kiemelkedő alkotást klasszikussá tette, akkor nem érdemes az ilyen filmet erőltetnünk. Kevés csatorna esetén természetesen a sikertényező kizárása eleve elfogadhatatlan. Hangsúlyozom azonban, hogy bármennyire is gondos a szelekció és a mérlegelés, jelenleg hazánkban a televízió még nem pótolhatja az iskolai filmoktatást, a művészmozik és a filmklubok funkcióját.

A jövő: a házimozis

Egy évtized alatt a video és más egyéni befogadási és választási lehetőségek kifejlődésével a helyzet alapvetően meg fog változni. A kábeltelvízió, a

műhold, a video javítják majd a képminőséget. Lehetőség lesz az egyéni néző egyedi szelekciójára, s akár a mai házikönyvtárakhoz, lemeztárakhoz, képzőművészeti reprodukció-gyűjteményekhez hasonlóan egyre többen gyűjtenek majd értékes filmeket (videón). Már a nyolcvanas évekre vonatkozóan is hiba volt ad acta tenni Féjja Sándor és Schubauer Ferenc javaslatát a szupernyolcas filmterjesztésről³, hiszen ez a technika a vetítógép-ellátottság tükrében ma olcsóbb és elterjedtebb hazánkban, mint a video (egy évtizedig alkalmas lett volna a filmművészeti érdekek gazdaságos terjesztésére). A video természetesen sokat segíthet, azonban csak megfelelő központi szervezéssel és dotációval, különben ugyanoda juthatunk (és ennek már számos jele van), mint a svédek és más országok, ahol a video végül is nem vált tartalmi alternatívává. A kérdés azonban ma itt, az adott körülmények közepette azt, hogy egy kulturális jellegű, értékorientált (nem kommerciális) televíziós intézmény ho-

gyan viszonyuljon a filmművészeti értékekhez egy olyan korszakban, amikor az emberek többsége már sohasem vagy szinte sohasem megy moziba. Tudomásul véve azt, hogy a filmművészeti értékek iránt érdeklődő, legműveltebb nézőrétegek azért gyakran járnak moziba és más vetítésre, s figyelembe véve a cikkemben csak vázolt szempontokat, sajnos, úgy vélem, a jó szándék (hogy „elvisszük a tömegekhez az igazi filmkultúrát”) gyakran visszajára fordul. Igaz, ez jellemzi a képzőművészeti, sőt zenei műsorok egy részét is. Úgy vélem, hogy az intézmények és tömegkommunikációs eszközök koordinálása és differenciálása segíthet; olykor egy lépés hátra — egy kudarc elismerése — segíti az előrelépést. Ma még a televízió (különösen másfél csatornával) nem lehet a filmművészeti értékek terjesztője, s távlatilag, intézményesen, feltehetően erősödni fognak az ezt a tevékenységet hatékonyabban, olcsóbban és technikailag magasabb szinten ellátó rokon intézmények.

Jegyzetek:

- ¹ A három legnagyobb amerikai televíziós hálózat tízéves filmkínálata a „Minden Idők Nagy Filmjei” listákkal történő összevetése, illetve általában a bemutatott filmek száma alapján meglepően leszűkített képet mutatott. Szintén bekalkuláltam a legnagyobb amerikai televíziós filmajánló könyveket (amelyek számos be nem mutatott filmet is tartalmaznak), és még így is leszűkített volt a kínálat.
- ² Részletesebben a *Rádió és Televízió Szemle* 1979/2. számában olvashat erről az érdeklődő.
- ³ Féjja Sándor—Schubauer Ferenc: „Bízunk a szupernyolcasban”, *Filmkultúra*, 1981/3

ABSTRACT: A considerable part of artistically valuable films are less attractive if they are presented on the television screen. Therefore it is questionable whether it is worth making efforts to show the public the great artistic productions through television.

Fischer Sándor

Beszédkultúránk a „kábel” előtt

Fischer Sándor, a beszédművészet népszerű egyetemi tanára azt hangsúlyozza írásában, hogy a kábeltévé munkatársaira beszédkultúránk szempontjából is nagy felelősség hárul.

Úgy rémlik, hogy egy mindig időszerű kérdést boncolgatok.

A 17. századtól, a pataki iskola beszédnevelési törekvéseitől kezdve, Vörösmarty Mihály színibírálatain át, a mai napig is mind sűrűbben jelennek meg intő, korholó, tanácsadó, módszertani munkák beszédképzésünkről. Némelyik óvatosan dicsér, de a legtöbb súlyosan elmarasztalja beszédműveltségünket, beszédművelődésünket, beszélt nyelvi stílusunkat. A tanácsok, a tanítások — rendszerint — jók, megszívlelendők. Tengernyi tanfolyamon beszéltünk, beszélünk a beszédről; az eredmények mégis messze elmaradnak a jogosan elvárt követelményektől. Csak egyetlen Kodály-idézetet említek — 1938-ból — gondolataim igazolására: „A kiejtés romlása csak kísérő tünete az általános nyelvromlásnak”. Ebben a tömör megfogalmazásban pontos képét adja az akkori nyelvi-stiláris színvonalnak, s egyszersmind rámutat korának beszédműveltségi állapotára is.

Újabb hibalehetőség

Az egész témakört ismét az teszi időszerűvé, hogy megjelentek a magyar kábeltelevíziók. A kábeltévé már létezik, terjed, fejlődik, és a folyamat visszafordíthatatlan. De nincs is szükség arra, hogy létjogosultságát kér-

désessé tegyük. Arra azonban igen, hogy a kábeltelevíziók megjelenésének és működésének kulturális és főleg beszélt nyelvi hatását vizsgáljuk.

Az a három évtized, melynek során a tömegtájékoztató intézményeinek nyelvvel-beszéddel foglalkoztam; az a harminc év, amelynek nagy részét a beszédstílus bírálata tett ki; az a több évtizedes munka, amelyet a teljes magyar közélet beszédkultúrájának értékelésével töltöttem el; de főleg mindennapos tevékenységem: a beszéd tanítása — úgy érzem — feljogosít, vagy még inkább kötelez arra, hogy szorongó érzéseimet, indokolt aggályaimat kifejezzem.

A kábeltelevízió stúdióiba belépő régi és új munkatársak nemcsak a már kitaposott ösvénnyé vált rádiós-tévé beszédmodorosságot vehetik át, hanem a nyelvi fonákságokat, a rossz kliséket, a sokszor hallott és semmitmondó nyelvi paneleket is.

A kábeltelevízió-hálózat erőteljesebb megindulásával és továbbfejlesztésével olyan zsilipek nyílnak-níylhatnak meg, amelyek tovább ronthatják — mégpedig erősödő hatásfokkal — teljes nemzeti nyelvünket, és a köznyelvet, sőt talán még a regionális nyelvet és beszédet is. Hatására tovább szűkülhet a köznyelvi szókincs, süllyedhet a beszédstílus és a kiejtés színvonala, és fölerősödhet az amúgy is meggyökerezett hangsúlyhibák áradata.

A rádió és a televízió műszaki adottságai csak technikai lehetőséget nyújtanak a műsorok magas színvonalú létrehozására és lebonyolítására. De hogy ez a technika milyen kultúrát, gondolatot, műveltséget, erkölcsöt sugall, azt a megszólaló emberek erkölcsi magatartása, műveltsége, kifejezőképessége, nyelvi-stiláris ereje, beszédképessége dönti el.

Tömegigény — rétegnyelv

Csaknem másfél évtizede az Új Írás szerkesztősége felröppentette McLuhan egyik megállapítását, amely szerint „A Gutenberg-galaxist kezdi elhomályosítani a Marconi-konstelláció...” Úgy vélem, nem az haj, hogy esetleg kevesebb nyomtatott betű jelenik majd meg a „világpiacon”, hanem az, hogy a távközlési technika hatalmas tömegű felhígított előszót, nyelv- és beszédhibát zúdit az emberek fülebe, agyába. Az embereknek pedig nem lesz módjuk, vagy alig lesz lehetőségük ezeken változtatni. Ezért írta erre — válaszul — Illyés Gyula, hogy „A tömegkommunikációs eszközök tömegigényt elégítenek ki, de úgy, hogy kizárják az egyének tömegét”.

A hozzám érkezett levelek garmadájával igazolhatom, hogy az igényesebb és műveltebb hallgatók nyomban fölkapják a fejüket egy-egy nyelvi vagy kiejtési hibára.

Sokszor megírtuk, elmondtuk már, hogy az *egyenlőre* módhatározószót nem használhatjuk az *egyelőre* (hosszú gy-vel ejtve) időhatározó helyett. Ennek ellenére a rádióban, a televízióban, sőt színpadjainkon (volt főiskolai hallgatóim szájából is) majdnem mindig a hibás kifejezést halljuk. Ezek után már nem is csodálkozunk, ha szinte valamennyi riportalány csak a hibásat használja.

A tévében hallottuk először ezt a hibás mondatot: „Lévé, hogy nem szólt.” Azután: „Lévé, hogy megnyerte a játékot.” Ekkor már biztos voltam benne, hogy a rádióban is hallani fogom. Nem tévedtem. Csak az

szomorított el, hogy ez a hibás szerkezet megjelent a magánéletben is, sőt: írásban is. Már régen tudom, hogy a rádió és a televízió korszakában minden eddigi megállapításunkat felül kell vizsgálnunk a nyelvi mozgásra vonatkozóan. Tudomásul kell vennünk, hogy a nagyközönség hitelesnek fogadja el a rádióban és a tévében elhangzó nyelvi stílust és beszédmódot; percekben belül átveszi és használja is — akár helyes, akár nem; és ez az átvétel még föl is gyorsul, ha újszerűnek vagy éppen „előkelőnek” érzi. A nyelvi sznobizmusnak sok fajtáját ismertem meg eddigi pályafutásom során. „El kell menjek”, „meg kell mondjam” — hallottam olyanoktól, akik nem Erdélyből származtak és sohasem voltak ott. (Ez a szerkezet egyébként nem hibás, legföljebb — nálunk — tájnyelvi jellegű.) Lényegileg ugyanilyen indítéka van az „úgymond” állandó használatának — „úgynevezett” helyett.

Ünnepélyesen kijelentem, hogy már régen nem harcolok a németesség ellen (jöjjön az a sok „közel tízen, közel százan voltak ott” a csaknem, majdnem, mintegy, körülbelül jó magyaros kifejezések helyett!); a szemem sem rebben, ha a megengedő is nem az állítvány után következik (helyesen: „meg ha megtörtént is...”; hibásan: „meg ha meg is történt); nagyon csodálkozom, ha valaki az *ami* és *amely* vonatkozó névmások használatát nem cseréli föl, és nem nyilatkozik a *brigádról aki*...! De azért nehezen viselem el, ha egy országos hírű tudós — az egész ország füle hallatára — azt mondja: „... *ha tréfas akarnák lenni*...”.

Bárzsi Géza említi meg egy másik kiváló nyelvészünk érdekes megjegyzését: „a nyelvet a nyelvvédők ellen is meg kell védeni”. De ha a mai nyelvet és főleg a hangzó nyelvet figyeljük, akkor nundenképpen kevésnek érezzük a nyelvvédelmet. Némelyek — és sokszor a hivatásosok is — úgy bánnak a, nyelvvel, mintha semmiféle szabálya, törvénye nem volna.

Tudjuk, hogy az egységes magyar nyelven belüli nyelvváltozatokat el kell fogadnunk. Ezek csak színesítik,

érzékletesebbé teszik a nyelvet. A kérdés csak az, hogy a nemzeti nyelven belül hogyan alakul, változik, fejlődik az írott nyelv, az irodalmi nyelv, és merrefelé halad beszélt változata, a köznyelv.

Hogy a kábeltelevízió-hálózat kiszélesedésével minden bizonnyal nagyobb teret kap a nyelvjárások fölé rétegződött regionális nyelv, az kétségtelen. Fennáll azonban annak a veszélye, hogy a regionális nyelvekben meghúzódó érdekes stílussajátosságok helyett a napi gyakorlatban a zsargon, az argó erősödik föl. A nyelvjárásiaságtól nem féltém a kábeltévé munkatársait, sokkal inkább a rádióból és a tévéből kiáramló, összekuszálódott nyelvi stílustól. Ha pedig a beszédtechnikára gondolok, akkor is csak az aggodás hangján szólhatok. A pöszeség, a hadarás (a szótagok és szavak elnyelése) mindennapi kenyerünk lett.

Egyik legkiválóbb nyelvészünk, Szinyei József 1935-ben még leírhatta, hogy „Amin mi, mostani élő nemzedék, megütközünk és bosszankodunk, annak egy részéről az idő szintén lekoptathatja a szokatlanság bántó bélyegét”. Azóta a rádió és a tévé „hangja” mindent fölerősít és rögzít. Eddig még nem tudok olyan nyelvi vagy kiejtésbeli hibáról, amely „lekopott” volna. Nincs olyan hatalmas nyelvészcsapat, amely vissza tudná helyezni „jogaira” a *hibát követ el* helyes és magyaros kifejezést, ha már egyszer a hangszórók besúlykolták az emberek fülébe a rossz és logikátlan *hibát vét* szókapcsolatot; és az ügyeket továbbra is *bonyolítják*, tehát bonyolulttá teszik, összekuszálják, ahelyett, hogy *lebonyolítanak*, tehát elintéznék. (A személyi igazolványban munkaköre: *bonyolító*; a telefonkönyvben, kinyomtatva: *bonyolító csoport*.) Ilyen esetekben határozottabb nyelvvédelemre volna szükség.

A nyelv változik. Hogy fejlődik-e vagy romlik, azt csak a nyelv diakronikus vizsgálatával lehet megállapítani — tehát csakis történeti fejlődésben lehet valódi ítéletet mondanunk a nyelv fejlődésének irányáról.

Csiky Gergely a múlt században még így fordította le Szophoklész Antigonéját: „A felfuvalkodás nem illik ahhoz, aki más embert ural”. Akkor az *ural* ige még azt jelentette, hogy maga fölött urának ismer el valakit — ma épp az ellenkezőjét jelenti. A nyelv változása ma is hoz magával hasonló jelentésváltozásokat. Ilyen például az úgy *tűnik*. Eredetileg azt jelenti: eltűnik; ma már legtöbbször azt, hogy úgy látszik, úgy tetszik, úgy rémlik, úgy fest a dolog stb. (ezeket a szinonimákat már ki is szorította a mindennapi életből). Ha azonban túl széles teret engedünk a gyorsan felkapott és sokszor magyartalan divatszavaknak; ha mindent elfogadunk és átengedünk a rostán: akkor előbb-utóbb összezavarodik a nyelvérzék. A beszédhiba talán csak esztétikailag bántó, de a nyelvi hiba esetleg a helyes értelmet fordítja ki medréből (az ifjúsági nyelvben ez utóbbi gyakran tapasztalható).

Nyelvi felelősség

A kábeltelevízió munkatársainak és műsorainak hangja egyre több emberhez jut el — ez pedig helyes irányt szabhat széles környezetük nyelvi kultúrájának, vagy éppen ellenkezőleg: alacsony színvonalat is teremthet. A munkatársak nyelvi képzésének egyszerre két mederben kell folytania 1. aktív nyelvi és beszédtechnikai önképzés; 2. a Magyar Rádió és a Magyar Televízió legjobb nyelvi hagyományainak átvétele.

És ismét a rádió és a televízió felelőssége...! Hisz ezek a hagyományok igencsak keskeny ösvényen haladnak! Nehéz helyzetbe került a rádió és némiképpen a televízió, amikor új és megújuló műsoraihoz tehetséges, fiatal munkatársakat kellett csatasorba állítania. Kiderült, hogy sokan közülük nem tudnak fogalmazni (némelyikük még olvasni sem!), beszédképességük pedig minimális.

De honnan is tudnának helyesen beszélni, amikor a legtöbb iskolában nem volt rá alkalmuk. A feladatlapok né-

mák, és a villámgyorsan terjedő számítógépekkel sem lehet beszélni. Tehát az aktív szókincs szűkül, a beszédképesség majdnem a nullára csökken. És a család? Elhallgattak az otthonok, a család nem beszél meg ügyes-bajos dolgait; nincs idő a beszélgetésre: tévét „kell” nézni — mégpedig ömlesztve, mindent, műsorzárásig. Hogy a tévé-műsoroknak milyen nagyszerű hatásuk lehetne a valódi nyelvi kultúra terjesztésében, ha okosan élnénk velük, úgy érzem, nem kell bizonyítanom. De a nyakló nélküli tévés „információfo-

gyasztás” elnémitja még a beszélni vágyót is. A beszéd hallgatása nem pótolja és nem is teremti meg az aktív beszédképességet.

Sem nyelvhelyességi, sem beszédművelési ügyben nem vagyok borúlátó — ami a távolabbi jövőt illeti. De a közeljövőben még nagyon sokáig kell szembenéznünk a beszédtanítás hiányával és e hiány következményeivel. Egész iskolarendszerünkben átfogó és céltudatos beszédnevelést kell megvalósítanunk. Ehhez pedig képzett beszédtanárookra van szükség.

ABSTRACT: In his article, Sándor Fischer, the popular teacher of speech techniques emphasises that those who work with cable television assume great responsibility also from the point of view of our speech culture.

Domonkos László

A második harmadban

Kabeltévé-tervek Szegeden

A szaporodó hazai kabeltévés városok sorába lassacskán felzárkózik Szeged is. Méghozzá nem akármilyen tervekkel.

Sokan emlékezhetünk rá: Pécs volt az a vidéki város, amely úttörő szerepet játszott a magyar kabeltelevíziózás történetében. A kísérletek már 1978-ban megindultak, s immáron három éve van kabeltévé a Mecsek alján. Jelenleg 16 ezer lakásban nézhető a programok kéthetente, hétfőn 120—160 perces adásidővel, melyeknek nagy része „élő”. Van azonban egy másik városunk, amelyben Péccsel egyidőben létesült körzeti tévéstúdió, ám a kabeltévének látszólag híre-hamva sincs. Mi van hát *Szegeddel*?

Nos, rögtön a tények: a városi tanács végrehajtó bizottsága a közelmúltban tárgyalta meg és hagyta jóvá a szegedi kabeltévés rendszer (hivatalos nevén: „a nagyközösségi vevőantenna-rendszerekre épülő televízió”) beruházási programját. Eszerint a leendő rendszer biztosítja majd *hat tévéműsor* (két magyar, három jugoszláv, egy román), *két URH-sáv* (OIRT és CCIR) — továbbá *egy városi program* kifogástalan vételét. A terveket 1985. november 30-ig kell elkészíteni, az első szakasz létrejöttének határideje 1986. november 7., a tervezett költség pedig 9 millió 100 ezer forint. A tervező és a kivitelező a Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalat antennatervező és -fejlesztő üzeme lesz.

A város irányító testületei meglehetősen nagy fontosságot tulajdonítanak a kabeltévének a késedelem miatt is. Megfelelő feltételek mellett a demokratikusabb várospolitika kiterjesztésének eszközét látják benne. Arra számítanak, hogy élő, eleven és főként folyamatos kapcsolatteremtést eredményezhet a lakosság és a döntéseket hozó szervek, testületek között. Ha a szó szoros értelmében biztosított a közvetlen beleszólás a közügyekbe, ha igazi, akár mégoly éles véleménycseréket tartalmazó vita jöhet létre közös dolgainkról, a vállalkozás akkor is „megéri”, ha a helybéli nyilvánosság eme eszköze nem fog minden nehézség, összezördülés, gond és akadály nélkül működni. Hiszen felelős gondolkodás, nagyobb társadalmi aktivitás csak ott lehetséges, ahol a — már nem csupán a döntésekről tájékoztatott — tömegek érzik, látják, megtapasztalják saját tevékenységük közvetlen eredményeit: hatásait és reakcióit. Nemcsak érdemi segítségnyújtás jöhet tehát így „alulról”, hanem egy ennél — legalábbis hosszabb távon — fontosabb dolog is történhet: a klasszikus értelemben vett csoportérdek előtt nyílik meg egyféle, minden eddigienél nyitottabb, őszintébb és remélhetőleg eredményesebb érvesülésési forma.

Persze, az efféle lírizáló-elmélkedő perspektívákon túl, vagy éppen azok előtt, van a szegedi kábeltelvízióknak egy jóval hétköznapibb, de annál hasznosabb alkalmazási lehetősége is. Mert abban az esetben, ha a kábeltévé rendszer csupán műsorszolgáltatásra vennék igénybe, az illetékesek szerint úgy festene a dolog, mintha valamelyik számítógépes rendszert, mondjuk, egy szorzótábla vagy egy élelmiszerüzleti pénztárgép helyettesítésére használnánk. Szegeden olyan rendszert akarnak kiépíteni, amely a következő évtizedekben lehetséges újfajta szolgáltatásokhoz is alkalmazható lesz. Idestova két éve szakértői bizottság és különböző cégek képviselői dolgoznak a megoldáson. Mindehhez, persze, nemcsak korszerű, professzionális technika szükséges, hanem átgondolt „futurológiai” koncepció is. Amely éppoly gondosan felméri a jövőben különös fontosságú szolgáltatások sorát, mint a nagy formátumú tervekhez szükséges technikai bázis részleteit.

Arról, hogy pontosan mi mindent is „tud” a kábel, mi, mostani és főleg leendő felhasználók gyaníthatóan nem tudunk eleget. Először is azzal kell tisztában lenni — és erre Szegeden különös gonddal igyekeznek figyelni —, hogy ez a televíziós lehetőség alapvetően megváltoztatja a tévézési szokásokat. A lakosság által szerkesztett műsorok — például a Kanadában és Hollandiában különösen elterjedt „nyitott csatornák” rendszere — éppúgy erre utal, mint a nem központi kínálatból táplálkozó, úgynevezett „családi műsorok” megszorodása, a decentralizációs törekvéseket nagyban segítő helyi információbővítő vagy éppen a már említett kommunális szolgáltatások „visszajelzéses alapon” történő működése.

A szegedi tervezők a fent említettek közül szinte mindegyikre gondolnak, de a közvetlen műsorokon kívül első sorban a szolgáltatásokra igyekeznek majd koncentrálni. Hogy miféle szolgáltatásokról lehet szó? Mindazokról, amelyeket egy kétirányú információ-továbbításra alkalmas kábelhálózat

nyújthat. Akár kérésre megjelenhetnek így a lakásokban a számítógépek szolgáltatásai, videotékában tárolt clipek, sőt, teljes filmek is. Igaz, ez még a távolabbi jövő „zenéje”. A jelen szegedi elképzelései szerint viszont a kiépítendő hálózatnak alkalmasnak kell lennie a lakások optimális fűtésének ellenőrzésére, a liftügyelet megoldására, tűz- és betöréjelzésre és az antennarendszer meghibásodásának bejelentésére. A másik fő funkció, a helyi műsorszolgáltatás természetesen „csak” olyan, immáron megszokottnak mondható ígéretekkel kecsegtethet, mint például egyenes közvetítés a színház előadásairól, a város különböző pontjain „örkődő” riporterek és a lakók közvetlen összeköttetése az adás idején, helybéli képűség — és hasonlók.

Már eldőlt: az úgynevezett fej- vagy főállomást ugyanott helyezik el, ahol a szegedi telefonközpont is található. A megfelelő antennák (köztük műholdvevő parabolaantennák is — úgy tudom, egyelőre csak az egyik „őskábeltévé” városban, Székesfehérvárott foglalkoznak hasonló gondolattal!) az erősítővel együtt e „fejállomáson” lesznek tehát, amely 8 kilométeres sugarú körben biztosítja majd az adások stúdiószínpontú, kifogástalan vételét és továbbítását. Ez azt is jelenti, hogy a végecé az egész város ellátása. Az első ütemben a posta alépítmény-rendszerébe behúzott kábelek révén a Belváros egy részét, továbbá a Rókus és a Mak-kosháza elnevezésű városrészt kívánják „kábelesíteni”, a későbbiekben a különösen népes Tarján és Felsőváros következik. Az első ütem befejezésekor körülbelül tízezer lakásban nézhetik a helyi műsorokat, mintegy 30—35 ezren. A városi stúdió helye, legalábbis átmenetileg, a kezdeti időszakban a Szegedi Őrvostudományi Egyetem Dóm téri új, korszerű, igen jó technikai felszereltségű oktatási épületében lesz, s a próbaadásokat már a jövő év első felében szeretnék megindítani.

Addig is, persze, bőven akad tenni-való kábeltévé-ügyben a Tisza partján. Ki kell alakítani a rendszert fenntartó

szervezetet, meg kell teremteni a stúdió működésének feltételeit. A stáb szervezése éppúgy hátravan (a körzeti tévéstúdióknak a pécsiéhez hasonló szerepe természetesen nem kerülhető meg), mint a szükséges anyagi bázis megteremtése. Részletesen ki kell dolgozni az adások rendjét és tartalmát, a kialakítandó szolgáltatásrendszer — nem csekély együttműködést követelő — módjait. És persze meg kell szerezni a működési engedélyt. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a felsorolt feladatok többségét már teljesítették hiszen a „Kérelem kábeltelevízió működtetésének engedélyezéséhez” címzetű úrlapegyüttes többek között olyan rubrikákat tartalmaz, mint a tervezett kábeltelevízió jellemző adatai, tematikája, a műsorközvetítés gyakorisága, az adás vételi köre, a működtetést végzők pontos névsora és adatai, tájékoztató gazdasági adatok „éves szintre bontva”, részletezett üzemeltetési költségterv bérekkel, bevételi forrásokkal, a veszteséget térítő szerv megjelölésével, azután olyan kitételek, amelyek a főállású, a szerződéses és a társadalmi aktívák pontos számát tartalmazzák, s végül, de nem utolsósorban párt-, tanácsi, postai és „nagytelevíziós” vélemény a szándékról és a megvalósulás tervezetéről.

Hogy a rengeteg tennivaló, no meg a sok szempontból jogos szkepszis ellenére lesz Szegeden is kábeltelevízió, az biztos. Ráadásul ez a látszólag kissé megkésve meginduló újabb városi kábeltevérendszer, úgy érzem, kétszeresen is különleges szerepet tölthet be. Egyrészt mérheti, mit és mennyit is tud egy, a számok alapján legalábbis a „második harmadban” belépő vidéki nagyváros profitálni az eddigi magyar kábeltevéves tapasztalatokból, mindekelőtt az eredetiség és a már létező átgondolt újításának-továbbfejlesztésének sajátos dialektikájában. Másrészt igen fontos jelzést adhat arra nézve, hogy a „kivárási taktika”, a rövid idő alatt gombamód szaporodó hazai kábeltevéves városok sorába lassacskán felzárkózó Szeged a rendelkezésére álló több idő és tapasztalat révén, a gondos tervezés, a koncepciózus, kellő körültekintéssel kidolgozott elképzelések jóvoltából milyen különleges, a város nagy tömegtájékoztatási tradícióihoz méltó egyediséggel lesz képes létrehozni valamit.

Hogy képes lesz-e egyáltalán, s hogy a jelenleg (mégiscsak) majdhogynem embrionális állapotban levő magyar kábeltelevízió egész kialakuló rendjében milyen súllyal lehet majdan jelen: rövidesen meglátjuk.

ABSTRACT: Soon another town — Szeged — will join those which already have a cable television system. The newcomer has quite original and promising plans in the field of information services.

Kövesdi László

Mibe került a Magyar Televízió?

A bevételek és kiadások mérlege azt bizonyítja, hogy a Magyar Televízió hosszú ideig nyereséges vállalkozás volt.

A „Vitairat a mai magyar közművelődésről” című könyvben a következőket olvashatjuk: „... 1960 és 1976 között a kulturális kiadásokon belül a rádióra és a televízióra fordított összegek aránya 14,8 százalékról 41,3 százalékra nőtt, ennek megfelelően a többiekre fordított költségek aránya csökkent.”¹

Vajon valóban ilyen sokba került ez a két tömegkommunikációs intézmény az államnak? Vajon valóban ilyen arányban voltak el más területekről eszközöket? A most következők a televízió bevételeivel és kiadásaival foglalkoznak.

A Magyar Televízió költségvetési intézmény. A Magyar Rádiótól való különválása óta az állami költségvetésben önálló sor, vagyis „fejezet”. Gazdálkodásának eredménye három szervezet tevékenységének eredője. Ezek — a ma használatos terminológiával élve —: a Televízió (maradványérdekeltségű szerv), a Díszletgyártó Üzem (szintén maradványérdekeltségű szerv) és a Magyar Rádió és a Magyar Televízió Kereskedelmi Igazgatósága (eredményérdekeltségű szerv). A három szervezet folyó költségvetési gazdálkodását a következő táblázatba lehet foglalni:

Bevételek	Kiadások
t televízió-előfizetői díj a Kereskedelmi Ig. bevételei a Díszletgyártó Üzem bevételei	a Televízió működési kiadásai a Kereskedelmi Ig. kiadásai a Díszletgyártó Üzem kiadásai
az MTV „fejezet” bevételei	az MTV „fejezet” kiadásai

¹ Vitányi Iván: *Vitairat a mai magyar közművelődésről*, Gondolat, 1983. 221. o.

Tekintettel arra, hogy a Díszletgyártó Üzem bevétele a televízió működési kiadásainak egy részéből származik, a fenti táblázat összegző sora mindkét oszlopban — a belső megosztás miatt — halmozást tartalmaz. Ezt a halmozást a mellékelt grafikon nem szűri ki, de a lényeg úgysem a görbék szintje, hanem a kiadás viszonya a bevételhez. A továbbiakban a „fejezet”-re utaló megjegyzéseknél az MTV megjelölést használom.

Költségvetési gyakorlatunk egyik sajátosságáról is szólni kell itt: az MTV állami költségvetés részére történő, kiadásokat meghaladó befizetései, melyek vagy a Televízió előfizetési díjbevételeinél kisebb működési kiadásából, vagy az MRT Kereskedelmi Igazgatóságának befizetéseiből származnak, az MTV költségvetésben kiadás-ként kerülnek elkönyvelésre.

Célom az volt, hogy *népgazdasági szempontból* mérleget, melyek az MTV bevételei és kiadásai. Ezért az ún. folyó költségvetés adataihoz a beruházás értékeit is hozzáadtam.

Vizsgálódásaimnál tehát a következő adatokkal dolgoztam:

költségvetésére is helytállóak, hiszen az is a központi előírásokat követi. „A költségvetés rendszere, belső szerkezete nem állandó, az évek során többször változott... Bizonyos kiadások egyes években nettó, máskor bruttó számmal vannak jelen.” A felhasználható adatok — részben a cikkben idézettek alapján — nem szolgálták tökéletesen a vázolt szemléletet. Az utóbbi évek vonatkozásában lehetőség lenne arra, hogy a számokat pontosítsuk, azonban az idősort visszamenőleg csak nagyon nehezen lehetne korrigálni. Történeti szempontból a rendelkezésre álló adatok is helyesen tükrözik a tendenciát, de éppen a fentiek miatt számsorok helyett a mellékelt grafikon közlését látom célszerűnek. (ld. 65. oldal)

Néhány megjegyzés a grafikonhoz:

— 1964 előtt az MTV-nek nem volt önálló költségvetése. A Magyar Rádióban, a közös költségvetésben találtam néhány adatot erre az időszakra vonatkozóan.

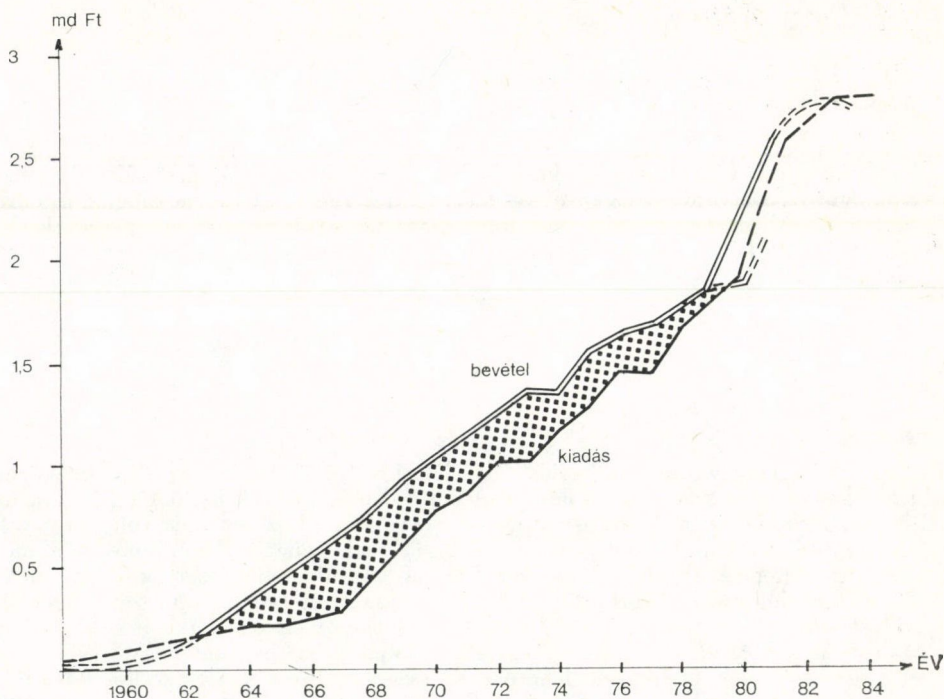
— 1980-ban (mikor lezárult az MTV egyértelműen nyereséges

bevétel	{ televízió-előfizetői díjak a Televízió egyéb bevételei a Kereskedelmi Igazgatóság Televíziót illető bevétele
kiadás	{ a Televízió működési kiadásai a Kereskedelmi Igazgatóság működésének televíziós kiadásai Országos Tervhivatal által juttatott beruházás
egyenleg	{ az MTV befizetései az állami költségvetésbe (+) vagy állami támogatás (—)

Forrásként elsősorban *költségvetési* adatok szolgálhattak a munkához. Ezzel kapcsolatban szükséges idézni néhány gondolatot Sághy Vilmos cikéből.² A cikk az állami költségvetést vizsgálta, de megállapításai az MTV

korszaka) sor került a tízforintos rádió-előfizetői díj megszüntetésére és a televízió-előfizetői díj tízforintos emelésére. A grafikon bevételi görbéjének 1980 utáni (jobb oldali)

² A költségvetési újraelosztás és a gazdasági hatékonyság, Valóság, 1985/1.

vonala azt a helyzetet jelzi, ami az említett előfizetői díj „átcsoportosítása” nélkül lett volna. 1979-ben a Televízió előfizetőinek száma 2 702 418 volt, míg 2 607 903 rádióelőfizetőt tartottak nyilván.³ Tehát csupán az „átcsoportosításból” 11 millió forint haszna volt a költségvetésnek.

A grafikonból levonható következtetés:

A kipontozott terület az MRT egyértelműen nyereséges időszaka, melynek folyamán több mint 3 milliárd forinttal gazdagította az államkasszát.

Tehát az állampolgárok kulturális kiadásából ennyi „csoportosult” át az előfizetői díjak formájában egyéb költségvetési célok fedezésére.

Az előjáróban idézettek összecsengenek a „Magyarország művelődési viszonyai 1960—1982” című kiadványban közöltekkel.⁴ Ebben hasonló szöveges értékelés szerepel: „Mind a rádió, mind a televízió állami költségvetésből fenntartott intézmény; az összes közművelődésre fordított állami kiadások mintegy 2/5-ét használják fel”.

E cikk arra kíván rávilágítani, hogy az idézett művekben említett időszakban a Magyar Televízió az állami költségvetés szempontjából nyereséges „vállalkozás” volt.

ABSTRACT: The balance of income and expenditure proves that Hungarian Television was a profitable enterprise for a long time.

³ Közlekedési és hírközlési évkönyv, 1979. KST, 1980.

⁴ Kossuth, 1984. 275. o.

Malecz Attila

Jóból is megárt a sok?

Frappáns címet választott a szerkesztő az egyik rádióműsor számára: „Zeneközelen a hallgató”. De vajon ott van-e? — tette fel a kérdést a zeneszociológus, aki arra volt kíváncsi: milyen rádiós zenei műsorokat választanak, illetve utasítanak el a hallgatók. Cikkéből képet kapunk az egyes közönségrétegek ízléséről, zenehallgatási szokásairól és — ezekkel szembeállítva — egy kicsit a rádió zenei kínálatáról is.

Amikor a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban 1982-ben elindítottuk azt a zeneszociológiai kutatást, amelynek alapcélja a komoly zene közönségének megismerése, illetve az ide sorolható műfajok iránt legalábbis érdeklődést mutató csoport feltérképezése volt, már sejtettük, hogy vizsgálódásaink eredményeképpen meglehetősen átfogó képet kaphatunk a felnőtt lakosság zenei ízléséről és aktivitásáról is.* Mivel pedig a zenei aktivitás legnépszerűbb formája a rádióhallgatás, természetesen azt is megvizsgáltuk, milyen zenei műsorokat választ, illetve utasít el a közönség.

Így jutottunk el tehát a rádióhoz, amelynek egyik fő jellemzője éppen az, hogy adásidejének kétharmadában zenét szolgáltat. Helyesebben: kínál. A szolgáltatás valamilyen feltételezett igényt elégít ki. A kínálat pedig — nos, azt vagy elfogadják, vagy nem. A rádió kínálatára alapvetően kétfajta reakció lehetséges: 1. meghallgatják, 2. nem hallgatják meg. A „hallgatásnak” viszont már számos variációja van. Ezért akár a közönség ízlésére, akár a műsor-kínálattal való elégedettségére vagyunk kíváncsiak, meg kell kísérelnünk kiszűrni a vizsgálatból a fél füllel, jobb híján stb. hallgatott műsorokat.

Így tettünk, amikor első megközelítésben az iránt érdeklődtünk, vannak-e olyan rádiós zenei műsorok, melyeket, ha csak tehetik, mindenképpen meghallgatnak a kérdezettek, és vannak-e olyanok, melyeket soha sem, illetve ha véletlenül meghallják, inkább kikapcsolják készüléküket vagy másik programot keresnek. Ily módon két tudatosan cselekvő csoport jelent meg előttünk, melyeket nevezünk el így:

Bekapcsolók és kikapcsolók

Durván azt mondhatjuk, hogy az ún. „bekapcsolás” a kérdezettek kétharmadára, a „kikapcsolás” pedig közel a felére jellemző.

Milyen emberek a *bekapcsolók*? — vetődik fel rögtön a kérdés, annál is inkább, mivel számarányukat és aktivitásukat tekintve zenei ízlésük valószínűleg erősen rányomja bélyegét a közönségről alkotott képre. A személyi változók azt mutatják, hogy közöttük átlag feletti az iskolázatlanabbak, a legfiatalabb és a legidősebb korosztályokba tartozók, a foglalkozási hierarchia alacsonyabb szintjein levők és a nők aránya. Annyi bizonyos (és természetes is), hogy az átlagnál rendszere-

* A vizsgálat a 18 éven felüli népességet reprezentáló, 4000 fős mintán történt.

sebben rádiózó, a rádióújságot is rendszeresen forgató rétegre jellemző inkább a szándékos műsorválasztás. Ha a rádióműsorokról magnófelvételt készítenek, az többnyire könnyűzene, magyar nóta, operett vagy kabaré. Ott honon kívül és élőben inkább könnyűzenét hallgatnak (koncerten, diszkóban, szórakozóhelyeken, klubokban stb.). A komoly zenét többségük elutasítja, bár a komoly zenei programok iránt kifejezetten érdeklődők legjellegzetesebb ilyen irányú aktivitása — érthető módon — éppen a rádió műsorainak tudatos keresése.

A *kikapcsolók* körében átlag felett képviseltetik magukat a 40 éven felüliek, a budapesti lakosok, a legiskolázatlanabbak. A betanított munkások mellett nemcsak a szakmunkások, de az értelmiségi és a vezető rétegek is kikapcsolják a rádiót, ha a felcsendülő dallamok nem nyerik meg tetszésüket. Annyit tudunk még erről a csoportról, hogy bár zenei műsorokat (műfajra való tekintet nélkül) ritkán vagy sosem hallgat, rádiózása átlagosnak mondható.

Ha tovább elemezzük a két csoport jellemzőit, azt látjuk, hogy míg egyes jellemzők alapján jól elkülöníthetők egymástól, mások tekintetében egy irányba mutató tendenciákkal is találkozhatunk. Közelebb jutunk tehát a bekapcsolás és kikapcsolás természetének megismeréséhez, ha e két tevékenységet nem egymástól elválasztva, hanem kapcsolódásaikat vagy éppen szembenállásaikat is figyelembe véve szemléljük.

Négyféle attitűd

Bock doktor századfordulós véralkattanában négy csoportra osztotta az emberiséget temperamentuma alapján: 1. vérmes (szangvinikus), 2. epés (kolearikus), 3. méla (melankolikus) és 4. közönyös (flegmatikus) vérmérsékletűekre. Megjegyezte azonban, hogy többé-kevésbé mind a négy típus megtalálható minden emberben, a lényeg az dönti el, melyik kerül túlsúlyba. Valamiképpen ez a csoportosítás jut az ember eszébe, amikor a rádió zenei műsoraihoz való hozzáállás megoszlásait szemléli. Hogy miért? A választ egy olyan hálózatból olvashatják le, melynek négyzeteiben szemléletesen jelennek meg a lehetséges magatartástípusok (lásd a táblázatot).

Ha így nézzük a dolgot, akkor előző dichotómiánkkal ellentétben egy szelektív-türelmes „bekapcsoló” és egy ingerlékeny-közönyös „be nem kapcsoló” réteg különül el inkább egymástól.

Ezek a *bekapcsolók* a fiatal és az idős korosztályok, az iskolázatlanabbak, a foglalkozási hierarchia alacsonyabb szintjein állók és a vidéki lakosok között gyakoribbak. Rádiózásuk igen rendszeres — kivéve a komoly zene hallgatását: ebben csak a türelmesek mutatnak átlag feletti aktivitást. A szelektíveket a magyar nóta, népdal, operett bekapcsolása és a komoly zene, ezen belül az opera kikapcsolása jellemzi. Komoly zenei koncertre járással, ilyen típusú lemezek gyűjtésével, illetve

	kikapcsol	nem kapcsol ki
bekapcsol	1. SZELEKTÍV 35 százalék	3. TÜRELMEK 31 százalék
nem kapcsol be	2. INGERLÉKENY 10 százalék	4. KÖZÖNYÖS 19 százalék

magnófelvételek készítésével ritkán találkozni nálunk. Zenei ízlésüket általában közömbösség jellemzi (tehát aktivitásuk inkább a médiumnak, mint a műfajnak köszönhető), amelyet a szelektív csoport esetében egy jellegzetes, magyar nótás, népdalos, operettes ízlés kísér, míg a türelmeseknél valamennyi zenei műfaj együttes kedvelése, illetve átlagnál alacsonyabb elutasítása.

A *be nem kapcsoló* (ingerlékeny-közönyös) réteg ezzel szemben inkább középkorú, iskolázottabb, a foglalkozási hierarchia magasabb szintjein álló, főleg a fővárosban lakó emberekből áll. Rádiózásuk rendszertelen. Zenei aktivitásuk meghatározó eleme általában a komolyzene kedvelése és a magyar nóta, népdal és operett elutasítása, de az ingerlékeny csoportot egy mindent elutasító, illetve közömbös tendencia is jellemzi.

Ha most az így megismert két réteget állítjuk szembe egymással, megtudjuk, hogyan fest a valóságban az, amit teoretikusan tudatos választásnak, illetve tudatos elutasításnak képzeltünk. A szelektivitásról kiderül, hogy nem egy tudatos zenei ízlésen alapuló aktivitást, mint inkább egyetlen eszköz tudatos használatát jelenti. Ugyanakkor a tudatos elutasítás (sőt, a közönyösség is) nem annyira a zenei igénytelenségnek, mint inkább az adott eszközökkel való elégedetlenségnek tudható be.

Vagyis a rádiózási hajlandóság a műsorkínálatra való egyfajta reakciót is tartalmaz. Milyen tényezők válthatják ezt ki? Elsősorban nyilván a hallgató zenei ízlése. Ezen túlmenően pedig az, hogy az ízlésének megfelelő, illetve azzal ellenkező műsorokkal milyen gyakran találkozók: ennek megfelelően keresi, illetve „elégeli meg” azokat.

Nézzük hát meg közelebbről e két újabb szempontot, az ízlést és a telítettséget.

„Fordított” ízlés

Az ízlések ugyan különbözőek, de hogy a fáktól mégse tévesszük szem elől az erdőt, bizonyos összevonásokra van szükség. Ennek érdekében tíz ízléskérdés többváltozós elemzésével megállapítottam, hogy az egyes zenei műfajok iránti vonzódás milyen más zenei műfajok kedvelésével jár együtt. Kiderült, hogy három összevont műfajcsoport erősen zárt ízlésalakzatot képvisel.

E három (gyűjtőnévvel jelölt) csoportra a következő műfajok kedvelése jellemző:

1. NÓTA — népdal, népzene, magyar nóta, cigányzene, operett
2. KÖNNYŰZENE — hagyományos tánczene, sanzon, musical, filmzene, pop, rock, beat, diszkó, dzsessz
3. KOMOLY ZENE — komolyzene, opera

Miután azonban e három műfajcsoport között is lehetnek kapcsolódások, azt is feltérképeztem, melyek azok az „ízléshidak”, amelyek e nagyobb ízlésalakzatokat összekötik.

A NÓTA—KÖNNYŰZENE hidat az operettnek és a magyar nótának a hagyományos tánczenével, illetve kisebb mértékben a népdalnak, népzene-nek a dzsesszrel való együttes kedvelése jelenti.

A NÓTA—KOMOLY ZENE hidat az operával és az orgonamuzsikával, valamint kisebb mértékben a népdalnak a kamarazenevel való együttes kedvelése hozza létre.

A KÖNNYŰZENE—KOMOLY ZENE között két hidat is felfedeztünk: az egyik a popzenét köti össze az orgonamuzsikával, amíg a másik a dzsessztől vezet valamennyi komoly zenei műfaj felé.

Visszatérve a rádióra, első pillantásra feltűnő a NÓTA és KÖNNYŰZENE meghatározó volta a bekapcsolásban. Bár bekapcsolási arányuk azonos, magasabb kikapcsolási rátája miatt a KÖNNYŰZENE hátrébb sorolódik. A KOMOLY ZENE kedvéért csupán

a hallgatók 14 százaléka kapcsolja be rádióját, míg a kikapcsolások 71 százaléka ennek a műfajcsoportnak szól (ezen belül csak az operára az említések 46 százaléka jut.)

A személyi változók függvényében a következő jellegzetességek rajzolódnak ki:

A NÓTA tudatos választása főleg a 40 éven felüli, iskolázatlanabb rétegekre, a munkásokra, a községekben lakókra; elutasítása inkább a fiatalabbakra, az iskolázottabbakra, a vezetőkre és a beosztott értelmiségiekre, illetve a budapesti lakosokra jellemző.

A KÖNNYŰZENÉT elsősorban a 40 éven aluliak, az általános vagy középiskolát végzettek, az irodai dolgozók, közvetlen termelésirányítók, egyéb szellemiek és szakmunkások, illetve a budapestiek keresik a rádióban. Elutasításában az idősebbek, a vezetők, beosztott értelmiségiek és a nyolc osztálynál alacsonyabb, illetve a felsőfokú végzettségűek járnak az élen.

KOMOLY ZENÉT az átlagnál nagyobb mértékben választanak az idősebbek, az iskolázottabbak, a vezetők, beosztott értelmiségiek, irodai dolgozók, illetve a budapestiek. A műfaj elutasítása a 20 és 50 év közötti korosztály, az iskolázatlanabbak, a betanított és a segédmunkások körében gyakoribb.

Ha most összevetjük a kérdezettek — önbesorolásos kérdőív alapján feltárt — ízlésképét azzal, hogy ténylegesen milyen rádiós zenei műsorokat kapcsolnak be vagy ki, elsodálkozhatunk a hallgatók következetességén: annak ellenére, hogy — az itt nem részletezendő kontrolelemzések tanúsága szerint — a valóságosnál többen mondták magukat komolyzene-kedvelőknek és magyar nótát, operettet nem kedvelőknek, valamint hogy a könnyű műfajok „deklarált” elutasítása mögött fogalomzavart és előítéletet is felfe-

dezhetünk, ízléssorendjük lényegében megfelel tudatos műsorválasztásaiknak és elutasításaiknak.

De hogyan felel meg mindennek a rádió kínálata? A műsorszerkezet ismeretében* azt mondhatjuk, hogy a hallgatók sorrendjével egyedül a Petőfi-adó zenei kínálata mutat azonosságot. Ezzel szemben a Kossuth rádió és a 3. műsor, illetve a három főadó együttes kínálatában a műfajok sorrendje pontosan fordítottja a hallgatókének: 1. KOMOLY ZENE, 2. KÖNNYŰZENE, 3. NÓTA.

Ezzel el is jutottunk műsorválasztási hipotézisünk következő tényezőjéhez, a telítettséghez.

Operát ne!

— summázhatnánk az átlaghallgató átlagvéleményét. Amiről az operakedvelőknek nyilván szintén meglenne a maguk véleménye, de hát be kell látni: a rádióhallgatók táborának ők csak elenyésző kisebbséget alkotják. Egyébként nincs okuk panaszra — a rádió zenei műsorainak 14 százaléka opera, ami durván napi 5 óra operaközvetítést jelent.

Hogyan fogadja mindezt a közönség? Ami a tudatos választást és elutasítást illeti, a vizsgálati adatok kezdetben meglehetősen ellentmondásosnak tűntek. Az első szemet szűrő eredmény az volt, hogy a kikapcsolt rádiós zenei műsorok fele az operához sorolódott. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a komoly zenei műfajok között az orgonamuzsikát követően az operáról mondták legtöbben, hogy kedvelik. Nyilvánvalóan látszott, hogy itt valamiféle fogalmi tisztázatlanságról lehet szó.

Az intenzívebb ízléselemzések után megadták a választ: a kérdezettek jelentékeny hányada az operát az operettel azonosítja, keveri. És jól-

* Rádiós műsortípusok — a közönségfogadtatás tükrében. TK Paneljelentések. 1984. február

lehet a keveredés az elutasítás esetében is szerepet játszik (nem túl sokat, hiszen az operettet csupán 21 százalékkuk nem kedveli), az a tény, hogy a kérdezettek több mint *kétharmada* operettkedvelő, egyúttal az opera kedvelőinek (látszólagos) létszámát is növelte.

Végeredményben kiderült, hogy míg az operát nem kedvelők aránya 60 százalék, addig a műfajt — állítólag — kedvelő 25 százalékos rétegből csupán 6 százalékot tesznek ki azok, akiknél kis valószínűsége van az operafogalom félreértelmzésének. Még ennél is kevesebben (mindössze a kérdezettek 3 százaléka) nyilatkoztak úgy, hogy tudatosan keresik a rádió operaközvetítéseit. Ugyanakkor a kérdezettek 21 százalékát kifejezetten ingerli az opera mint műfaj.

Célszerűnek látszott összevetni ezeket az adatokat az említett panelvizsgálat eredményeivel. Ezek szerint: teljes operaközvetítéseket olyan kevesen hallgatnak, hogy a hallgatóság száma nem mérhető. A Petőfi-adó operarészletekből összeállított műsorait 3—4 százalékos kihasználtsággal hallgatják (iskolai végzettségre való tekintet nélkül). A 3. műsorban csak az egyetemet végzettek hallgatják ezt a műsortípust, ám a kihasználtság esetükben is csak egy százalékos. A Kosuth rádió operaközvetítéseinek hallgatottsága egyetlen réteg esetében sem mérhető.

Egyelőre csak találgathatjuk, hogy ezen érdektelenség oka egy színpadi műfajnak a rádióval nem adekvát jellegében rejlik-e, vagy abban, hogy a sokszor megszokás nélkül zajló közvetítések meghaladják a befogadóképesség határait. A vizsgálati eredmények birtokában mindössze annyit mondhatunk bizonyosan: ha van zenei műfaj, amelynek esetében túltelítettségéről beszélhetünk, az opera mindenképpen ilyen.

Összefoglalás helyett

Nem szeretném az olvasót hosszadalmas vagy — pláne — kierőszakolt következtetésekkel terhelni. Az eddigiekben is csupán a vizsgálat legátfogóbb eredményeire tértem ki. Éppen ezért nem esett szó konkrét műsorcímekről sem, mivel ezek elemzése már egyik másik cikk témája lehetne.

Hogy az egyes konkrét műsorok választása vagy elutasítása mennyire árnyalhatja az összképet, arra csak egyetlen — bár a legjellemzőbb — példát hoznék fel: A tudatosan választott és címében is megnevezett *komoly zenei* programok közül az említések 88 százaléka a „Ki nyer ma?” műsoraira vonatkozott. Úgy látszik, ez a népszerű adás még a komoly zene iránt nem vagy csak távolról érdeklődőket is a rádióhoz képest kötni — tíz percre. Mintha ez is arra utalna, hogy nem jártam túl messze az igazságtól, amikor az opera kapcsán a befogadóképesség határait emlegettem.

Nyilvánvaló, hogy a kutató célja: a fennálló állapotok leírásán túl a jobbítás lehetőségeinek körvonalazása. Mondhatjuk azt, hogy a közönségről itt közölt kép nem túl rózsás. Hogy ez a közönség elutasítja az értékes zenei programokat. Csakhogy az érték nem teljesen független az embertől. Egyáltalán van-e létjogosultsága a rádióban annak, hogy egyes műfajok értékesnek, mások értéktelennek deklaráltságának? S ha igen, hogyan érhető el, hogy ez a fordított ízlésű közönség elfogadja a műsorkészítők értékpreferenciáit?

Valószínű, hogy az erőszakos „hittérítés” itt sem vezet eredményre. Régi igazság: a kevesebb több lehet. Bizonyos műfajok, zenei stílusok „eretneküldözése” is kerüendő, hiszen ezzel sokak számára a zenével való egyetlen kapcsolatot is megszüntetjük — nem beszélve a fejlődés lehetőségéről (lásd

„ízléshidak”). Egyszóval a műsorpolitikának (elvei feladása nélkül) rugalmasabban kell alkalmazkodnia a közönséghez. Ezzel nemcsak a komoly zenei műfajok megkedveltetését segítené elő (vagy legalábbis csökkentené eluta-

sításukat), de tetemes műsoridőt szabadíthatna fel, teret adván más, szintén értékes zenei műfajoknak. Például a 3. műsor keretein belül — népszerűbb, igényes programokkal közönséget teremtve a *zene* számára.

ABSTRACT: The editor chose an appropriate title for one of the radio's musical programmes: „The listener comes close to music.” But does he really come close to music ? This question was put by the music sociologist writer, who analysed what kind of musical programmes are chosen or rejected by listeners. His article offers an image on the taste and listening habits of certain audience strata, and — opposed to these — on the musical offer of the radio.

Vásárhelyi Mária

Ismétlés a televízióban

Néhány hónappal ezelőtt a televízió műsorszerkesztősége felkérte intézetünket, hogy készítsen elemzést arról, miként vélekednek a nézők a televízió jelenlegi ismétlési gyakorlatáról, és mérje fel, hogy a közönségnek milyen igényei, kívánságai vannak az ismétlésekkel kapcsolatban. A következőkben leírtak vizsgálatunk fontosabb eredményeit ismertetik.

A televízió ismétlési rendszerének kidolgozásához számos terminológiai, elméleti, strukturális kérdést kellene tisztázni, olyanokat, amelyekre ez a vizsgálat nem adhat választ. Közülük csak néhányat említünk: úgy gondoljuk, elméleti tisztázásra vár, hogy egyáltalán mit tekinthetünk ismétlésnek a televízióban. Választ kellene adni például olyan kérdésekre, hogy ismétlésnek tekinthető-e ugyanannak a műsor-számnak új interpretációban történő előadása vagy egy már levetített műsor-részlet új közegben való bemutatása. Kérdéses az is, hogy vannak-e az ismétlésnek időbeli határai, egy hosszú évekkel ezelőtt sugárzott műsor újra közvetítése ismétlésnek számít-e.

Ami az ismétlés tartalmát illeti, tisztázni kellene, hogy alkalmazható-e ez a fogalom bármely műfajú, funkciójú közleményre vagy sem, és hogy vannak-e eleve ismételhetlen műsortípusok. Fontos az ismétlés okainak és céljának meghatározása is. Az okok között — a televízió jelenlegi gyakorlatában úgy tűnik — a döntő szerepet a költségcsökkentés, illetve a kapacitás szűkösségének áthidalása játssza. A célok közül néhány műsorpolitikai szempont és a PR tevékenység jut fontos szerephez. Feltérképezésre szorulnak az ismétléssel kapcsolatos érdekkörök is, és érdemes lenne azt is áttekinteni, hogy az ismétlésben milyen szerepet szánunk a műsorok kritikai visszhangjának, beleértve a nivódijákat és fesztiváldí-

jakat is. A struktúra ismeretében kelle ne elemezni az ismétléssel kapcsolatos döntési szinteket és szabályozni ezek centralizálását, illetve decentralizálását.

Feltétlenül szükségesnek tartjuk egy széles körű, a teljes sugárzási időt átfogó statisztikai elemzés elkészítését, amely számba veszi az ismétlések napszakonkénti és műfajonkénti jelenlegi és kívánatos mennyiségét. Ehhez szolgál adalékul az a tény, hogy a televízióban 1984-ben 5764 perccel több volt a műsoridő, mint 1978-ban, s ez a növekedés döntően a második műsor adásidejének kiterjesztéséből eredt. Ez idő alatt az ismétlések mennyisége 2535 perccel nőtt, elsősorban a hétvégeken délelőtt és délután ismételt műsorok miatt. Összességében megállapítható, hogy az *említett időszak alatt 100 műsorpercnövekedésre 44 műsorperc-ismétlésnövekedés jutott*, és ez mindenképpen elgondolkodtató tendenciát jelez az ismétléspolitika kidolgozásánál.

Túl sok vagy túl kevés?

A szerkesztőket megnyugtatja, a televízió műsorainak hivatásos és nem hivatásos elemzőit és kritikusait pedig valószínűleg meglepetésként éri az a tény, hogy a kérdéseinkre válaszolóknak mindössze *nyolc százaléka vélekedik úgy, hogy jelenleg túl sok az ismétlés a televízióban, ugyanakkor 29 százalékuk*

éppen hogy kevésnek tartja az ismétléseket. A fennmaradó 63 százalék úgy véli, hogy az ismétlések jelenlegi mennyisége éppen megfelelő. Bár az „éppen elegendő” választalternatíva kiválasztásában — mint általában — most is a választással kapcsolatos konformizmust tekinthetjük az egyik motiváló tényezőnek, mégis meglepő, hogy ismervén a televízió szerepét mindennapjainkban, valamint az ismétlések számokkal is mérhető növekvő tendenciáját, a közönség még mindig mennyivel toleránsabb a televízióval szemben, mint ahogyan azt az élet más területein tapasztaljuk. Egy-egy tévéműsorral szemben éles, olykor jelentőségét meghaladóan indulatos kritikái megjegyzések hangzanak el, ugyanakkor a műsorfolyam egészével szemben igen nagy a tolerancia. A válaszok megoszlásának értelmezéséhez hozzá kell tennünk még, hogy a kérdést a válaszolók egy része úgy értelmezte, hogy elegendőnek tartja-e kedvenc műsorának ismétlését, tehát válaszaik egyes esetekben nem a műsorfolyam egészét minősítik, hanem csak az általuk szívesen nézett műfajokat.

Az ismétlések mennyiségét keveslők többsége az idősebb, közésekben élő, alacsonyan iskolázott réteg tagjai közül kerül ki. Azok pedig, akik szerint túl sok az ismétlés, többségükben a társadalmi rétegződés ellentétes pólusán helyezkednek el, vagyis a fővárosban élnek, közép- vagy felsőfokú végzettségűek, életkorukat tekintve pedig a 30—49 éves korosztályhoz tartoznak. Erről a népességsopotról általában is elmondható, hogy kritikusabb véleményyt formál a televízióról, mint más rétegek tagjai.

Ki mit néz meg még egyszer?

Az e kérdésre adott válaszokat alapvetően tíz műfaji kategóriába soroltuk, ugyanakkor a konkrét műsorokkal kapcsolatos kívánságokat is megpróbáltuk számba venni és így szűkíteni a tipológia viszonylag tág kereteit.

A *politikai műsorok* ismétlése viszonylag kevésbé népszerű, csak minden huszonötödik válaszoló említette, hogy szívesen veszi, ha újra közvetítenek ilyen típusú műsorokat, illetve ha csak teheti, megnézi ezek ismétlését. E csekély arányon belül többségben vannak az iskolázottabb 39 év alatti városi férfiak.

A *dokumentum- és portréfilmek* ismétlése iránt olyan alacsony az érdeklődés — a válaszolóknak mindössze 2 százaléka említette —, hogy nem lehet olyan társadalmi-demográfiai csoportot megjelölni, amelyről elmondható lenne, hogy vonzódik az ilyen típusú ismétlések iránt.

Igen vonzóak viszont az *ismeretterjesztő és oktatófilmek*. Előljáróban hozzá kell azonban tennünk, hogy az e tág kategóriába került műsorok közül jóformán csak a természettudományos ismeretterjesztő műsorok iránt mutatkozott széles körű érdeklődés, és alig-alig talákoztunk olyan válasszal, amely a társadalomtudományi vagy művészeti, illetve a mindennapos ismeretterjesztéssel foglalkozó műsorok ismétlését jelölte volna meg, oktatójellel pedig gyakorlatilag senki sem említett. A természettudományos ismeretterjesztő műsorok ismétlése minden közönségréteg számára vonzó. Jelentős eltéréseket a társadalmi-demográfiai változók mentén nem tapasztalhatunk, az egyetlen említésre méltó tény, hogy a 29 éven aluliak közül kevesebben kívánják az efféle műsorok ismétlését, mint az ennél idősebb korosztályok tagjai közül.

A *dramatizált műfajok — tévéjátékok, játékfilmek, filmsorozatok* — iránt a legnagyobb az igény, a válaszolók harnada említett ilyen típusú műsorokat, közöttük többségben vannak a 29 év alattiak és az 50 év felettek, valamint a nők. Ugyanakkor az iskolai végzettség növekedésével csökken azok aránya, akik az ismétléseken belül ezt a műfajt kedvelik. Véget nem érő listát lehetne írni az e kategóriába tartozó műsorokról, most azonban csak a leggyakrabban említett filmeket, sorozatokat ismer-

tejtjük: *Hosszú, forró nyár, Angyal, Minden lében két kanál, Tarzan, Kórház a város szélén, A tavasz 17 pillanata, Bell és Sebastian, Zorró, Orion űrhajó, Ivanhoe, Strogoff Mihály, Kabos Gyula-sorozat, Latabár-sorozat, Greta Garbo-sorozat, Belfegor, Sandokan, Hét tenger ördöge, Gianni Morandi-sorozat, Sándor Mátyás*... Bár e felsorolás korántsem teljes, annyi már ebből is látható — az említések alapján kialakuló összkép is ezt mutatja —, hogy az emberek elsősorban régi vagy még régebbi filmek műsorra tűzését várják, függetlenül attól, hogy az említett filmek többségét már eddig is legalább kétszer vetítették. Külön szociológiai, szociálpszichológiai vizsgálatnak kellene felderítenie, miért oly vonzóak a mai közönség számára ezek az alkotások. A tendencia mindenestre azt jelzi, hogy a pillanatnyi sikerrel ellentétben újra megnézni igazán azokat a műveket szeretnék az emberek, amelyekben több a mese, mint a valóság, amelyek nem hemzsegnék az erőszaktól, amelyekben vannak egyértelműen jó és rossz emberek, és így valamelyik szereplővel teljes közösséget tudnak vállalni stb. Ugyanakkor egyes itt felsorolt filmek esetében kérdéses, hogy az újbóli műsorra tűzés valóban olyan „felhőtlen” szórakozást jelentene-e, és nem csupán arról van szó, hogy ezek némelyike összefonódik a televíziózás hőskorával, és ez von glóriát köré.

A *vetélkedők és vidám műsorok*, összeállítások újraközvetítését elsősorban a 29 év alatti, vidéki, kevésbé iskolázott rétegek igénylik.

A *sportműsorok* ismétlését — értelemszerűen — döntő többségben férfiak választották, közülük is elsősorban a főiskolát, egyetemet, illetve középiskolát végzettek, a lakóhely szerinti bontás pedig azt mutatja, hogy elsősorban a fővárosban és a vidéki városokban élők között talán kedvező fogadtatásra ezek megismétlése.

A *gyermek- és ifjúsági műsorok* megismétlése főként a 39 év alatti, fővárosi és vidéki városokban élő nők ér-

deklódására tarthat számot. Ebben valószínűleg szerepet játszik, hogy ennek a korosztálynak vannak kiskorú gyermekei, és vagy azért szeretnék ezeknek a műsoroknak az ismétlését, mert együtt nézik gyermekeikkel őket, és egy-egy közülük megnyerte tetszésüket, avagy azért — s ez a valószínűbb —, mert felügyelőként, gyermekmegőrzőként akarják használni a tévét: a gyerek szívesen nézi újra és újra ugyanazt a műsort, vagy legalábbis nem tiltakozik ellene, a szülő pedig nyugodt lehet, hogy gyermeke ha nem is jó, de legalább megbízható felügyelet alatt van. Ezzel együtt meg kell jegyeznünk, hogy bár nem végeztünk számításokat, bizonyosra vehető, hogy a legtöbb ismétlés az e korosztály részére készült műsorok között van, és lassan eseményszámba megy egy-egy új gyermekműsor sugárzása. Mivel számos kutatás bizonyította, hogy nemcsak a felnőttek, hanem a gyerekek otthon töltött idejének jelentős részét is a televízió köti le, nagyobb figyelmet kellene fordítani a nekik nyújtott kínálat színesebbé, frissebbé tételére.

A *zenei műsorok* ismétlését a vizsgált rétegek tagjai körülbelül azonos, 13—14 százalékos arányban nézik szívesen. Megállapítható azonban, hogy a válaszolók nem általában a zenei műsorokra gondolnak, amikor ezek ismétléséről esik szó, hanem csaknem kizárólag a könnyűzenei, népzenei és operettműsorokra. Komoly zenei műsort senki nem említett.

Az *irodalmi és versműsorokkal* kapcsolatban gyakorlatilag nem beszélhetünk ismétlési igényről.

Konkrét igények

Rákérdeztünk azokra a konkrét műsorokra is, amelyekkel kapcsolatban a műsorszerkesztőség meg akarta tudni, hogy esetleges ismétlésük milyen fogadtatásra találna a nézők körében, illetve amelyeket jelenleg ismételnék.

A még nem ismételt műsorok esetleges újraközvetítésével kapcsolatos vé-

lemények elemzése azt mutatja, hogy valamennyi felsorolt műsor ismétlése széles körű érdeklődésre tarthat számot. Itt megint le kell szögezni, hogy az érdeklődők aránya természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes műsorok ismétlésének nézettsége is hasonló értéket fog mutatni. Tekintettel a kérdés megfogalmazására és az ilyenkor

működésbe lépő válaszadási mechanizmusokra, szigorúan fogalmazva úgy értelmezhetjük a kapott válaszokat, hogy ennyien nem utasítják el az adott műsor ismétlésének gondolatát, kevésbé szigorúan fogalmazva pedig azt mondhatjuk, hogy a pozitív választ adókat úgy tekinthetjük, mint az ismétlések potenciális közönségét.

A konkrét műsorok ismétlését igénylők aránya (százalékban)

a műsor címe	délelőtt igényli az ismétlést N=403	délután	összesen
Panoráma	7	31	38
Hírháttér	7	37	44
Jogi esetek	14	43	57
Kockázat	6	18	24
Felkínáalom	6	23	29
Családi kör	14	39	53
Unokáink is látni fogják	9	21	30
Stúdió...	10	38	48
A Hét	10	34	44
Agrárvilág	6	11	17
Teleráma	7	22	29
Telesport (csütörtöki adás)	11	26	37

A válaszok megoszlását a társadalmi-demográfiai változók mentén vizsgálva a legtöbb itt felsorolt műsornál azt tapasztalhatjuk, hogy ismétlésük hívei általában a 30—39 éves, illetve a 60 éven felüli, kevésbé iskolázott rétegekből kerülnek ki. Ez alól csak a *Hírháttér* c. műsor kivétel, amelynek megismétlését elsősorban az egyetemet és főiskolát végzettek igénylik. A nemek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy míg a *Telesport* csütörtöki adásának ismétlését döntően a férfiak igényelnék, addig a *Családi kör*, *Jogi esetek* és *Unokáink is látni fogják* c. műsorokat elsősorban a nők néznék meg szívesen még egyszer. Lakóhely szerint csak az *Agrárvilág* c. műsornál tapasztalhatunk említésre méltó eltérést a különböző településtípusokon élők igényei között, ennek ismétlését természetesen elsősorban a vidéki lakosok vennék szívesen.

Ezek a tendenciák az adott műsor

ismétléséről alkotott véleményeken túl feltételezhetően a különböző rétegek ismétléssel kapcsolatos általános attitűdjeit is tartalmazták. Úgy tűnik, létezik egy közönségcsoport, amely mindenféle ismétlést szívesen néz, erősen befolyásolja a műsor címe és konkrét tartalma. Ők feltehetően csak azoknál a műsoroknál válaszoltak „nem”-mel, amelyek végképp nem érdeklik őket, amikor viszont az adott műsorról szemben semleges volt a beállítódásuk, és az különösebben nem érdekelte őket, de nem is készítette kifejezetten elutasító magatartásra, az ismétlés kérdésére pozitív választ adtak. Az igényesebb, válogatosabb nézők az iskolázottabb városi népesség tagjai közül kerülnek ki, amit jelen esetben az is bizonyít, hogy a konkrét műsoroknál az ismétlés igénye a nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzettek esetében jóval kisebb szórást mutat, mint az iskolázottak körében. Az alacsony

végzettségűeknek még a legkevésbé kívánt ismétlésnél is csaknem fele választott úgy, hogy szívesen nézné újra a műsort, és átlagosan 60 százalék körüli mozog egy-egy adás híveinek aránya, de nem egy esetben eléri a 80 százalékot is. Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűeknél az átlag 43 százalék, van olyan műsor, amelynek ismétlését csak 16 százalék igényli (*Teleráma*), és a legkedvezőbben fogadott esetleges ismétlést is csak 68 százalék (*Hírhátér*) tartaná jónak.

A nyugdíjas és inaktív rétegek esetében az, hogy közülük is igen sokan pozitívan fogadnának egy-egy ismétlést, azaz is magyarázható, hogy szívesebben néznék a műsorokat másodszor, mint azokat, amelyeket jelenleg találnak a nap közben nyújtott kínálatban.

E témakörben a következő kérdéssor azt próbálta körüljárni, hogy a jelenleg rendszeresen megismételt műsorok közül melyek találnak pozitív fogadtatásra.

A jelenleg ismételt műsorok közvetítésével egyetértők és egyet nem értők aránya (százalékban)

műsorcím	egyetért	az ismétléssel N = 403	nem ért egyet
Élet az éveknek	70		30
Kétmillió	22		78
Tv-torna	47		53
Diagnózis	69		31
Pedagógusok fóruma	45		55
Sorstársak	60		40
Keresztkérdés	59		41

Ha életkor és társadalmi aktivitás szerint vizsgáljuk a válaszok megoszlását, akkor az első tanulság, amit leszűrhetünk, az, hogy bizonyos társadalmi rétegek esetében az egyetértés még a kifejezetten nekik szóló réteg-műsoroknál is sokkal inkább függ a sugárzási időponttól, semmint a műsor témájától. Az *Élet az éveknek* és a *Kétmillió* elsősorban nyugdíjasok számára készül, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy ismétlésük támogatói között csupán néhány százalékkal magasabb arányban képviseltetik magukat, mint egyes társadalmilag aktív és fiatalabb rétegek tagjai. E két jellemzőnél erőteljesebben bontja az ismétlés híveit és ellenzőit a nem és az iskolai végzettség. A végzettség növekedésével a legtöbb műsor esetében csökken azok aránya, akik támogatják az ismétlést, il-

letve az érintettségnek megfelelően jobban differenciálódik az igény.

A nemek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a műsorok ismétlésével kivétel nélkül minden esetben nagyobb arányban értenek egyet a nők, mint a férfiak.

Tapasztalatainkat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az ismétlés szó önmagában nem ébreszt kellemetlen asszociációkat a közönség nagy részében, sőt kifejezetten igénylik bizonyos műfajú — elsősorban dramatizált — művek akár többszöri ismétlését is. Ez a tény, és az, hogy a televízió — elsősorban anyagi okok miatt — igen jelentős műsoridőben sugároz ismétléseket, aláhúzza, hogy milyen nagy szükség lenne egy alaposan átgondolt, átfogó ismétlési politika kidolgozására.

ABSTRACT: A few months ago the Programming Department of Hungarian Television asked our Institute to analyse the viewers' opinion on the present practice of replications on television and to survey their demands and wishes in this respect. The above article sums up the most important results of our investigation.

Szabó Ildikó

Ifjúsági rádió, Budapest?

Mennyire segíti elő az új műsorstruktúra, hogy a fiatalok egyre inkább úgy érezzék: nekik és róluk szól a rádió? Ezt elemzi a szerző az 1984 októberi ifjúsági rádióműsorok alapján.

Az 1984 októberében bevezetett új rádiós műsorszerkezet egyik rokonszenves vonása, hogy egy ifjúsági sávval próbálja kialakítani a tizenévesek körében a „saját csatorna” illúzióját: ha négy óra öt perc van, a Kossuth-adón a 10—14 éveseknek, ha fél hat, a Petőfin a 14 éven felülieknek szól a rádió.

Ahhoz persze, hogy a hét öt napjának egyazon időpontjában valóban *ifjúsági rádióvá* váljon a rádió, az állandó műsoridő még kevés. Magyarországon az ifjúsági rádiózásban rejlő lehetőségek sem a fiatalok szórakozásának és művelődésének terén, sem a társadalomhoz való viszonyuk alakulásának szempontjából nincsenek igazán kihasználva. Természetesen az, hogy a rádió valóban számottevő szerepet játszon a fiatalok ismereteinek gyarapításában, társadalmi magatartásuk alakulásában, távolról sem csupán műsorszerkesztési vagy tematikai kérdés. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy minél hitelesebben tükrözik az ifjúsági műsorok a fiatalok világán belüli és kívüli társadalmi realitásokat, annál inkább magukra és problémáikra ismernek bennük a hallgatók. Ezek a műsorok a fiataloknak a társadalomban való orientálódásához is mindenképp a hitelességükkel nyújthatnak olyan segítséget, amelyet ők esetleg sem a szülőktől, sem az iskolától nem kapnak meg.

Mikor és mennyit?

A legfontosabb formai kritériuma az ifjúsági sávnak az, hogy a műsorok időpontja valóban alkalmas legyen a rádiózásra: vegye figyelembe a „célzott” hallgatóság életmódját, napi időritmusát, rádiózási szokásait és — tekintettel a konkurencia elszívó hatására — televíziónézési szokásait is.

A tévé megjelenése óta a nemzetközi és a hazai adatok szerint is folyamatosan csökken az az idő, amit a gyerekek rádióhallgatással töltenek. Igaz, hogy az életkor növekedésével többet rádióznak: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont gyermekpaneljének adatai szerint 1984-ben a 9—11 éves gyerekek átlagosan heti 4 óra 37 percet hallgatnak rádiót, a 12—14 évesek 8 óra 16 percet, a 15—17 évesek pedig 10 óra 42 percet. Ezek az átlagok azonban egyenlenségeket takarnak: hétfőn, amikor nincs adás a tévében, többet rádióznak a gyerekek, mint máskor, és ezekben az átlagokban természetesen a reggeli, iskolába menet előtti családi háttérrádiózás is benne van. Az a további tény, hogy a gyerekek életkorának növekedésével ugrásszerűen nő a Petőfi rádió hallgatása*, miközben a Kossuthé csak minimálisan emelkedik, azt sejteti, hogy a rádiózásra for-

* Dankánics Mária: Mennyit rádióznak, tévéznek, a gyerekek? Rádió és Televízió Szemle, 1979/4. 22-28. o.

dított idő is elsősorban azért nő, mert a gyerekek nagyobb korukban több könnyűzenei műsort hallgatnak. Ezeket a tendenciákat persze a rádió nem tudja alapvetően megváltoztatni, legfeljebb némileg módosítani. Csak annyit tehet, hogy „benyomul” a tévé által még ki nem használt időközökbe, és a rádiózás nyújtotta műfaji előnyökkel próbálja megnyerni potenciális közönségét. Ebből a szempontból az ifjúsági sáv állandó műsorideje mindenképpen az egyetlen számításba jöhető időszakra esik.

A kérdés most már csak az, hogy a délután négy órától fél hétig tartó idő a gyerekek életmódja, időbeosztása szempontjából is jó-e. Az adások időpontja különösen a felső tagozatosok számára jelenthet problémát, akiknek négy óra öt perctől öt óráig sugároz a Kossuth-adó műsorokat. Ezeknek a gyerekeknek csak kisebb része jár napközibe, de az összes különóra, szakkör, sportkör, korrepetálás éppen erre az időszakra esik. A 14 éven felülieknek szóló műsorok időpontja az előbbi műsorokénál kedvezőbb, és nemcsak azért, mert fél hatkor már inkább otthon vannak a fiatalok, hanem azért is, mert — ahogy ez az adatokból is kiderül — a 14 éven felüliek a Petőfi-adót részesítik előnyben, ahol általában a nekik szánt műsorok mennek.*

Persze a legjobb műsort is lerontja, ha témájától, problematikájától függetlenül meg van határozva, hogy mennyi ideig tartson, és ezt az időt — ha török, ha szakad — ki kell töltenie. Ezért nem szerencsés, hogy az új műsorstruktúra egységesítette a legkülönbözőbb programok műsoridejét. Bizonyos témákhoz egyszerűen sok az ötvenöt perc. Így például a rendkívül koncepciószerű és rádiószerű *Neked szól!* című műsor (amely nemcsak az integrált művészeti ismeretterjesztésnek, hanem a művészetek mindennapi életébe való beépítésének is iskolapéldája) az utolsó öt—tíz percben már csak lankadó figyelemmel követhető. Való-

színű, hogy az *Észkerék* technikai újdonságait is kielégítően össze lehetne foglalni egy jó fél órában. Más műsorok viszont alig férnek bele a műsoridőbe (bár ez szerkesztési probléma is lehet). Így például a magán- és a közélet viszonyát boncolgató októberi *Disputának* nem volt ideje arra, hogy a stúdióba meghívott fiatalokhoz „viszszacsatolja” az éppen az ő közérzetükről vitatkozó politológus és szociálpszichológus gondolatait, s így végül nem derült ki, hogy miért kellett ezeket a fiatalokat becsődíteni a stúdióba.

Amit csak a rádió adhat

Feltűnő, hogy a 10—14 éveseknek szánt műsorok egy része mennyire formálisan él a rádiószerűség eszközeivel: a különböző helyszínek bekapcsolásával, azaz a lehetőséggel, hogy adás közben be lehet telefonálni stb. Ez különösen az úttörőélettel foglalkozó *MR 10—14* műsoraira vonatkozik, holott ezeket éppen a helyszíni kapcsolásokkal, a telefonálási lehetőségekkel kívánják előbbé tenni. Ha azonban ezek a valóban nagyon rádiószerű lehetőségek formálisak és a hallgatók szempontjából érdektelen tartalmak keretei, a műsorok szervesen mozzanatokra hullannak szét, zsúfoltakká, néhol kapkodókká válnak: nem meggyőző, hogy miért kell helyszínekre kapcsolni, és miért pont azokra a helyszínekre. Ráadásul a gyerekek megnyilvánulásai is sokszor magukon hordozzák a beidomítottság jegyeit. (Ha például az előzetesen megbeszélteken kívül is akarnak valamit mondani, beléjük fojtják a szót.) Mindezek azt mutatják, hogy a műfaji, eszközbeli kérdéseket nem lehet a tartalmiaktól függetlenül megítélni, és nem véletlen, hogy ezek a megoldások éppen az úttörőéletnek a mindennapi élettől elidegenedett vonásait konzerváló *MR 10—14*-ben válnak funkciótlanokká. Az *MR 10—14* akkor a legrosszabb, amikor úgy tesz,

* Dankánics Mária: i. m.

mintha a gyerekek egy kizárólag pozitívumokból álló, külön úttörőéletet is élnének, és akkor a legjobb amikor ellejeleznek az „úttörődiról”, és egyszerűen csak a gyerekek mindennapi életével foglalkozik.

Azokban a 10—14 éveseknek szóló műsorokban, amelyek a gyerekvilág egészéből, összetettségéből indulnak ki, a rádiószerű megoldásoknak nagyon is valóságos funkciójuk van: a helyszínek kivitele a stúdióból, a gyerekek megszólaltatása valóban azt a célt szolgálja, hogy a gyerekek szemszögéből lássuk a világot, és valóban a világ különböző oldalait lássuk. Ez jellemezte például a *Nyitnikék postájának* Tanzániában készült számát: a különleges helyszín különleges ismeretek szerzésére adott alkalmat, és az ott élő magyar gyerekek megszólaltatása valóban hozzájárult ahhoz, hogy képet nyerjünk különleges helyzetükről. De ugyancsak jók — mert van funkciójuk, és mert nem a gyerekektől idegen, felnőtt prekoncepció eszközei — a *Révkalauz* „rádiószerű” programajánlásai vagy a *Neked szól!* néhány alapfogalom köré csoportosuló ismeretterjesztése, a technikával foglalkozó *Észkerék*, a hagyományos kívánságműsorok egysíkúságát felrúgó *Kérhetek valamit?*

E műsorokban azért van értelme a téma és a helyszín váltogatásának, mert nem kívánják magukat egyetlen, szigorúan behatárolt témakör keretei közé szuszakolni, hanem teret engednek az egyes témákból következő, természetes képzetársításoknak (szép példája ennek a *Neked szól!*), a dolgok között meglévő összefüggéseknek (*Révkalauz*), vagy éppen a hagyományos formális megoldásokat használják fel egyénítésre, egyedi megjelenítésre (mint például a kívánságműsorokat és a portréműsorokat szerencsésen összekapcsoló *Kérhetek valamit?*). A műfaji megoldások tehát csak akkor jók, ha a műsoralkészítők nem a szigorúan vett műfaji vagy tematikai keretek között mozognak, hanem alárendelik ezeket a műfaji és tematikai határokat nem ismerő problémáknak és összefüggéseknek.

Annak is megvannak persze a szélei, amikor a műfaji és tematika lazaság nevében minden összefüggést megszüntetnek a műsor egyes részei között, és még kitalálni sem lehet, hogy milyen céllal szerkesztették őket egybe. Ilyen egyvelegnek tűnt a *Tini-tonik*, amiről az elején úgy látszott, hogy a zenét és a politikát kapcsolja össze, a közepén úgy, hogy egyszerűen csak fiatalokkal készített riportokat akarnak egymás mellé fűzni egy kis zenével, a végén pedig már meg sem lepődött a hallgató, amikor a szexuális felvilágosításról hallott (Fritz Kahn könyve kapcsán) néhány banális és nem egészen korszerű gondolatot (amennyiben ezt a könyvet egyértelműen pozitívan, már-már örökérvényű igazságok hordozójaként emlegették).

A Kossuth-adó felső tagozatosoknak szánt műsorai — profiljukat, témakörüket tekintve — inkább elkülönülnek egymástól, nem lehet őket összetévesztetni. A Petőfi-adón sugárzott műsorok viszont inkább „konvergálnak” egymással: a *Tanakodó* például közéleti műsor, és bent ül a stúdióban két szakértő, a *Disputa* viszont közéleti műsor, és bent ül a stúdióban két szakértő... (Ehhez képest már az is változatosságot jelent, hogy a *Kamasz-panasz* pszichológiai műsornak nevezhető, és bent ül a stúdióban két szakértő — hogy a *Tini-tonik* és az *Ötödik sebesség* közötti műfaji-tematikai áthallásokról ne is beszéljünk.) A különböző címek alatt futó, de egymáshoz többé-kevésbé hasonló műsorok ugyanis megosztják a figyelmet, és megnehezítik, hogy a hasonlóságokból kihámozzuk különbözőségeiket, megtanuljuk profiljukat. Kérdés, hogy nem kellene-e megpróbálkozni az egymáshoz közel álló, egymással összekapcsolódó témák integrálásával és az állandó műsoridőt egyetlen, laza szerkezetű, a legkülönbözőbb témákat elbíró műsorral kitölteni. Az integrált ifjúsági műsor természetesen vonzó személyiségű műsorvezetőket és kiemelkedő tudású szerkesztőket, továbbá összehangolt csapatmunkát igényel, de eredeti rádiószerű megoldások

terepévé válhatna, és minden bizonynyal egyértelműbbé tenné a fiatalok viszonyát az ifjúsági műsorokhoz.

Őszinte szót

A műfaji kérdések persze nem választhatók el a tartalmiaktól. A különböző szakmai megoldások öncélúságával kapcsolatban már szó volt arról, hogy a műsorokban a hallgatónak a saját problémáikra, a saját világukra, magukra kell ismerniük. A gyerekvilágtól elkülönülő úttörőéletnek mint „mozgalmásdinak” az erőltetése természetesen nem az *MR 10—14* találmánya. De erre a műsorra is érvényes az, hogy az ideológiai elképzelések helyességét csak a velük adekvát társadalmi gyakorlat, illetve ennek hiteles bemutatása tudja igazolni. Egy rádióműsornak megvannak a lehetőségei arra, hogy a gyerekek helyzetéből, életéből, iskolai gondjaiból kiindulva váltson velük őszinte szót arról, hogy milyen is az úttörőszervezet, mennyire „fedi le” a gyerekek spontán közösségeit, és mi az oka annak, ha nem tudja a tényleges társadalmi szükségleteknek megfelelően formálni a gyerekek közéleti és politikai magatartását. Elsősorban ez tenné érdekeltté a gyerekeket a nekik szánt műsorok hallgatásában, hiszen éppen a 10—14 éveseknek van a legkevesebb nyilvános lehetőségük érdekeik képviselésére.

Más értelemben tartalmi kérdés, hogy ezeket a műsorokat az iskola mennyire építi be a maga tevékenységi rendszerébe, és használja-e őket egyáltalán. Ez a kérdés kiüti esik a rádió illetékességén, és csak sajnálni lehet, hogy a rádióhallgatás szinte teljesen hiányzik az iskolai életből. Pedig bizonyos műsorok megvitatásában, értelmezésében és általában a rádiózási kultúra kialakításában talán az iskola tudna a leghatékonyabban közreműködni, és nem kétséges, hogy ennek eredménye az iskolai élet számtalan területén is megmutatkozna.

Mennyire értik meg a műsorokat azok, akiknek szánják őket? Figyelembe veszik-e a műsorok készítői, hogy milyen előzetes ismeretekkel rendelkezhetnek a potenciális hallgatók? Végül is nagyon nehéz feladatuk van: különböző kulturális környezetben élő, a világot különböző bonyolultságúnak, többé vagy kevésbé jónak vagy ellenségesnek látó gyerekekkel kell számolniuk. Az érthetőséggel kapcsolatban persze el lehet mondani néhány konkrétumot: hogy például a felső tagozatosok vetélkedő műsorának, az *Ugróiskolának* nagyon korszerű ismeretterjesztő koncepciója van ugyan, mert nem kimondottan lexikális ismeretekre épül, de nem számol mindig az általános iskolai oktatás realitásaival, a műsor megkövetelte absztrakciókra a feltételezett hallgatóság döntő többsége sok esetben képtelen; hogy a művészetek és a mindennapi élet közötti asszociatív kapcsolatokra épülő *Neked szó!*-t szintén csak kevés általános iskolás bírja műveltséggel; hogy a nagyon kulturált ajánlműsor, a *Révkalauz* éppen azért steril egy kicsit, mert talán csak a nagyon kulturált gyerekek érdeklődésére számíthat, és csak az úgynevezett magas kultúra fér bele a profiljába stb. Ezek azonban nem olyan lényeges problémák, mert a rádióhallgatás (akácsak a tévézés) tényleg nem korhatárok szerint tagolódik, mint a moziban egyes filmek megnézésének engedélyezése. (A nagyobbak közérdekű problémáit körbejáró *Tanakodó és az ugyancsak nagyobbaknak szánt Segíthetünk?* például egyaránt szól a felnőtteknek, a szülőknél és a fiataloknak.) A fontos csak az, hogy legyenek olyan rádióműsorok, amelyek a kisebb tudásúakra, a hátrányos helyzetűekre, a kevésbé „kulturáltakra” is gondolnak.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a gyerekek a legkülönbözőbb műsorokat nézik-hallgatják. A hozzájuk való kötődésük részben érdeklődésüktől függ, részben pedig attól, hogy a műsor mennyire találja meg hozzájuk az utat. A felnőttek is néznek-hallgatnak me-

sét, és a gyerekek is habzsolják a kritikát, hogy csak a legszélsőségesebbnek tűnő példákra utalják. Nem baj tehát, ha nem egészen azok hallgatják a műsorokat, akiknek „elvileg” kellene hallgatniuk a nap bizonyos időpontjában egy bizonyos sávot. A felnőtt (vagy a szülő) is okulhat egy gyerekeknek szánt

ismeretterjesztésből, ha ez megragadja figyelmét, ő is tud élni egy-egy ajánlott szabadidő-programmal, ha ez nem haladja meg a (nemcsak anyagi) lehetőségeit. És a gyerek is gazdagabb lesz, ha egyenrangú partnerként avatják be egy közéleti problémába vagy egy társadalmi jelenség összefüggéseibe.

ABSTRACT: To what extent does the new program structure help the young to feel that radio speaks to and about them? The author tries to answer this question on the basis of radio programs broadcast for the young in October, 1984.

Szilágyi Erzsébet

Fiatal Művészek Stúdiója a televízióban

A Stúdió tízéves munkáját a szerző sajátos szempontból értékeli: a fiatal alkotók filmjeiben megjelenő képi világ tartalma, eredetisége szempontjából.

A Magyar Televízió történetében egy újabb szakasz kezdetének tarthatjuk azt aényt, hogy 1975-ben megszületett a Fiatal Művészek Kísérleti Stúdiója, amely — szerény gazdasági feltételekkel — alkotási lehetőséget kínál a fiatal diplomás televíziósoknak. 1980-ban a stúdió nevéből elmaradt a kísérleti szó, és ma már Fiatal Művészek Stúdiója néven működik. Hogy ez az elnevezés pontosabban fedi a tevékenységét, azt a filmek megnézése után érezzük igazán: a kísérletezés ma már nemigen jellemző rájuk.

A tízévi munka eredményeinek összegzésére nem vállalkozom. Miután azonban lehetőséget kaptam a stúdió 35 filmjének megtekintésére, úgy gondolom, legalább egy fontos szempontból: a filmekben megjelenő vizuális világ elemzéséből kiindulva megpróbálhatom a számvetést.

Egy filmes, egy televíziós alkotás esetén a képi világ meghatározó lehet; nemcsak esztétikai szempontból, hanem tartalmilag is, a mű rejtett üzeneteinek tolmácsolása révén. A tárgy- és környezetkultúra az ábrázolt mikro- és makrokörnyezet kulturális-történelmi gyökereit, civilizációs szintjét éppúgy jelezni képes, mint az alkotói ízlést vagy a gazdasági lehetőségek korlátait.

Játékfilmek

A vizuális világ megrendezettsége vagy spontaneitása, gazdasága vagy puritánsága a játékfilmek esetén különösen fontos. A rendezettség és spontaneitás dimenzió a filmek képi világában azt jelenti, hogy az alkotó a tárgyaknak, a környezetnek szimbolikus értéket tulajdonít-e vagy sem. A rendezett vizuális világban a tárgyak túlmutatnak saját használati és kulturális értékeiken, és filozofikus, ideologikus tartalmakat is hordoznak. A vizuális világ spontaneitása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a tárgy- és környezetkultúra csupán díszlet egy adott hős körül. Míg a rendezettség egyben bizonyos műviséget sugall, addig a spontaneitás a mű dokumentációs, információs tartalmait erősíti fel.

Elemzésem a következő 13 játékfilmre terjed ki:

1978 Két jegygyűrű

1979 Oroszlánszáj

1980 Rendőrség

Macska az esőben

1981 Leveleket írató bogár

Csillagűzött szerető

Az égnék madarai mozdulatlanok

1982 Halál

- Fohász
 1983 Fegyver
 Főnix
 1985 A csodálatos énekes
 Játékos

A 13 film közül hétnek a vizuális világára a spontaneitás, míg határa a rendezettség jellemző. Ha tovább bontjuk ezt a dimenziót a képi világ gazdagsága vagy puritánsága szerint, azt találjuk, hogy a spontán vizuális világú alkotások egy részére a gazdagság, másik részére a puritánság, míg a rendezett világú alkotásokra egyöntetűen a gazdagság jellemző. Összességében a gazdagabb képi világ a gyakoribb.

A spontán vizuális világú játékfilmek gazdagon berendezett szobabelsőik révén eléggé hiteles környezetet rajzolnak hőseik köré. A „Halál” Kleinmanjának kispolgári környezetkultúrája éppoly gazdagon jelzi a benne élőt, mint „A főnix” ezoterikus környezete a festőművésznőt.

A puritán-spontán vizuális világú alkotások már sok problémát vetnek fel; az idetartozó három film közül kettőnek a képi világa sematikus és jelzésszerű (Fegyver, Macska az esőben), amely szinte semmi információt nem hordoz. A rendezett—gazdag világú filmek közül három (Rendőrség, Leveleket írató bogár, Csodálatos énekes) konzekvens, szimbolikus üzenetei pontosan követhetőek és rendszerre állnak össze.

A „Rendőrség” (rendezője Gothár Péter, írója: S. Mrozek) tárgy- és környezetkultúrája leegyszerűsített, látzólag puritán. Minden szigorúan sima és funkcióra szabott. Semmi díszítés a székeken, az asztalon. Csak egy légyfógó akadályozza a mozgást. A funkcionális, puritán bútorok egy olyan üvegfalú irodában helyezkednek el, amelyen át több, teljesen ugyanilyen berendezésű szoba látható. Az egyetlen dísz az Infáns urunk képe, amely előtt mindig vigyázzba kell állni. A ruhák már díszesebbek, hiszen hatalmi pozíciót, rangot jeleznek, ugyanakkor valahogy a hatalomban levők teljes kiszolgáltatottságát is jelzik. Itt mindenki bármelyik

pillanatban elveszíthet mindent. Ugyanilyen árulkodó a lakás, amelyben a fogolyságot önként vállaló rendőr lakik. A primitív, zsúfolt kispolgári környezetbe minden a rendőrszereppel való teljes azonosulást jelzi (ósvi repülőgépmoდეllek, ólonikatonák stb.). A tárgyak, a ruhák ebben a műben pszichológiai, szociálpszichológiai, filozófiai üzeneteket is közvetítenek.

A „Leveleket írató bogár” (rendező, forgatókönyvíró: Varga Rudolf) üzenete más: a kulturális, történelmi, filozófiai rendszerek egymásra rétegzettségét mutatja fel. Az alkotók nem kevesebbre vállalkoztak, mint a modern-design civilizációs szintnek a bibliai és a feudális idők kulturális örökségeivel való ötvözésére. Szimbólumok (angyal, cirkusz, lakodalom, lakoma, körmenet) jelzik a kulturális tartalmak és értékek egymásra épülését, egymás mellett élését. A tárgyak, a környezet lehetővé teszik a zsidó, a paraszt, a kelet-európai, a magyar stb. fogalmi szintű megjelenítését.

„A csodálatos énekes” (rendezője: Xantus János) egy gonosz mese, ahol ember és állat, ember és gyerek, vagy gyerekek és ember csapja be, falja fel egymást. A mesék leegyszerűsítő világa a jelzésszerű ruhákkal (szórmekucsa, piros csillagos sál) a hősök ideológiai nézeteit éppúgy jelzi, mint a környezet, amelyben a csodálatos énekes él. A lakás színvonaltalansága, ugyanakkor a modern csillagvizsgálóval való felszereltsége együtt jeleníti meg az énekes ízléshiányát, kényelemmel való nemtörődését és minden iránti könnyes kíváncsiságát, puritán dogmatizmusát. Ez a történet mesészerűen stilizált, és mégis ideologikus tartalommal teli.

A másik két, az előbbiekhöz hasonló vizuális világú film már kevésbé sikerült. Először is következetlenek, a tárgyi környezetük szimbolikája nem áll össze rendszerre. „Az égnék madarai mozdulatlanok” is több kulturális réteget (a bibliai és a II. világháború utáni budapestit) helyez egymás mellé, ám összefüggés nélkül. A szimbólumok

vagy közhelyesek (a szekrénybe mint ágyba fekvő kislány nemzeti színű zászlóval takarózik), vagy nincsenek a helyükön. A „*Csillagűzőt szerető*” műfaja sci-fi. Ötlete akár kiváló is lehetne, de a szörnyű öltözetek (az elején megjelenő néni Viktória-korabeli loknijai és ruhája), a nagyon szűk terek nem sci-fire asszociáltak, és főleg nem az amerikai életformára, ami pedig a céljuk lenne. A rendezett-puritán környezetű „*Két jeggyűrű*” sematikusan leegyszerűsíti a századeleji polgári-kispolgári világot.

Ezek a dimenziók sokat elmondanak az alkotásokról, de minőségük természetesen csak az alkotás valamennyi összetevőjével együtt határozható meg.

Dokumentumfilmek

A dokumentumfilmek vizuális világa nem kategorizálható az előbbi dimenziók mentén. Bár a hitelesség kérdését itt is fel kell vetni, hiszen az, hogy az adott környezetből mennyit és mit mutat be az alkotó, lényegesen hozzájárulhat a téma teljes mélységű kibontásához.

A mai magyar társadalom tárgy- és környezetkultúrája a jó dokumentumfilmekben pontosan megjelenik, ami nemcsak egy-egy adott társadalmi réteg ízlését, anyagi lehetőségeit jelzi, hanem üzleteink kínálatát is. Az otthonok, lakások világa mellett az intézmények, irodák tárgy- és környezetkultúrája is tartalmaz üzenetet: érzékeltetni képes a bürokratikus, személytelen, sokszor antihumánus intézményi, irodai szellemet. A „*Börtönben az uram*” című dokumentumfilmben például az alkotók csak sterilien tudtak a témához nyúlni. Látszatszinten jelenítették meg a börtönvilág kuriozitását, az aberrációkat sejtető felületet mutatták be. A „mást mutatnak, mint ami van” egy börtönparancsnoki iroda kandallójába beállított olajkályhában mintegy szimbolikusan is megjelenik. Még ha a véletlen műve volt is, itt a valóság maga produkált egy olyan

situációt, amely a mögöttes rétegek felvillantását is lehetővé tette. Ugyanígy lehetne említeni a „*Modellfilm*” vagy a „*Csiz...*” csillogó világa mögötti ürességét (pl. Lussa Vince műtermének plakátjaiban, tükreiben, túlszűfoltosságában).

Ehhez hasonlóak, bár nagyon közhelyszerűek az „*Áttűnések*”-ben látható balett-próbatereim tükrei, az „*Aztán mindig csak vádoltam*” szedett-vedett kispolgári szobabelsői, vagy a „*Másodszor születtek*” pályaudvara stb.

A dokumentumfilmek közül egyetlen alkotást szeretnék kiemelni: a „*Hagyaték*” című filmben (rendező, forgatókönyvíró: Fodor Ágnes) levelek, újságok, tárgyak, hirdetések, bélyegek, iskolai füzetek és könyvek jelenítik meg azt az utat, amelyet az európai, illetve a magyar történelem a század elejétől bejárt. De az általánosságokon túl egy középpolgár banktisztviselő egyéni történetét is megismerjük belőlük. Ez az alkotás szinte iskolapéldája annak, hogy mennyi mindenre kellene odafigyelni, ha embereket, életutakat akarunk bemutatni, ha lineáris fejlődés-vonalakat akarunk dokumentumfilmmel felrajzolni. Ugyanis a tárgyak egy-egy korszak divatját, ideológiai elveit, propagandáját stb. egyszerűen képesek megjeleníteni (pl. a bélyegek 45-ben a „hurráoptimizmust” tükrözik, az 50-es években állandóan a munkára, a hajtásra, a hidegháborúra vagy országunk „nagyjaira” utalnak stb.). Fodor Ágnes éppen azt a szakadékot fedezte fel és tudta megjeleníteni, amely a hivatalos ideológiai propaganda és az egyéni életvitel között volt, mintegy rámutatva — szerencsére nem direktén — az egyes korszakok hazugságaira, csúsztatásaira és elkenéseire.

A színházfilmek

Az idesorolható filmek közül kettő egy-egy színházi produkció rögzítése (Woyzeck, Izzó planéták), három egyéni színészi, énekesi produkcióé (Bolyai

János estéje — monodrámája Rajhona Ádám előadásában, Cseh Tamás és Kovács Titusz előadójestje).

Filmes, televíziós szempontból nem is nagyon érdekesek ezek az alkotások, inkább divatáramlatok, sikerek dokumentálói.

A riportfilmek

Már a dokumentumfilmeknél szoltunk a tárgy- és környezetkultúra közhelyszerű megjelenítéséről, az egyéni jellegzetességekre, a mélyebb összefüggésekre való oda nem figyelésről. Ez a felületesség szinte valamennyi riportfilmre is jellemző. Mintha hosszabb híradóbetétek lennének ezek a filmek. Nincs bennük semmi olyan specifikum, amellyel riportalanyaik kulturális gyökereiről, társadalmi helyzetéről, lehetőségeiről bármit el tudnának mondani. Mintha minden esetlegesen kerülne a képkivágásba, és így nem is jellemezhet szinte semmit. Vagy csupán véletlenül jellemezhet, de így természetesen nem áll össze vizuális rendszerré, ami pedig elengedhetetlen lenne minden filmnél, televíziós alkotásnál.

A kísérleti filmek

Az idetartozó négy alkotás — két táncfilm, egy szürrealista kísérleti film és egy animációs és élőszereplős kísérleti játékfilm — gondolkodásmódban, alkotói módszerben rendkívül eltérő. (Szinte mindegyik akkor készült, amikor a stúdiót már nem nevezték „kísérletinek”.)

E filmek vizuális világára láthatóan nagy hangsúlyt helyeztek alkotóik. Mintha a kísérleti filmes gondolkodásmódnak — sokszor még a játékfilmes gondolkodásmódnál is fokozottabb mértékben — része lenne ez a precíz odafigyelés. Semmi sem esetleges a kísérleti filmek vizuális világában és minden hangsúlyozottan artisztikus.

A „*Könyörgés*” (rendező: Székely Orsolya) nomád-honfoglalás-kori puri-

tán öltözködési és tárgykultúrája, az „*Air*” (rendező: Jászi Dezső) hangsúlyozottan ezoterikus, filozofikus környezete mind-mind az elvontságot, a képzőművészeti komponáltság szépségét sugallja. Kissé eltér ezektől az „*Útszéli Isten*” (rendező: Fodor Ágnes) és „*Az idő semmit játszik*” (rendező: Kisfaludy András).

Az „*Útszéli Isten*” meglehetősen színházidészlet-szerű; a filmes, a televíziós gondolkodásmód csak az operatőri megoldásokban nyilvánul meg. Ez lerontja a film hatékonyságát, jóllehet a többi elem (a zene, a beállítások stb.) az audiovizuális gondolkodás igényességét jelzik.

„*Az idő semmit játszik...*” József Attiláról szól. A rövid játékfilmben a rendező jól egyesíti az animációs és az élőszereplős technikát. A tárgy- és környezetkultúra a József Attila-versekben megjelenő tárgyak, környezetek hangulati elemeiből áll össze, de soha nem szolgai módon utánozva azokat. A film technikai bravúrja, hogy a vira-sziroszott felvételek, a korabeli amatőrfilmek esetlegességét hangsúlyozó élőszereplős részek egyszerre tudták visszaadni a József Attila-i életút egyediségét és korbaágyazottságát. Konkrétság és elvontság együtt jelenik meg; a mindennapok szürkesége, ellentmondásai a versekkel, a naplórészletekkel átértékelődtek, és tulajdonképpen az alkotáslélektan megoldhatatlannak tűnő dilemmáira feleltek. E film megmutatta, hogyan lehet a művész mindennapjait az alkotásaiban úgy megkeresni, hogy se a mindennapjai ne emelkedjenek éteri magasságokba, se az alkotások ne sülyedjenek a mindennapok csip-csup eseményeinek szintjére.

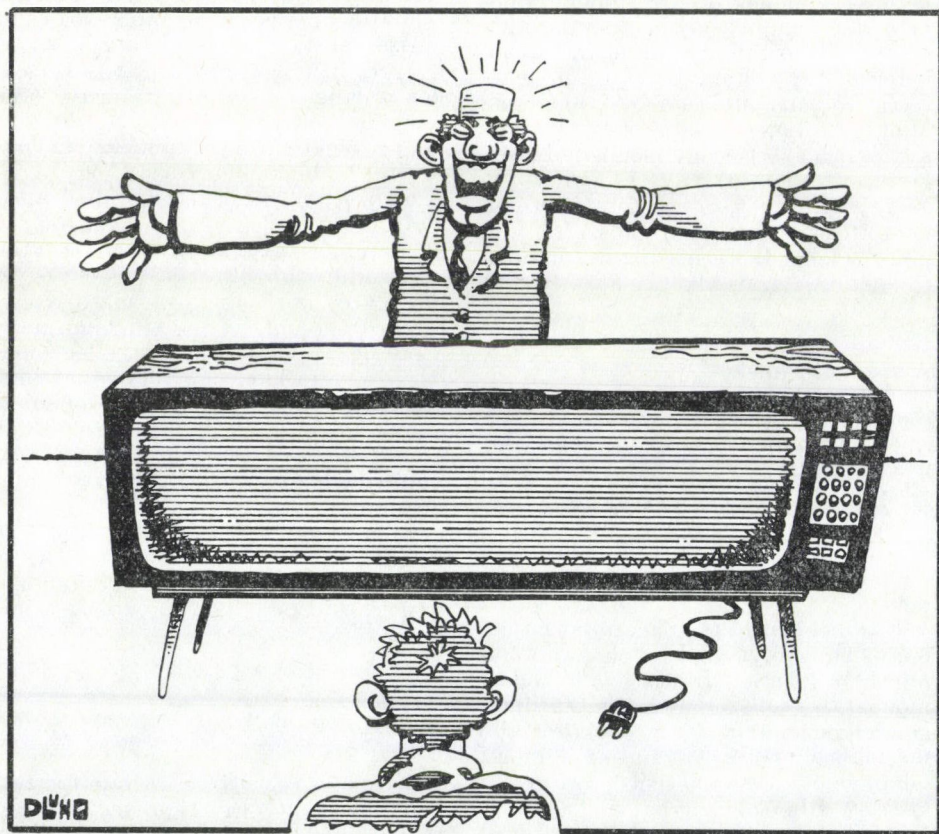
* * *

Összegezve a vetítések során szerzett benyomásokat, egyetlen megjegyzést tennék még. Szembetűnő, hogy milyen sok a hasonlóság az egyes alkotások között, ez pedig egy kissé közép-szerűvé

teszi az FMS-filmeket. Különösen az egymáshoz közeli időkben való vetítések alkalmával érzi úgy az ember, mintha egyenalkotások jelennének meg a képernyőn vagy a vásznon. Nem nagyon rosszak, nem nagyon jók, de hiányzik belőlük az egyéni látásmód. Lehet, ehhez az is hozzájárul, hogy gyarapodik az FMS-ben a vizsgafilmek száma. Úgy tűnik, hogy a vizsgafil-

mekre nincs elég pénz a főiskolán, ezért az FMS beszáll a gyártási költségekbe. Nem feladatomban ennek a helyzetnek a pozitív és negatív oldalait számba venni. Mégis félok, hogy ez a tendencia a stúdió iskolás jellegét fogja felerősíteni, és nem lesz lehetőség arra, hogy a valóban egyedi látásmódról, sajátos tehetségről számot adó fiatal alkotók is forgathassanak benne.

ABSTRACT: The author evaluates the ten-year long activity of the Studio of Young Artists in the television from a specific point of view: from the aspect of the content and originality of the world of images appearing on the screen.

Ezen ilyen . . . szélesvásznú filmet is lehet nézni . . .

A hiányzó láncszem

A Világtávközlés-fejlesztési Független Bizottság jelentése

Ez a dokumentum a bizottság jelentésében előterjesztett elemzéseket, érveket és ajánlatokat foglalja össze. A jelentés teljes, rövidítetlen változatát a Nemzetközi Távközlési Unió főtávközlési igazgatójától (Place des Nations, CH 1211, Genf 20) kaphatják meg az érdeklődők.

A bizottság tagjai:

Dr. Szukhamoi Csakravarti (India)
William M. Ellinghaus (Egyesült Államok)
Abdul Rahman K. Al-Ghunaim (Kuvait)
alelnök
Dr. Kobajasi Kodzsi (Japán)
Dr. Volkmar Koehler (NSZK)
Mohamed Laenser (Marokkó)
Louis—Joseph Libois (Franciaország)
Sir Donald Maitland (Nagy-Britannia) elnök
John S. Malecela (Tanzánia) alelnök
Dr. Manuel Perez Guerrero (Venezuela)
Jean Ping (Gabon)
Alioune Sene (Szenegál)
Dr. Alexandru Spataru (Románia)
Achmad Tahir (Indonézia) alelnök
Dr. Leonid E. Varakin (Szovjetunió)
Armando Vargas Araya (Costa Rica) alelnök
Dr. Feiszal Zaidan (Szaud-Arábia)

Bevezetés

1. A nemzetközi Távközlési Unió (ITU) 1982-es nairobi konferenciáján határozat született a Világtávközlés-fejlesztési Független Bizottság felállítására, azzal a céllal, hogy javaslatokat tegyen, miképpen lehet ösztönözni a távközlésnek az egész világra való kiterjesztését. A tizenhét tagú bizottság — amely a világ különböző országaiban, más és más tudományos területen működő, eltérő tapasztalatokkal rendelkező szakembereket tömörít — 1983 májusában alakult meg. 1983 októberé és 1984 novemberé között öt alkalommal találkoztunk.

2. Tekintettel arra, hogy a témának gazdag irodalma van, úgy véltük, a legjobb, ha a további kutatás helyett megoldási javaslatokat terjesztünk elő. Figyelmünket a nyilvános távbeszélő rendszerre összpontosítottuk.

3. Feladatunk, jellegét tekintve, alapvetően politikai volt. A világ hatszázmillió távbeszélő készülékének háromnegyede kilenc országban koncentrálódik. A többi egyenetlenül oszlik meg a világ fennmaradó részén. Míg az iparosodott országokban magától értetődőnek tartják, hogy a távközlés a gazdasági, a kereskedelmi, a szociális és a kulturális tevékenység fő tényezője, a növekedés motorja, addig a legtöbb fejlődő országban a telekommunikációs rendszer még az alapvető szolgáltatásokat sem képes ellátni. Ez az egyenlőtlenség sem az emberiség, sem a közös érdek szempontjából nem fogadható el.

4. A világ távközlési hálózatának kibővítése mind a fejlődő, mind az iparosodott országoknak hasznára válna. A telekommunikációs hálózatok tökéletesítése és bővítése a fejlődő országokban jelentős piacot teremtené a távközlési berendezések számára. Egy átfogóbb világrendszer a működtetők javára növeli majd a nemzetközi forgalmat. Ahol az információ áramlik, ott virágzik a kereskedelem is. A világkereskedelem és más kapcsolatok bővü-

lése elősegíti egymás jobb megértését. Egy kibővített távközlési hálózat jobb és biztonságosabb helyévé teheti világhálózatunkat.

A cél

5. Úgy hisszük, a következő század elejére gyakorlatilag az egész emberiség könnyen hozzáférhetne a telefonhoz és a távközlés által nyújtott egyéb szolgáltatásokhoz. Ez lenne a legfontosabb cél, melynek eléréséhez az iparosodott és a fejlődő országoknak egyaránt egy sor intézkedést kellene foganatosítaniuk.

A távközlés szerepe

6. A távközlést gyakran elhanyagolják, olyan területeket részesítve előnyben, mint a mezőgazdaság, a vízellátás, a közutak. A távközlést más beruházások kiegészítőjének kellene tekinteni, a fejlesztési folyamatok olyan lényeges alkotóelemének, amely növelheti a többi szektor termelékenységét és hatékonyságát, és emeli az életszínvonalat a fejlődő világban.

7. A távközlés fontos szerepet játszik a mentő- és egészségügyi szolgálatban, a kereskedelemben és más gazdasági tevékenységekben, a közigazgatásban, és felesleges utazást takarít meg. Egyre nyilvánvalóbb a kapcsolat a távközlési beruházások és a gazdasági növekedés között.

8. Egyértelműen érzékeltetni lehet azokat a gazdasági és szociális előnyöket, amelyeket a hatékony távközlési rendszer nyújt egy közösségnek vagy egy országnak. Felhasználható az oktatás egyik csatornájaként, információterjesztésre, az önbizalom bátorítására, a társadalmi összetartozás és a nemzeti identitásérvés erősítésére, hozzájárul a politikai stabilitáshoz.

9. Drámai műszaki haladás megy végbe egy olyan időszakban, amikor a távközlésnek minden eddiginél fontosabb szerepe van a fejlődési folyamatban. Véleményünk szerint egyetlen ország fejlesztési programja sem lesz kiegyensúlyozott, megfelelően integrált vagy hatékony, ha nem biztosítja a távközlésnek az őt megillető szerepet.

A jelenlegi helyzet

10. A távközlés összekapcsol minden országot, ámbar jelentős egyenlőtlenség van a szolgáltatások mértékét és minőségét tekintve az iparosodott és a fejlődő országok, illetve az utóbbiakban a városi és a távoli vidéki területek között. Ez a gazdasági teljesítőképesség, a történelmi háttér különbségeit tükrözi, valamint azt, mennyire adtak elősőbbiséget e szektor beruházásainak.

11. Sok fejlődő ország a távolabbi vidéki területeket is magában foglaló, hatékony távközlési rendszert hozott létre. Am másutt még korántsem általános a telefonszolgáltatás. A világ népességének háromnegyed része olyan országokban él, amelyekben száz emberre tíz vagy kevesebb távbeszélő jut, több mint fele pedig olyan országokban, ahol kevesebb, mint egy telefon jut minden száz lakosra.

12. Mindamelltt nem a telefonok egyenlőtlen megoszlása az egyetlen gond. Sok fejlődő országban még azok számára sem hozzáférhető, akik közel vannak a telefonközpontokhoz. Lehet, hogy hosszú ideig rossz a telefon, s ennek, valamint más hiányosságoknak a nem megfelelő készülékek, a karbantartás vagy a szakképzett személyzet hiánya lehet az oka.

13. Ha a fejlődő országok megkíséreltik kiküszöbölni az üzemeltetési hiányosságokat, különböző problémákkal kerülnek szembe. Valószínű, hogy nem találnak beruházási tőkét a hálózat tökéletesítésére és bővítésére. Kevés ki-

vétellel nincs hazai távközlési eszközgyártás. Ezeket többnyire külföldről lehet beszerezni, kemény valutáért, aminek a fejlődő országok meglehetősen híján vannak, és amit egyébként is sok más életően fontos dologra kellene költeniük. Ugyanakkor a nemzeti érdekeket szem előtt tartó politika is gátlóan hathat a belső beruházásokra.

14. A legtöbb berendezést mérsékelt égövi, fejlett országok számára tervezték, ezért előfordulhat, hogy nem felelnek meg a fejlődő országok körülményeinek, ahol nincs elegendő képzett szakember felszerelésükre, üzemeltetésükre és karbantartásukra. A gyártói profilváltás pótalkatrész-utánpótlási gondokat okozhat az elavult berendezések esetében.

15. A fejlődő országok vidéki területei különleges nehézségeket jelentenek a nagy távolságok, a nehéz terep és a ritka népesség miatt. A gazdaságosság önmagában nem megfelelő kritérium a régiók esetében, a közvetett hasznót is figyelembe kell venni. Mivel a távközlési eszközök üzemeltetői számára a fő üzletet és a profitforrást a városi körzetek adják, természetesen itt erős az ösztönzés a beruházásokra. Ha a szolgáltatás még a városokban sem hatékony, és nem is átfogó, valószínű, hogy az üzemeltetők kevés értelmét látják annak, hogy a távoli területekre is kiterjesszék azt.

A nemzetközi együttműködés

16. Bár számos nemzetközi vagy regionális szervezetnek van köze valamilyen módon a távközléshez, a fő felelősség e téren a Nemzetközi Távközlési Unióé. Az volt a megbízatásunk, hogy megvizsgáljuk, hogyan tudná az ITU a legkifizetődőbbben ösztönözni és támogatni azokat a tevékenységeket, amelyek szükségesek lennének a távközlési hálózat kiegyensúlyozottabb bővítéséhez.

17. Az ITU hatékonyabb szerepet töltenne be, amennyiben az 1982-es nairobi konferencia fontos határozatait megvalósítanák, figyelembe véve a jelentésünk ajánlásait.

18. Az ITU műszaki együttműködési tevékenységéhez az elsődleges anyagi forrást az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) szolgáltatja. Az elmúlt években ez nem bizonyult elégségesnek az általános költségek fedezésére. Ezt orvosolni kellene.

19. Azt ajánljuk, hogy az UNDP-t támogatók és az abból részesülők fontolják meg, milyen jelentőséget tulajdonítanak a távközlési szektornak, és biztosítsanak megfelelő anyagi erőforrásokat növekedéséhez. Javasoljuk továbbá, hogy a távközlésben érdekelt összes nemzetközi szervezet az eddiginél előnyösebben ítélje meg a távközlés világméretű kiterjesztésének támogatását és azt, hogy a regionális együttműködésnek nagyobb elsőbbséget adjanak.

A technológiai választási lehetőség

20. A műszaki haladás gyorsuló üteme kiszélesítette a választási lehetőségek skáláját és honyolultabbá tette a fejlődő országok számára a döntést e téren. A jövő jobb minőségű, új szolgáltatásokat ígér, alacsonyabb áron. Úgy véljük, hogy a nyilvános távközlési rendszerek idővel teljesen digitálisak lesznek. Az analóg rendszerről a digitálisra való áttérés sok évig eltart, és minden egyes fejlődő országban az üzemeltető jogi személy dolga, hogy meghozza saját döntéseit erről. A távoli és vidéki körzetek feltételei között a műholdas vagy a rádiórendszerek tűnnek a legkifizetődőbb megoldásnak. Amint e potenciál fejlesztéséért jelenleg tesznek, nem elegendő. Javasoljuk, hogy a gyártókat és az üzemeltetőket olyan rendszerek kifejlesztésére báto-

rítsák, amelyek alacsonyabb költség-szinten képesek kielégíteni a fejlődő országok távolabbi körzeteinek szükségleteit.

21. A gyártmányok megválasztása legalább olyan fontos lehet, mint a technológiáé. A vásárlóknak tudniuk kell, mi kapható a piacon. Javasoljuk, hogy az ITU — a távközlési berendezéseket és alkatrészeket gyártó cégekkel egyetértésben — vegye fontolóra egy, a távközlési szállítókat és a jelenleg használt rendszereket feltüntető átfogó katalógus összeállítását.

A távközlés belső szervezése és igazgatása

22. A szolgáltatások hozzáférhetőségével és minőségével kapcsolatos problémák a fejlődő országokban sokkal inkább a nem megfelelő szervezés és igazgatás szimptomái, semmint azé, hogy híján vannak a pénzügyi beruházási forrásoknak. Míg néhány ország látványos haladást ért el ezeknek a gondoknak a leküzdésében, másutt fennmaradtak a hibák. Sok országtól nem várhatjuk el, hogy segítség nélkül tegye meg a szükséges korrekciókat.

23. A kormányok dolga eldönteni, vajon köz- vagy magántulajdonban legyen-e a távközlés, és megengedjék-e a versenyt. De üzleti vonalon a távközlést mint különálló, pénzügyileg önfenntartó vállalkozást kellene kezelni. Helyesen kell igazgatni és hatékony ellenőrzéssel megtervezni.

24. A fő létesítmény tervezésének, beszerzésének, felszerelésének összes fázisát gondosan ellenőrizni kell. Ahol csak lehetséges, egymással versengő cégek közül kell választani, és a nagyobb vásárlásokra vonatkozó döntéseket nyíltan, magasabb kormány szinten kell meghozni. A vásárlásokat független szerveknek kell ellenőrizniük. Javasoljuk, hogy a fejlődő országok fontolják meg a megfelelő felszerelések — be-

leértve az állomások és alkatrészek — közösen történő megvásárlását. Azt is javasoljuk, a fejlődő országok, amikor felszerelést vásárolnak, biztosítsák, hogy a gyártó cég a szerződésben vállalja a pótalkatrész-ellátást, a kezelő-személyzet betanítását, a felszerelést, a későbbi üzembe állítást és a karbantartást.

A képzés

25. A fejlődő országok távközlési gondjainak egyik fő oka a megfelelően képzett személyzet hiánya. Az igazgatókat, ellenőröket és a személyzetet alaposan ki kell képezni.

26. A legtöbb fejlődő ország a képzés terén külső segítségtől függ. Az ITU és egyéb nemzetközi szervezetek, az üzemeltetők és az egyetemek az elmúlt években sokat tettek az iparosodott és egyes fejlődő országokban. A legtöbb gyártó cég be is tanít az általa szállított felszerelés kezelésére és karbantartására. Am még mindig nagy a szakadék a távközlési képzési lehetőségek és igények között a fejlődő világban.

27. Javasoljuk, hogy a fejlődő országokban a távközlést üzemeltetők vizsgálják felül képzési szükségleteiket és erőforrásaikat, készítsenek rendszeres képzési terveket; a fejlődő országok éljenek az IPDC-n keresztül elérhető forrásokkal; az iparilag fejlett országok szervezzenek szemináriumokat a fejlődő országok szakértőinek képesítésük tökéletesítésére; hozzák létre az alábbiakban általunk javasolt kutatási és fejlesztési intézeteket a magasabb műszaki, ellenőrzési és igazgatási képzés elősegítésére, a külső képzési lehetőségek koordinálására; az ITU egészítse ki a képzési lehetőségeket tartalmazó katalógust a magánszektor e tárgyú információival; s az üzemeltetők és a gyártók gondolják meg, hogyan bővíthetik a fejlődő országoknak kínált képzési lehetőségeket.

A kutatás és fejlesztés

28. A fejlődő országok többsége jelenleg az iparilag fejlett országok kutatásától és fejlesztésétől függ, s e programok közül kevés foglalkozik a fejlődő világ eltérő szükségleteivel, például a távoli területek kifizetődőbb berendezéseivel.

29. A fejlődő országok szükségleteit szolgáló kutatást és fejlesztést a legcélszerűbb a fejlődő világban létesített intézményekben végezni. Néhány nagyobb országnak már vannak ilyen intézményei, de a legtöbb hiján van az ehhez szükséges erőforrásoknak.

30. Mivel az egyes térségekben a feltevételek és az igények többnyire mindenütt hasonlóak, előnyös lehet regionális vagy szubregionális kutatási és fejlesztési intézetek létesítése. Ezeket, ahol csak lehetséges, a már meglévő létesítményekből kellene kifejlesztetni, és az illető országok speciális követelményeire összpontosíthatnának. E célból módosíthatnák a már létező terveket és felhasználhatnák a világpiacra kapható modulokat és alkatrészeket.

31. Javasoljuk, hogy a legfontosabb regionális és szubregionális politikai és gazdasági szervezetek mielőbb vizsgálják meg, hogyan hozhatók létre a legjobb kutatási és fejlesztési intézetek.

A helyi gyártás

32. A távközlési felszereléseknek a fejlődő országokban történő gyártása csökkenti a valutaproblémákat és a nagy nemzetközi cégektől való függőséget. Így továbbra is elő lehetne állítani a már nem beszerezhető, de szükséges felszereléseket és pótalkatrészeket.

33. Kevés fejlődő országnak van elég-séges erőforrása vagy igénye a csúcstechnológiájú berendezések gyártásának támogatására. Egyszerűbb felszerelések előállítására azonban sokan képesek és sokan élnek is a lehetőséggel. Ezt a tevékenységüket bátorítani kell.

34. Ösztönözni kell az országcsoportok regionális vagy szubregionális szintű közös gyártási vállalkozásait.

35. Javasoljuk, hogy a fejlődő országok vizsgálják felül a helyi vagy regionális gyártási lehetőségeket. Indítványozzuk továbbá, hogy az iparosodott országok termelői fontolják meg, milyen tere van a fejlődő országokkal való együttműködésnek a helyi és regionális gyártásban.

A távközlés-fejlesztési központ

36. A fejlődő országok segítésére szolgáló, jelenlegi rendelkezések tökéletesítését célzó, azonnali lépésként ajánljuk, hogy az ITU végrehajtó tanácsa 1985-ben létesítsen távközlés-fejlesztési központot. Ennek fejlesztéspolitikai osztálya összegyűjtené és elemezné a világ minden részéről az irányvonalakra és tapasztalatokra vonatkozó adatokat, távközlés-fejlesztési szolgálatának szakértői csoportjai magas szakmai színvonalú tanácsokat adnának a fejlődő országoknak, hogyan létesítsenek és üzemeltessenek egy hatékony nyilvános hálózatot; operatív csoportja pedig speciális tervekkel nyújtana segítséget. A központ munkája kiegészítené az ITU műszaki együttműködési osztályának (TCD) a tevékenységét.

37. A központ évi költségei mintegy tízmillió dollárt tennének ki. Hogy a központ egyaránt kielégítse a finanszírozók és a rászorulóknak szükségleteit és szempontjait, a különböző térségeket és érdekeket képviselő, tizenöt—húsz tagból álló gondnokságot kellene felállítani. Ez megghatózná a saját el-

járási szabályait, irányvonalat adna a központnak, biztosítaná a pénzügyi forrásokat és intézné a költségvetését.

38. A gondnokság tagjait az érdekelt felekkel konzultálva a főtítkár választaná ki, és a végrehajtó tanács nevezné ki. A főtítkár, aki hivatalból a gondnokság alelnöke lenne, biztosítaná, hogy a végrehajtó tanács által lefektetett irányvonalakat betartsák, és ő egyeztetné a központ és a TCD érdekszerződéseit. A gondnokság ajánlása alapján kinevezné a központ igazgatóját és igazgatóhelyettesét.

39. Idővel a központot és a TCD-t egyesíteni lehetne. Ezt a lehetőséget a gondnokságnak és a végrehajtó tanácsnak kellene a későbbiekben megvizsgálnia.

40. Felkérjük az ITU főtítkárát, honnyoltsa le a szükséges konzultációkat, hogy amennyiben lehetséges, 1985-ben hozzák létre a központot.

A távközlés-fejlesztés finanszírozása

41. Ha a fejlődő országok nagyobb prioritást adnak a távközlésnek, és javítják, illetve bővítik nyilvános hálózataikat, akkor, becsléseink szerint, évi tizenkétnemilliárd dollár értékű beruházásra lesz szükség.

42. A pénzügyi problémák csökkennének, ha a jelentésünk eddigi ajánlásai megvalósulnának. Egy, a követelményeknek megfelelő, hatékony távközlési rendszer önmagában kifejlesztődő, de gazdagságot is teremt. A műszaki haladás tovább szélesíti a választékot, és lenyomja a berendezések árát. A fejlődő országok, amelyek gyorsan növekvő és potenciálisan a legnagyobb felvevő piacot jelentik e berendezések gyártói számára, jó helyzetben vannak ahhoz, hogy konkurens áron és feltételek mellett részesüljenek az iparosodott országok modern távközlési termékeinek az előnyeiből.

43. Ennek megfelelően azt ajánljuk, a fejlődő országok vizsgálják felül fejlesztési terveiket, hogy megfelelő elsőbbséget biztosítsanak a távközlési beruházásoknak.

44. Továbbá javasoljuk, a fejlődő országok valamennyi gazdasági és szociális fejlesztési tervükben irányozzanak elő megfelelő intézkedéseket a távközlést illetően, és előterjesztéseikben ellenőrzőlistán bizonyítsák, hogy végre is hajtották azokat.

45. A távközlés bővülése világszerte mintegy húsz évet átfogó, periódusokból álló szakaszokban menne végbe. A probléma általánosítása helyett mindegyik országot vagy legalább minden térséget egyedülálló esetként kell kezelni. Néhány országot már régóta különleges esetnek vesznek. Van közöttük olyan, amelyik képes lenne saját erőből finanszírozni a bővítést. Mások azonban földrajzilag vagy gazdaságilag annyira hátrányos helyzetben vannak, hogy nem könnyű kifejleszteniök és fenntartaniök egy, a kívánalmaknak megfelelő távközlési rendszert, hacsak hosszabb távon nem. A fejlődő országok általában hasonló gondokkal küszködnek: valutáinség, alacsony hitelbesorolás, a távolabbi területek viszonylagos elhanyagoltsága, a képzett személyzet hiánya.

46. Míg okkal vélhetjük, hogy megfelelő feltételek mellett sok fejlődő országban a távközlési beruházások nagy része üzleti eszközökkel finanszírozható, addig a hátrányos helyzetű országok és a távolabbi területek engedményes feltételeket érdemelnek.

47. Az erőforrások áramlásának meggyorsítására javasoljuk, hogy a fejlesztési segélyprogramokat nyújtó országok és nemzetközi szervezetek adjanak nagyobb prioritást a távközlésnek.

48. Javasoljuk, biztosítsák, hogy a fejlesztési segélyezési tervek különleges gonddal foglalkozzanak a megfelelő távközlési felszerelésekkel.

49. Javasoljuk továbbá, hogy a nemzetközi műholdrendszerek üzemeltetői sürgősen tanulmányozzák annak kivitelezhetőségét, hogy pénzügyi alapot teremtve, regionális műholdas és földi berendezések létesítését finanszírozzák a fejlődő országokban.

50. A távközlésnek a fejlődésben játszott fontos szerepét tudatosítandó, felkérjük a következő gazdasági csúcs-találkozán részt vevő kormányokat, szorgalmazzák a távközlés bővítését és javítását célzó gyakorlati intézkedéseket.

51. A távközlési ágazat kereskedelmi kockázatainak, illetve az ezek elleni biztosítás költségeinek csökkentése eszközöként azt ajánljuk, hogy az iparosodott országok a távközlési eszközöket szállító cégek számára bővítsék az export—import finanszírozási és biztosítási keretet. Azt is ajánljuk, hogy a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) fontolja meg a távközlés felvételét a nem-üzleti kockázatok elleni sokoldalú garanciákra vonatkozó javaslatába. Indítványozzuk, hogy ahol a fejlesztési terveket részben IBRD-kölcsönökből fedezik, a finanszírozó ügynökségek mérlegheljük a keresztbiztosítás lehetőségét.

52. Az iparosodott országok nemzetközi távközlési szolgáltatásokat nyújtó intézményeinek érdeke, hogy javuljon fejlődő országbeli partnereik képessége a nemzetközi forgalom hatékony lebonyolítására. Javasoljuk, hogy az ITU tagállamai fontolják meg, hogy a fejlődő és iparosodott országok közötti telefonhívásokból származó bevételek egy kis részét a fejlődő országok távközlésének szenteljék, vagy például az előberuházási költségeket finanszírozó alaphoz járuljanak hozzá ezzel az összeggel.

53. Megvizsgáltunk más finanszírozási módszereket is, ezek kivitelezése időt venne igénybe. Például külön adót lehetne kivetni a hazai vagy a nemzet-

közi forgalomra, vagy a beruházási költségekre. Ez és más elképzelések további elemzést igényelnek, és reméljük, hogy az iparosodott és a fejlődő országok, valamint a nemzetközi ügynökségek bekapcsolódnak a vitába.

54. Javasoljuk, hogy a fejlett ipari országok kormányai vizsgálják felül pénzügyi eszközeiket és intézményeiket abból a célból, hogy eleget tudjanak tenni a fejlődő országok távközlési hálózatainak bővítéséhez szükséges pénzügyi követelményeknek.

55. Javasoljuk továbbá, hogy az ITU tagállamai — a nemzetközi pénzügyi intézményekkel együttműködve — tanulmányozzák egy kölcsönalap és távközlési beruházási hitelek lehetőségét, azon célból, hogy legkésőbb a következő konferenciáig valóra váltsák ezeket az elképzeléseket. Az ITU főtítkárárt felkérjük, hogy tegyen jelentést a konferenciának az e téren elért haladásról.

56. Ajánljuk, hogy az ITU főtítkára — a többi javaslatunk megvalósításában elért haladás figyelembevételével — tanulmányozza azt az elgondolást, miszerint szervezeten alakulna a világtávközlés fejlesztésének összehangolására (WORLDTEL), és következtetéseit nyújtsa be a konferenciának.

57. Javasoljuk, hogy az ITU főtítkára ellenőrizze az összes korábbi ajánlás megvalósítását, tegyen jelentést az e téren elért haladásról a végrehajtó tanácsnak, és ahol szükséges, ösztönözze a továbblépést.

Záró rendelkezések

58. Egyaránt számítunk az iparosodott és fejlődő országok kormányaira, hogy felismerik közös érdekeiket a világméretű távközlési hálózatok tökéletesítésében és bővítésében. Együttes erőfeszítésre szólítunk fel ebből a célból. Mindenekelőtt az eddiginél nagyobb elsőbbséget kell adni a távköz-

lési beruházásoknak. A fejlődő országok jelenleg is meglévő hálózatait még hatékonyabbakká és sokkal inkább önállóakká kell tenni, teljesen ki kell használni az új technológiák előnyeit. A pénzügyi rendelkezésekben figyelembe kell venni a fejlődő országok valuta-problémáit. Hatékonyabbá kell tenni a ITU szerepét.

59. Ajánlásaink a probléma illetően elemzését tükrözik. Nincs egyetlen orvosság; széles fronton az intézkedések egész sorára van szükség, haladást csak lépésről lépésre érhetünk el. De ha vállaljuk az erőfeszítéseket, a helyzet húsz éven belül világméretben megváltozik, és az általunk kitűzött célt elérjük.

A bizottság mandátuma

A Nemzetközi Távközlési Unió 1982-es nairobi konferenciájának 20. számú határozata:

A Világtávközlés-fejlesztési Független Bizottság 2.1. vizsgálja meg az országok között már létező és a jövőben lehetséges távközlési kapcsolatok egé-

szét, beleértve a műszaki együttműködést és az erőforrások átadását, abból a célból, hogy megállapítsa az ilyen átadás leghatékonyabb módszereit;

2.2. ajánlja a módszerek széles körét, köztük a legújabbakat, a fejlődő világ távközlés-fejlesztésének ösztönzésére, hogy megfelelő és kipróbált technológiákat használjanak, oly módon, hogy azok:

a) a kormányok, az üzemeltető társaságok, a fejlődő világ nagyközönsége és szakmai csoportjai, a fejlett országok magánszektorai és nyilvánossága kölcsönös érdekeit szolgálják és

b) fokozatos eredményeket hozzanak a fejlődő világ önállóságában e téren, s csökkentsék a szakadékot a fejlődő és a fejlett országok között;

2.3. vizsgálja meg, hogyan tudná az Unió a legkifizetődőbbben támogatni a távközlési hálózatok kiegyensúlyozottabb bővítéséhez szükséges tevékenységeket;

2.4. körülbelül egy éven belül fejezze be a munkáját;

2.5. nyújtsa be jelentését az ITU főtitkárának.

Fordította: Láng Péter

Az áldozat ára

Az MTV Közművelődési Főosztályán Bánki Szilárd rendező és stábjá dokumentumfilm-sorozatot készített közművelődésünk gondjairól. Az alábbiakban a sorozat első filmjének tömörített szövegét adjuk közre, amelyet 1985. április 9-én közvetített a televízió a második programban.

A riporter Bánki Szilárd volt. (Hasonló szellemű két másik filmje, „A piros füzet” és a „Kultúrkoecma” bemutatásra vár.)

(Vidéki vasútállomás: Csomaszabadi. A riporter az állomásfőnökkal, Orbán Ottóval beszélget.)

Riporter: Lehetséges az, hogy egy állomásfőnök kultúrház építésén töri a fejét? Ön talán már más státusban is van?

Orbán Ottó: Azt hiszem, a véletlen hozza ezt. Néha a körülmények olyasmire készítetik az embert, amüt nem tervezett előre. Ebben a kis faluban, ezen a kicsi ponton, úgy látszik, rám várt ez a feladat. A Hazafias Népfront elnöke vagyok, a tanácsnak is tagja vagyok. Ilyen címen van is jogosultságom a közélettel foglalkozni, illetve kötelezettségeim is vannak ebből kifolyólag, ha már vállaltam ezt a szerepet.

Riporter: Hányan élnek itt, Csomán?

Orbán Ottó: Kb. 680-an, kicsi falu. Ugye megengedi, bemegyek közben, mert azért a munkánkat végezni kell.

(Az állomásfőnök irodájában.)

Orbán Ottó: Azt hittem akkor, hogy nem ilyen nagy dolog ez. Amióta érdeklődnek a kérdés iránt, én is gondolkodom rajta, hogy tényleg nagy fába vágtam a fejszemet. Nekem akkor minden egyszerűnek tűnt, mert én akartam, mert meg voltam győződve, hogy nekem ezt kell tennem.

Riporter: És a falu maga mellé állt?

Orbán Ottó: Tökéletesen. A falu már előtte is ezt akarta. Azért is mertem elindítani.

(A falusi utcán.)

A köműves: A falusi embereket könnyen bele lehet ilyen dolgokba vinni.

Egy falusi férfi: Ha az Ottó nem csinálja, akkor semmi sincs nekünk itt még.

Riporter: Hány éve vajúdott a művelődési otthon ügye?

Orbán Ottó: Vissza tudok emlékezni az építkezés előtti nyolc-tíz évre, amikor minden évben szóba került különböző fórumokon: falugyűlésen, népfrentülésen, tanácsuléseken, különböző találkozókon, KISZ-gyűléseken, ahol csak összejöttek az emberek. Örökké kérték és követelték!

Riporter: És miért nem kezdték építeni?

Orbán Ottó: Pénzhiányra hivatkoztak.

(Dombóváron, a parkban.)

Riporter: Orbán Margit akkor a csomai KISZ-szervezet vezetője volt, ha jól tudom?

Orbán Margit: Igen, akkor én voltam a KISZ-titkár. A KISZ-életünkről túl sokat nem tudok mondani, mert eléggé labilis volt. Volt egy kb. 300 éves épület, amelyben a KISZ-taggyűlést tartottuk. Ugyanakkor ott volt a pártgyűlés is. Sokszor előfordult, hogy KISZ-gyűlésre hívtam össze a gyerekeket, aztán bejött a párttitkár, közölte, hogy pártgyűlés lesz, és akkor nekünk, sajnos, ki kellett menni.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Aztán elhangzott a faluban már végül, hosszú évek küzdelmei után, hogy itt hazudik a párt, hazudik a tanács, hazudik a népfront. Kinek van igaza? Minden ülésen elhangzik: kell, legyen, szükség van rá, igénylik a kultúrházat. Meg is ígérik, meg is szavazzák. Egy politikai KISZ foglalkozáson voltam, amikor ezt a fiatalok a szemembe vágta. Ezt kellett nekem ott végighallgatnom. Hát ehhez már nem kell sok magyarázat. Hogy mit érezhettem a fiatalok között. Mert a fiatalok őszinték általában. Amit ők mondanak nekem, el kell fogadnom, hogy szívből gondolják. Végiggondoltam és éreztem, hogy ebben sok igazság is van. Itt, helyben, a helyi politikában valóban így történt. Éreztem ezt a zsákutcát, itt kiút már nincs. Valamit már tenni kell. Nem tudtam elfogadni, hogy az menjen át a köztudatba, hogy csak ígérgetésből élünk. És akkor döntöttem. Azt mondtam a fiataloknak: Gyertek vasárnap, ássuk az alapot, épül a kultúrház. Persze, hogy először hitetlenkedve fogadták.

(Az utcán.)

Riporter: A tanács, a székhelyközség hogy fogadta?

Kömüves: Nagyon rosszul fogadta.

Riporter: Nem örült?

Kömüves: Egy az egyben ellensége volt ennek az építkezésnek. A falu népe, aki egyáltalán odafigyelt, az észrevehette, hogy vonaton utazó emberek pl. a község vezetőivel utazó embereknek azt mondták, hogy kérem, ebből senmi nem lesz. Hogy nem szabad! Hogy az Orbán — nem tudom, hogy megengedhetem-e ezt a kifejezést — egy bolond ember, hogy ennek nekiállt.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Rögtön tudtam, hogy a saját pénzemből kell megépíteni, mert a tanács nem tudja ezt elhatározni, nincs rá pénze, és a tanácstól nem is várhatom ezt az indítást. Végiggondoltam, mennyi pénzem van, végiggondoltam egy pillanat alatt, hogy mit szól ehhez a feleségem, mit szólnak a

gyerekeim, mások, a barátaim. De nem tudtam egyebet tenni, mint ebbe beleválni, aztán lesz, ahogy lesz.

(Dombóváron, a parkban.)

Riporter: Ami meglepő volt — Orbán Ottó két lányától hallva —, hogy nem nagyon örültek, hogy a családi pénztárcából olyan sok-sok pénzt a közösnek, a közösnek, a közösnek . . .

Orbán Margit: Valóban nem örültünk ennek a dolognak, mert mindketten albréletben laktunk Dombóváron, és jól jött volna a szülői segítség, de sajnos ez elmaradt.

(Orbánék lakásán.)

Riporter: Orbán Ottó felesége, aki lehet, hogy harcostársa, vagy szenvedője ennek a sok-sok közéleti társadalmi munkának.

Orbán Ottóné: Mindkettő.

Riporter: Hogy van ez?

Orbán Ottóné: Tetszik tudni, amikor a férjem mondta nekem, hogy elviszi a közös kasszából a pénzt, és kultúrházat épít, nem fogadtam valami nagy szeretettel. El tetszik képzelni? De aztán . . .

Riporter: Mire spóroltak, mit akartak venni?

Orbán Ottóné: Hát több minden volt a tervünkben, sajnos megsemmisült, mert a férjem elvitte a Tüzéphez és otthagytta.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Hát így történt, hogy mentem másnap a Tüzéphez, vittem az építőanyagot. A fiatalok jöttek, figyelték, és akkor már hittek nekem, amikor látták, hogy ott van az anyag is. Akkor már nem volt kétség, hogy mi a szándékom. Utána elmentem a tanácshoz és mondtam, hogy ilyen elhatározás van. Természetesen elmondtam, hogy mik az indítékok, az okok. Próbáltam elmagyarázni, hogy értsék is meg, hogy itt miről van szó.

Riporter: Persze, hazugságról volt szó.

Orbán Ottó: Arról volt szó. Szemükbe mondtam, hogy ti talán bírjátok még ezt a sok hazudozást, ezt a sok ígérge-

tést, én nem bírom ezt tovább. És amikor azt mondták, hogy ez egy abszolút képtelenség, akkor elmentem a pártbizottságra. Elmondtam a pártbizottság titkárnak is, hogy ilyen légkörben itt már nemcsak hogy dolgozni, de élni sem lehet. Azt hiszem, hogy ő megértette, habár képtelennek tartotta, hogy egy magánember engedély nélkül — mondjam azt, hogy törvénytelenül — ilyesmibe fog. De érezte, hogy akkor is megcsinálom. És ha már megcsinálom, ha már egy ember, aki erre képes, és adja a sajátját, és tűzön-vízen át akar, akkor végül is ezt az ügyet támogatni kell. Azt mondta, hogy menjünk a tanácsra, beszéljünk a tanácsvezetőkkel. A tanácselnöknek meg azt mondta, hogy gyorsan egy rajzot kell készíteni és el kell menni a megyei tanácshoz engedélyt kérni.

(Nagyberki tanácsán.)

Riporter: Furcsa, hogy egy építkezést nem a községi tanács segítségével, hanem magántókével kell elindítani.

Frech József tanácselnök: Magántókével kellett elindulni, hár erre az akkori tanácselnök pontosabban tudna válaszolni. Ugyanis a tanács tervében nem szerepelt az ifjúsági ház építése.

Strágl Ferenc volt tanácselnök: 1976-ban indult ez az akció . . .

Riporter: Ön akkor volt tanácselnök ?

Strágl Ferenc: Igen, pontosan 1976. június 30-ig, mert úgy láttam, hogy ez a műfaj nem megy nekem. Hogy az Orbán Ottó érdeme itt mennyi, hogy megindult mégis, és mégis az lett, az rendben van. Azt hiszem, el is van ismerve. Tudomásom szerint hatvanezer forint körüli összegben járult hozzá. Ez visszatértül.

(Az állomásfőnök irodájában.)

Riporter: Mennyit fizetett saját zsebből ?

Orbán Ottó: Már 120 ezer forint volt az az összeg, amit a saját pénzemből költöttem erre az építkezésre, amikor már nem tudtam tovább folytatni, mert tényleg elfogyott a pénzem és le kellett állnom.

(Az utcán.)

Egy iparos: Mindenki társadalmi munkát végzett, Kőművestől kezdve mindenki benne volt a műszakban.

(Az állomásfőnök irodájában.)

Riporter: Akkor mennyire állt a művelődési otthon ?

Orbán Ottó: Úgy állt, hogy a tetőszerkezet lett rátéve. Hátra volt még mindenféle szerelés, a vakolás, a burkolás . . . Tehát volt még bőven munka. Az a feladat már a tanácsra várt.

(Nagyberki tanácsa kertjében.)

Strágl Ferenc volt tanácselnök: Ezért a beruházásért bármikor fegyelmi eljárást kezdeményezhettek volna. Ez is biztos. Véleményem szerint egy ilyen társulási rendszernél, amit mi csinálunk, feltétlenül szükséges volna, hogy meghatároznánk azt, hogy egy-egy társközségnél mi az, hogy alapellátás. Ezen értem a szociális, kulturális, egészségügyi, kereskedelmi, gazdasági ellátást. És akkor nincs vita azon, hogy egy-két túlzottan — azt hiszem finom vagyok még — lokálpatrióta éppen miért nem a Hököm Színháznak építtet színháztermet.

(Nagyberki tanácsán.)

Frech József tanácselnök: Két fontos tényező kellett ahhoz, hogy esztendőnk során elkészüljön az ifjúsági ház. Az egyik tényező Orbán Ottó lelkesedése, társadalmimunka-szervezése. A másik pedig a községi közös tanács anyagi fedezete, amelyet kis mértékig segített az az 57 és 60 ezer forint közötti összeg, amelyet — közvetlen tudomásom szerint — pár hónapra Orbán Ottó kölcsönadott.

(Orbánék lakásán.)

Riporter: Mennyit vitt el először ?

Orbán Ottóné: Jaj, 120 ezer forintot.

Riporter: Annyit vett ki a takarékból ?

Orbán Ottóné: Annyit, igen.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Számoltam azzal, hogy a pénzt sem kapom vissza, de örökké

kedvem fog benne telni. Boldog leszek, hogy ilyent tehettem.

(Orbánék lakásán.)

Orbán Ottóné: Haragudtam érte, de aztán nem sokáig tartott ez a haragom. Mert az életben volt már több olyan eset is, amit én nem láttam jónak, aztán mégis jól sikerült a végén.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Én kezdtem el a saját pénzemen. S azóta is mindenki úgy tudja — ezt a hivatali vonal is elismeri —, hogy tulajdonképpen azóta sem építették volna fel. Ha el nem kezdem, nem lett volna semmi.

(Nagyberki tanácsa kertjében.)

Strágl Ferenc volt tanácselnök: Hogy Csomában indokolt-e vagy sem társadalompolitikai szempontból egy ilyen nagyságrendű ifjúsági ház, ez vitatható. Az, hogy egy társközségnél kulturális szinten mit jelent az alapellátás, ez sajnos társadalmilag nincs meghatározva.

(Az állomásfőnök irodájában.)

Orbán Ottó: A megyetanácson megmagyarázták, hogy ezt nem szabad csinálni. Hogy majd távlatokban, öt-éves tervek, jóváhagyások stb. Hogy pénzt kell szerezni. Majd jóváhagyja a tanácsülés, vagy beépítik a terveikbe és majd lesz belőle valami. De nem törődtem vele, mit mondtak; nem is figyeltem, nem is érdekelt. Engem az érdekelt, amit a szemem előtt láttam, hogy végre is felépült. Én a lelki szemem előtt nem a tanácsi hivatalnokokat láttam, nem az adminisztrátorokat, nem ügyintézőket és nem is a hatósági embereket, hanem a falu népét, akikkel együtt élek, együtt dolgozom, jóban-rosszban együtt vagyok.

(Az általános iskola udvarán.)

Riporter: A nagyberki székhelyközség általános iskolájának igazgatója, Bertha Endre, hogyan ítéli meg a csomai művelődési otthon magántőkés kezdeményezésű építkezését?

Bertha Endre iskolaigazgató: Magát a kezdeményezést, azért, mert a társadalmi szervek nem segítettek be, ilyen szempontból pozitív kezdeményezésnek ítélem. Az objektumnak a meglétét meg egyértelműen pozitívnak ítélem, hogy az Orbán Ottó kezdeményezésére ez létrejött.

(A csomai kocsmá előtt.)

Kocsmáros: Voltak, akik félték tőle, hogy esetleg probléma lesz abból, hogy ő saját maga pénzén egy ilyen kultúrházat elindítson. Esetleg törvénytelennek vélték. De a falu népe, kéreni, összefogott, és ezt elindították.

(Dombóváron, a parkban.)

Orbán Margit: Nyilván voltak olyanok is, akik szerették, és nagyon sokan el is ítélték érte, hogy konkrétan a művelődési házzal foglalkozik. Mindenkinek van jóakarója, rosszakarója. Azt hiszem, hogy a falunak mégis egy nagy dolog volt. És a gyerekeknek, a KISZ-eseknek végre volt okuk összejönni. Talán annyi az egész, hogy van egy KISZ-helyiségiük, egy könyvtáruk, és ott össze tudnak jönni, mert eleinte tényleg semmi nem volt.

Riporter: Ne legyenek ünneprontók, mégis nem jó ez a falunak?

Orbán Erzsébet: Lehet, hogy a falunak jó, bár ezt is kétkeltem. Nagyon sokan elítélik ezért is!

(A csomai kocsmá előtt.)

Kocsmáros: Nagyon jól fogadta ezt a falu népe. Örültek, hogy elkészült. Mindenki azon volt, hogy amit Orbán elindított, az talán sikerül. Bár nem hittek benne. Elfogyott az építőanyagunk.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Elfogyott az építőanyagunk, a pénzem is fogytán volt. Nem tudtunk mit tenni. Körülnéztem a tanácsi körzet területén. Kerestem építőanyagot. A tanács építőanyagát egyszerűen átszállítottam és beépítettem ide.

Riporter: Ezt az anyagot valahol beépítették volna?

Orbán Ottó: Talán beépítették volna, de hosszú évekig egy félbemaradt építkezésen tárolták. Félredobták, és látszott, hogy pillanatnyilag nem használják semmire. Én meg abban az időszakban ösztönszerűen kerestem a törvényeket. Nem vettem elő a törvénykönyveket, hanem saját magam tudtam tisztázni, hogy énnekem egy ilyen fontos közügyben mit szabad, és mit nem szabad csinálni.

Riporter: De ebből, azt hiszem, rendőrségi ügy lett?

Orbán Ottó: Csak annyiban, hogy a rendőrség kijött, és megkérdezték tőlem, hogy igaz-e, így történt-e, tudom-e, hogy ez törvénsértés? Tudom-e, hogy bíróság elé kerülök? Mondtam nekik, hogy igen, tudom. Őnök azért vannak itt, hogy védjenek engem, aki a népért fáradozom. Segítsék ezt az ügyet. Az volna a feladatuk. Az én véleményem szerint a rendőrségnek az a feladata, hogy bennünket védjen és bennünket segítsen.

(Az utcán.)

A kőműves: Orbán Ottó, aminek nekiállt, amit életében elkezdett, ő azt megcsinálta. Az nem érdekes, hogy honnan vette, miért, hogyan. Ha egyszer valamit elhatározott, azt végigvitte.

(Orbánék portáján.)

Riporter: A tanács tégláját a tanács épületébe építette, nem a saját házába.

Orbán Ottó: Természetesen. Azért nem féltém én a törvénsértéstől. A tanács félredobott épületanyagát hasznosítottam. Beépítettem egy művelődési otthonba. Ott már hasznos célokat szolgált. Megmentettem esetleg az enyészettől. Tehát az elfekvő, az elherdált, az elpocsékolat anyagokat, amelyek általában itt, a mi országunkban, gyakran felfedezhetők (félbelévő építkezések, elhúzódo beruházások), azokat egy olyan helyre építettük be, aminek gyorsan hasznát is vehettük.

(Az utcán.)

A kőműves: Én meg tudomásul vettem, hogy ha Orbán Ottó itt egyszer kultúrházat akar építeni, akkor kultúrházat épít és kész. Ahogyan kövesutat is nekiállt építeni, vagy egyéb dolgokat.

(Orbánék lakásán.)

Riporter: A bolthoz vezető útról hallottam, hogy húszezer forintjába került Orbán Ottónak, amit a közösnek adott így ajándékba.

Orbán Ottóné: Igen, így van.

Riporter: A maguk utcáját is ő követte?

Orbán Ottóné: Igen.

Riporter: Akkor mennyi pénzt vitt el a közös családi kasszából?

Orbán Ottóné: Olyan húsz—harmincezer forintot.

Riporter: Maguk csak így kidobálják a pénzt a közösbe? Ilyen sok van?

Orbán Ottóné: Éppen itt volt a probléma közöttünk, mert én attól féltém, hogy ezt sohasem kapjuk vissza.

(Orbánék portáján.)

Orbán Ottó: Olyan borzalmas állapotok uralkodtak itt, hogy a falu egyetlen élelmiszerboltját a gépkocsi nem tudta megközelíteni, hanem kétszáz méterrel távolabb lerakták az élelmiszert. Esett az eső, hó volt, sár volt. Az élelmiszer elázott, kutyák, macskák ették. Talicskázni kellett az élelmiszert. Abszolút lehetetlen állapot volt. Nem segítettek ezen. Aztán itt egy vasútépítés révén volt egy olyan lehetőség, hogy némi építőanyaghoz lehetett jutni. Megintcsak belenyúltam a pénztárcámba, jó néhány ezer forintomba került. Éveken át építettük. Megint az egész falu segített. Napszámosokat és fuvarosokat fogadtam, fizettem szó nélkül. Soha nem nyújtottam be a számlát. Soha nem is kaptam érte semmit. De nagyon örülök, hogy így történt. Most el lehet dőcögni ezen a rázós úton, bármilyen eső is van.

(Nagyberki tanácsának kertjében.)

Strágl Ferenc volt tanácselnök: De ha valaki így, ilyen magánkezdeményezés-

re ilyesmit indít, hát nem biztos, hogy ez itt célszerű. Ilyen beruházásba belekezdeni, ilyen gazdasági helyzetben, felelőtlenség, mert eleve meghiúsul. A tanácselnöknek azt a feladatot kell végrehajtani, amit a tanács tagsága dönt. Ami mégis meg tud valósulni, az mégis fekete beruházás, mert pénzeszközöket kellett valahonnan elvonni, akárhogyan is. Természetesen ilyesmi van, volt annak idején is.

Riporter: Az Orbán-féle tőke miatt? Mert ő elindította?

Strágl Ferenc: Hát persze. Elindította. Nem lehetett úgy hagyni. Egy épületet mégis be kell fejezni.

(Garai Kálmán községi párttitkár portáján.)

Riporter: A székhelyközség nem adott, Orbán Ottó adott pénzt. Nem jó szemmel nézték? Miért?

Garai Kálmán községi párttitkár: Egy társközségi helyzetben, ha egy ilyen komoly, kétmillió-s beruházás beindul, és ha ezt mint társközség csak egyedül akarjuk, nem is tudtuk volna megépíteni. Ez természetes. Csak a társközségek összefogásával, egy bizonyos összeget egy más községtől elvonva, így készíthetett el végeredményben ez a kultúrház. Konkrétan tudom, mert abban az időben a végrehajtó bizottság tagja is voltam.

Riporter: Az állampolgár megtehet ilyent, hogy saját pénzével a tanácsot belerántja egy ilyen komoly, nagy építkezésbe?

Garai Kálmán: Hát, a kétmillió forint nem ide volt szánva. Ez az építkezés a tanács részéről egy illegális munka volt. Akkor legalábbis a község végrehajtó bizottsága így volt tájékoztatva. Orbán elvtárssal mi akkor is, a kezdet kezdetén is nagyon megrágtuk, és végeredményben csak arra lyukadtunk ki, hogy itt kezdeni kell valamit, mert ebben a községben akár rövid, akár hosszú távon nem lesz erre lehetőségünk.

(Bernáth Ferenc téveszelnök portáján.)

Bernáth Ferenc: Akkor a község nagyon együtt volt, támogatták az új kultúrotthon építését. Tudomásom szerint mintegy két és fél millió forintba került. Forrás oldaláról nagyon kevés lehetőség mutatkozott akkor, de megépült. Jó lenne, ha más területen, mondjuk az egészségügy tárgyi feltételeinek a biztosításában is lenne egy ilyen mecénás, aki meg tudná ezt valósítani, vagy segítene ezt megvalósítani.

(Garai Kálmán községi párttitkár portáján.)

Riporter: Például, ha itt egy orvosi rendelőt akarunk építeni, magántőkéből megkezdjük, s aztán a tanács jó kétmilliót rátesz és elkészül? Hát így van ez?

Garai Kálmán községi párttitkár: Ezt nem mondhatjuk el.

Riporter: De ez történt?

Garai Kálmán: Ez történt, de a jövőt illetően ez jó tandíj volt a közösség számára is. Azt hiszem, a közös községi tanács is levonta ebből a konzekvenciát, és a következő időszakokban már nagyon odafigyel a társközségek vonatkozásában az ilyen nagyon komoly beruházásokra.

(Nagyberki tanácsán.)

Frech József tanácselnök: Végeredményben most már nem kell magántőke ahhoz, hogy elinduljon egy ifjúsági ház építése, nem kell éppen olyan pénzügyi alapokkal kezdeni, mint Csomán történt. Nem kell sem Orbán Ottónak, sem másnak 60 ezer, vagy 120 ezer forintot adnia, hogy a kétmillió-nyolcszáz ezer forintos beruházás elkészüljön. Ugyanis egy tervfegyelmet kell feltétlenül teljesíteniük, és a magántőkét, a pénzt jogszabályi keretek közé lehet szorítani a felhasználás során.

Riporter: Rossz volt, hogy a kétmillió-nyolcszáz ezer forint oda ment?

Frech József: Rossz volt. Azért volt rossz, mert ezzel a többi társközség elől vettük el, vagy vették el a fejlesztési lehetőséget. Lehet, hogy emiatt nem

épül társközségünkben orvosi rendelő, vagy más községben nem épülhet járda, út és így tovább.

(Az állomásfőnök irodájában.)

Orbán Ottó: Az esetet lehet kritizálni. Akkor volt kényes a dolog, amikor az a veszély állt fenn, hogy esetleg börtönbe zárnak.

Riporter: Miért zárták volna börtönbe?

Orbán Ottó: Az mindig is törvénytelen, hogy nincs építési engedély, nincs hatósági engedély, nincs konkrét anyagi fedezet. Tulajdonképpen én is tudom, hogy nem lehet behatolni egy állami területre, és építkezni. Ha ezt csinálná mindenki, hova vezetne.

(Az utcán.)

Egy falusi: Utána már ment minden. Utána már a tanácsi vezetők, mindenki falhoz volt állítva. Kész tények elé kerültek.

(Nagyberki tanácsán.)

Riporter: Sértheti-e az egyén az állampolgári fegyelmet egy magasabbrendű közösségi cél érdekében?

Frech József tanácselnök: Sértheti is, meg nem is. Sértheti akkor, ha nem veszi figyelembe a többi társközség érdekét, céljait, hanem csak önmaga akar fejlődni. Ha figyelembe veszi a többi lehetőségét, a többi helyzetét, és kialakul egy egység, akkor ez a magánkezdeményezés — bárhol legyen az, függetlenül Csomától — nem sértő szándékú.

Riporter: Jelen esetben?

Frech József: Jelen esetben mind a két tényező szerepelt együtt.

Riporter: És hogyan ítéli meg?

Frech József: Úgy ítélem meg változatlanul, hogy kellett, és csak így, összefogással tudtuk megépíteni, mint ahogyan most elkészült...

(Az utcán.)

Egy falusi: Talán még ebbe a kis kultúrházba, az én véleményem szerint, valami életet kell még belevinni.

Riporter: Kérték Orbán Ottót, hogy a maga kis pénzét indítsa el, aztán...?

Egy falusi: Szerintem ehhez nem kell az ő pénze. Ehhez csak egy kis támogatás kellene. Mert azért mindent nem lehet az Ottó bácsi pénzére csinálni.

(Dombóváron.)

Riporter: Felépült a csomai művelődési otthon. Társadalmi munkával, Orbán Ottó magántókéjével, a család legnagyobb hántátára. És megindul a közművelődés?

Orbán Margit: Hát, igen. Áll a művelődési ház, de nincs kihasználva.

(Nagyberki tanácsán.)

Frech József tanácselnök: A csomai művelődési házban nincs és nem is lesz népművelő, hiszen az egész közigazgatási területünkön egy főfoglalkozású népművelő van, aki nem tudja ellátni — érthető ok miatt — a csomai ifjúsági ház irányítását. Tehát a csomaiaknak saját maguknak kellene, vagy lehetne kézbe venniük a helyi közművelődésüket, pl. a népművelődési társulat megszervezésével. De ez a helyi kezdeményezés szoros kapcsolatban kell, hogy legyen a központi közművelődési tervvel.

(A csomai művelődési otthonban.)

Riporter: Csomán felépült a művelődési otthon és furesa, de most, hogy a televízió stábja itt dolgozik, megalakul az ifjúsági klub. Mi ennek az oka?

Pandur Ferenc, az ifjúsági klub vezetője: Az az oka, hogy már régóta várjuk a helyiséget, ahol az ifjúsággal valamilyen programot tudnánk készíteni. Próbálkoztunk a kisteremben, amit már 1979-ben átadtak.

Riporter: Miért nem mentek be a fiatalok?

Pandur Ferenc: Sajnos, nem engedtek be bennünket. A pingpongozást is megtiltották, mivel a mennyezet nem volt lelakozva.

Riporter: Pingpongozni a mennyezetten? Hogy függ ez össze?

Pandur Ferenc: Úgy, hogy felszáll a

por és tönkreteszi a mennyezetet, ami nincs lakozva. Most, hogy az ifjúsági klub elkészült, most pedig csak fent lehet pingpongozni; itt, az ifjúsági klubban tilos.

Riporter: Hol akadályoznak? Ki mondja mindezt?

Pandur Ferenc: A tanácselnök.

Mizerák Erika KISZ-titkár: Azt is mondták, hogy szigorúan fognak bennünket ellenőrizni.

Riporter: Ki mondta ezt?

Mizerák Erika: A tanácselnök.

(A csomai művelődési otthonban.)

Riporter: Milyen akadályok voltak?

Mizerák Erika: A tanácson is, a párt részéről is azt mondták, hogy nem szabad bemenni a művelődési otthonba, mert most készült el, és mit akarunk mi ott?

Riporter: Ez érdekes, a párt és a tanács azt mondja, hogy most készült el, miért akartok odamenni? Hiszen azért készült.

Mizerák Erika: Hát igen. Eredetileg azért készült, de aztán úgy látszik, hogy a funkciója mégis alaposan eltért a megadott iránytól. Nem tudom, mit szántak ide. De négy éven keresztül nem volt ifjúsági klub, nem volt kultúrház, művelődési ház.

(Orbán Ottó könyvtárszobájában.)

Orbán Ottó: A közművelődés legyen kerete az itt élő emberek közösségének. A közösség kialakításához, egy közösségi élet megteremtéséhez. Hogy egyformán tudjunk gondolkodni, a bennünket körülvevő társadalmi és gazdasági jelenségeket helyesen értelmezni, bele tudjuk illeszteni ennek a kis közösségnek az életét az egész nemzet életébe, életformájába, és hogy így valójában azt érezzük, hogy önmagunk teremtyük a kis hazánkat, a kis szűk pátriánkat. Valami ilyesmi célt kellene, hogy szolgáljon a közművelődés.

Riporter: Mindez nem sikerült Csomán, pedig építettek egy művelődési otthont.

Orbán Ottó: Nem sikerült, sajnos. Azért, mert nem dolgozhatunk vala-

milyen segítség nélkül. Egy keret, egy szervezet kell, hogy irányítson. A tanács volna hivatott, hogy ezt a dolgot kézben tartsa. Elhanyagol minket a tanács. Nem is a személyeket kell itt hibáztatni elsősorban, hanem magát a tanácsi rendszert. Az a véleményem, hogy ez a több községet felölelő, körzetesített tanácsi rendszer abszolút antidemokratikus intézmény. Semmi köze sincs az igazi demokráciához, az önkormányzathoz. Tudniillik: fontos kérdésekben csak a közös tanács ülése dönthet. A közös tanácsülésen pedig öt község küldöttei vannak jelen. Összesen ötvenen. Mi heten képviseljük a saját községünket. Ez azt jelenti, hogy a mi körülményeinkben, a mi vonatkozásainkban semmi sem történhet a vidékieknek az igénye és hozzájárulása nélkül. Tehát azok az emberek dönthetnek, szavazhatnak a sorsunk fölött, akik nem élnek itt, nem ismerik a problémáinkat, nem is ismerhetik. És kényszerítve vannak arra, hogy szavazzanak.

(Nagyberki tanácsán.)

Riporter: A társközségekből mindenhol csak fájdalmat, gondot, az elnyomottság érzését hallottuk.

Frech József tanácselnök: Nem szabad külön értékelni a fájdalmakat és az eredményeket. Ha több időnk lenne, akkor szívesen sorolnám, hogy mennyit kapott Csoma és a többi társközség. Lényeg az, hogy az ott lakók arányainak megfelelően a községi közös tanács, amelyben minden társközség képviselve van, dönt minden esztendőben a költségvetésről és a fejlesztési alap felhasználásáról. Aki oda eljön a tanácsülésre, annak módjában áll szavazni, dönteni saját községe, vagy a többi társközség jellegében.

(Az általános iskola udvarán.)

Bertha Endre iskolaigazgató: A társközségek mellérendeltségi szerepéért mindig az küzd legjobban hanggal, aki semmit nem tett önmaga azért a társközségért, annak a társközségnek a felemelkedéséért, ahol lakik.

(Nagyberki tanácsán.)

Riporter: Mi a véleménye a társközségekéről, ahol csak sírnak bánatukról, gondjaikról, és nem nagyon jelennek meg szavazni, ha szólni kell a közösségért.

Frech József tanácselnök: Néhányunknak közös feladatunk, hogy segítsünk felébredteni az egészséges lokálpatriotizmust a társközségekben.

Riporter: Mit értsünk ezen?

Frech József tanácselnök: Azt, hogy figyelembe kell venni a realitásokat, az elmúlt két-három évtizedben bekövetkezett változásokat. És ezeknek a figyelembevételével megtervezni a jövőt. Mert tapasztaltam ma is az országban — kicsit nálunk is —, hogy van egy gigantománia betegség, eltulozva helyünket, szerepünket a világban, illetve a mi kis világunkban.

(Az általános iskola udvarán.)

Riporter: Milyen a viszony a székhelyközség és a társközségek között?

Bertha Endre iskolaigazgató: A jó az lenne, ha mellérendelt lenne a viszony. Azonban nagyon sok objektív ok következtében ma jó néhány társközségünk — úgy érzem — alárendelt viszonyban van a központi községgel szemben. Ennek sok oka lehet. Nemcsak objektív ok, hanem szemléletbeli ok is lehet. Aztán bizonyos olyan településrendezési, elhelyezkedési ok is, hogy mindazt a kommunális ellátottságot, amellyel a székhelyközség rendelkezik, a társközségek ma még nem érték el.

Riporter: Milyen megoldást látnak?

Bertha Endre: Abban látнам a megoldást, ha a társközségekben lakó lakosság önmaga próbálná megteremteni a társközségek vonatkozásában a székhelyközséghez való olyan pozitív viszonyt, hogy a mellérendeltségi viszonyt érje el. Gondolok például egyéni vagy társadalmi kezdeményezésekre, társadalmi munkaakciókra, társadalmi munka pénzbeli megváltására.

Riporter: A mostani tanácsi rendszerben lehetséges ez?

Bertha Endre: Elvileg igen, hiszen mindegyik társközségnek megvan a

tanácsi, a tanácstagi csoportja. Ha olyan emberekből tevődik össze, akik valóban a szívükön viselik az adott társközség fejlődését, akkor elvileg megvan a lehetőség arra, hogy a költségvetések eldöntésénél ők határozhassák meg azt, hogy mit szeretnének fejleszteni az adott társközségben. De úgy tudom, hogy ez jelenleg még nem valósul meg.

(Orbán Ottó könyvtárszobájában.)

Orbán Ottó: Úgy tudnám ezt érzékelteni, hogy bemegyek egy vendéglőbe és rántottszeletet kérek, erre a pincér hoz nekem egy tál mákostésztát. Kérdezem, hogy miért? Mert maga ezt szereti, ez jár magának, úgy ítélem meg, hogy jól tesz az egészségének a mákostészta. Ugye, azt hiszem, elutasítanánk ezt az ajánlatot. Akik nem itt élnek, nem tudják, mi az, ami nekünk kell, mi az, ami jól tesz. Mire van szükségünk, és mit akarunk. A székhelyközség hegemónista szerepet tölt be. Az anyagi javaknak, amit ők községre adnak, annak kb. 70—80 százalékát saját településére fordítja. De maga az a tény, hogy a többi községet is bevonják a döntésekbe, képtelen helyzetet teremt. Tehát nemcsak, hogy Nagyberki, de a többi község sem tud beleszólni tulajdonképpen a harmadik vagy az ötödik falunak a gondjaiba, bajaiba. Ezen kellene segíteni. Az illető kis társközségnek a saját, rá vonatkozó ügyeit csakis az ott élő emberek dönthessék el. Tehát a tanácstagi csoport kapjon olyan önállóságot, hogy maga döntsön. Ha őszinte akarok lenni, és a lelkiismeretem szerint akarok tenni, akkor vissza kellene adnom a tanácstagi megbízatásomat. Úgy érzem, hogy becsapom azokat az embereket, akik megvásárolták. Mert az ügyüket nem tudom képviselni. Hát hogy tudjam képviselni, amikor többségben vannak a távoli községek emberei, és azok leszavaznak engem. Nem ígérhetek, nem vállalhatok az itteni emberek mellett és értük tulajdonképpen semmit. Tagja vagyok egy olyan tanácsi rendszernek, ahol elvállaltam egy olyan szerepet, aminek nem vagyok az ura. Olyan so-

kat beszélünk a közéleti demokráciáról, a szocialista nemzeti egységről, a demokratikus közgondolkodásról. Ha el akarjuk érni, hogy az emberek legyenek olyan tudati szinten, hogy megértéssel legyenek az ország gazdasági-politikai nehézségei iránt, akkor első sorban arra van ezeknek az embereknek szükségük, hogy érezzék, hogy otthon vannak, hogy szabadságban élnek, hogy önkormányzatuk van, hogy a saját helyzetüknek a saját urai. Oda kell az emberek elé vinni — tulajdonképpen — önmagukat. Természetesen intézményesen kell biztosítani, hogy társadalmunk nagy, körvonalazott formái között valósuljon ez meg. Tehát nem lehet egy közösség elé olyan célokat tűzniük, amelyek ellenkeznek a nagy közösség, a társadalom érdekeivel és céljaival. Egy ilyen szinkront természetesen kell teremteni.

Magát a településfejlesztési koncepciót sértőnek és bántónak tartom. Ilyen kifejezések vannak például megfogalmazva: szerepkör nélküli község. Ami azt jelenti, hogy mi, akik itt élünk, szerepkör nélküli emberek vagyunk. Tehát Magyarországon vannak szerepkörrel ellátott állampolgárok, és vannak szerepkör nélküli állampolgárok. Mi, sajnos, azok vagyunk, és ha ezeket a problémákat valaki végiggondolja, akkor mindjárt megérti azt, hogy ha mégis azt akarjuk, hogy valami legyen, akkor olyan sajnálatos mód-szerekhez kell folyamodni, hogy benyúlok a pénztárcámba, fizetek, és akkor még ráadásul törvény elé állítanak. Itt az emberekben tulajdonképpen kételyek támadnak, egyszerűen nem értik a mi társadalmi rendszerünket. Hogy hogy létezik az, hogy össze kell itt nekünk fogni, és jön a rendőrség és jön a tanács? Jót csinálunk, rosszat csinálunk? Helyes-e, hogy saját magunk építünk, próbálunk előrelépni? Szóval, az emberek egy kicsit megbotránkozhatnak ezen a helyzeten. Az önértékükben is bántva vannak. Nem törődik velünk a kutya sem. Ezt az egész tanácsi rendszert sürgősen meg kéne változtatni.

(Gaál Sándor portáján.)

Riporter: Gaál Sándot — volt vb-tag. De miért volt? Miért nem maradt?

Gaál Sándor: Röviden szólva, mert ezzel a községpolitikával nem tudtam egyetérteni. Ugyanis vannak természetű dolgok, melyek miatt a községünk meglehetősen hátrányos helyzetbe kerül. Hogy csak egyet említsek: mi elhatároztuk annak idején a Hazafias Népfront bizottságában, hogy egy régi, kivénhedt cselédházat, amelyben elég sok felhasználható anyag volt, társadalmi munkában lebontunk és építünk belőle egy orvosi rendelőt, könyvtárat, aztán egy párhelyiséget, hogy a jelenlegi párhelyiséget óvodának átadhassuk, amivel jelenleg is egy épületben van. És van egy — hogy úgy mondjam — országos hírű pávakörünk. Annak is kell valahol próbálni. Szóval, ilyen közcélra akarunk felhasználni az egészet. Sajnos, nem sikerült, mert — tudomásunk szerint — a tanácstagság megkérdése nélkül történt a cselédház lebontása. És mit tesz a sors, nem Mosdóson, hanem a székhelyközségben használják föl. Aztán van itt más is. Például a ravatalozóépítés. Felső támogatásként kaptunk vagy 150 ezer forintot Szabadi községgel együtt. Társadalmi munkában, természetesen, megépítettük. A célnak nagyon megfelelő. Ugyanakkor Nagyberkiben, amely lélekszámban talán százal nagyobb, mint a mi községünk, tudomásunk szerint jelenleg már több mint egymillió fölött tart a ravatalozó bekerülési költsége, de a készültési foka még nem éri el a 80 százalékot sem.

Riporter: Az egy egymillió ravatalozó lesz?

Gaál Sándor: Igen. Nem azért, hogy talán nekünk is az kellene, de hogy. A mi igényeinket ez teljes mértékben kielégíti. De azért, ha különbség is van a társközség és a székhelyközség között, ekkora különbséget a pénzfelhasználást illetően talán mégsem kellene csinálni. Talán ott is megfelelne egy kicsit szerényebb is.

Orbán Ottó: A beszélgetésünkből most már nyilvánvaló, hogy nemcsak az élöket különböztetik meg aszerint, hogy székhelyközégekben laknak-e, vagy központi községben. Még a halottakat is. Más az ára a halottaknak a székhelyközégekben, mint a tápközégekben.

(Nagyberki tanácsán.)

Frech József tanácselnök: Bizonyos mértékű, mélységű hátrányos helyzet tapasztalható a mostani közigazgatási rendszerből eredően. Ez a hátrányos helyzet nem minden esetben jelenti azt, hogy a község életében traumát okoz. A másik ok pedig, hogy van egy országos hullám, amely szerint a társközégek: szerepkör nélküli községek, és ez is elősegíti a hátrányos helyzet kérdésének kialakulását. Van egy megjegyzésem még, az önrendelkezési jog visszaadásáról: általában egyetértek az önrendelkezési jog visszaadásával, de csak folyamatos visszaadásról, részleges visszaadásról lehet szó, mert egy hirtelen, 180 fokos fordulattal több kárt okozhatnánk a két évtizedes eredménynek, mint ami megilletne bennünket.

(Garai Kálmán portáján.)

Garai Kálmán községi párttitkár: Végeredményben rájöttünk arra, országos viszonylatban is, hogy a társközégek helye, szerepe nem az lett, amit elgondoltunk.

Riporter: Itt a társközégek mindig hátrányba kerültek?

Garai Kálmán: Azt nem lehet mondani, de általánosságban fogalmazhatnánk úgy is, hogy lokálpatriotizmus — filozófiai kategória. Bármelyikünkre vonatkoztathatjuk is ezt, a saját magunk háza táját két-három centivel szívesebben építjük.

(Orbánék portáján.)

Riporter: Sokan azt hihetnék a nézők közül, hogy Orbán Ottó nagyon gazdag ember. Persze, hogy könnyen épít az államnak, a falunak, a közösnek. Hogy van ez?

Orbán Ottó: Nem mondhatnám, hogy gazdag vagyok, mert életem során

örökösen adósságaim voltak. Igaz, hogy egy-két dolgot azért a magánéletben is el tudtam érni, de örökösen adósságokkal küszködtem. Amikor ez a dolog volt, eladtam a gépkocsimat, és az árát ide befektettem. Egy nyaralót is kezdtem építeni. Félben volt, és nem tudtam befejezni, csak két év után, miután visszakaptam ezt a 120 ezer forintot. Amikor azt határoztam el, hogy nyaralót építek, akkor teheneket, bikákat, disznókat vásároltam, pulykákat tenyésztettem, nyulakat, galambokat, kecskéket. Gyümölcsöt, szőlőt termeltem. Piacra jártam, kofálgódtam, cipekedtem éjjel-nappal. De megvalósult, és az is létrejött.

Riporter: Egyre azt firtatom, hogyan lehet, hogy saját maga dolgozott keményen, és a pénzt odaadja a közösnek, Hát nincs olyan sok. Mi készíti erre?

Orbán Ottó: Olyan emberekről is hallunk, akik az életüket áldozzák a közösségükért, a népükért, a hazájukért. Ugye, ha meggondoljuk, akkor hozzájuk képest, amit én tettem, semmiség. Én hiszek abban, hogy az elképzelésekért, az eszméért, a közösségért, a népért az emberek nagy-nagy áldozatokat tudnak hozni. Az a borzasztó, hogy sajnos társadalmunkban, legalábbis ezen a ponton, a közösség nem biztosít ehhez sem lehetőséget, sem pedig olyan inspirációt, hogy ezek megvalósuljanak. Sokat panaszkodunk a nehéz gazdasági helyzetre ebben az országban, és nem gondolunk arra, hogy a legnagyobb tartalék, az igazi érték és nagyon bennünk, embereinkben. A szívekben, a lelkekben, a fejekben.

Riporter: Lehet ilyen önfeláldozóan segíteni egy közösségen?

Orbán Ottó: Én nem tudtam mást tenni. Sokan kérdezik, hogy mi vezett engem, és én is kérdezem önmagamtól. Úgy érzem, hogy egy kis küldetés van ebben. Az életem erre van rátéve, és ha nem tudtam volna ezt véghezvinni, akkor nem lettem volna boldog ember. Bármilyen furcsán hangzik is, de a magánéletemben a legnagyobb sikerekkel együtt sem lehettem volna az. Amit eddig a fejembe vettem,

az mindig sikerült. Sikerült az, hogy felvettek a pártba. Amikor a helyzetem úgy hozta, hogy volt időm egy kicsit képezni magam, a marxista egyetemre kértem a felvételemet. Elvégeztem a hároméves szakosítót. Kitüntetéssel, Vörös Diplomával. Amikor úgy hozta a helyzet, hogy a falunak szüksége volt házhelyekre, akkor házhelyekért kellett küzdenem. Tulajdonképpen mindent elértem. Szőlőt telepítettem, gépkocsit tudtam vásárolni, megvan a magánéletemben is minden. Ha viszsza gondolok, egyetlen dolog volt fiatalkoromban, amikor az egyetemről kizártak. Azt hitték, hogy én kulákivadék vagyok. Tévedésből kizártak. De ha most végiggondolom az egészet, azt hiszem, hogy ez sem volt sikertelenség. Talán így sikerült nekem a közéletben ennyit tevékenykedni, harcolni, és az a meggyőződés, hogy a világot nem lehet ugyan megváltani, de egy közösséget, egy falut meg lehet váltani. Beválasztottak a közéletbe. Tanácstag lettem, népfrontelnök lehettem. Ezen a területen ennek folytán nagyon sokat tevékenykedhettem. Amikor láttam, hogy a falunak életszükséglet és létszükséglet az egyetlen élelmiszerbolt, és út kell — utat követtettem. Amikor víz kell, a vízmű építésénél segítettem. Buszváró kell — kiharcoltuk. A temetőbe víz kellett — megcsináltuk. Művelődési ház kell. Az már másként nem ment. Benyúltam a zsebbe, sikerült.

(*Dombóváron.*)

Orbán Margit: Állandó jelleggel az a témája, hogy még ezt kellene, még azt kellene. Szóval, még mindig tenni akar, még mindig nem élte ki magát ebben az ún. közéleti tevékenységben.

(*Orbánék lakásán.*)

Orbán Ottóné: Tovább nem is vitatkoztunk a férjemmel. Biztam benne. Amennyire ismerem már, nem szokott olyan rossz lépéseket csinálni. Általában sikerülni szokott. Így aztán rábízom, gondoltam, ő tudja, hogy hogy csinálja.

Riporter: És legközelebb a családi kasszából mennyit fog feláldozni a közösnek?

Orbán Ottóné: Hát, azt hiszem, hogy most már nem sokat. Elég lesz már ennyi.

Riporter: Mégis, mennyi van még a kasszában?

Orbán Ottóné: Még 50—60 ezer.

Riporter: És azt mire fogják fordítani?

Orbán Ottóné: Van egy pár tervünk.

Riporter: A közösnek mit építenek abból?

Orbán Ottóné: A közösnek? Hát, most már nem akarnám, hogy a közösnek építsünk. De majd a férjem, ahogy jónak látja. Megint csak rábízom.

Levendel Ádám

Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949)

Sorozatunk X. részében a népműveléssel, szabadidővel, szórakozással, sporttal kapcsolatos közvélemény-kutatások eredményeiből közlünk válogatást.

Helyeslik-e a vendéglők, szórakozóhelyek bezárását?
(Budapesti adatfelvétel 1945. november közepén)

	értelmiségi	kispolgár	munkás	együtt
igen	45,7	42,8	39,7	42,0
nem	53,8	55,3	59,8	57,2
bizonytalan	0,5	1,9	0,5	0,8
	100,0	100,0	100,0	100,0

Érdekes, hogy a fűtőanyag- és energia-megtakarítás lehetőségeit latolgatva a munkások valamivel erősebben ellenzik a vendéglátóüzemek bezárását, mint a másik két társadalmi réteg. Ez nyilván azzal is összefügg, hogy az olcsóbb kifőzdék, kocsmák melegedési lehetőséget is nyújtanak. Többen kiemelték, hogy a luxusétermeket, bárókat viszont feltétlenül be kellene zárni.

A szórakozóhelyek, színházak, mozik bezárását erre a tételre helyeselnék-e?

(Budapesti adatfelvétel 1945. november közepén)

A munkásság valamivel nagyobb arányban békülne meg ezzel az intézkedéssel, a másik két társadalmi réteg egyforma arányban helyteleníté.

	értelmiségi	kispolgár	munkás	együtt
igen	12,2	12,8	24,6	18,2
nem	87,3	85,2	74,6	80,0
bizonytalan	0,5	2,0	0,8	1,8
	100,0	100,0	100,0	100,0

Érdeklődnek-e a népművelés iránt?
(Budapesti adatfelvétel 1945. december elején)

A Közoktatásügyi Minisztérium fel-
szólítására végzett kutatásból kitűnik,

hogy a közönségnek átlagban közel
80 százaléka érdeklődik az iskolán kí-
vüli népművelés iránt, az értelmiségiek
valamivel jobban, mint a munkások.

A népművelési előadások keretében mit kívánnak hallani?
(Budapesti adatfelvétel 1945. december elején)

	értelmiségi	kispolgár	munkás
irodalom, színház	14,5	13,8	13,3
zene	17,5	10,4	10,2
művészet	6,5	2,7	1,9
politika	1,9	4,7	6,9
történelem, földrajz	3,8	6,0	7,6
közgazdaság	7,2	6,7	5,1
társadalomtudomány	16,8	6,0	6,6
szaktudományok	9,1	11,1	6,6
nevelés	3,1	1,6	1,3
egészségügy	1,1	6,4	1,9
ipari és kereskedelmi ismeretek	0,4	0,6	0,9
gyakorlati munka-oktatás	0,0	5,0	2,3
nyelvoktatás	1,1	1,2	0,6
szórakoztatás	10,2	14,8	24,7
nem tudja	6,8	9,0	10,1
	100,0	100,0	100,0

Rendszeresen vagy esetlegesen
szokott-e strandra járni?
(Budapesti strandokon végzett közvé-
lemény-kutatás 1946. május végén)

A strandlátogatók több mint fele rend-
szeresen felkeresi a strandfürdőket.
Aránylag a legnagyobb százalékban
(61 százalék) a kötött foglalkozású fér-
fiak a rendszeres strandlátogatók.

Mivel szokta ön idejét a strandon
tölteni?

(Budapesti strandokon végzett közvé-
lemény-kutatás 1946. május végén)

A napozás valamivel nagyobb szerepet
játszik, mint maga a fürdőzés. A fér-
fiak inkább a sportolást, az úszást
hangsúlyozzák. Elég sokan szeretnek
a strandon pihenni és olvasni, de szép
számmal akadnak olyanok is, akik a
strandlátogatást társas szórakozásnak
tekintik.

Lényegesen elősegíti-e munkakészségét a szabadban való fürdőzés?
(Budapesti strandokon végzett közvélemény-kutatás 1946. május végén)

	kötött		szabad	
	férfi	nő	férfi	nő
igen	77,0	87,7	83,7	80,1
nem	11,9	7,3	10,0	16,3
részben	11,1	5,0	6,3	3,6
	100,0	100,0	100,0	100,0

TALLÓZÁS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET JELENTÉSEIBEN (1945—1949)

Pótolja-e a strandra járást a vidéken való nyaralás?

(Budapesti strandokon végzett közvélemény-kutatás 1946 május végén)

	kötött		szabad	
	férfi	nő	foglalkozású férfi	nő
igen	36,3	33,6	36,5	34,0
nem	41,2	40,1	43,0	44,7
részben	22,5	26,3	20,5	21,3
	100,0	100,0	100,0	100,0

Mi az ön gondúzó szórakozása?

(Budapesti adatfelvétel 1946. június második felében)

	kötött		szabad	
	férfi	nő	foglalkozású férfi	nő
színház, mozi	14,9	18,4	18,6	16,1
olvasás	12,3	10,9	16,4	20,5
kirándulás, strand, séta	15,3	13,0	12,4	9,8
sport	11,6	4,2	9,6	4,2
zene, hangverseny, opera	6,0	8,4	6,3	5,7
rádió	4,6	5,1	7,6	7,5
társaság, kávéház	1,4	3,6	2,8	3,3
tánc	3,1	5,0	2,2	3,3
család, gyerekek, az otthon	3,1	3,8	3,1	2,3
pihenés, alvás	4,4	2,9	1,7	1,4
munka	0,8	1,5	0,7	3,3
magántanulás	0,4	0,4	0,2	1,3
varrás, kézimunka	0,2	5,4	0,2	3,3
pártélet, egyesületek	0,8	0,4	0,4	—
kert, gazdaság	1,9	0,2	1,3	0,9
kártya, sakk	3,1	0,6	5,9	0,5
étel, ital	0,4	—	1,5	0,5
szerelem	0,4	—	0,9	0,5
semmi	2,3	3,0	1,7	2,3
egyéb, nincs válasz	13,0	13,2	6,5	13,1
	100,0	100,0	100,0	100,0

	férfi		nő	
	40-en alul	40-en felül	40-en alul	40-en felül
színház, mozi	16,0	14,4	18,3	17,0
olvasás	12,9	15,9	14,4	11,7
kirándulás, strand, séta	15,5	10,4	12,9	4,5
sport	12,2	6,9	5,2	—
zene, hangverseny, opera	6,1	5,9	8,1	5,8
rádió	4,9	7,8	5,0	11,6
társaság, kávéház	2,2	1,2	3,5	1,5
tánc	3,6	—	5,5	—
család, gyerekek, az otthon	2,9	3,7	3,5	2,9
pihenés, alvás	3,6	3,4	2,3	2,9
munka	0,7	1,2	1,8	3,7
magántanulás	0,4	0,3	0,5	—
varrás, kézimunka	0,2	0,3	4,7	4,4
pártélet, egyesületek	1,0	—	0,5	—
kert, gazdaság	1,4	3,1	0,5	—
kártya, sakk	3,9	4,4	0,7	—
étel, ital	0,9	0,6	0,2	—
szerelem	0,8	—	0,2	—
semmi	1,5	4,6	3,0	2,2
egyéb, nincs válasz	9,3	15,9	9,2	31,8
	100,0	100,0	100,0	100,0

Sportol ön?

(Budapesti adatfelvétel 1946 augusztusában)

Átlagot számítva 7 százalék körül mozog azok aránya, akik versenyszerűen sportolnak. Rendszeres testedzéseként a megkérdezettek 15—20 százaléka, nem rendszeresen körülbelül 30 százaléka sportol. Egyáltalán nem sportol kb. 46 százalék. Versenyszerű sportolással a kötött jövedelműek átlagosan nagyobb mértékben foglalkoznak, mint a szabad jövedelműek, a férfiak nagyobb százalékban, mint a nők. Testedzéseként nők és férfiak körülbelül egyforma arányban űznek sportot. A különböző társadalmi rétegek között annyiban mutatkozik lényeges különbség, hogy a sportolástól leginkább a szabad jövedelmű, alacsony életszínvonalon élő rétegek tartják magukat távol, férfiak és nők egyaránt. A versenyszerű sportolásban a munkás férfiak, a rendszeres testedzés szintű sportolásban a tisztviselő nők vezetnek. Aránylag kevesen sportolnak rendszeresen a munkás nők kategóriájában.

Milyen sportot űz?

(Budapesti adatfelvétel 1946 augusztusában)

A legnépszerűbb sportág az úszás, átlagban a testedzéseként vagy versenyszerűen sportolók közel 30 százaléka űzi. Az úszás utáni legnépszerűbb két sportágnak a tenisz és az evezés bizonyult, míg a téli sportokat aránylag kevesebben említették.

Sok híve volt még a futhallnak, az atlétikának, a boksznak, a birkózásnak és a turisztikának. A nemek közötti különbséget abban találjuk első sorban, hogy bizonyos sportokat nők nem, vagy lényegében nem űznek (vízilabda, futball, autó- és motorkerékpárverseny, bokszt, birkózás). A nők sportolásában nagyobb szerepet játszik a kézilabda, mint a férfiaknál, főleg a munkás nők körében. Bizonyos sportokat — például vízilabda, tenisz, evezés — főleg a magasabb életszínvonalon élők űznek, ugyanakkor feltűnően kicsi az érdeklődés a futball iránt a tisztviselő férfiaknál.

Miért nem sportol rendszeresen?
(Budapesti adatfelvétel 1946 augusztusában)

	kötött		férfi		szabad
	1	2	foglalkozású		3
			1	2	
nem érdeklí	6,9	10,6	3,5	11,9	22,9
nem tudna eredményt elérni	1,7	3,2	1,7	3,9	3,1
időhiány	32,7	40,2	57,9	40,0	16,7
sporteszközök hiánya	5,1	5,9	—	5,9	2,1
anyagi hiánya	15,5	14,4	10,6	7,2	18,7
fárasztó napi munka	13,8	20,6	7,0	13,0	21,9
öregség	—	3,0	3,5	3,9	2,1
betegség	—	1,6	7,0	4,6	5,2
egyéb, nincs válasz	24,3	0,5	8,8	10,4	7,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	kötött		nő		szabad
	1	2	foglalkozású		3
			1	2	
nem érdeklí	10,3	13,5	23,5	11,5	20,0
nem tudna eredményt elérni	5,5	3,8	5,9	10,2	—
időhiány	33,1	29,1	44,1	31,0	20,0
sporteszközök hiánya	4,7	5,9	—	2,3	5,0
anyagi hiánya	15,7	14,9	5,9	14,7	15,0
fárasztó napi munka	16,5	20,4	2,9	13,9	20,0
öregség	1,6	1,0	—	—	10,0
betegség	1,6	3,1	—	—	—
egyéb, nincs válasz	11,0	8,3	17,7	16,4	10,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Függetlenül attól, hogy sportol-e vagy sem, melyik sportágat kedveli a legjobban?
(Budapesti adatfelvétel 1949 augusztusában)

A közönség kedvelt sportja a futball, de komoly érdeklődés mutatkozik az úszás, a műugrás, a tenisz, az evezés, a téli sportok és az atlétika iránt is. Kevesen válaszolják azt, hogy minden sportágat kedvelnek, vagy hogy egyiket sem. A futballt elsősorban a szegényebb néprétegek és a férfiak kedvelik. Az úszás inkább a nőket érdekli.

Fontosnak tartja-e a tömegsportot, szükségesnek tartja-e ehhez az állami támogatást, ha igen, milyen módon?
(Budapesti adatfelvétel 1946 augusztusában)

A közönség 80 százaléka társadalmi és nemi különbség nélkül fontosnak tartja a tömegsportot, és közel fele (45 százaléka) úgy gondolja, hogy az államnak a tömegek sportolását tényleges anyagi segítséggel kellene támogatnia. Mások a sportpályák építésében látják az állami támogatás megvalósítását. Jelentős azok száma is, akik a sporteszközök számának növelését, azok olcsóvá vagy ingyenesé tételét látják szükségesnek. Javasolják még azt is, hogy az iskolai sportlehetőségek bővíüljenek ki, és az állam ilyen módon is adjon lehetőséget a széles néprétegeknek a sportolásra. Akik úgy gondolják, hogy az államnak nem kell támogatnia a tömegsportot, azzal indokolják véleményüket, hogy fontosabb dolgokra kell a pénz, elsősorban a szociális helyzeten igyekezzenek javítani, a sport magánügy stb.

Hol sportolna szívesebben?

(Budapesti adatfelvétel 1946 augusztusában)

	kötött		férfi		
	1	2	foglalkozású 1	2	szabad 3
munkahelyén	15,2	30,7	11,0	11,5	11,6
lakása közelében	49,3	49,5	50,8	51,6	41,8
hegyekben	—	1,7	—	0,6	1,9
vízen, strandon	13,2	1,5	2,7	1,7	—
sportpályán	3,5	3,9	8,2	5,7	5,8
szabadban	8,4	7,7	12,3	9,2	6,8
sehol	8,9	1,1	1,3	3,4	12,6
egyéb, nincs válasz	1,5	3,9	13,7	16,3	19,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	kötött		nő		
	1	2	foglalkozású 1	2	szabad 3
munkahelyén	14,4	23,7	2,2	9,7	9,5
lakása közelében	44,0	43,5	43,5	51,3	40,6
hegyekben	—	1,1	13,0	3,2	—
vízen, strandon	7,4	2,5	10,8	6,4	—
sportpályán	7,8	1,8	2,2	2,1	2,4
szabadban	13,3	13,7	21,7	7,4	16,6
sehol	0,6	1,8	2,2	5,3	7,1
egyéb, nincs válasz	12,3	11,9	4,4	14,6	23,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Naponta hány órát dolgozik?

(A budapesti május 1-i felvonulás résztvevői között végzett közvéleménykutatás 1947-ben.)

Legtöbben naponta 6—8 órát, és majdnem ugyanennyien napi 8—10 órát dolgoznak. Minden negyedik ember 12 órát vagy annál többet dolgozik naponta. 1,8 százalék volt azok aránya, akik állástalanságuk folytán a kérdés idején nem dolgoztak. 3,4 százalék vallotta, hogy napi 6 óránál kevesebbet dolgozik. Lényegesen több nő akadt, mint férfi, aki 6 óránál kevesebbet dolgozik, és több férfi akadt, mint nő, aki 8 óránál többet. Ezzel szemben — tekintettel a házimunkára — aránylag több nő vallja, hogy napi 12 óránál is többet dolgozik, mint ahány férfi.

Naponta hány óra szabad ideje van

(leszámítva a munka és az alvás idejét)?
(A budapesti május 1-i felvonulás résztvevői között végzett közvéleménykutatás 1947-ben)

	összesen	férfi	nő
1—2	10,0	4,9	18,4
2—3	13,7	14,1	13,3
3—4	14,7	10,8	21,1
4—5	16,5	20,7	9,9
5—6	8,6	7,3	10,8
6—7	7,8	11,2	2,3
7—8	4,8	2,2	9,2
8—10	4,8	11,2	2,3
10-nél több	10,2	15,2	1,2
semmi	2,1	1,5	3,0
nincs válasz	2,3	3,2	0,7
	100,0	100,0	100,0

Az utóbbi hetekben leginkább mivel töltötte szabadidejét?

(A budapesti május 1-i felvonulás résztvevői között végzett közvélemény-kutatás 1947-ben)

	összesen	férfi	nő
olvasás, újság	20,2	21,3	19,2
mozi, színház	8,2	8,4	7,5
zene, opera	1,4	1,7	1,0
tanulás	4,8	6,5	1,7
pártmunka, szeminárium	7,3	8,4	5,3
tánc	1,1	0,8	1,5
sportok	4,4	5,5	2,5
séta, kirándulás, napozás	12,4	10,5	15,1
kártya	0,6	1,2	0,0
udvarlás	1,2	1,8	0,2
háztartás, házi tevékenység, varrás	8,8	1,7	21,2
pihenés, cigaretta	6,3	6,9	5,4
rádió	1,8	2,4	0,7
kertápolás	3,5	4,4	1,0
kávéház	0,3	0,4	0,0
látogatások	1,1	1,4	0,6
sakk	0,3	0,5	0,0
családi kör, gyerekek	7,4	6,8	8,6
egyéb, nincs válasz	8,9	9,4	8,5
	100,0	100,0	100,0

Mi a legkedvesebb szórakozása?

(A budapesti május 1-i felvonulás résztvevői között végzett közvélemény-kutatás 1947-ben)

	összesen	férfi	nő
olvasás, újság	20,5	19,8	22,2
mozi, színház	22,3	17,9	28,2
zene, opera	6,8	6,4	7,6
tanulás	1,4	1,6	1,3
pártmunka, szeminárium	2,4	2,5	2,3
tánc	4,8	3,2	7,6
sportok	12,4	16,6	5,7
séta, kirándulás, napozás	7,5	7,5	7,4
kártya	0,9	1,5	0,0
udvarlás	1,1	1,8	0,0
háztartás, házi tevékenység, varrás	1,4	0,4	3,2
pihenés, cigaretta	2,5	2,2	2,7
rádió	2,5	2,8	1,7
kertápolás	1,1	1,7	0,2
kávéház	0,3	0,4	0,0
látogatások	1,1	1,2	0,6
sakk	0,9	1,5	0,0
családi kör, gyerekek	4,4	4,9	3,6
egyéb, nincs válasz	5,7	6,1	5,7
	100,0	100,0	100,0

Hallott-e már ön a Fővárosi Népművelési Központról?
(Budapesti adatfelvétel 1947 szeptember végén)

	átlag	férfi		munkás	értel- miségi	nő	
		értel- miségi	kis- polgár			kis- polgár	munkás
hallott	65,2	86,5	73,6	62,5	86,3	70,7	52,5
nem hallott	34,8	13,5	26,4	37,5	13,7	29,3	47,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Részt vett-e a Fővárosi Népművelési Központ valamelyik előadásán vagy tanfolyamán?
(Budapesti adatfelvétel 1947. szeptember végén)

Azok közül, akik ismerték a Népművelési Központot, minden harmadik került eddig kapcsolatba vele oly módon, hogy részt vett valamelyik előadásán vagy tanfolyamán. A nők és az értelmiségiek lényegesen gyakoribb látogatói, mint a kispolgárok, munkások és a férfiak. Az értelmiségi nőknek közel 60 százaléka, az értelmiségi férfiaknak

csak 39 százaléka, míg a munkás nők 37 és a munkás férfiak 16 százaléka látogatta az intézetet.

Milyen előadásán vagy tanfolyamán vett részt?
(Budapesti adatfelvétel 1947. szeptember végén)

Elsősorban a Szabadegyetemen, másodsorban az opera, színház- és hangverseny-előadások, harmadsorban pedig a képzőművészeti bemutatók és a tanulmányi kirándulások iránt mutatkozott érdeklődés.

Mivel szereti eltölteni általában a szabadidejét?
(Országos adatfelvétel 1948 márciusában)

	országos	Budapest	vidék
baráti látogatásokkal	20,3	14,9	21,2
vendéglátással	7,9	7,3	9,3
rádiózással	21,8	21,8	21,8
olvasással	37,9	35,5	38,3
moziba vagy színházba járással	25,4	31,3	24,4
kártyázással	9,8	9,9	9,8
táncsal	16,5	7,7	18,0
sportesemények megnézésével	6,1	8,2	5,8
sportolással	5,1	5,5	5,0
egyébbel	17,0	27,2	15,3
nincs szabadideje	8,8	4,6	9,5
nincs válasz	0,8	0,1	0,9
	177,3	174,0	179,3

TALLÓZÁS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET JELENTÉSEIBEN (1945—1949)

Mivel töltötte tegnap szabadidejét?
(Országos adatfelvétel 1948 márciusában)

	országos	Budapest	vidék
munkával, nem volt szabadideje	7,9	6,4	8,3
társaságban volt,	0,6	1,3	0,5
labdarúgó-mérkőzésen volt	1,3	3,6	1,0
látogatással	6,4	7,9	5,5
moziban volt	7,0	9,1	6,7
színházban volt	1,3	3,4	0,9
tánc, multság bál	7,6	5,4	8,1
kártyázott	3,2	3,2	3,2
templomban volt	1,7	1,8	1,7
olvasással	16,6	12,0	17,8
sakkozott	0,3	0,1	0,4
műkedvelő szerepléssel	0,2	0,2	0,2
ívással	0,7	0,5	0,8
rádióhallgatással	6,2	3,5	6,8
muzsikálással	0,7	0,4	0,6
házkörüli munkával	2,2	1,9	2,3
alvással, pihenéssel	4,6	8,2	4,0
biliárdozással	0,2	0,0	0,1
varrással	2,1	1,5	3,1
sétélással	2,3	2,8	2,2
tanulással	1,1	2,2	0,9
vendéglátással	2,6	3,7	2,4
kézimunkázással	4,6	1,4	4,1
beszélgetéssel	2,1	1,1	2,3
rokonainál volt	0,9	0,6	0,9
családjával töltötte	0,9	2,1	0,1
gyermekdajkálással	0,3	0,2	0,3
előadáson volt	1,1	0,2	1,3
sporteseményt nézett	0,3	0,6	0,2
szórakozott	1,7	0,2	1,9
sportolt	0,6	0,6	0,6
főzött	0,6	0,7	0,6
egyéb	3,4	5,8	2,8
nincs válasz	6,7	7,4	6,8
	100,0	100,0	100,0

TALLÓZÁS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET JELENTÉSEIBEN (1945–1949)

Budapest	értel- miségi	férfi kis- iparos	munkás	értel- miségi	nő kis- iparos	munkás
munkával, nem volt szabadideje	9,1	12,2	2,4	9,5	8,9	6,9
társaságban volt	2,7	6,5	—	—	0,6	1,4
labdarúgó-mérkőzésen volt	2,1	6,5	7,1	—	—	1,4
látogatással	8,9	5,3	3,5	8,8	11,4	11,1
moziban volt	7,0	9,3	3,5	10,1	11,9	12,5
színházban volt	2,1	1,8	3,5	4,8	1,2	4,2
tánc, multság, bál	5,2	2,9	5,9	2,7	1,8	6,9
kártyázott	2,1	1,2	8,2	4,1	1,8	—
templomban volt	0,6	0,6	3,5	1,4	0,6	1,4
olvasással	18,4	13,5	14,1	20,4	18,4	6,9
sakkozott	0,3	0,6	—	—	—	—
műkedvelő szerepléssel	—	—	—	—	1,2	—
ivással	0,6	1,2	1,2	—	—	—
rádióhallgatással	7,9	3,5	3,5	6,1	3,6	2,8
muzsikálással	1,5	2,4	—	1,4	—	—
házkörüli munkával	1,2	1,2	3,5	—	1,8	1,4
alvással, pihenéssel	6,4	4,1	10,6	4,1	5,9	8,3
biliárdozással	0,3	—	—	—	—	—
varrással	—	—	—	1,4	2,4	2,8
sétálással	1,2	1,8	4,7	1,4	—	2,8
tanulással	2,1	4,1	1,2	2,0	5,9	1,4
vendéglátással	2,7	2,4	1,2	4,1	5,9	5,6
kézimunkázással	—	—	—	2,7	1,2	2,8
beszélgetéssel	0,3	—	—	—	—	2,8
rokonainál volt	0,3	—	—	—	0,6	1,4
családjával töltötte	1,2	—	4,7	—	—	1,4
gyermekdajkálással	0,6	0,6	—	1,4	—	—
előadáson volt	1,8	—	—	0,7	0,6	—
sporteseményt nézett	0,6	1,8	1,2	—	—	—
szórakozott	1,5	—	—	2,7	0,6	—
sportolt	2,1	4,7	—	0,7	—	—
főzött	—	—	—	—	1,8	1,4
egyéb	2,4	10,0	9,4	6,8	8,3	1,4
nincs válasz	6,8	1,8	7,1	2,7	3,6	11,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Vidék	férfi				nő			
	értelmisségi	kisiparos	munkás	földműves	értelmisségi	kisiparos	munkás	földműves
munkával, nem volt szabadideje	11,8	7,2	11,2	9,7	7,3	5,2	12,2	5,7
társaságban volt	1,7	1,4	0,9	0,3	—	—	—	1,0
labdarúgó-mérkőzésen volt	0,9	3,6	2,8	0,7	—	—	2,4	—
látogatással	4,9	1,8	4,6	4,4	7,3	7,7	—	9,3
moziban volt	4,3	5,4	7,8	2,7	10,4	8,2	11,0	5,2
színházban volt	1,2	0,4	0,3	—	1,1	1,0	2,4	0,5
tánc, mulatság, bál	6,3	9,3	7,4	9,2	11,4	5,2	11,0	5,7
kártyázott	4,6	6,4	6,8	5,8	2,1	2,1	—	2,1
templomban volt	1,2	—	1,5	2,7	1,0	1,2	—	2,6
olvással	23,2	21,0	19,8	19,0	19,8	25,8	11,0	15,8
sakkozott	2,0	2,1	1,2	1,0	—	—	—	—
műkedvelő szerepléssel	0,8	—	0,6	—	—	1,0	—	—
ivással	0,6	1,8	2,2	2,7	—	—	—	—
rádióhallgatással	8,6	8,6	2,8	6,5	5,2	8,2	4,9	8,2
muzeikálással	0,9	0,7	0,4	0,4	4,2	1,0	—	—
házkörüli munkával	0,8	5,7	4,9	3,4	—	1,0	1,2	2,1
alvással, pihenéssel	4,0	3,9	5,6	4,1	—	4,6	3,7	3,1
billárdozással,	0,3	—	0,8	0,3	—	—	—	—
varrással	—	—	—	—	—	—	—	—
sétálással	3,4	3,9	2,5	1,0	—	4,6	4,9	5,7
tanulással	1,4	1,4	0,9	1,0	3,1	2,6	2,4	2,1
vendéglátással	2,0	1,1	0,9	1,7	2,1	1,0	1,2	1,0
kézimunkázással	—	—	—	—	7,3	2,6	1,2	3,1
beszélgetéssel	1,2	0,7	1,2	2,4	3,1	7,2	3,7	11,4
rokonaival volt	0,6	1,1	0,3	0,7	—	—	3,7	3,1
családjával töltötte	2,8	1,1	0,7	0,3	1,1	—	1,2	0,5
gyermekdajkálással	—	0,7	0,6	—	—	—	1,2	—
előadásban volt	1,4	0,7	1,2	3,4	—	1,1	—	1,0
sporteseményt nézett	1,2	1,4	1,6	—	1,1	—	—	—
szórakozott	0,6	0,7	1,9	0,4	1,0	—	7,3	0,5
sportolt	2,0	2,1	0,3	0,3	3,1	—	1,2	—
főzött	—	—	0,3	—	2,1	1,0	—	1,0
egyéb	3,6	1,8	2,1	8,8	—	3,6	—	0,5
nincs válasz	1,7	4,3	4,9	7,1	—	4,1	8,5	8,8

Űz ön valamilyen sportot?

(Országos adatfelvétel 1948. június elején)

	országos	budapesti á t l a g	vidéki
igen	28,0	39,4	26,1
nem	71,9	60,2	73,9
nincs válasz	0,1	0,4	0,0
	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>

Az aktív sportolásból úgyszólván egyáltalán nem veszik ki részüket a munkásasszonyok — különösen vidéken — és a földműves nők. A legelterjedtebb sport az úszás, majd a kézilabda, a tenisz és a futball. A közönségnek kö-

rülbelül 40 százaléka tagja valamilyen sportegyesületnek, a férfiak lényegesen nagyobb százalékban, mint a nők. A megkérdezett parasztnők között nem akadt, aki tagja lenne valamilyen sportegyesületnek.

Melyik sportág mérkőzését nézi meg legszívesebben?

(Országos adatfelvétel 1948. június elején)

A futball iránt mutatkozik a többi sportágat messze megelőzve a legnagyobb érdeklődés (46,5 százalék, vidéken magasabb, mint Budapesten), első-sorban a férfiak részéről. A munkásokat ez a sport jobban érdekli, mint az értelmi ségieket vagy a földműveseket.

ABSTRACT: The 10th part of our series presenting the results of the Hungarian Institute for Public Opinion Research contains a selection of the data collected by public opinion polls in connection with free time, entertainment and sports.

Molnár István

Részletek a hazai filmkrónika krónikájából

A szerző 1948-tól 1957-ig dolgozott a Könyves Kálmán körüti Híradó és Dokumentum Filmgyárban: előbb szerkesztő-riporterként, majd 1949 végétől 1956-ig a Magyar Filmhíradó főszerkesztőjeként. Munka közben szerzett tapasztalatai a hazai híradókészítés sajátos korszakába nyújtanak betekintést.

A filmmel kapcsolatos első elképzeléseimet egyetemista koromban írt néhány cikkem tükrözte. Ennek köszönhettem, hogy Zsindely Ferencné Tüdős Klára 1943-ban támogatta Hunniagyakornoki ösztöndíj elnyerésére benyújtott pályázatomat. Az öntörvényű filmművészetről vallott felfogásom kifejtésére azután Pudovkin könyvéről 1944-ben írott kritikám adott alkalmat mind politikai, mind pedig szakmai szempontból. „Úgy mutatni meg valamit, ahogy mindenki látja, semmit sem ér. A felvevőgép legfőbb célja, hogy minél jobban belelásson az élet mélységeibe.” (Magyar Film 1944. III. 15.) Ennek a kritikában is kiemelt idézetnek a jegyében szándékoztam folytatni szakmai tevékenységemet. A művészi nyegleséggel párosult ez *van* „cinéma veritékes” szemlélettel szemben máig is rokonszenvesebb számomra az *erre vagyok képes* embert próbáló magatartása.

A felszabadulás után beiratkoztam ugyan a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmrendező tagozatára, de időm és energiám nagy részét lekötötte a Gyórfy Kollégiumban, majd a Nékoszban végzett ifjúsági munka. A filmszakmába 1948 februárjában tértem vissza és igen rövid ideig a Mafirt Világhíradó eseményeinek összeállítását végeztem.

A filmszakma államosítása után az a megtiszteltetés ért, hogy Hont

Ferenc művészeti vezető maga mellé választott ún. művészeti asszisztensnek. A munkaköréről sem neki, sem nekem, a huszonöt éves ifjúnak nem voltak pontos elképzeléseink. Irodalmi művek alapján játékfilmre alkalmas tematikai javaslatokat készítettem, a filmművészeti munkára megfelelőnek vélt szervezeti elképzeléseket gyártottam, és nekikezdtem a szakmai káderállomány feltérképezésének. Az utóbbival kapcsolatban nézetkülönbségeim támadtak főnökeimmel, és a besúgó jellegű megbízást — fiatalos forrófejűséggel — határozottan elhárítottam. Ezzel végleg eltorlaszoltam a játékfilmhez vezető utamat. Több hétig tétlenül ültem íróasztalom mellett. Szemtől szembe minden illetékes egytételt velem a pártközpont káderosztályáig bezárólag — éppen csak nem intéztek semmit. Ha igen, akkor nem eredményesen, mert helyzetemben semmi változás nem történt. Hosszas hólabdajáték után végre Révai Dezső és Hont Ferenc együttesen közölték: csak a híradóba mehetek. Ha nem megyek, akkor fel is út, le is út. Nagyon elkecsereedtem. A híradó körül keringő suttogások politikailag és munkaügyileg zűrzavarosnak tartották, szakmailag lebecsülték ezt a részleget. Mindez kétségbeesésemet növelte, de volt bennem dac is! Bizonyítani akartam, hogy a híradómunkát is lehet eredményesen és sikerrel végezni. Háromnapos gondolkodási idő után elfogadtam az aján-

latot, mint egyetlen szakmai szalmazlát. Így lettem híradós, noha sohasem készültem annak.

Első lépéseim a pályán

Az államigazgatás adminisztratív rendjének hagyománya alapján a Magyar Közlönyben 1947-ben folyamatosan megjelentek a Belügyminisztériumban működő cenzúrabizottság határozatai a nyilvános bemutatásra engedélykíratot nyert filmekről. Ezek a közlemények tartalmazták a filmek forgalmazási címét, gyártóját, forgalmazóját és pontos méterhosszát. A különböző, személyes és megbízhatatlan visszaemlékezésekkel szemben okmányszerűen megállapítható, hogy milyen és mennyi játék-, rövid- és híradófilm került bemutatásra Magyarországon 1947-ben. A cenzúrabizottság ugyan már 1945 nyarán megkezdte működését, de a határozatoknak az 1944 előtti gyakorlathoz hasonló közzététele csak 1947 januárjától vált ismét rendszeressé, egészen az Országos Filmhivatal 1948 márciusában történt megalakulásáig. A filológiai szempontból rendkívül fontos és hasznos szakmai nyilvántartás rendje ekkor kezdett felbomlani, és közel negyedszázadnak kellett eltelnie, amíg a Filmfőigazgatóság 1973-ban elrendelte a Filmarchívum által szorgalmazott adatszolgáltatást. (A végrehajtás eredményei nem ide tartoznak.)

Tehát a fentiek alapján 1947-ben az alábbi híradófilmek kerültek vetítésre a hazai mozikban:

MAFIRT KRÓNICA 61—101. szám

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt.)

HETI FILMHÍRADÓ 23—57. szám

(Gyártó: Unió Film, a Hunnia Filmgyárban)

MAFIRT VILÁGHÍRADÓ 1—2. szám

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt. Az év végén indult.)

MAFIRT ÉLŐÚJSÁG 1. szám.

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt.)

RAJZOS KRÓNICA 2—6. szám

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt.)

ORIENT HÍRADÓ (szám nélkül)

(Gyártó: Orient Film Rt.)

NEMZETKÖZI SPORTHÍRADÓ 1—7. szám

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt.)

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG FILMÚJSÁGJA 1—7. szám

(Gyártó: Magyar Filmipari Rt.)

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI

MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG

FILMÚJSÁGJA 1—7. szám.

(Gyártó: Magyar Központi Híradó Rt. A Könyves Kálmán körüti filmgyárban)

A két vezető filmhíradó közül a Mafirt Krónikát a Magyar Kommunista Párt filmvállalata és kölcsönzője, míg a Heti Filmhíradót a Független Kisgazdapárt szervei gyártották, forgalmazták. Mindkettő főként hazai eseményekkel foglalkozott, mert a nemzetközi élet híreiről különböző külföldi híradók számoltak be. A Szociáldemokrata Párt filmvállalata, az Orient Film Rt. sorozatos filmhíradót nem készített. Orient Híradó címen rendszerint önálló riportfilmeket mutattak be a párt egy-egy fontos megmozdulásáról. Az év vége felé — a nagypolitikai eseményekkel összefüggésben — nehezebb a nyugati híradók beáramlása, és a nemzetközi tájékoztatást hazai összeállítású filmhíradók végzik.

Az 1947-ben engedélyezett külföldi híradók a következők voltak:

FRANCIA FILMHÍRADÓ 1—50. szám

(A Les Actualités Françaises magyar hangú változata, Párizsból)

NEMZETKÖZI HÍREK 1—48. szám

(Gyártó és forgalmazó; a MOPEX amerikai filmtömörítés)

PATHÉ HÍRADÓ 29—69. szám

(Gyártó: az angol Pathé cég, Londonban)

OROSZ FILMHÍRADÓ 57—72. szám

A SZOVJETUNIO HÍREI 9—13. szám

SZOVJET FILMHÍRADÓ 32—35. szám

SZOVJET SPORTHÍRADÓ 1—8. szám

OROSZ SPORTHÍRADÓ 12—14. szám

TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA HÍRADÓ 73—84. szám

A különböző nevű és megszakított számozású szovjet híradók a Moszkvai Központi Dokumentumfilm Stúdióban készültek, joggal feltételezhető, hogy ugyanannak a folyamatnak részei. A címváltozatok egyrészt nyelvi, fordítási nehézségekre utalnak (orosz és szovjet), másrészt a számkimaradásokból arra is következtethetünk, hogy

nem minden szovjet híradót regisztráltak a cenzúrabizottságban. A többi külföldi híradó folyamatos számozásából megállapítható, hogy ezek a híradók már 1946-ban is megjelentek a magyar mozikban.

Az ország mozijai a négy vezető párt és a szakszervezetek kezelésében működtek, és részben politikai, részben gazdasági meggondolások döntöttek abban, hogy hol milyen filmhíradót mutatnak be. Történelmi szempontból rendkívül sajnálatos, hogy — a Mafirt Krónikák, tíz példány Heti Filmhíradó és néhány szociáldemokrata riportfilm kivételével — ezekből a híradókból semmi nem került közgyűteményi megőrzésre. (A Magyar Filmarchívum — még kezdetleges formában is — csak 1948 után kezdte meg működését mint a Mafilm raktára.)

A koalíció idején

1948. március 19-én jelent meg a kormányrendelet a *Magyar Híradó* minden moziban kötelező vetítéséről. Egyidejűleg a Mafirt Krónikák, a Heti Filmhíradó és más hazai filmújságok anyagi és szellemi összevonásából létrehozták az Új Magyar Filmiroda Rt-t. Az UMF elnevezés a régi híradók monopólium új tartalommal való felruházására utalt. A filmszakma központosításának célja már több korábbi rendeletben is megtalálható (pl. a Magyar Filmügyek Országos Bizottságát már 1945-ben „a filmügyek egységes irányításának előmozdítása céljából” szervezték meg.)

Az UMF Rt. addig állt fenn, amíg 1948 augusztusában létre nem hozták az egész magyar filmgyártást tömörítő Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalatot. Ennek lett egyik főosztálya a Könyves Kálmán körúti, volt Magyar Film Iroda telep, amely 1950-ben önállósult Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár, röviden HDF néven.

Az anyagi és szellemi energiák addig tapasztalt szétforgácsolásával és párhuzamosságával szemben (a Mafirt Krónika és a Heti Filmhíradó többször készített filmfelvételt ugyanarról az

eseményről) meggyőződéssel reméltem az értékek összevonásának nagyobb hatékonyságát. Minderről összefoglaló és a törekvéseket jelző cikket írtam az Új Film 1949. januári számában.

A következő részt csak azért idézem, hogy érzékeltessen az ábrándjaimat. „A híradómunka ma már nem az inasévek jól-rosszul kijárható iskolája, hanem elsődrendűen fontos politikai fegyver. Hétről hétre, új és új formában, újabb és újabb területen kell megmutatni népi demokráciánk előrehaladását, népünk boldogulását. A híradón keresztül népszerűsítjük a filmkultúrát és igényt támasztunk a játékfilmek fokozottabb látogatására.”

A gyakorlatban oda jutottunk, hogy 1951—52-re a mozibajárók jelszavává vált: „Ne siessünk, még csak a híradó megy”. Azaz rohamosan csökkent a Filmhíradó iránt érdeklődők száma. Ennek okait feltárni részletes történelmi elemzés tárgya. Ehhez adalék ez az írás is.

Az államosított filmhíradás

A híradó előbb a filmgyár egyik csoportja, majd önálló osztálya lett. Létszámához tartozott 2—3 szerkesztőriporter, 3—4 operátor és ugyanannyi segédoperátor, egy vágó és asszisztense, a gépiró-adminisztrátor és 5—6 főnyi világosítógárda, amely, ha nem is kizárólag, de elsősorban a Filmhíradó felvételeit segítette — nagy és nehézkes műtermi lámpákkal.

Mivel az államosított filmgyártás a korábbinál jóval több és folyamatos munkaalkalmat biztosított, a Mafirt Krónika operatóreinek egy része a játékfilmhez került (Illés György, Forgács Ottó), másik része rövidfilmeket forgatott — (Czóbel Anna, Zsigmondi Bori). Az állami híradónál az idősebb, volt Filmiroda-operatórok maradtak: Kerti Lajos, Megyer Tibor, Purczell Miklós, Török Vidor. Mellettük kezdte segédoperatórként a munkáját Barcs Sándor, Farkas Kálmán, Fehéri Tamás, Hildebrand István, Mátray Mihály, Szabó Árpád, Sziklay Kornél. A vágó előbb B. Mészáros Edit, majd

Nagy László volt. A fiatalok főként szerkesztő-riporterként kezdtek dolgozni: Borsodi Ervin, B. Nagy László, Préda Tibor, Takács Gábor, Roszik Gyula, Révész György, Wiedermann Károly. A gyártásvezető-mindenes: Berék Oszkár, a hírforrás csatornája és a szerkesztés csaknem kizárólagos eszköze a telefon és a Szabad Nép volt. Rádió és kézikönyv luxusnak számított. Rovatokról, szakmai előképzettségről szó sem volt. Mindenki foglalkozott mindennel és legszívesebben a sporttal.

Munkacsoportunkat a filmgyári köznyelv ugyan szerkesztőségnek nevezte, de szervezete és munkarendje sokkal inkább hivatalhoz, mint hetilapszerkesztőséghez hasonlított. A filmgyár vezetői elvárták a híradóosztály vezetőjétől és munkatársaitól az adott felvételi utasítások maradéktalan végrehajtását. Akadt olyan igazgatója is a HDF-nek, aki még a szerkesztői elnevezés ellen is tiltakozott. Kijelentette, hogy neki nem szerkesztőkre, hanem jó munkaszervezőkre van szüksége. Ennek a torz szemléletnek volt tárgyi alapja is. A fontos politikai protokoll-eseményekre kötelezően előírták a Filmhíradó kivonulását is, tehát a siker a jól szervezett végrehajtáson alapult. (Az akkori technikai körülmények között persze ez is szép teljesítménynek számított.) A termelési riportoknál pedig hagyomány volt, hogy a filmgyár költséghozzájárulás címén pénzt fogadott el a megrendelőtől. Ez volt a rek-lám szalonképes formája.

Ilyen esetekben szerkesztői állásfoglalásra valóban nem volt szükség. A gyárvezetéssel szemben vívmánynak, a munkatársak számára pedig erkölcsi megbecsülésnek számított, amikor az 1950-es év elején a Magyar Filmhíradó munkatársaiként kérhettük felvételünket az Újságíró Szövetségbe.

Szerkesztőség vagy szervezőiroda

Kezdetben a soros híradó tematikai tervét hetenként kellett jóváhagyásra bemutatni az MDP központjának saj-

tóosztályán. Ettől eltérni csak újabb jóváhagyással lehetett. Azonban hiába terveztünk színes, változatosságot nyújtó, érdekesebb eseményt, a kötelezően előírt témák sorra-rendre kiszorították javaslatainkat. Az akkori Agitprop. Kollégium 1952 tavaszán tartott plénuma előtt elmondtam, hogy ilyen állandó, utasításos körülmények között nem lehet szerkeszteni. A Filmhíradó vezetője nem szerkesztője az egyes híradószámoknak, hanem végrehajtója az utasításoknak. A jelenlévő gyárvezetők kinos hallgatása és az utasítgatókkal való még kinosabb szembesítés után az elnök közölte, hogy a továbbiakban csak tőle fogadhatok el utasítást, közbülső szervektől és személyektől nem. Szerkesszük önállóan és legjobb meggyőződésünk szerint a Filmhíradót! Sajnos a nyugalmi állapot nagyon rövid ideig tartott, mert utóbb személyesen az elnöktől kaptam utasítást a korábbihoz hasonló, sematikus riportokra.

Irányítás és ellenőrzés

A munkakópiában megvágott híradók kísérőszövegeit előbb az Országos Filmhivatalhoz, majd 1949 után a Népművelési Minisztérium Filmfőosztályához kellett felterjeszteni jóváhagyás végett, és csak ennek megtörténte után lehetett hangfelvételt készíteni. De az ellenőrzés ezzel nem ért véget. Az első standard kópiát ismét be kellett mutatni a filmfőosztályon, és csak ennek elfogadása után kaptunk engedélyt a forgalmi kópiák sorozatgyártásához és engedélyokiratot a bemutatáshoz. 1953 végétől nem kellett a riportok szövegeit előzetesen jóváhagyatni, hanem kedd reggelenként kétszalagos állapotban fogadták el a soros Filmhíradót. A Filmfőosztály vezetőjének és illetékes munkatársainak, valamint a gyárigazgatónak és a főszerkesztőnek jelenlétében a műnyszerhelyettes mondta ki a végső szót. Ezeknek az elfogadásoknak a légköre 1954—56 között a politikai barométer szerint feszült vagy enyhült. A bemutatott híradókat általában el-

fogadták, csak ritkán fordult elő, hogy valamelyik eseményt eltanácsolták. Jól emlékszem, hogy 1954-ben a miniszter-helyettes kivétette a középiskolai bal-lagás riportját, mondván, hogy a szo-cialista fiatalság nem ilyen pesszimista.

A Filmhíradó helyzetét és feladatát a sajtóéval mechanikusan azonosító rendelkezések és az egyoldalúan értel-mezett pártszerűség alkalmanként drá-mai helyzeteket teremtettek. Sohasem felejttem el az 1949-es tervekölcsön-jegyzés bejelentésének csütörtök reg-gelét. A napilapok és a rádió, fotó mel-lelt a Filmhíradót is kötelezték a köl-csönjegyzők egvidejű népszerűsítésére. Bizonygattam, hogy a reggel törté-neket aznap este közreadni az akkori műszaki-technikai feltételek mellett képtelenség. A sajtóosztály rendelkező munkatársai azt javasolták — mint ragyogó ötletet! —, hogy falun és vá-rosron készítsünk jó előre felvételeket gyűjtőíveket vagy szerződések aláíró arcokról, és azokat lássuk el olyan ki-sérőszöveggel, hogy az illetők lelkesen jegyzik a tervekölcsönt. A javaslaton megütköztem, és tiltakoztam ellene. Panaszaimmal, aggályaimmal eljutot-tam az agitációs és propagandaosztály vezetőjének színe elé. Közölte, hogy a feladat pártérdek, és az mindennél előbbre való. Itt nincs helye semmiféle kispolgári moralizálásnak. Sajnos be-letródtam érvelésébe, és az „eseménye-ket” ilyen módon készítettük el. Nyomasztó terhét azóta is viselem.

A politikai vezetők nyilvános szerep-léseiről a felvételek készítésének mérté-két és módját a munkáspártok egyesü-lése és az általános balratolódás hatá-rozta meg. A lépéstartás elmulasztása kellemetlen következményekkel járt éppúgy, mint az előreszaladás. 1948 őszén, Balatonkenesén a Független Kisgazdapárt országos konferenciájá-ról forgattunk riportot. Dinnyés Lajos volt még a miniszterelnök, de már azt suttogták, hogy rövidesen Dobi István követi őt a kormány élén. Dobi nekem Pista bátyám volt, hiszen jól ismertem a szárszói táborozásokról. Az üléste-remben — lámpázás hiányában — nem filmezhettünk, tehát a tanácskozás

szünetében a parkban beszélgető cso-portok, személyek felvételei alapján kellett összeállítani a tudósítást. Az első jeleneteket Dobi Istvánról for-gattuk, majd tovább a többiekéről. Másnap a Filmhivatal elnöke igazoló-jelentést kért a Balatonkenesén törté-ntekről. Nem értettük az okát. Utóbb kiderült, hogy Dinnyés miniszterelnök azonnali elhocsátásunkat követelte sértett hiúságában, amiért nem vele kezd-tük a felvételeket. Jóval később úgy hallottuk, hogy a Filmhivatal akkori elnökének, Sala Sándornak belátásán múlott, hogy ez nem következett be.

Egyébként épp a politikailag fon-tosnak minősülő eseményekről volt a legnehezebb, a szenzációk hatásához közel álló, formai tekintetben azokkal vetélkedő riportokat készíteni. Anikor Erdei Ferenc és Szobek András mi-niszterek aratás alkalmával maguk is kaszát ragadtak, szívesen rögzítettük azt filmszalagra, amikor azonban gyű-lés gyűlést követett, nehéz volt azt ér-dekessé tenni. Például az 1949-es cell-dömölki választási nagygyűlésre a Film-híradó is elkíserte Rákosi Mátyást. Az útvonal minden nagyobb városában diadalkapu, ünnepélyes köszöntések, ajándékok. A válaszok pedig: nagy ér-deklődéssel figyeli az épülő országot, az új gazdákat stb. Ezekből kiindulva arra kértem Fodor Zoltánt, a Rákosi-titkárság vezetőjét, hogy valahol a ha-tárban az autókaraván álljon meg, és Rákosi Mátyás látogassa meg a föld-jén dolgozó egyik úgazdát. Három-négy alkalommal kellett megismételni a vonakodva fogadott kérést, mire meg-kaptuk az igent. Rákosi szívélyesen beszélgetett a kukoricáját kapálgató paraszttal, majd bement a szépen ma-gasodó búzatáblába is. Dolgoztak a fo-tósok, filmesek.

1952-ben Rákosi meglátogatta az angyalföldi úttörőket. Noha a látoga-táshoz nem kapcsolódott politikai gyű-lés, a riportra — a szokástól eltérően — nemcsak egy operatőrt küldtünk ki Arryflex géppel, hanem a helyszínrre szállítottuk a műtermi hangsgépet is, húszer percre elegendő nyersanyaggal. Valószínűleg ez volt az instrukció. Az

üttörők hangos csiviteléssel, állandó közbeszólásoktól tarka zsvajjal vették körül Rákosit, belebeszéltek atyáskodó szavaiba. Utólag kiderült, hogy a húszperces hangos anyag használhatatlan, mert a zajokat nem lehetett kiszűrni. Rákosi ugyan politikailag semmi lényegeset nem mondott, az apparátus mégis teljesen felháborodott. Megállapították történelmi érzéketlenségemet, amiért nem gondoskodtam „Rákosi minden szavának megörökítéséről”, és az elégtelen nyersanyag amiatt csaknem szabotázzsal vádoltak. A riport készítői maguk is a nyersanyag szűkösségével igyekeztek megmagyarázni a felvételek — objektíve elháríthatatlan — nehézségeit. Az igazolójelentéseket fegyelmi eljárás kilátásba helyezése követte, amelyre végül nem került sor.

Műszaki felszerelés, technika

A filmriportokat mind 35 mm-es, fekete-fehér nyersanyagra forgattuk. A kézikamerák: BH, Arryflex, Cameflex, Ascania. Hangos gép csak a már említett, műtermi Super Parvo. A képnegatívok fényérzékenysége miatt nagyobb helyiségekbe 15—20 lámpával és világosítóval kellett kivonulni. Érthető, ha a témaválasztást meghatározta helyszínének külsős vagy belsős volta. Viszonylag ezért kevés a színházi előadásokról, hangversenyekről és más kulturális rendezvényekről készült riportok száma. 1948-ban a felvételek zömét negatívban vetítettük és vágtuk. Rendszeres munkakópiát csak 1950-től kezdve készíthettünk. A laboratóriumi munkák átfutási ideje miatt vasárnapi esemény csak akkor kerülhetett be a csüttörtöki, soros híradóba, ha a laborban éjjeli műszak dolgozott, hétfőről keddre virradóan pedig a híradószervezőség is éjszakázott. Sajnos erre elég gyakran sor került. Az ötéves tervek kampányának idején úgy véltem, hogy amikor a munkásosztályt és a parasztságot termelésének állandó fokozására buzdítjuk, méltatlan lenne, ha viszont mi csak nyolc órát dolgoznánk. Azt mondo-

gattuk többen, hogy a vasárnapokat is munkanappá tesszük, hogy majdan a hétköznapok is ünnepek legyenek.

Esemény, riport, rendezés

A Mafirt Krónikák termelési riportjai az ország újjáépítéséről számoltak be. Az államosított filmhíradók előbb a hároméves terv sikereiről, majd az ötéves terv nagy létesítményeiről tájékoztatták a moziba járókat. Az ország a szocializmus alapjainak a lerakását végezte, és mi igyekeztünk buzdítani, megörökíteni az alapozókat, Horváth Edét, Loy Árpádot, Píóker Ignácot és a hasonlókat.

Sajnos a politikai gyűlések, protokollesemények és a termelési tudósítások gyakori és előírt ismétlődése miatt a Filmhíradó meglehetősen elszürkült, sablonossá vált. Szerkesztői és riporteri kezdeményezésre vajmi kevés lehetőség kínálkozott.

Rendező és operatőr együttműködésének egyik vitaleme volt akkoriban az események „rendezetttsége” vagy „ellessége”. A vérbeli riporterek, mint pl. a rendkívül ötletes, tehetséges Török Vidor azt vallották, hogy az események igazi alkotója, a lényeges, megismételhetetlen mozzanatok felismerője és megörökítője: a riportoperatőr. Ez az érvelés ösztönösségre, szemfülességre, leleményességre hivatkozott. Bár ezek ma már elismerten elengedhetetlen riporteri követelmények, akkor sokan a politikai tudatosság elvetését magyarázták bele. Nem ritkán éppen azok, akik jobban forgatták a brosrákát, mint a kamerát. Az utóbbiak szerint a szocialista filmriportot nem „ellessni”, hanem jól „megszervezni” kell. Érvként hivatkoztak az 1949-es VIT-filmet rendező Avanyeszovára, aki egy-egy gyűlésen, rendezvényen gyakran megszervezte az éljenzést, tapsolást és a hasonló jeleneteket. Némelyek az ilyesmit úgy értelmezték, mint az ösztönösből a tudatosba való átmenést, „atlényegítést”. Nos, épp ilyen módszerekkel készültek a valóságot megszépítő híradók

és dokumentumfilmek a munka közben kényszeredetten mosolygó kohászokról, vándorokról, téeszparasztokról. A „megrendezni” vagy „ellesni” nézőpontok függvényévé váltak olykor egyes híradószövegek is. Az ellesett kép önmagáért beszélt, míg a téma önkényes fel-darabolásával csak szöveg pótolta azt, amit felvételkor nem sikerült elzárni (pl. a lelkesedést, elszántságot stb.)

Mi az akkori Filmhíradóban semmit sem ismertünk a forradalmi szovjet film kiemelkedő nagyjainak, D. Vertovnak, E. Subnak, V. Tyurinnak írásából, filmjeiből. A szovjet tapasztalatok zömét a sematikus, illusztrációs irányzat képviselői adták át. A módszer lényegét csak a XX. kongresszus után értettük meg igazán. De nem ismertük a világhírű angol dokumentumfilm-iskola legjobbjainak, Griersonnak és társainak filmjeit, írásait sem. A nyugati emigrációból hazatért operatőr, Zsigmond Bori ugyan mesélt róluk, de angol tapasztalatokat emlegetni abban az időben egyre kevésbé volt tanácsos. A művelődésre, önképzésre tennék ébersége is a történeti ismeretek ellen hatott.

1953 júniusa után fokozatosan nagyobb önállósággal készültek a híradószámok. A 60—70 m hosszú, didaktikus riportok felére csökkentek, így a változatlanul 300—340 m hosszú híradókba eleve több riport kerülhetett. „Csak röviden...” gyűjtőcímmel rendszeres híresokrot közöltünk, egyenként 10—15, sőt 6 m hosszúságban is. A „Nyitott szemmel” sorozat társadalmi vizsgáltságokat bíralt. Újságírók kerültek munkatársként a szerkesztőségbe, rovatokat szerveztünk. A heti Filmhíradó mellett a külföldi eseményekből Világhíradót, Sporthíradót, Mészógazdasági Világhíradót állítottunk össze.

Az 1953 júniusát, majd a XX. kongresszust követő szellemi pezsdülés eszméletető, önvizsgáló időszakában mi is

megkíséreltük elemezni addigi tapasztalatainkat. Felismertük, hogy az igazi híradós riporter az, aki maga fényképezi, rendezi, szövegezi eredményét. Bár akkor ez utópiának minősült, az operatőri munkában és írásban is járatlan munkatársak körében mégis ideges nyugtalanságot, egzisztenciális félelmet keltett. Azóta pedig számos, egykor a HDF-ben dolgozó operatőr vált neves rendező-operatőrre: pl. Knoll István, Mátray Mihály, Fehéri Tamás; a rövidfilmek közül Magyar József, Bodrossy Félix és mások.

Sokat töprengtünk azon is, hogy mi a híradófilmmezés viszonya az újságíráshoz és a játékfilmrendezéshez, a filmművészethez? Megkíséreltük elméletileg is meghatározni helyzetünket, rendszerezni feladatainkat. Vizsgálódásaink összegezéséből 1956 áprilisában rövid cikket írtam a Magyar Sajtó című folyóiratba. A történeti kialakulás ismertetését és a közönség növekvő érdeklődését említve írhattam: „Külön, és a filmművészet többi ágától sajátosan eltérő műfaj ez. Elsősorban az étellel való szoros kapcsolatával, realitásával válik el amazoktól. A játékfilm rendezője és operatőre újrakölti a valóságnak az író vagy önmaga által megfigyelt és leírt jeleneteit. A Filmhíradó rendezője és operatőre maga választja ki és rögzíti — hasonlóan az újságírókhoz — az életjelenségek főbb mozzanatait. Mindez nem zárja ki, sőt a nagy tapasztalati anyag felhalmozásával elősegíti, hogy a filmriporter az évek során játékfilmre való élményt gyűjtsön.”

A Hannibál tanár úrral egyidőben bemutatott és Rajk László temetéséről készült híradónk nemcsak az eseményekről tudósított, hanem kifejezte tapasztalatainkat is, és így válhatott a személyi kultusz módszereinek egyik első filmösszefoglalójává „Soha többé!” címmel.

ABSTRACT: The author worked in the Newsreel and Documentary Film Studio from 1948 to 1957, first as an editor and a newsman, then from the end of 1949 until 1956 as editor-in-chief of the Hungarian Newsreel. His experiences let the reader have a look at a specific period of making newsreels in Hungary.

Valkó Emőke

Video itt, video ott

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont egyik felmérése meglepő videózási adatokról számol be: a készüléktulajdonosok száma rohamosan növekszik, s már az elmúlt év végén meghaladta a 70 ezret.

1984-ben 120 ezer felnőtt élt Magyarországon olyan otthonban, ahol már ott volt a képmagnó. A készülékgyakoriság becslésére végzett számítások alapján kilencvenkilenc százalékos valószínűséggel állíthatjuk, hogy 72 000 darab videokészülék volt magántulajdonban (a tényleges szám 72 300 és 72 800 között volt.) Ez a legmerészebb becsléseket is meghaladó készülék-szám.

Az adat a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1984-es, tízezer fős mintán végzett adatgyűjtéséből származik. A 18 éves és idősebb lakosságot reprezentáló minta tagjaitól személyes kérdéssel gyűjtöttünk információkat a tömegkommunikációs eszközökkel való ellátottságról, a hallgatói, nézői, olvasói szokásokról. A több mint tíz éve végzett rendszeres adatgyűjtés lehetővé teszi a változások nyomon követését és az új eszközök és jelenségek megjelenésének és elterjedésének leírását. A tömegkommunikációs rendszerben az utóbbi tíz évben bekövetkezett változásokról adataink alapján pontos és részletes kép rajzolható.

Képmagnóval tíz évvel ezelőtt csak néhány intézmény rendelkezett hazánkban. A magántulajdonú készülékek behozatala 4—5 évvel ezelőtt indult meg, és az utóbbi két évben rohamosan megnőtt. A hatvanas évek elején a televízió elterjedésének korai szakaszában népszokás volt a csoportos tévénézés ismerősöknél, barátoknál, szomszédoknál vagy az intézmények

és vendéglátó helyek készülékei előtt. Most, amikor majdnem minden otthonban van már tévékészülék (több is), nagyon távolinak tűnnek ezek az emlékek, pedig alig több mint húsz év telt el csak azóta.

Napjainkban újabb népmozgalom kialakulásának lehetünk tanúi, résztvevői. Egy-egy, sem a mozikban, sem a magyar televízióműsorban nem látható film vagy videoprogram kedvéért sokan kerekednek fel, hogy ismerősöknél megnézhessék. Száz felnőtt közül hat válaszolta azt, hogy ismerősének van képmagnója. Ezek alapján 470 ezerre tehető azoknak a felnőtteknek a száma, akik videózhatnak. A tizennyolc évesnél fiatalabbak körében valószínűleg nagyobb arányban találhatók ilyenek, főleg akkor, ha az iskolák és a különböző művelődési intézmények készülékeihez való hozzájutás lehetőségét is számításba vesszük. A fiatalok intenzív társas kapcsolatai és a technikai újdonságok iránti fokozott érdeklődése is magyarázza azt, hogy 18—19 éves válaszolóink 15 százalékának van videós ismerőse.

A technika új — nyugaton már közkedvelt — csodája nemhogy kopogtat, hanem már jelentős tényezővé vált, és több százezer honfitársunk életének, szórakozásának szerves része. A videokészülékek számából és a videós ismerősökkel rendelkezők arányából következtethetünk arra, hogy milyen széles réteg számára férhető hozzá az új tömegkommunikációs eszköz, a képmagnó.

A magántulajdonú videokészülékek állandó nézőközönségének nagysága 200 ezer főre tehető. Ide számítottuk a képmagnó-tulajdonosokat, családtagjaikat, gyerekeiket. (Pontosabban 202 500 és 203 400 között van a számuk.) Ha a képmagnó-tulajdonosok szűkebb rokonságát, baráti körét és gyerekeik baráti körét tíz főre becsüljük, akkor 700 ezer körül valószínűsíthető a hozzáférők tábora. Tehát minimum 670 ezres a videózók tábora, de valószínű hogy eléri a 800—900 ezret is. Ennyien találkozhatnak azzal az élménnyel, hogy a televízió adásaitól, adásidejétől függetlenül, másféle választékból nézhetnek videokazettán rögzített különböző filmeket, programokat.

Senmiképpen sincs egy szűk, de túl hangos, az érdekeit erőszakosan érvényesítő rétegről szó. Az igény, hogy a Magyar Televízió rögzített műsorain kívül legyen mit nézni a képmagnókon, tömeges igény, és az abban rejlő veszély, hogy ez ma nagyrészt nemkívánatos úton és módon történik, komoly. A videózás gyermekbetegségeiből egy-két éven belül ki kellene gyógyulnunk, hogy ne okozzanak maradandó károsodást, és ne gátolják az új eszköz társadalmi méretű, sok funkciót betöltő és társadalmi hasznot hozó továbbterjedését.

1984 jelentős fordulat a hazai videózásban. Többek között megkezdődött a képmagnók gyártása, a műsoros kazetták és a képmagnók kölcsönzése, és jelentősen csökkent a VHS-rendszerű készülékek vámjá. A videoberendezések ára a személygépkocsikéhoz hasonló, beszerzése sem egyszerű, és igen jelentős családi beruházásnak tekinthető.

Ki engedheti meg magának ezt a luxust?

A készülékek kb. egyharmadát Budapesten, egyharmadát a vidéki városokban és szintén egyharmadát községekben találhatjuk. A Budapesten élő felnőttek 2, a vidéki városokban élők 1,8 és a községekben lakók 1,2 százalékának van képmagnója. Az ellátottság átlagos szintje 1,5 százalék.

A videotulajdonosok felének életkora 30—50 év között van, és ez az a csoport, ahol az átlagot meghaladó arányban találunk készülékkel rendelkezőket. (A 30—39 évesek 2,1 százaléka, a 40—49 évesek 1,7 százaléka rendelkezik készülékkel.)

Az iskolai végzettség szerint képzett csoportokban a következő a videotulajdonosok aránya: 8 általánosnál kevesebb — 1 százalék; 8 általános — 1,5 százalék; középiskola — 1,9 százalék; egyetem — 2,1 százalék. A képmagnó-tulajdonosok 17 százalékának 8 osztálynál kevesebb, 44 százalékának 8 általános, 26 százalékának középiskolai és 13 százalékának felsőfokú végzettsége van. Foglalkozás szerint: egyharmaduk szellemi foglalkozású, egynegyedük szakmunkás, 17 százalékuk betanított és segédmunkás. Szintén egyharmaduk nyugdíjas. Az átlagosnál jobban ellátott csoportok a következők: vezetők (2,7), értelmiségiek (2,1) egyéb szellemi foglalkozásúak (1,9), szakmunkások (1,9).

1984-ben a felnőttek 98 százalékának volt rádiója, 96 százalékának televíziója, 18 százalékának színes televíziója, 53 százalékának magnetofonja, 33 százalékának rádióval egybeépített magnója, 40 százalékának lemezjátszója. Képmagnója a felnőttek 1,5 százalékának volt, de a színes tévétulajdonosok 8,5 és a dekóderes színes tévékészülékkel rendelkezők 10 százalékának.

Ma Magyarországon körülbelül minden tizedik lakosnak van lehetősége arra, hogy képmagnóval videokazettán rögzített műsort nézhessen, és minden huszadik felnőttnek van olyan ismerőse, aki már vásárolt ilyen berendezést. A videós ismerőssel rendelkező felnőttek jellemzésénél a vizsgált társadalmi, demográfiai változók jelentős differenciálót hatásáról számolhatunk be. A felnőttek 6 százalékának van videós ismerőse, de a 18—19 évesek 15, a 20—24 évesek 10, a 25—29 évesek 9 százalékának. A budapestiek 13, a vidéki városokban élők 5, a községekben lakók 3 százalékának van olyan ismerőse, akinek van képmagnója. A hozzájutás lehetősége az iskolai végzett-

ség szerint is különbözik. Az egyetem végzettek 11, a középiskolai végzettségűek 10, az általános iskolát végzettek 5, a nyolc osztállynál kevesebb végzettséggel rendelkezők 2 százalékának van olyan ismerőse, akinél videózhatnak. Az átlagosnál jóval nagyobb a videós ismeretségi körrel rendelkezők aránya az értelmiségiek (15) és a 18 éves vagy ennél idősebb tanulók (14), valamint a vezetők (8), az egyéb szellemi foglalkozásúak (8) és a szakmunkások (8 százalék) körében.

A család összes jövedelme és az egy főre jutó jövedelem nagysága a készüléktulajdonosok körében nem bizonyult erős befolyásoló tényezőnek (a 10 ezer forintnál nagyobb havi családi összjövedelem mellett találtunk az átlagosnál magasabb ellátottságot, ami 1,8 százalék volt, és csak csekély mértékben haladja meg az átlagos 1,5 százalékot.) A videós ismeretség viszont erősebben függ a jövedelmi viszonyoktól. A 10—15 ezer forintnál magasabb jövedelemmel rendelkező családokban élő felnőttek 11 százalékának van ilyen ismerőse. Az ennél kisebb jövedelműek körében az átlag alatti ez az arány. Az egy főre eső jövedelem szerint képzett csoportoknál ugyanez a jelenség figyelhető meg. A 4000 forintnál magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkezők 8 százalékának, az 5000 forintnál magasabb jövedelműek körében pedig 12 százalékknak van videós ismeretsége.

Tíz évvel ezelőtt, amikor először láttam képmagnót, nem hittem volna, hogy a filmes, televíziós szakmán kívül, a műszaki alkalmazásban, az amatőr filmesek táborának határain túl vagy az iskolákon kívül belátható időn belül érdekes és közkeletű lesz ez az eszköz. Két évvel ezelőtt, amikor tartós külföldi kiküldetésből hazatért ismerősiünkkel tett látogatás alkalmával megkérdezték gyermekeimet, hogy mit néznének szívesebben. A bagdadi tolvajt, a Dudu autót, Foxi-Maxi kalandjait vagy az Óz, a csodák csodája című filmet, nehéz volt a választás. A 15—20 kazettán tárolt filmeket, műsorokat

mind a Magyar Televízió műsorából vették fel, mégis a bőség zavarával álltunk a kínálat előtt. A felvételek részleges cseréjével ez még ma is bőséggnek tűnik. A magnózók és a lemezjátszót használók már hozzászoktak, hogy a rádió műsorkínálatától függetlenül választhatnak, hallgathatnak zenét és egyéb hanganyagot. Vizsgálati eredményeink szerint a felnőttek 37 százaléka készít a rádió műsoraiból hangfelvételt, és sokan veszik fel a televízió műsorainak hangját is magnetofonra. A felnőttek 15 százaléka vesz fel látvány nélkül tévéhangot, ami az eredeti élményt csak töredékében hozza vissza a magnószalag visszahallgatásakor. (A magnóval rendelkezők 75 százaléka készít a rádióból, 31 százaléka televízióból magnófelvételt.) Ott, ahol tíz vagy több tévéműsor vételére van lehetőség egyidejűleg, már kialakulhatott valamilyen szokásmechanizmus a kiválasztásban, de ott, ahol csak két csatorna van, és a műsor szerkezet kerüli az igazi műsorútközést, nincs ilyen választási szituáció.

Egy-egy év Rádió és Televízió Újságjait végiglapozva mindenki tudna választani érdeklődésének, ízlésének megfelelő műsorlistát, amit képmagnó szalagról tetszőleges időpontban lejátszhatna magának. Ez valószínűleg jobban tetszene, mint amit napról napra kínál a televízió, és kevesebb lenne a „szokásból, jobb híján” tévézők képernyő előtt töltött „üresjárata”.

Az igazi varázslat ma nem itt van, hanem elsősorban abban, hogy olyan filmek és műsorok váljanak hozzáférhetővé sokak számára, amelyekhez eddig többnyire csak azok juthattak hozzá, akik külföldre utaztak. A képmagnók és a kazetták kölcsönzésének lehetőségével elvileg bárki számára hozzáférhető a videózás örömei, de nemcsak a vásárlásból, hanem a kölcsönzésről is le kell mondjon a többség, egyszerűen anyagi okok miatt.

Mint kiderült az eddigiekből, a szerezés 6 százalékba tartozom, azaz van képmagnó-tulajdonos ismerősim. Egyelőre egy kezemen meg tudom szá-

molni, hányan vannak, de lehet, hogy egy év múlva már mind a két kezemre szükség lesz az összeszámlálásukhoz.

A magánhasználatú videók többsége a televízió szórakoztató funkcióját helyettesíti, illetve sokszorozza meg, és többek között lehetőséget teremt a világ filmgyártásának egyéni importjá-

hoz. Gyökeresen megváltoztathatja a televíziózási szokásokat. Kis számú, de nagy hatású jelenlétével nálunk is hódít az új tömegkommunikációs eszköz, ami az első igazi kihívás a hagyományos televíziózás számára. Számomra különleges, felkavaró, gyermekeim számára természetes és igen csábító.

ABSTRACT: A survey carried out by the Mass Communication Research Centre yields surprising data on video supply: the number of video set owners is increasing rapidly, it amounted to more than 70 thousand already at the end of last year.

Révész Sándor

Kovács úr piaca

*Adalékok a videotechnika és a számítástechnika magyarországi jelenlétéhez**

Kovács úr 1985-ben könnyebben vásárolhat videomagnót is, házi számítógépet is, mint színes tévét vagy új személygépkocsit, pedig Kovács úr országa ilyesmit alig importál, s a kiskereskedelmi forgalom számára egyelőre alig is termel. Hogyan jut hát hozzá a háztartási elektronika (másutt már nem is annyira) új vívmányaihoz?

A háztartási elektronika csúcstechnikájának a kiskereskedelme a magánimportra és annak folytatásaképpen a használatcikk-kereskedelemmel, a bizományi árusítással foglalkozó állami és szövetkezeti cégek közreműködésére épül. Néhanapján fel-feltűnnek képmagnók (számítástechnikai eszközök még ritkábban) a szortiment kereskedelem egy-két kiemelt, fővárosi áruházában is, de folyamatos ellátás nincs belőlük.

A magánimportból táplálkozó legális belföldi kereskedelem (a képmagnók esetében is, de a számítástechnikai eszközök esetében még inkább) elsősorban a *közületeket* szolgálja ki *áruval*, a bámészködő magánszemélyeket inkább csupán a külföldi vagy informális beszerzéshez, illetve a magánimportvállalkozásokhoz szükséges *információkkal*.

A képmagnók esetében az informális kereskedelem lehetőségei korlátozottak, mivel papírok nélkül nehézségekbe ütközik a gép szervizelése. A házi számítógépek (HC-k) esetében ennek nincs akkora jelentősége, mert a házi-lagos hardver-barkácsolás, javítás hozzátartozik a „HC-epidémiához”. Azonfelül, a video-hardver beszerzése egy-szeri (legfeljebb kétszeri) feladat, a HC-használók viszont folyamatosan érdekeltek a kiegészítő hardverek piacán, s az alapgépek erkölcsi kopása is rendkívül gyors, nekik tehát feltétlenül meg kell találniuk a takarékosabb informális lehetőségeket. Már csak azért is, mert a HC-használók többnyire kevésbé tehető rétegekből kerülnek ki, mint a képmagnótulajdonosok.

Nem a szemérmesség okán beszélünk „feketepiac” helyett „informális piacról”. Amikor a HC-klubban egy klub-

* Az életszínvonal és a vásárlóerő nemzetközi összehasonlítása a közgazdaságtan egyik fogas kérdése. A leegyszerűsítés itt nemcsak torzít, hanem kifejezetten félrevezető. Amennyiben Révész Sándor cikkének tárgya Kovács úr és Schmidt úr vásárlóerejének egybevetése lenne, köszönettel, de minden habozás nélkül visszaküldtük volna a cikkét. Nem kell különösebb elmeél azonban annak megállapításához, hogy a cikkben egészen másról van szó: a fehér-, a szürke- és a feketepiacnak arról a keveredéséről, amely a háztartási elektronika területén — főképp a videopiacon és a személyi számítógépekkel kapcsolatban — nemcsak nehezíti, hanem kifejezetten gátolja a társadalmi-gazdasági fejlődésünkhöz feltétlenül szükséges információkultúra kibontakozását. E diszfunkcionális jelenségek rögzítését annyira fontosnak tartjuk (többek között a mikroelektronikai kormányprogram jövője érdekében), hogy közreadjuk a cikket — remélve, hogy tényekkel érvelő, előrevívó vitákat gerjeszt.

tag kiteszi az asztalra eladás céljából a megunt HC-jét, akkor éppúgy nem jut eszébe senkinek az illegális kereskedelem, mint egy bélyeggyűjtő körben. A HC-használók körében lezajló adásvételi gyakorlat, amely kiiktatja az állami elvonás bizonyos formáit, nem más, mint egy közös érdeklődéssel és bizonyos közös érdekekkel rendelkező csoport spontán érdekvédelmi tevékenysége. Ez persze eléggé egybemósódik a HC-piacon is érdekelt földalatti magánkereskedelmi tevékenységgel.

A piac jövőjével kapcsolatos döntések és dokumentumok egy olyan megoldás felé mutatnak, amelyben az ellátást alapvetően a hazai gyártásra és a szocialista importra támaszkodó szortiment kereskedelem oldja meg, s amelyben a magánimport egyre inkább leszűkül a személyes használatra történő behozatalra. Ez a megoldás kiiktatja a nyugati importot, hasonlóan a személygépkocsik és a televíziók piacához. Attól tartunk, hogy az eredmény nem ugyanolyan, hanem még rosszabb lesz. Az alábbi eszmeifuttatásokkal ezt a félelmünket igyekszünk megindokolni.

Az árszint

Az összehasonlítási lehetőségek száma végtelen, de mivel minden összehasonlítás ugyanarra az eredményre vezetne, megelégedhetünk egy egyszerű példával.

Schmidt úr, nyugatnémet állampolgár felszereli lakását a háztartási elektronika már nem is annyira új vívmányaival: vásárol egy közepes minőségű színes tévét (1500—1600 márka), egy Panasonic képmagnót (1400 márka) és egy Commodore 64 HC-t (600—700 márka). Ha Schmidt úr egy átlagos keresetű munkásember, akkor ezért a három készülékért (3500—3700 márka) 180—200 órát, azaz öt-hat hetet dolgozott.

Kovács úr Schmidt úr példáját akarja követni: kibőjtöli, amíg szerezni tud egy Videocolor tévét (27 000 forint

csúszópénz nélkül), kifog egy — a Schmidt úrénál egy évjáráttal korszerűtlenebb — Panasonic képmagnót a Skálánál (70 000 forint), és megveszi a bizományiban a Commodore 64 HC-t (60 000 forint). Ha Kovács úr egy átlagos keresetű magyar munkás, akkor ezért a három készülékért (157 000 forint) két-két és fél évet dolgozott, legalább *hússzor* annyit, mint Schmidt úr, s ez az arány még tovább romlik, amikor Kovács úr kazettát és kiegészítőket is vásárol. Lényegesen rosszabb lenne az arány akkor is, ha nem két átlagos keresetű munkásembert, hanem két fiatal értelmiségit — akik a leginkább érdekelték ezen a piacon — szerepeltetnénk a példánkban.

Tételezzük fel, hogy Kovács úr nem evett meszet, hogy Magyarországon vásároljon be (vagyis az átlagos keresetű magyar munkások többségével ellentétben birtokában van a szükséges információknak), és külföldön szerzi be a képmagnót és a HC-t. Tételezzük fel továbbá, hogy viszonylag olcsón szerez valutát, hogy csak egyszer utazik ki, és csak Bécsig megy, hogy jóindulatú vámos fogadja, hogy igénybe veszi a saját használatra behozott gépek után járó vámkedvezményt, hogy ismeri Schmidt urat, és kap tőle egy ajándékozási nyilatkozatot, ami nélkül a Nemzeti Bank nem ad engedélyt ilyen értékű készülékek behozatalára, s ha nem számítjuk fel Kovács úr Schmidt úréval össze sem hasonlítható fáradozásait és idővesztését, akkor azt mondhatjuk, hogy Kovács úr (vámossal és útiköltséggel együtt) kb. 80 000 forintot költött, vagyis *tízszer* annyit dolgozott a gépekért, mint Schmidt úr.

Kovács úr megvárhatná ugyan, amíg egy-két év múlva eléri a piacot a magyar képmagnók, s talán nagyobb mennyiségben lesz magyar HC is, de nem érdemes. A magyar képmagnók beigért árai magasabbak, mint amennyiért (vámossal, útiköltséggel együtt) egy eredeti márkájú gépet be lehet hozni Bécsből, s a piacon feltűnt első magyar HC máris drágább, mint amennyiért egy nagyobb tudású ZX

Spectrum gépet lehet kapni akármelyik műszaki bizományiban.

Ha Kovács úr azt szeretné elérni, hogy a berendezésekért ne tízszer, hanem csak annyiszor (mondjuk négy-szer-ötször) kelljen többet dolgoznia Schmidt úrnál, ahányszor egy ilyen szempontból átlagos árucikkért kell, akkor Kovács úrnak (a maga javára fordítva a magyarországi árszintet) összesen két Commodore 64-et és egy ZX Spectrumot kellene behoznia és a BÁV-nál értékesítenie. Erre persze csak különleges helyzetben lévő, gyakran utazó embernek van esélye, Kovács úrnak nincs. Kovács úr életébe talán annyi férhet bele, hogy egy Commodore 64-et hoz még haza egy másik útról, s azzal javítja valamelyest személyes cserearány-vesztését, de a város már akkor is az úzérkedő szélhámost megillető megvetéssel néz majd rá, pedig az állam jóval többet keres az egészen, mint Kovács úr.

Nézzük, hogyan:

Az 1984 decemberében érvényes adatokat figyelembe véve a Commodore 64-et odakint kb. 200 dollárért lehet beszerezni. A gépet a vám az általános gyakorlat szerint 27 000 forintra értékeli, a BÁV 54 000 forintért veszi meg, és 60 000 forintért adja el. A magánimportőr kifizeti az államnak vámként a vámmentesen behozható árucikkek értékhatára (6000 forint) és a vámérték különbözetének a 30 százalékát (6300 forint), és kifizeti eladási illetékként a vámérték és az eladási érték különbözetének a 60 százalékát (16 200 forint).

A számítógép tehát (szolid fekete-piaci árfolyamon számolva) 12 000 forintba került, a hazai vásárló 60 000 forintot ad érte, s a 48 000 forintos nyereségen a következőképpen osztoznak meg a különböző felek:

BÁV: 6000 Ft	12,5%
állam: 22 500 Ft	
(6 300 Ft vám,	
16 200 Ft ille-	
ték)	46,9%
magánimportőr 19 500 Ft	40,6%

Természetesen a BÁV 6000 forintjának jelentős része is bevándorol az államkasszába. Nem vettük figyelembe, hogy a BÁV-nak és a Vámórségnek is vannak kiadásai az elvámolt, eladott áruval kapcsolatban, de egy tételre vetítve ez nyilvánvalóan meg sem közelíti a magánimportőr kapcsolódó kiadásait. Nem beszélve arról, hogy a magánimportőrre a vállalkozás gondolata és a kockázat. (Például annak a kockázata, hogy a BÁV nem veszi át a gépet, mint ahogy a Tanács körúton januárban nem is vettek át semmilyen alapgépet.)

A hiány hiánya

A háztartási elektronika csúcstechnikájának magyarországi piacán vannak hiányok is, és vannak majdnem teljesen passzív kereskedelmi csatornák is, de egészében véve olyan riasztó hiány nincs. Ami riasztó, az éppen a *hiány hiánya!* Kialakul a devizahiányban szenvedő és (tízezres nagyságrendekben különösen) nem költségérzékeny közületek és a tájékozatlan vagy a magánbehozatalra valamilyen okból nem vállalkozó emberek számára egy elképesztően magas árszint, s a magánbehozatalra vállalkozók és az informális piacon vásárlók számára egy még mindig igen magas ár- (illetve költség-) -szint, s a lassan-lassan megjelenő s az adott árszinthez igazodó magyar termékekkel, úgy tűnik, hamarosan kialakul valamiféle piaci egyensúly egy szűk, fizetőképes réteg számára. A hazai gyártásra és a szocialista importra épülő szortiment kereskedelemben eddig törvényszerűen megjelenő hiányt a képmagnók és a HC-k piacán az árlemorzosodás késleltetésével nagymértékben fel lehet oldani.

Nem elég tehát, hogy az életszínvonalbeli különbségek miatt nálunk egy adott időpillanatban a társadalom sokkal kisebb része fizetőképes a csúcstechnikára, mint Európa fejlettebb országaiban; nem elég, hogy ezt a különbséget tovább növelte a sajátos

magyar árszint; nem elég, hogy amúgy is olyan gazdasági mechanizmusban élünk, amely gátolja a csúcstechnika, a csúcsmínőség iránti igény megerősödését (hiszen az erőforráskorlátos gazdaság nem húzza maga után az igényeket, hanem csak kapaszkodik utánuk), ráadásul még a kereskedelem-politika kezében is elmaradásunk továbbbi növelése lesz a fegyver elsősorú ellensége, a hiány ellen.

Röviden: kialakítható piaci egyensúly az új háztartási elektronika nyugati piacának a kirekesztésével is, de csak rossz, technikai-műszaki öncsonkítást jelentő egyensúly alakítható ki.

Az árszint hátterében

Nézzük, milyen következmények származnak abból, hogy nem a szortiment kereskedelmi import, hanem a magánimport tölti fel a piacot. (Az olyan másodlagos hátrányokkal, mint a szervizhálózat, a garanciális rendszer hiánya stb. most nem foglalkozunk.)

Először is az, hogy a piacon csak addig van áru, amíg a magánimportőr eleget kereshet rajta, amíg tehát a kinti és az itteni árszint között elég nagy a különbség, amíg ezen az illető árufajtán van a legnagyobb haszon. Az árszintkülönbség a piac létezésének a feltétele.

Gyakran hallott érv, hogy az importcikkek belföldi forgalomba hozatalát mindenhol óriási illeték terheli, ne panaszkodjon tehát a magánimportőr, ha rá is kivetik ezt az illetéket. Igenám, csak hogy szortiment behozatal esetén ezt az illetéket egy nagykereskedelmi árra teszik rá, a magánbehozatal esetében viszont egy olyan kiskereskedelmi, bolti árra, amelyen már rajta van egy másik országban kiszabott „óriási illeték” s egy kiskereskedelmi árrés.

A vásárló tehát kétszeres illetéket fizet, kétszeres kiskereskedelmi árrést plusz a magánimportőr extraprofitját. Ehhez a tényhez képest másodlagos jelentősége van annak (persze azért nem mindegy), hogy a magyar állam

által kiszabott második illeték mekkora. A lényeges kérdés az árnak a szerkezete.

Itt kell megvizsgálunk az ár alakulásában a használcikk-kereskedelem és elsősorban a BAV szerepét. A BAV árrése nem különösebben magas. A használcikk-kereskedelemben alkalmazható átlagos árrés 12 százalék, a BAV-nál a műszaki cikkek árrése bizonyos konstrukció esetén általában 10 százalék, vétel esetén 15 százalék. A minket érdeklő árucikkeknél is pontosan ezeket az árréseket érvényesítik.

Mivel az árrés kötött, a BAV a magas árszint fenntartásában érdekelt. A BAV nem követheti az „alacsony ár — nagy forgalom” stratégiáját, mert alacsony ár esetén megszűnne a magánimport. A magánimportőr nem tudja növelni a mennyiséget. Három alapgép nem fér el a bőrdobban, nem fér bele a városok tűrőképességébe, s a legkevésbé fér bele (akár a fekete-piacon kiegészített) valutakeretbe.

A használat korlátjai

Nem elég, hogy Kovács úr nyolcszor, tízszer, hússzor annyit dolgozik a képmagnójáért és a HC-jéért, mint Schmidt úr, ráadásul Kovács úr gépeinek a használati értéke összehasonlíthatatlanul kisebb, mint Schmidt úr gépeié. Nemcsak annyival kisebb, amennyivel nehezebb a gépek teljesítményét kibontakoztató perifériákat és szoftvereket beszerezni (amennyivel például kisebb a vásárolható és kölcsönözhető kazetták választéka, amennyivel kevesebb csatornáról lehet rögzítésre érdemes műsort választani stb.), de annyival is, amennyivel kisebb a számítástechnikai kultúrában való jártasság egzisztenciális értéke. Ne csak arra gondoljunk, hogy a számítástechnikai szakemberek munkája mennyire alulértékelt, hanem elsősorban arra, hogy a számítástechnikában való jártasság mint kiegészítő, funkcionális szakismeret mennyire értékesíthető. Schmidt úr hazájában ma már igen széles azoknak a pályáknak a köre,

amelyeken nem lehet számítástechnikai alapismeretek nélkül elhelyezkedni. Nálunk egyelőre a számítástechnikában való jártasságot mint kiegészítő ismeretet kevés helyen igénylik.

Itt nem egyszerűen a fejlettségi szintek közötti különbségről van szó, hanem a motivációk közötti különbségről általában. A hetvenes években lefutott számítástechnikai kormányprogram egyik vezető szakembere mondta vizsgálatunk során: „Nem látok *működő motivációt* lemaradásunk megállítására.” Érvelése szerint a szellemi munka kiváltása nem üzlet ott, ahol a szakértő tizedannyiba, a számítógép pedig nyolcszor annyiba kerül, mint például Schmidt úrénál. De még ott is, ahol üzlet lenne a számítógép használata, a motiváció pontosan annyival gyöngébb, amennyivel gyengébb a döntéshozók személyes érdekeinek, egzisztenciájának, hatalmi potenciáljának kapcsolata a piaci teljesítménnyel. De még ha bizonyos mértékben létezik is ez az összefüggés, a számítógép pontosan annyival ér kevesebbet, amennyivel kevesebbet érnek, kevesebbet mondanak, amennyivel manipuláltabbak a beléjük táplált adatok, amennyivel kevésbé számítható a gazdasági eredményesség, amennyivel nagyobb a kalkulálhatatlan, informális tényezők súlya a gazdasági eredményességben.

Márpedig a HC-használat, a házi számítástechnika igen erősen összefügg a gazdaság számítástechnikai igényeivel és szükségleteivel. Ez az összefüggés még erősebb ott, ahol a HC-használat közvetlen hasznosítási lehetősége kisebb. Ez pedig nálunk annyival kisebb, amennyivel kisebb az egyéni gazdasági autonómiája, gazdasági mozgás-

tere, és amennyivel szűkebbek a HC-használó kapcsolódási lehetőségei.

A Pénzügykutató Intézet közgazdásza vetette fel: mitől növekedne itt a HC-használó autonómiája, ellenőrzési képessége? Mibe láthat bele? Milyen hálózatra, milyen adatbázisra kapcsolódhat rá? Milyen gazdasági és üzleti ügyeket intézhetne a számítógépével? Eltekintve attól, hogy a távközlési infrastruktúránk jelenlegi állapotában minden amúgyis eleve lehetetlen, milyen tétjük volna ezeknek a kapcsolódásoknak, adatátviteli, adatfeldolgozási lehetőségeknek az ország jelenlegi gazdasági rendszerében az egyén számára?

Ezekből a tényekből az a következtetés is levonható, amit vizsgálatunk során az egyik érintett hatóság képviselője úgy fogalmazott meg, hogy „ez az egész HC-használat játék, ökörködés, nincs mivel összekötni, nincs mire használni, a levegőben lóg”. Mi azonban inkább úgy fogalmaznánk, hogy a számítástechnikai kultúrát ma alig-alig támogatja más, mint a gazdasági mechanizmusunkban rejtőző irracionális érdekformáló mechanizmusokkal ellenkező s a jövő gazdasági-technikai kultúrája iránt fogékony *értékelkötelezettség*.

Erre az értékelkötelezettségre utal az is, hogy az egész HC-használatban a *gyerek* áll a középpontban. A HC-használók igen jelentős része úgy fejezi ki értékelkötelezettségét, hogy egy HC-vel gyökeresen megváltoztatja gyermeke környezetét s a gyermeke gondolkodásmódjára ható tényezők együttesét. Ez az, ami a HC-használók autonómiájába belefér, ez az, ami a jövő formálásából az ő hatalmukban áll.

ABSTRACT: Mr. Kovács in Hungary can buy a video tape-recorder or a homecomputer more easily than a colour television set or a new car, although his country hardly imports these products and hardly produces them for retail distribution. The author presents the ways in which Mr. Kovács can have access to these new (in other countries already not so new) electronic devices.

Domány András

Új folyóirat Varsóban

Nem pusztá formalitás, hogy a lengyel Közvéleménykutató Központ (CBOS) a szükségállapot idején jött létre, mert a kormány akkor is fontosnak tartotta az emberek véleményét — írja a *Biuletyn CBOS*, I. évf. (1985) I. számának bevezető cikkében Stanislaw Kwiatkowski ezredes, e központ igazgatója, és hozzáteszi: az „újszülöttnek” kezdettől a Minisztertanács Hivatalának vezetője és a kormány Társadalompolitikai Bizottságát vezető miniszterelnök-helyettes (jelenleg M. F. Rakowski) viselte gondját. Majd így folytatja:

„Mint a borzasztó sokat dolgozó szülők gyermekeinél szokás, a központ óriási cselekvési szabadságot élvez, amire egyébként büszkék is vagyunk. Bizonyára ezért is lettünk kissé engedetlen gyermekek, nemcsak a szülők, hanem a társadalom számára is. Ez a gyerek mindenféle csúnya szavakat ismételt, amelyeket felszedett az utcán, vagy okoskodik, mintha mindent ő tudna jobban. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen most az emberek éles és erőteljes hangon, ellentmondást nem tűrően beszélnek. És tudják, amit tudnak. Ez ránk is áterjed.”

Ezzel a félig tréfás bevezetővel adja meg a hangot a CBOS igazgatója az új folyóirat indításához is. A Közvéleménykutató Központ Bulletinje negyedévente fog megjelenni, és — nünt írják — célja nem csupán a kutatások eredményeinek ismertetése, hanem értelmezésük és megvitatásuk is. Nos, az első szám — a központ feladatainak rövid ismertetése után — rögtön válogatást ad az eddig vizsgált témákból és az eredményekből, következtetésekből.

„Mire való a közvélemény?” — teszi fel a kérdést előadása címében Jan Kurowicki — meglehetősen provokatíván, de szándékkal, mert tézisei nyomán vita zajlott, amelynek rövidített változatát szintén közli a lap. Az előadó arra hívja fel a figyelmet, hogy a „közvélemény” fetisizálása, a begyűjtött vélemények túlértékelése, valóságos viszonyok kifejezőjének tekintése súlyos hibákhoz vezethet. Példákat mond: ha egy nő, kétgyermekes, közepesen kereső, hívó kisvárosi hivatalnok a válszadó egy felmérésnél, ezekből az adatokból még nem tudunk meg róla eleget. Nem mindegy, hogy milyen hivatalban dolgozik, van-e ott „kenési” lehetőség és mennyire van benne az informálisan erős emberek csoportjában; villát épít-e vagy pincében lakik; falun laknak-e a szülei, és szerződéses üzletvezető-e a felesége... Bürokratikus formalizmussá válhat, ha csak kitöltögetik a rubrikákat és eljátszadoznak az állítólag így kideríthető „közvéleménnyel” — mondja Kurowicki. Arra is emlékeztet, hogy 1980—81-ben mennyien támogatták a felmérések szerint a legértelmetlenebb sztrájkokat is, a szovjet- és szocializmusellenes, gyakran klerikális akciókat. Hivatkozott is rá a Szolidaritás, hogy ő képviseli a társadalom zömét. Csak-hogy 1980 tavaszán ugyanazokra a kérdésekre ugyanazok az emberek egészen más válaszokat adtak, majd a szükségállapot bevezetése után megint sokan megváltoztatták álláspontjukat a kérdésbiztosok előtt.

Ezután a hozzászólások következnek a lapban. Iwinski docens szerint, amikor a párt nem tölti be a szerepét, sokszor túlértékelik a közvéleményt. „Nor-

mális időkben a közvélemény-kutatás nem olyan fontos” jelenti ki. Ezzel szemben dr. Ponikowski éppen arra figyelmeztet, hogy már 1956 után is „a politika osztályjellegének elkenésével” vádolták a közvélemény fontosságát hangoztatókat, és ez nem volt szerencsés. Ezek után dr. Karwat egyenesen így kezdi hozzászólását: „Azért nem érdemes felszámolni a közvélemény fogalmát.” Az értelmezési nehézségek ellenére is szükség van a különböző társadalmi rétegek, csoportok sokféle álláspontjának megismerésére. A társadalom nem monolit, „a hallgató többség mítosza legfeljebb a fennmaradáshoz elegendő eredményt hoz”. A politikai erők objektív viszonyainak ismerete viszont a harcot is sikeresebbé teheti. Dr. Stasiuk azonban azt állítja, túl sok az illúzió a közvélemény szerepéről, nincs szükség e fogalomra, egyéni vélemények vannak csupán, amelyeket meg lehet ismerni. Ladosz professzor azt tette hozzá a vitához, hogy a kérdőíves vizsgálatok mellett az állampolgárok leveleit, a társadalmi szervezetek dokumentumait és minden egyéb forrást is hasznosítani kell a közvélemény vizsgálatakor. A vita tehát színes és éles volt, olyan, amelyet a beköszöntő ígért. És bár a végén nem született megállapodás a közvélemény fogalmáról és értelméről, az egyik résztvevő levonta a következtetést: az egész kérdés megértéséhez a társadalom osztály- és rétegszerkezetének jobb ismeretére lenne szükség.

Milyen legyen a „szocializmus lengyel módra”? Erről a vizsgálatról ismét Kwiatkowski igazgató számol be a Bulletin hasábjain. Kimutatja, hogy az emberek zöme „vagy-vagy” alapon gondolkodik: vagy azt mondja, hogy az általános törvényszerűségek alapján kell felépílnie a szocializmusnak, vagy azt, hogy a lengyel sajátosságok szerint. Ez utóbbit sokan gyanúsának érzik, míg mások szerint csak így lehet tömegtámogatást szerezni. (A cikkekben nemigen szerepelnek táblázatok, nem részletezik a vizsgálatok körülményeit, a megkérdézettek számát és összetételét stb.) Érdekes válaszok szü-

lettek az eddigi bajok okairól. Például: a lengyel szocializmus sem elég lengyel, sem elég szocialista nem volt. A termelőszközök társadalmisítása megállt az államosításnál, pedig ez nem elég. Hiányzott a stratégia, nem éltek az előjogok kisajátítását, a bürokráciát korlátozó társadalmi mechanizmusok. A bajok megoldásának módjairól is megkérdézték a résztvevőket, ám a válaszok meglehetősen általánosak voltak. Igaz viszont — és ez nem kevés —, hogy tendenciájukban ezek az általános válaszok is a LEMP IX., rendkívüli kongresszusának határozataihoz kapcsolódtak.

A további cikkek a társadalmi meg egyezésről, a hérendszerről és az ösztönzésről, a kutatóközpontokhoz befutó panaszokról szólnak. (Ez utóbbiak oka az, hogy sokan hatóságnak képzelik az intézetet, hiszen kormányzati, de ezek a jelzések fontos forrást jelentenek a munkájukhoz.) Amiről még érdemes részletesen beszélni, az egy 1983-as sajtóvizsgálat eredménye.

A központi — főleg napi — lapokat vizsgálva a kutatók arra a megállapításra jutottak (és jutnának talán ma is), hogy túl sok az egyetértés és az egyhangúság, kevés a vita. Ideológiai témákról — írják — sematikus publicisztikai írások jelennek meg, amelyek főleg „jámbor óhajokat” sorolnak. Kevés az eredeti gondolat. Még az ideológiai munkával foglalkozó KB-üléstről is olyan írások jelentek meg, amelyeknek — így az összefoglalót író Zbigniew Augustynowicz — „propagandahatása legalábbis kétséges”. A politikai ellenféllel sem folytatott tartalmas és érdemi vitát a sajtó, inkább kisebbitette jelentőségüket és kívülről inspirált szerepüket hangsúlyozta.

Mesterkélt, szintelen, ráadásul kevéssé hihető képet festenek a központi lapok a szocialista országokról, míg a fejlett tőkés országokból annyi nyugtalanságról és kormányválságról adnak hírt, mintha ezek máris összeomlanának... Túl optimista — és „programozottan” az —, tehát hatástalan az új szakszervezetekkel és a PRON-nal (a Nemzeti Újjászülés Hazafias Moz-

galnával) foglalkozó újságírás. Túl sok az adat és a vezetői interjú, kevés az alulról jövő hang és a tényleges tevékenység leírása.

A gazdasági újságírásról valamivel jobb véleménnyel vannak a kutatók. Am az újságírók a gazdasági reform részleteiben is elvesznek, rengeteg mikrotémáról írnak, makroösszefüggések nélkül. Sokkal több szó esik a változások veszélyeiről és nehézségeiről, mint eredményeiről. Ugyanakkor minden gondot azzal magyaráznak, hogy a reform még csak most van bevezetés alatt. „Talmudista módon kezelik a kormány minden ezzel kapcsolatos döntését, mint eleve jót és helyeset.” A kutatók ezt azért tartják bajnak, mert így a gyakori változtatások és „tökéletesítések” (ez az ő idézőjelük) zavart okoznak. Ha a kormány valamit megváltoztat, az egész sajtó egy pillanat alatt elfelejti, mit írt tegnap, és dicséri a mai határozatot. A lapok kötelességszerűen támogatják a népszerűtlen, és emiatt esetleg később visszavonásra kerülő rendelkezéseket, csak aztán a visszavonásról vannak zavarban. A gazdasági cikkek is túl sok információt, túl kevés vitát és újságírói gondolatot, kommentárt tartalmaznak. Kampányszerűség mutatkozik, ami azal is összefügg, hogy döntés után abbamaradnak a viták az adott témáról.

Igaz, sok a hírláló cikk is — ezek azonban zömmel egyes hivatalok működésére, a lakásépítésre, lakásgazdálkodásra, az egészségügy, az oktatás,

a közlekedés, a szolgáltatások helyzetére vonatkoznak.

Az összefoglaló szerzője maga is pesszimista kicsengésűnek nevezi a vizsgálat eredményeit, pedig az még hízelgőnek is nevezhető a következő oldalakon olvasható anyag mellett, amely a vidéki lapok tartalmáról szól. Am a Közvéleménykutató Központ azt tartja fontosnak, hogy tapasztalatairól határozottan, udvariaskodás nélkül és nyilvánosan beszéljen. Kwiatkowski ezredes, az igazgató így zárja negyedéves folyóiratuk első számába írt beköszöntőjét:

„Bizonyára lesz fogcsikorgatás is, főleg ha a vizsgálati eredmények ellentétbe kerülnek valakinek a köznapi értelmezésével — arról, hogy milyen ez a társadalom, és mit kíván. Előbb az önelégültség éveit éltük, majd a bírálattal az ellenfél monopóliuma volt — így aztán most megtörténik, hogy első jelentéseinket gyanakodva fogadják. Még azt is megkérdezték, hogy a volt Szolidaritásnak hány tagja dolgozik a központunkban. Egy nagy iparvállalat igazgatója kétségbe vonta kutatásunk korrektségét, de megismérléséhez nem járult hozzá.

Eközben meg kell mutatni az állampolgároknak, és tudatosítani kell, hogy a társadalom nem monolitikus, hanem gyakran ellentétes csoport-, réteg-, osztályérdekek bonyolult szövevénye. Kutatási eredményeinket nyilvánosságra akarjuk hozni. Most az a legfontosabb, hogy bulletinünk megjelent.”

Rudas János

Svédországi tömegkommunikáció: pillanatképek

A szerző korábbi személyes beszámolója után most adatokra és elemzésekre támaszkodva ír a svéd kommunikációs szakemberek képzéséről, a nyomtatott sajtó helyzetéről és az új médiumok körüli vitákról, távlatokról.

1984 novemberében két hetet tanulmányúton Európa északi vidékén, Svédországban töltöttem. Sok személyes benyomással, élménnyel, szóbeli információval és több kiló könyvvel, brosrával, cikkel jöttem haza (utóbbiak nagyobb részét a repülőúti túlsúly elkerülése érdekében postán küldték utánam). Tanulmányutam szubjektív benyomásairól, élményeimről már beszámoltam. (Jel-Kép 1985. 1. szám). Most a svéd tömegkommunikáció néhány kérdéskörét szeretném körüljárni — ezúttal *tárgyszerűbben, adatokkal is alátámasztva és néhány mögöttes összefüggésre* is kitérve. Természetesen nem adhatok mindenre kiterjedő képet a tömegkommunikáció ottani helyzetéről, hanem csak pillanatképeket néhány általam alaposabban megismert témáról. Ezek: az újságíróképzés és tárgyabban a kommunikációs, információs szakemberek képzése; a nyomtatott sajtó; a krónikus reklámügy; az új kommunikációs technikák jelenlegi helyzete. Nos, vágjunk a közepébe.

Szakmai képzés

Némi betekintést nyertem az újságírók, szerkesztők, információs szakértők stb. felsőfokú képzési rendszerébe. Bár nem jártam minden ilyen profilú

intézményben, talán sikerült általános képet kapnom a kommunikációs és információs szakképzés helyzetéről.

Svédországban két *újságíró főiskola* (*Journalisthögskola*) működik: az egyik *Stockholmban*, a másik *Göteborgban*. Bár mindkettőben megfordultam, a göteborgi főiskolán tájékozódtam részletesebben a képzésről, így itt is ezt veszem alapul. (A két főiskola képzési rendszerre, tanterve, tanmenete között nincs lényeges különbség.)

A Göteborgi Újságíró Főiskola 1977 óta a Göteborgi Egyetem karaként működik (korábban szervezetileg teljesen önálló volt). Fő célja — saját megfogalmazásuk szerint — jó újságírók képzése a gyakorlat számára.

Az oktatókat is beleértve mindössze húsz főállású munkatársuk van, és sok külső előadóval dolgoznak. Jó kapcsolatuk van az egyetem tömegkommunikációs tanszékével: kölcsönösen részt vesznek az oktatásban, de a kutatási programok megvalósításában is.

A főiskola *kétéves, négy szemeszteres*. Egy szemeszteren 60 diák tanul, így egy időben 240 hallgatójuk van. A szerencsés 60-at jelenleg mintegy 1500 jelentkezőből választják ki. Ez az arány jól bizonyítja, hogy az újságírói szakma a legdivatosabbak, legnépszerűbbek közé tartozik ma Svédországban.

Az első évben (első és második szemeszter) alapképzést nyújtanak, mindenekelőtt az újságírás, általában a tömegkommunikáció és a politikai tudományok területén (az alapképzés elméleti ismereteket és gyakorlati készségeket egyaránt jelent.) A harmadik szemesztert a hallgatók gyakorlati munkával töltik el a tömegkommunikáció valamelyik intézményénél (újságnál, rádiónál, televíziónál). Az utolsó szemeszter fő feladata az addigiak integrálása. Minden hallgató szakdolgozatot készít, s az elbírálás fő kritériuma: képzett újságírókat mutat-e az írásmű? (A negyedik szemeszter bizonyos közgazdasági és tömegkommunikációs tárgyakat is tartalmaz a szakdolgozatírás mellett.) Csak példaként: a szokásos hazai témák mellett legutóbb volt, aki az indiai faluról, egy másik jelölt a magyar gazdaságról írt — helyszíni tapasztalatok alapján.

A végzett hallgatók fele-kétharmada az újságoknál, ötöde-negyede a helyi rádióknál, a többi egyéb területeken helyezkedik el. (Ottjártamkor a televíziónál éppen felvételi zárlat volt, így ez akkor nem jöhetett szóba elhelyezkedési lehetőségként — de nem elvi okok miatt.) Tavaly tavasszal új napilapot alapítottak Göteborgban — ez az akkor végző hallgatók közül 25-öt „szívott fel”.

Az újságíró főiskolák viszonylag kevés pénzzel rendelkeznek, mivel a gazdag nagyvállalatok elsősorban azokat a felsőoktatási intézményeket (karokat) támogatják, amelyeknek végzett növendékeit nagyobb mértékben tudják alkalmazni (így például a Volvo konszernnek nyilvánvalóan több közgazdászra, mint újságíróra van szüksége). Emiatt előfordul, hogy bizonyos oktatói státusokat tömegkommunikációs médiumok vagy éppen minisztériumok finanszíroznak.

A göteborgi főiskolán megmutatták azokat a helyiségeket, ahol a hallgatók gyakorolják leendő szakmájukat. A kis rádióstúdió korszerű, a felszerelése teljesen azonos a Svéd Rádió profi berendezéseivel. A televízió stúdió eszközei meglehetősen elavultak: az orsós

Sony képmagnó bizony már nálunk is az özönvíz előtti videokorszakot idézi. Az újságkészítés feltételei viszont igen korszerűek: a diákok olyan számítógépes szövegszerkesztő gépeken írhatják cikkeiket, amilyenekkel a svéd újságok is el vannak látva. Ebből is látszik, hogy a svéd újságíró főiskolák mind a nyomtatott sajtó, mind az elektronikus médiumok számára képeznek munkatársakat — még akkor is, ha az oktatás tartalmában Göteborgban az előbbin, Stockholmban az utóbbin van némileg nagyobb hangsúly.

A gyakorlati szakemberképzés másik módja: az *egyetemeken* folyó oktatás. Ennek jellegzetes formájával a Stockholmtól mintegy 70 km-re levő *Uppsala egyetemén* találkoztam. Itt 1970 óta minden évben meghirdetik — „kommunikációs technikák” elnevezéssel — az egyetem *információs és kommunikációs* programját a szociológiai karon belül.

A kurzus *másfél éves*, azaz három szemeszterből áll, és egyszerre 30 hallgatót vesznek föl. Elvégzésével 60 pontot lehet szerezni abból a 120 pontból, ami a főiskolai szintnek megfelelő végzettséghez (*undergraduate*, BA-fokozat) szükséges. A további 60 pont megszerzéséhez a diákok általában valamelyik közgazdaságtani, nyelvi, illetve viselkedéstudományi szakra iratkoznak be kiegészítésül.

Az első szemeszter bevezető jellegű, és négy témakörből (tantárgyból) áll:

1. *Információ és társadalom.* A társadalom mint kommunikációs rendszer fogalmi köre és modeljei, az információ struktúrája és funkciói, a közérdekű információ átviteli módjai.

2. *Metodológiai alapozás.* Az empirikus tudományok epistemológiai kérdései, a koncepciók, hipotézisek és elméletek funkciója. A főbb statisztikai módszerek a társadalomtudományi kutatásokban, adatgyűjtés és az adatok értelmezése, az eredmények közzététele.

3. *Kommunikáció-elmélet.* Két blokkból áll. A szűken vett kommunikáció-

elméleti blokk témái: az ember mint információfeldolgozási rendszer; kulcsfogalmak (információ, kommunikáció, redundancia, entrópia, befogadás); a tudat és a kommunikációs folyamat néhány elmélete. A szociálpszichológiai blokk különösképpen azzal foglalkozik, hogy az emberek egymás közötti kapcsolataira miként hat a közöttük zajló verbális és nem verbális információcsere.

4. *Terepmunka*. Egyéni és csoportprogramok a különféle információs technikák (beszéd, írás, fénykép, videó) gyakorlati oktatására. Ezenkívül minden diáknak egy általa választott témában szemináriumi foglalkozást kell vezetnie.

A második szemeszter „középhaladó”, és öt témacsoportot tartalmaz:

1. *Kommunikáció-elmélet — makroszint*. Főképpen nemzetközi szinten vizsgálja a kommunikációs struktúrákat és gyakorlatot. Különös figyelmet fordít a hírközlő médiumokra és az ismeretek terjedésére.

2. *Média-szabályok*. A tömegtájékoztatók szervezete és irányítása, az őket körülvevő jogi és etikai normák, a nyilvánosság dinamikája, a médiumok felelőssége, értékek és központi tendenciák.

3. *Nyelv és kommunikáció*. Az emberi nyelv. A diákok ismereteinek elmélyítése a nyelv természetével, az információtermelésben és a kommunikációban betöltött szerepével kapcsolatban. Szociolingvisztikai és logikai témák is helyet kapnak itt.

4. *Új médiumok*. A hallgatók megbarátkoztatása a tömegkommunikációs technika olyan újabb eszközeivel, mint a műsorszóró műhold, a kábellel történő átvitel, az elektronikus számítógépek. A tantárgy főképpen elméleti megközelítésű, de magában foglalja annak oktatását is, hogy miképpen kell kapcsolatot tartani egy időmegosztásos (*time-sharing*) üzemmódban működő komputerrel.

5. *Terepmunka*. Lényegében hasonló az első szemeszteréhez, csak magasabb fokon.

A harmadik — haladó — szemeszter témakörei:

1. *Kutatási módszerek*. Magasabb szinten ismerteti meg a hallgatókat az episztemológiával, a kvalitatív és kvantitatív eljárásokkal, abból a célból, hogy felkészítse őket az önálló kutatómunkára.

2. *Kommunikáció-elmélet — mai irányok*. Az elméleti és az empirikus tömegkommunikációs kutatások legújabb irányainak áttekintése.

3. *Az információs technika és a társadalom*. A modern információs technika társadalmi-gazdasági előfeltételei és hatása. A társadalmi-műszaki változás elméletei; összehasonlítás a megelőző műszaki forradalmakkal. Nemzeti és nemzetközi munkaerő-statisztikák és -kutatások. Politikai modellek az „információs társadalomba” való átmenettel összefüggésben.

4. *Kutatási program*. Az információ és a kommunikáció témakörében egy elméleti, illetve empirikus problémára irányuló, mintegy 50 oldal terjedelmű szakdolgozat elkészítése és megvédése.

Hasonló másfél éves — és valamely más társadalomtudománnyal kiegészítve BA-fokozatra érdemesítő — oktatási program valósul meg a *Göteborgi Egyetemen* 1971 óta. A tanmenet hasonló az uppsalaihoz — a kívülálló egy lényeges különbséget érzékel: a göteborgi egyetemen az utolsó fél évben némi szakosodási lehetőség is van (például híradásokkal, a nemzetközi kommunikációval, a közvéleménnyel kapcsolatos kutatások irányában stb.).

Itt is elég magas a túljelentkezés, ha nem is olyan arányú, mint az újságíró főiskolákon. A 400 nappali és 400 esti tagozatra jelentkező közül 30—30 hallgatót vesznek föl. A svéd egyetemeken 1977—1978 óta van *numerus clausus*, vagyis ugyanúgy meghatározott keretszám van az egyes karokon, szakokon, mint nálunk. Ez persze meg lehetően eltérő és változó, ugyanúgy, mint a pályázók száma és az elutasítottak aránya. A tömegkommunikációs szakra az elmúlt években a jelentkezők száma nőtt: mondhatni, divatos szakká

vált. A politikatudományi szakon fordított a helyzet, ide legutóbb 30—40 helyre mindössze 40—50 pályázó akadt. A közgazdaságtudományi kar szakjai viszont szintén nagyon vonzóak: évente 1500—2000 jelentkezőből választják ki a 200—300 fölvet diákat.

A kommunikációs szak iránt meg-növekedett érdeklődés több okra vezethető vissza. Mindenekelőtt az újságírói hivatás nagy népszerűségére: aki nem tud bejutni valamelyik újságíró főiskolára, az egyetemeken szerzi meg azt a képesítést, amellyel hasonló munkakörbe juthat. Egy másik ok: a gazdasági és társadalmi fejlődés *főlértékeltte* az elméletileg megalapozott, de gyakorlati orientációjú *információs és kommunikációs tudást*. Nemcsak a szűken vett tömegkommunikációs médiumok, hanem számos ipari, szolgáltató és kereskedelmi vállalat is foglalkoztat ilyen szakembereket. Ezzel függ össze például a göteborgi esti tagozat léte is: olyan vállalati alkalmazottaknak hozták létre, akik információs területen dolgoznak, de nem rendelkeznek ezzel a szakirányú képzettséggel.

Aki megszerezte a főiskolai (BA) fokozatot, és nem akar rögtön elhelyezkedni, hanem tovább akar tanulni ugyanezen a szakon, az további másfél év alatt egyetemi végzettséget (magiszteri fokozat, MA) szerezhethet, vagy négy év alatt eleget tehet a bölcsészdoktori követelményeknek.

Itt említsük meg, hogy a göteborgi egyetemen működik 1980 óta — a fenti oktatási programokat gondozandó — Svédország első tömegkommunikációs tanszéke, amelynek élén e diszciplina első professzoraként 1982 óta *Karl Erik Rosengren*, nemzetközileg ismert tudós áll. A tanszékhez az említett oktatási programokon kívül kutatási programok is tartoznak a NORDI-COM nevű, öt észak-európai ország által alapított tömegkommunikációs kutatási dokumentációs központ svéd részlegével együtt.

Újság a reggelizőasztalon

Svédország hagyományosan újságolvasó ország. A reggeli napilapokat az ország legtöbb helységében 6 óra előtt kézbesítik az előfizetőknek, így azok szinte minden reggelizőasztalon ott vannak a kávé mellett. De igen elterjedtek a példányonként vásárolt délutáni napilapok, valamint az egyéb folyóiratok, hetilapok, magazinok is.

1982-ben a *négy nagy északi országban* a következő volt az ezer főre jutó napilappéldányok száma: Dánia 356; Finnország 515; Norvégia 482; Svédország 524. Más adatok szerint a világ országaival összehasonlítva is Svédországot találjuk az élvonalban: Japánnal együtt itt a legmagasabb az ezer főre jutó napilappéldányok száma.

A három legnagyobb városban (Stockholm, Göteborg, Malmö) hetenként hétszer megjelenő napilapokat találunk, amelyek a hatszor megjelenő újságokkal együtt országos terjesztési körrel rendelkeznek. A legalább heti négy alkalommal megjelenő újságokat tekinti a statisztika napilapoknak — ezek száma száz fölött van. A szám imponáló, ha meggondoljuk, hogy míg a tízmilliós lélekszámú Magyarországon hat országos és huszonkét regionális napilap jelenik meg, addig a 8,3 milliós lélekszámú Svédországban összesen száz országos és regionális napilap talál gazdára. A legnépszerűbb délutáni újság, az *Expressen* példányszáma félmillió fölött van, utána a tekintélyes reggeli lap, a *Dagens Nyheter* következik csaknem négyszázezer példánnyal. Az országos terjesztésűek példányszáma így a száz-eszes nagyságrendbe esik, míg az egyéb napilapok átlagos példányszáma 32 000 (ezek általában reggel jelennek meg).

A *svéd sajtó* második világháború utáni fejlődésének legjellegzetesebb sajátossága a *koncentráció* volt. Ez egyrészt az újságok számának mintegy 30 százalékos csökkenésében, másrészt a példányszám mintegy 60 százalékos növekedésében mutatkozott meg. Az

utóbbi átlagadat mögött persze árnyaltabb kép fedezhető fel, ami nem kevésbé fontos: a háború utáni első két évtized növekedése után a nagyvárosi reggeli napisajtó példányszáma csökkenni, a délutáni lapoké pedig (*Expressen*, *Aftonbladet*) erőteljesen növekedni kezdett. Ha nem is radikálisan, de kitartóan és egyenletesen *nőtt a helyi sajtó* példányszáma. A koncentráció abban is megmutatkozott, hogy amíg a háború után a helyi közösségek fele-háromötöde rendelkezett két vagy több párhuzamosan megjelenő, egymással versengő újsággal, addig ma ez már csak egyegyedikről mondható el. Mi örülhetnénk, ha minden városunkban csak egy saját újságot vehetnének kezükbe az olvasók.)

Az említett tendenciák eredményeként a hetenként egyszer-hétszer megjelenő újságok eladott példányainak több, mint negyedrészt a reggeli lapok, szintén negyedét a délutániak és nem egészen felét a helyi sajtótermékek alkotják.

Az újságok Svédországban mindig szoros kapcsolatban voltak a különböző *politikai pártokkal*, azok programjával és ideológiájával. Ennek ellenére a nyomtatott sajtó politikai színképe nem reprezentálja a politikai pártok választási eredményeit. Közismert, hogy a baloldal (amely a népszerű szociáldemokrata pártból mint kormánypártból és az őket támogató kommunistákból áll) a szavazatok mintegy felét szerzi meg a választásokon, már évtizedek óta. Újságjainak példányszáma viszont az összpéldányszámnak csupán mintegy ötödét teszi ki. Ezzel szemben a szavazatok másik felét elnyerő polgári pártok a sajtó négyötödének támogatását élvezik.

Formailag az újságok több, mint kétötöde magántulajdonban, kevesebb, mint kétötöde szervezetek tulajdonában és 15 százaléka alapítványok tulajdonában van. Ez azonban keveset mond valóságos irányvonalukról, mert a polgári lapokra mindhárom tulajdonforma jellemző lehet, a szociáldemokrata lapok viszont a középső kate-

góriába tartoznak. A helyzetet bonyolítja, hogy bár a magántulajdon elvben nagyobb közvetettséget feltételez az újságok és a pártideológiák között, valójában nem egy — valamilyen irányban elkötelezett — tulajdonos egyúttal lapjának főszerkesztője is. Így a befolyás meglehetősen közvetlen. Ezzel szemben a laptulajdonosi részvények többségét birtokló szervezetek irányítása sokszor kevésbé operatív.

Az újságok és a pártok kapcsolatát két *ellentétes hatalmi törekvés jellemzi*: az előbbiek szeretnék lazítani, az utóbbiak szeretnék erősíteni a közöttük levő kapcsolatokat, a pártok befolyását. Az előzőleg mondottak fényében érthető, hogy az egyes lapok (itt elsősorban a polgári lapokról van szó) csak úgy tarthatják fent magas példányszámukat, ha nemcsak a tulajdonos vagy részvényes párt szavazóira támaszkodnak, hanem sokkal szélesebb olvasóközönség szájze szerint írnak. A pártok viszont szeretnék a sajtó táján is növelni a befolyásukat, közvetíteni saját ideológiájukat, végső soron növelni szavazataikat.

A hetvenes években erősödött a *függetlenedési tendencia*, ami olyan szimbolikus mozzanatokban is kifejeződött, mint a „liberális”, „konzervatív” címke fölcserélése „független”, „független liberális”, „független konzervatív” megjelöléssel a lapok címdalán. E tendenciával az is együtt járt, hogy az újságcikkek tárgyilagosabbak lettek, növekedett társadalmi kritikai érzékük, és hajlandók voltak a tulajdonosétól eltérő álláspontokat, nézeteket is képviselni. Természetesen az ellentétes tendenciákat nem tudták hatástalanítani. Támogatta viszont őket az olvasók — lapvásárlásban és -előfizetésben nyilvánított — akarata, valamint azok a világvizonylatban is figyelemreméltó sajtótörvények, amelyek a svéd médiumokat deklaráltan (a parlament és a kormány mellett) „*harmadik hatalomként*” kezelik.

A pártok parlamenti képvisellete, súlya és a sajtó színezete közötti elté-

rés nem pusztán az említett tényezőkkel magyarázható, hanem a hirdetésekkel is. Úgyanis nemcsak a lappéldányokat kell eladni (egyenként vagy előfizetésben) az olvasóknak, hanem a bennük található papírfelületet is a hirdetőknak. (A hirdetések aránya meglehetősen változó, de mindenképpen magas: hasábcéntiméterben számolva a különböző lapok 20—70 százalékát fizetett hirdetések adják — attól függően, hogy az újságok milyen mértékben jutnak el a svéd háztartásokba. A sajtó jövedelmének mintegy kétharmada a hirdetésekéből ered.) Így a sajtó profilját, beállítódását, a közvetített politikai és ideológiai tartalmat a hirdetésekben tükröződő üzleti élet, a gazdasági szervezetek is befolyásolják.

Szabad és tilos reklám

Ha már az újsághirdetésekről esett szó, ez átvézet hennünket az új kommunikációs technikák, eszközök és formák kérdéséhez. Mielőtt ezeket, helyzetüket esetelnénk, röviden foglaljuk össze a *hirdetések* körül ma Svédországban zajló vitákat, érdekösszeütőközéseket. A magyar olvasót nyilván nem érdeklik e viták részletei, de lényegükre talán kíváncsiak lehetünk.

Az a tény, hogy a sajtó bevételeinek körülbelül kétharmadát a hirdetések adják, nyilvánvalóvá teszi, hogy az újságok és tulajdonosaik szeretnék megőrizni jövedelemforrásukat, hiszen nagyobb részt ebből élnek. Más — olvasóközönségi és kultúrpolitikai — oldalról pedig világos, hogy a napilapok sohasem érheték volna el jelenlegi számukat, példányszámukat és országos terjesztésük kiemelkedő arányát a hirdetések nélkül. Így többszintű érdekegyüttes támogatja a nyomtatott sajtó hirdetési monopóliumának és ami ezzel nagyjából azonos, elért mennyiségi és financiai színvonalának megőrzését.

Az is tény viszont, hogy amióta *rádió- és tévéadások* vannak Svédországban, azóta *tilos* számukra (a mai napig) mindenfajta fizetett hirdetés köz-

vetítése — elterjedésük mégis hasonló a nyomtatott sajtóéhoz. (A rádióadások kezdete: 1925, a televízióadásoké: 1956, a színes adásoké: 1970). Ez feltehetőleg azzal is összefügg, hogy a parlament által évente megállapított televízió-előfizetési díjakból (külön rádió-előfizetés ugyanúgy nincs, mint nálunk) *fedezni tudják* mind a műsor-készítés, mind a műsorszórás (a távközlés) kiadásait, mind a kapcsolódó építkezéseket. 1984 közepe előtt 708 SEK (svéd korona) volt a színes televíziózás *évi előfizetési díja* (a fekete-fehér készülékeké 160 SEK-vel kevesebb). 1984. július 1-től ez az összeg 736 SEK-re emelkedett. A 160 SEK különbség változatlan maradt, ami nyilván a színes készülékek vásárlását ösztönzi. (Közismert okok miatt nincs értelme ezt az előfizetési díjat forintra átszámítani. Inkább azt vegyük figyelembe, hogy kb. 40 SEK ipari átlagórabérrel számolva egy hérből és fizetésből élő dolgozó kb. 18 órai munkával keresi meg ezt a pénzt.)

Végül említsük meg a *gazdasági életet* (vállalatokat, vállalkozókat, gyártókat, kereskedőket, szolgáltatókat) — vagyis a fizetett hirdetések finanszírozóját. Nem kell túlzott éleslátás annak felismeréséhez, hogy az ő érdekük a reklám szférájának kiterjesztése az elektronikus médiumokra.

A vita és az érdekek harca jelenleg is folyik. A mostani parlamenti többség ellene van a kereskedelmi hirdetések kiterjesztésének (ma még nem tudhatjuk, hogy az idei őszi választások után mi lesz a helyzet). A különböző szervezetek és bizottságok számos javaslatot „dobtak be” a reklám tilalma miatt hiányzó pénzek pótlására — vagy éppen a tilalom megkerülésére. Az előbbieik között az előfizetési díj emelése éppúgy szerepel, mint a tévékészülékek forgalmának külön megadóztatása, vagy (harmadik műsor-ként) a fizető tévé bevezetése. Mindez egyre nyilvánvalóbbá válik a kábeltelevízió, a közvetlen műsorszóró műholdak, a videokazetták elterjedésével. Így maga a probléma egyre kevésbé kerülhető meg.

Műholdak és antennarendszerek

Apropó: kábel és műhold. A körülöttük zajló sajtó- és parlamenti viták legalább öt éve folynak, és előreláthatólag még néhány évig eltartanak. E vitákban is megfigyelhetők a különféle csoportérdekek.

A hetvenes évek közepe óta folytak a tárgyalások egy észak-európai *közvetlen műsorszóró műhold* (a *Nordsat*) felbocsátásáról, amelynek segítségével a nemzeti tévéadások minden skandináv országban foghatók lettek volna. Végül az érdekelt országok nem tudtak megegyezni egymással, így a *Nordsat* terve kútba esett.

A nyolcvanas évek elején dolgozták ki egy új közvetlen műsorszóró műhold, a *Tele-X* tervét. Ebben már csak Norvégia és Svédország, valamint a hozzájuk csatlakozó Finnország vesz részt. A legújabb hírek szerint a *Tele-X* 1987 elején kezd működni. A jelenlegi — nem végleges — javaslatok arra irányulnak, hogy a *Tele-X* három, a részt vevő országok által nemzeti programjaikból válogatott műsort sugározzon esetenként, valamint hat rádióadást.

Az ügyben az az igazán érdekes, hogy a hamvában holt *Nordsat* körül — legalábbis svéd részről — az oktatás- és művelődésügyi minisztérium bábáskodott, s így a fő szempont is a *nemzeti kultúrák kölcsönös megismeretése* volt. A *Tele-X* kezdeményezője viszont már az iparügyi minisztérium volt, amely elsősorban *iparpolitikai* megfontolásokat tart szem előtt. E megfontolások mögött legalább két érdekáramlat fedezhető fel. Az egyik: egy ilyen nulliárdos beruházás nyilván nagy *üzleti lehetőséget* kínál — különösen fontos ez az évek óta tartó dekonjunktuurában — a magasan fejlett svéd elektrotechnikai és egyéb ipari vállalatoknak. A másik: új *munkaalkalmak*, amelyek felszívhatnák a munkanélküliek egy részét. (Svédországban a fejlett tőkés országokhoz viszonyítva meglehetősen alacsony volt mindig is a munkanélküliség, de az utóbbi évek-

ben egyre észrevehetőbbé vált. 1981-ben a munkaképes korú lakosság 1,8 százaléka, 1982-ben 2,3 százaléka volt munka nélkül, ami 108 ezer, illetve 137 ezer embert jelent.)

Új munkaalkalmak teremtése szerepel egyik érvként a *kábeltelevíziózás* elterjesztése mellett is. Ennek ellenére ez a folyamat is meglehetősen lassan halad előre. A lassúság egyik oka az, hogy a két svéd tévéprogram az ország területének már ma is szinte száz százalékán vehető, míg az ország földrajzi helyzete (az északi, különösen a sarkkörön túli vidékek kis népsűrűsége) csak a háztartások kétharmadában teszi majd lehetővé a közeljövőben a bekapcsolást.

Jelenleg a háztartások mintegy felébe már kábelen jut el az antennától az adás, de ezek többsége csak egy-egy házra, épületre kiterjedő antennarendszer. Hátráltató tényező, hogy az eddig kiépült házi és nagyközösségi antennarendszerek meglehetősen korszerűek: koaxiális kábelekre épülnek. A jövőt kétségtelenül az optikai kábelek jelentik, de ezek anyag-, költség- és munkatényezői újabb érdekellentéteket hoznak felszínre.

Egy újabb érdekmozzanat: a lakosságnak az a harmada, amelyhez nem fog eljutni a belátható jövőben a kábeltévé, az egyre szaporodó műholdas adásokat — köztük a *Tele-X*-ét, de a már létező angol, francia és szovjet műholdét is — *parabola-antennák* segítségével kívánják majd fogni. Ez viszont az elektronikai ipar bizonyos vállalatait a parabola-antennák gyártásában és további fejlesztésében (például a méretek csökkentésében, a vételei lehetőségek javításában) teszi érdekeltté.

Képűjság és videotex

A *teletext* (ottani nevén: *Text-TV*, magyar nevén: Képűjság) adásai 1979-ben kezdődtek, mindenekelőtt abból a célból, hogy a hallássérülteknek élvezhetőbbé tegyék a tévéműsorokat, il-

letve egyáltalán elérhetővé tegyék a hírjellegű információkat. Meglepetésre három év alatt már a háztartások 10 százalékában volt dekóderes készülék. A kereskedelmi forgalomba kerülő tévékészülékek közül minden negyedik alkalmas a teletext vételére.

A *Text-TV* jelenleg 150 oldalt sugároz, ennek gazdája a Svéd Rádió és Televízió Társaság, és a költségeket a tévé-előfizetési díjakból fedezik. Kísérleti adások vannak az iskolatelevízióban és a regionális adásokban történő felhasználásra. A hirdetéseket innen is kirekesztették, emiatt föl sem merül a konkurencia eshetősége az újságokkal.

A *videotex-kísérletek* a hetvenes években kezdődtek, és eléggé sokáig elhúzódtak. Csak 1984-ben született javaslat a jogi szabályozásra, amely szerint a videotex ugyanolyan jogállást élvez, mint a napilapok. Itt a hirdetéseket sem tiltanák meg, de elő kívánják írni, hogy csak külön oldalon, külön jelzéssel jelenhessenek meg.

Több mint két éve működik az *első videotex-rendszer* Svédországban, amely már nem kísérleti, és amely az üzleti életre van „profilírozva”. A külföldi tapasztalatok is azt mutatják, hogy itt található az igazi célközönség, és főleg itt vannak jelen a megfelelő finansziális eszközök.

A közszolgálati szférában is tervezik, hogy lehetővé teszik saját videotex-szolgáltatások igénybevételét postahivatalokban, közkönyvtárakban, helyi közigazgatási intézményekben. Az azonban valószínűtlen, hogy a következő években magánszemélyek is tömegesen használnák — különös tekintettel a meglehetősen magas költségekre és az ezzel szemben álló szűk alkalmazási lehetőségekre. Ez egyúttal a hirdetések kérdését is erősen befolyásolja: ha szűk az előfizetők köre, akkor a reklámdalok sem túlzottan kifizetődőek. (Az otthoni személyi és egyéb számítógépek, valamint hálózatok gyors növekedése szintén ellene dolgozik a videotex további gyors terjedésének.)

Video, video . . .

A videoberendezések (felvevők és lejátszók) *kezdetben* — a hetvenes években — meglehetősen *lassan* terjedtek. Történt ez annak ellenére, hogy a kínálati oldalról (ipar, kereskedelem) korlátlanul el tudták volna látni a piacot. Az optimista előrejelzések azonban, úgy látszott, „nem jönnek be”.

Am a nyolcvanas évek legelején *földindulás kezdődött*: 1981 folyamán megduplázódott az eladott képmagnók száma, így az év végére már kétszer annyi háztartásban volt videoberendezés, mint az Egyesült Államokban. Japánt is „lelépve” Svédország a *világ legnagyobb „videosűrűségű”* országává vált. 1983 végére több, mint félmillió amatőr képmagnóval rendelkeztek, ami a háztartások 16 százalékát jelenti.

A gyors felfutás *okai* között említhetjük az ország hagyományosan nagy műszaki kultúráját, gazdagságát, az ebbe az irányba mutató viselkedésnormákat (elegáns dolog otthoni videóval rendelkezni), a viszonylag szűk tévé-nézési lehetőségeket (két nemzeti csatorna, összesen kb. heti száz óra műsoridővel), a mindennapi élet hedonista értékeit.

Természetesen a videózás ott is egyrészt a két nemzeti tévéadás műsorainak felvételével és újrátjátszásával, másrészt a feketepiaci eladással, kölcsönzéssel és másolással kezdődött. A hetvenes években mind a nagy filmvállalatok, mind a svéd televízió félvállról vette, lebecsülte a videoműsorok gyártási lehetőségeit. A nagy videorobbanás után, a nyolcvanas évek elején ébredtek föl, amikor az országot elárasztották a külföldi eredetű kazetták, mindenekelőtt erószakfilmek és pornográf összeállítások. Ezután kezdődtek a parlamenti, illetve sajtóviták a cenzúráról (a dolgok jelenlegi állása szerint a cenzúra az erószakfilmekre irányul) a videokazetták reklámlehetőségeiről (valószínűleg a sajtótörvényt tekintik hatályosnak e területen, azért nem hoznak új szabályokat — ami zöld utat jelent a hirdetéseknek), a svéd

tévé műsorainak bekapcsolásáról a videopiachba (sokáig szerzői jogi problémák akadályozták ezt).

A képmagnó-kazetták gyártását, forgalmazását és kölcsönzését az is gyorsította, hogy a nyolcvanas évek elején újabb válságidőszak kezdődött a mozik látogatottságában és ezzel együtt természetesen a filmgyártásban. A nézőszám és az egy lakosra jutó mozilátogatás 1979—1982 között így alakult:

1979	25 millió	3,0/fő
1980	23 millió	2,8/fő
1981	21 millió	2,5/fő
1982	19 millió	2,3/fő

Az országban újonnan bemutatott filmek száma szerint pedig így alakult:

	hazai	más északi	más európai	USA
1979	17	17	107	139
1980	23	20	92	143
1981	21	10	86	154
1982	14	14	84	127

Ma a többségükben VHS-rendszerű képmagnókat (már a svéd Philips is áttért a VHS-rendszerre!) számos forrásból látják el legálisan árusított vagy kölcsönzött műsoros kazettával. Ezen a nagy amerikai sikerfilmek és hazai gyártmányú oktatófilmek éppúgy megtalálhatók, mint régi és új svéd játékfilmek vagy akár a pornó „klaszikusai” (*Deep Throat* és társai). Kazettát nemcsak az erre szakosodott üzletekben lehet kölcsönözni, hanem könyvtárakban, áruházakban, benzinkutaknál, újságárusoknál, valamint szex-shopokban is.

És akkor még nem beszéltünk a mennyiségileg igen jelentős intézményes piacról, mind az üzleti, mind a közigazgatási szektorban (oktatás, egészségügy, helyi igazgatás). És nem beszéltünk még a videojátékokról, valamint az amatőr filmezés nyomába lépő amatőr videózásról sem.

Válaszúton

Az új technikák, az új médiumok áttekintése azt sugallja a kívülről jött kíváncsoknak, hogy a svéd tömegkommunikációs eszközök használatában és működtetésében a nyolcvanas évek a meglehetősen nagy — bár nem feltétlenül robbanásszerű — változások évtizede.

Az egyik ilyen jelentős változásnak látszik az üzleti élet (ipar, kereskedelem, szolgáltatások) érdekeinek az eddiginél fokozottabb érvényesülése az elektronikus tömegkommunikációban.

A másik jelentős változás részben — de nem teljesen — az előző következménye: decentralizációs és dekoncentrációs tendenciák az információs és szórakoztató elektronikában. Ez várhatóan a monopóliumhelyzetben levő Svéd Rádió és Televízió Társaság átszervezését, a kábeltelvízióval párhuzamosan számos helyileg irányított és működtetett tévé-stúdió megindítását, a társadalmi és egyéb szervezetek által fenntartott „szomszédsági rádiózás” jelentős bővülését (utóbbi nem azonos a Svéd Rádió helyi adásaival), a harmadik tévécsatorna fizető szolgáltatásként (*betaltv, pay-tv*) való megjelenését (friss filmekkel, szórakoztató műsorokkal, főképpen a kölföldi közvetlen műsorszóró műholdak ellensúlyozásaként) jelenti stb.

A hosszútávú változási tendenciák jól érzékelhetők, de hogy mi fog történni a közeli egy-két évben a médiumokkal, azt még a svédek is csak találgatják. Sok függ az idei őszi választásoktól, hiszen a különböző parlamenti pártok különböző érdekeket képviselnek. Bizonyos szempontból a kormányzó Szociáldemokrata Párt és az ellenzéki Centrum Párt a status quót szeretné fenntartani, míg az ellenzéki Konzervatív Párt és Liberális Párt változásokat szeretne, de az utóbbi kettő között is nézeteltérések vannak lényeges kérdésekben.

Egy dolog azonban világosan látszik — természetesen a tárgyilagos

svéd szakemberek számára is. Bár a hetvenes évek közepén és a nyolcvanas évek elején voltak kísérletek *egységes nemzeti médiumpolitika* (mi úgy mondanánk: tájékoztatáspolitikai) kidolgozására, e kísérletek „befulladtak”. A kiküldött parlamenti bizottságok csak egy-egy médiummal (például el-

szigetelten a kábeltévével) foglalkoznak, az intézményes kezdeményezések csak egy-egy médiumra (például az iparé a videózásra, az állami televízióé a kábeltévére stb.) irányulnak. A régi és új közlési eszközök együttesen, integrált módon nem jelennek meg a politikai viták és döntési folyamatok színpadán.

Irodalom

- Gustafsson, K. E. Mass media structure and policy in Sweden in the early 1980s. = Current Sweden. The Swedish Institute, Stockholm, 1983.
- Gustafsson, K. E.: Electronic mass media policy in Sweden. European electronic mass media policy meeting. ECPR, Bordeaux, 1984. november 2—5.
- Gustafsson, K. E.—Hadenius, S.: Swedish press policy. The Swedish Institute, Stockholm, 1976.
- Mass Media in Sweden = Fact sheets on Sweden. The Swedish Institute, Stockholm, 1984.
- Svanberg, L.: The rapid growth of video in Sweden. Current Sweden. The Swedish Institute, Stockholm, 1982.
- Sweden = Fact sheets on Sweden. The Swedish Institute, Stockholm. 1984.
- Yearbook of nordic statistics 1983. Nordic Council, Stockholm. 1984.

ABSTRACT: After his personal account published in the 1985/1. number of our quarterly the author now writes about the formation of Swedish communicators, the situation of the printed press, the debates and perspectives concerning the new media.

Öt év mérlege

Hogyan ítéli meg a közvélemény az elmúlt öt évet és az ország jelenlegi helyzetét? Mit tartanak az emberek a mai magyar társadalom legégetőbb problémáinak? Hogyan vélekednek a gazdasági helyzet, az életszínvonal és a saját anyagi helyzetük alakulásáról, és minek tulajdonítják a gazdasági nehézségeket? Mit gondolnak a legfontosabb társadalmi rétegek helyzetében és az életkörülményekben bekövetkezett változásokról? Többek között ezekre a kérdésekre irányult az a felmérés, amelyet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1984 decemberében végzett a felnőtt magyar lakosság körében.

Eredmények és problémák

A felmérés során* az emberek 45 százaléka azt mondta, hogy az *elmúlt öt évben az ország életét inkább a gondok, problémák, jellemezték; 40 százalékuk egyaránt említette az eredményeket és a problémákat*, és csak 14 százalékuk hangsúlyozta az eredményeket.

Akik általános iskolai vagy ennél magasabb végzettséggel rendelkeznek, 8–11 százalékkal nagyobb arányban említették a problémákat, mint az eredményeket és a problémák együttesét; akik viszont nem végezték el a 8 osztályt, gyakorlatilag egyenlő arányban adták a kétféle választ. A párthoz való tartozás az ellenkező irányban befolyásolta a válaszok megoszlását; míg a pártonkívüliek a problémákat említették nagyobb arányban, a párttisztviselők azt mondták gyakrabban, hogy az eredmények és a gondok egyformán jellemezték az ország életét, az „egyszerű” párttagok pedig a két csoport között foglaltak helyet.

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy *milyen problémákkal kell mostanában szembenéznie Magyarországnak, az iskolázatlanabb emberek sem okozott nagyobb gondot. Az*

azonban, hogy a válaszolók melyeket tartották az ország legfontosabb problémáinak, már nagymértékben függött attól, hogy milyen végzettségűek voltak.

A legfeljebb 7 osztályt végeztek az életszínvonnallal kapcsolatos gondokról szóltak a leggyakrabban, és csak ez után utaltak — közel azonos említési arányban — a gazdasági problémákra és a béke fennmaradására. Az általános iskolát végzetteknel a gazdasági gondok említési aránya már elérte az életszínvonnallal kapcsolatos problémákét, a magasabb végzettségűeknél pedig egyértelműen az előbbiek kerültek az élre.

A gazdasági problémákat említő kérdettek elsősorban a *külkereskedelmi egyensúly helyreállításával kapcsolatos gondokra*: az adósságok törlesztésére, a kivitel fokozására, a termékek minőségének javítására utaltak (28 százalék), és csak másodsorban említették a *hatékonyság növelésével kapcsolatos feladatokat*: a termelékenység fokozását, a munkafegyelem erősítését, a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítését, az energiatakarékosság fokozását és általában a termelés színvonalának emelését (20 százalék).

* A vizsgálatra 1200 fős országos reprezentatív mintán került sor.

Az életszínvonallal kapcsolatos problémákat említő válaszadók a *reáljövedelem alakulásához kapcsolódó problémákra*: az áremelésekre, az árak és a bérek arányának alakulására, az inflációra utaltak a leggyakrabban (31 százalék), és ezekhez képest ritkán említették az *infrastruktúrával kapcsolatos gondokat*: a lakáshelyzetet, az ellátást (16 százalék) és *egyes rétegek helyzetét, a jövedelmek differenciálódását* (14 százalék).

A felmérés során azt is meg szeretnénk tudni, hogy az emberek mennyire tartják *sürgetőnek az egyes problémák megoldását*, illetve azt, hogy mennyire tartják fontosaknak azokat a problémákat, amelyeket jelentős részük nem említ magától. Ezért arra kértük őket, hogy huszonegy probléma közül válasszák ki azt az ötöt, amelyet szerintük a leghamarabb kellene megoldani.

A válaszadók főleg azokat a problémákat emelték ki, amelyek az *életszínvonalhoz, az életkörülményekhez* kapcsolódtak, és ezen belül is azokat, amelyek az *infrastruktúrát és egyes rétegek helyzetét* érintették. A legégetőbb problémának — akárcsak a korábbi vizsgálatok során — most is a lakáshelyzet bizonyult: ezt gyakorlatilag minden második válaszadó említette (48 százalék). A lakáshelyzet javítását — azonos említési aránnyal — a nyugdíjasok helyzetének javítása és a munkafegyelem erősítése követte (44—44 százalék), ezeket pedig az indokolatlan jövedelmek megakadályozása (38 százalék), az áru- és az egészségügyi ellátás javítása (35—33 százalék) és a fiatalok helyzetének javítása (32 százalék).

Azokat a problémákat viszont, amelyek a *demokrácia fejlesztéséhez, a gazdasági, társadalmi, politikai reformokhoz vagy az ideológiai élethez* kötődtek, ritkábban vagy sokkal ritkábban választották az emberek. A munkahelyi demokrácia fejlesztése és a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítése a lista közepére került (23—21 százalék), az oktatási rendszer korszerűsítése, a szocializmustól idegen nézetek visszaszorítása, a lakóhelyi demokrácia

fejlesztése, a vállalatok és a települések önállóságának növelése, a kulturális élet pártirányításának erősítése a lista végére (14—5 százalék).

A korrupció visszaszorítását, a falun élők helyzetének javítását és a társadalmi különbségek csökkentését az átlag körüli arányban említették a válaszadók (28—20 százalék), az értelmiség és a nők helyzetének javítását pedig az átlagosnál kisebb arányban (14—13 százalék). A népességszűkülés megállítása szintén kevés szavazatot kapott (12 százalék).

A lakáshelyzet javítását elsősorban a fővárosiak és a negyven éven aluliak sürgették, az ellátás és a falun élők helyzetének javítását a falusiak, a nyugdíjasok helyzetének és az egészségügyi ellátásnak a javítását pedig a hatvan éven felüliek.

A munkafegyelem erősítését, a korrupció visszaszorítását és a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítését a magasabb végzettségűek szorgalmazták jobban, az oktatási rendszer korszerűsítését, az értelmiség helyzetének javítását és a népességszűkülés megállítását az egyetemet, főiskolát végzettek.

A párttagok az iskolai végzettségüktől függetlenül gyakrabban szavaztak az indokolatlan jövedelmek megakadályozására és a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítésére.

Gazdasági helyzet és életszínvonal

1984 decemberében a felnőtt lakosság 90 százaléka tudta, hogy *Magyarországnak vannak gazdasági nehézségei*. Az erről való tájékozottság a párttagok, a felsőfokú végzettségűek és az az intenzív hírfogyasztók között csaknem teljes körű volt.

A gazdasági nehézségek felismerése — nyilván a személyes tapasztalatok és a propaganda együttes hatására — fokozatosan terjed: 1980 júniusában a lakosságnak még csak a 78 százaléka tudott a gazdasági nehézségekről. 1983 májusában már 86, 1984 őszén pedig 88 százaléka.

Az emberek számos körülményt említettek a gazdasági nehézségek okaként, ezek között azonban nem volt olyan, amelyet legalább begyötődük megfogalmazott volna. A legtöbben a külső piaci problémákat, az exportálási nehézségeket emelték ki (18 százalék). Ezt a laza munkafegyelmet, az ország eladósodása, a szervezetlenség, a világgazdasági válság hatása és a műszaki elmaradottság követte (15—12 százalék), majd, azonos említési aránnyal, a vezetők alkalmatlansága, a minőség, a versenyyképeség problémái és nyersanyag-szegénységünk (10—10 százalék). A legkevesebben a nem ösztönző bérézési rendszerre, a szocialista országokhoz való erős gazdasági kötődésre, a rugalmatlanságra és a vállalati önállóság hiányára utaltak (5—3 százalék).

Sokkal határozottabb rangsor alakult ki akkor, amikor arra kértük az embereket, hogy tíz tényező közül válasszák ki azt a hármat, amelyek szerintük a leginkább hozzájárultak a gazdasági nehézségek kialakulásához. Ekkor ugyanis a válaszadók egyértelműen a laza munkafegyelmet tették meg a gazdasági nehézségek legfőbb okának (65 százalék).

Annak ellenére, hogy az emberek legnagyobb része tudott az ország gazdasági nehézségeiről, a közvéleményben nem alakult ki határozott, az emberek többsége által vallott vélemény arról, hogy az elmúlt öt évben hogyan alakult az ország gazdasági helyzete, és ugyanilyen megosztottságot tapasztaltunk az életszínvonal és a saját anyagi helyzet alakulására vonatkozó kérdésekben is. A gazdasági helyzet és az életszínvonal alakulásáról szólva a javulást enlegették a legtöbbször az emberek (42, illetve 39 százalék), a saját anyagi helyzetük alakulásáról szólva pedig a stagnálást (42 százalék), de a javulásra utaló válaszok aránya itt is meghaladta a romlásra utalókat. Ugyanakkor az iskolai végzettség emelkedésével mindhárom esetben csökkent azoknak az aránya, akik a helyzet javulásáról beszéltek, és emel-

kedett azoké, akik romlásról szóltak. Ezek a tendenciák különösen a gazdasági helyzet és az életszínvonal alakulására vonatkozó kérdéseknél voltak feltűnőek: a középiskolát végzett válaszadók valamivel nagyobb arányban beszéltek romlásról, mint javulásról, az egyetemest, főiskolát végzettek pedig még gyakrabban válaszoltak így.

A gazdasági helyzet alakulásáról szólva az „egyszerű” párttagok ugyanúgy nyilatkoztak, mint a pártonkívüliek. A párttisztviselők véleménye viszont nagymértékben elitött a többiekétől: 54 százalékuk azt mondta, hogy az elmúlt öt évben javult az ország gazdasági helyzete, és csak 15 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy romlott ($N = 54$).

Azok, akik tudtak az ország gazdasági nehézségeiről, az iskolai végzettségüktől függetlenül is jóval nagyobb arányban mondták azt, hogy az elmúlt öt évben romlott az ország gazdasági helyzete, mint azok, akik nem tudtak ezekről a nehézségekről (32, illetve 10 százalék). Előbbiek azt a választ is gyakrabban adták, hogy az elmúlt időszakban csökkent a lakosság életszínvonala (29, illetve 14 százalék).

Az, hogy az emberek hogyan ítélték meg az egyik területen bekövetkezett változást, nagymértékben összefüggött azzal, hogy hogyan vélekedtek a másik területen bekövetkezettéről, és így tovább. A legerősebben a gazdasági helyzet és az életszínvonal alakulásának a megítélése függött össze egymással: azoknak az aránya, akik mindkettőt egyformán ítélték meg, 59 százalék volt. Az életszínvonal és a saját anyagi helyzet alakulásának a megítélése már kevésbé függött össze egymással (53 százalék), és a leggyengébb összefüggést, amint az várható volt, a gazdasági helyzet és a saját anyagi helyzet alakulásának a megítélése között találtuk (47 százalék).

A jövőt — ahogy azt a korábbi vizsgálatoknál is sokszor tapasztaltuk — sokkal kedvezőbben ítélték meg az emberek, mint a múltat: 57 százalékuk azt gondolta, hogy a következő öt év-

ben javul az ország gazdasági helyzete. 52 százalékuk azt, hogy magasabb lesz a lakosság életszínvonala, és 42 százalékuk azt, hogy jobb lesz az anyagi helyzetük. Az, hogy a válaszadók kevésbé bíztak a saját anyagi helyzetüknek, mint a gazdasági helyzetnek és az életszínvonalnak a javulásában, egybevág azoknak a vizsgálatoknak az eredményeivel, amelyeket a Tömegkommunikációs Kutatóközpont végzett az elmúlt évtizedben a gazdasági közhangulat alakulásáról, és amelyekből az derült ki, hogy az emberek szinte mindig kedvezőtlenebbül ítélik meg a saját gazdasági helyzetüket, mint az országét.

A párttagok a pártonkívülieknél is jobban bíztak az ország gazdasági helyzetének javulásában (72, illetve 56 százalék).

Helyzetképek

Az emberek többsége úgy látta, hogy az elmúlt öt évben a társadalmi rétegek többségének a helyzete javult vagy legalábbis változatlan maradt. A parasztokról és a falun élőkéről azt mondták a leggyakrabban, hogy javult a helyzetük. Az értelmiségiek és a fiatalok helyzetének alakulásával kapcsolatban már jobban megoszlottak a vélemények: ezekben az esetekben a javulásra és a stagnálásra utaló válaszok aránya azonos volt vagy megközelítette egymást. A nőkről és a munkásokról az hangzott el a legtöbbször, hogy nem változott a helyzetük, és csak a nyugdíjasokról mondták a leggyakrabban azt, hogy rosszabb lett a sorsuk.

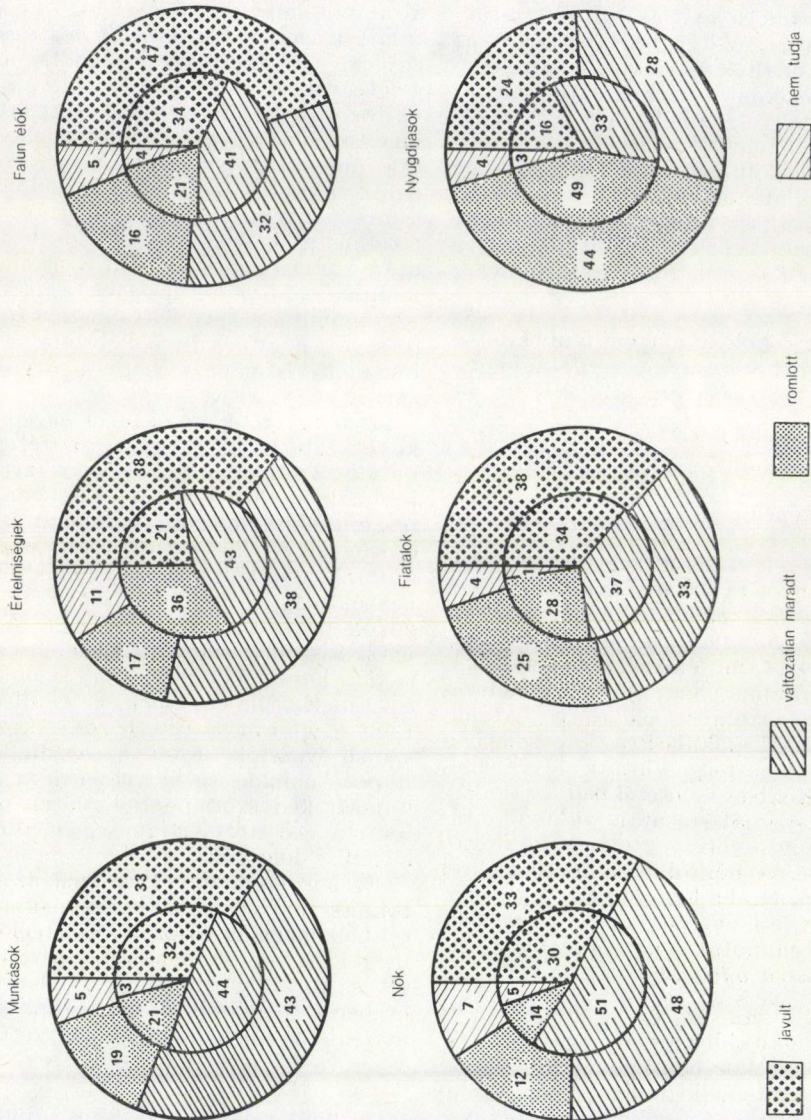
Ez a viszonylag egységes kép jóval differenciáltabb volt a magasabb végzettségűek körében, mivel az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan emelkedett azoknak az aránya, akik jobbnak tartották a paraszto- és a falun élők helyzetét, változatlanok az értelmiségiekét, a fiatalokét és a nyugdíjasokét.

Az egyes rétegek, ha különböző mértékben is, de kivétel nélkül kedvezőtlenebbül ítélték meg a saját helyzetük alakulását, mint a közvélemény egésze. A legnagyobb különbséget az értelmiség általános képe és „önarcképe” között találjuk: míg a kérdezettek összessége egyforma gyakorisággal mondta erről a rétegről azt, hogy javult, illetve nem változott a helyzete, a beosztott értelmiségiek már egyértelműen azt mondták önmagukról a legtöbbször, hogy nem változtak az életkörülményeik, utána pedig azt, hogy romlottak. Az értelmiség helyzetének a megítélése után a falusi lakosságé volt a legellentmondásosabb: a kérdezettek összessége azt mondta a leggyakrabban erről a rétegről, hogy javult a helyzete, a falun élők viszont azt, hogy nem változott.

Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy az egyes rétegek mindig a többinek a helyzetét tartják jobbnak, és ezt a feltevést az adatok részletesebb elemzése nagyrészt megerősíti: így a beosztott értelmiségiek a munkásság helyzetének az alakulását ítélték meg kedvezőbbül, a fizikai dolgozók pedig az értelmiségiekét. Az is igaz viszont, hogy az értelmiségiek sokkal kevésbé becsülték túl a munkások életkörülményeinek a javulását, mint megfordítva, és a felső- és középszintű vezetők mind az értelmiség, mind a munkásság helyzetének az alakulását kedvezőtlenebbül ítélték meg, mint a beosztott értelmiségiek, illetve a fizikai dolgozók.

Ezek az eredmények azoknak az adatoknak az egy részét is nagymértékben megmagyarázzák, amelyeket a megoldandó problémák rangsorba állításakor látunk. Így azt, hogy az emberek nagyobb arányban szorgalmazták a falusi lakosság helyzetének a javítását, mint az értelmiségét, két dologra is visszavezethetjük: egyrészt arra, hogy a falun élők aránya messze meghaladja az értelmiségiekét; másrészt pedig arra, hogy ennek következtében a falusiak helyzetének a javulását kevesebben becsülik túl, mint az értelmiségét.

Hogyan alakult az elmúlt 5 évben a különböző társadalmi rétegek helyzete? / Százalékban /

Belső kör: a réteghez tartozók véleménye

Külső kör: az összes kérdezett véleménye

Az egészségügyi és az áruellátásról a megkérdezettek 53—53 százaléka azt mondta, hogy javult. A lakáshelyzetről viszont már csak 42 százalékuk nyilatkozott így. Ugyanakkor az áruellátással kapcsolatban többen említették a helyzet romlását, mint az egészségüggyel kapcsolatban. Így ezeknek a területeknek a rangsora pontosan úgy alakult, mint a megoldandó problémák esetében, vagyis az emberek az egészségügyi ellátás területén látták a legjobbnak a helyzetet, valamelyest rosszabbnak találták az áruellátás terü-

letén, és jóval rosszabbnak tartották a lakáshelyzetet.

A falun élők 14 százalékával szemben a vidéki városokban élők 25 százalékos arányban mondták azt, hogy az elmúlt öt évben romlott a lakáshelyzet, a fővárosban élők pedig 37 százalékos arányban; ebben a rétegben a helyzet romlását észlelők aránya 12 százalékkal meghaladta a javulást tapasztalókéét.

Hann Endre — Lázár Guy

ABSTRACT: How the past five years and the present situation of the country is judged by public opinion? What problems are considered as the most vital ones of present Hungarian society? What do people think about the development of the economic situation, living standard and their own financial conditions? What are economic difficulties attributed to? How the changes in the situation and living conditions of the most important social strata are evaluated? These are the questions — among others — examined by a survey of the Mass Communication Research Centre carried out among the Hungarian adult population in December, 1984.

Kongresszus előtt és után

Az MSZMP XIII. kongresszusa az irányelveknél is nagyobb figyelmet fordított a gondokra, problémákra, és a valóságnak megfelelően tüntette fel az ország gazdasági helyzetét — mondta a két vizsgálat során megkérdezett emberek többsége.*

A kongresszus mint esemény

Az MSZMP XIII. kongresszusát az emberek 96 százaléka említette meg magától, mint a felmérést megelőző hét legjelentősebb hazai eseményét, és a megkérdezettek között nem volt olyan, aki ne hallott volna róla. Az informáltság azonban csak a kongresszus alatt szökött fel ilyen magasra, hiszen még az eseményt megelőző héten is a budapestieknek csak fele ismerte a kongresszus időpontját, és háromnegyedik tudott a kongresszusi irányelvek megjelenéséről.

Arra a kérdésre, hogy melyek voltak a kongresszus legfontosabb eseményei, az emberek 68 százaléka tudott érdemi választ adni. A legtöbben Kádár János záróbeszédét említették (30 százalék), de közel ennyien utaltak a Központi Bizottság beszámolóját kísérő beszédére is (28 százalék). A kérdezettek 38 százaléka említett különböző felszólalásokat, és 15 százalékuk egyéb eseményeket, például az úttörők köszöntőjét. A személyi változásokat 6 százalékuk emelte ki, a szervezeti szabályzat módosítását pedig 2 százalékuk.

A megkérdezettek közel kétharmada azt mondta, hogy nagyon foglalkoztatja a kongresszus, egyharmaduk pedig azt, hogy közepes érdeklődést váltott ki. A nagy érdeklődést a nyugdíjasok tételezték fel a leginkább az emberekről, és az értelmiségiek a legkevésbé.

A vizsgálat eredményei szerint a felmérésben részt vevők 86 százaléka nézett a televízióban, 65 százaléka olvastott az újságokban és 49 százaléka hallgatott a rádióban tudósításokat a kongresszusról. A budapesti párttagok mindhárom tömegkommunikációs eszközt nagyobb arányban vették igénybe, mint a pártonkívüliek, de ez az eltérés csak a televízió és az újságok esetében volt jelentős. A televízióban elsősorban a nyugdíjasok és az értelmiségiek kísérték figyelemmel a kongresszusi tudósításokat, az újságokban pedig az értelmiségiek és az adminisztratív dolgozók.

Korábban említettük, hogy a személyi változásokat az emberek 6 százaléka említette magától a kongresszus legfontosabb eseményeként. Egy további kérdésre 87 százalékuk válaszolt úgy, hogy hallott a párt felső vezetésében bekövetkezett személyi változásokról, vagyis összesen 93 százalékuk értesült ezekről.

A tényleges személyi változások ismerete nagyon különböző mértékű volt, és sok téves válasz is előfordult. Sokan olyan személyeket jelöltek meg a Politikai Bizottság tagjaként, akik nem azok, új tagokként olyanokat, akik már eddig is azok voltak. A legtöbb válaszadónak Németh Károly főtítkárhelyettesi funkciója keltette fel a figyelmét (26 százalék), ezt követte Kádár János főtítkári címe és Horváth

* A vizsgálatokra 1985 márciusában került sor. Az első felmérés során 500 budapesti telefonelőfizetőt kérdeztek meg, a második felmérés során pedig 500 budapesti és 300 vidéki városi telefonelőfizetőt: értelmiségieket, adminisztratív dolgozókat, munkásokat és nyugdíjasokat.

István KB-titkárrá történt megválasztása (15—15 százalék).

A szervezeti szabályzat módosítását az embereknek csak a 2 százalékuk emelte ki a kongresszusi események közül, és a további adatok is azt bizonyítják, hogy ez a momentum kevésbé vált ismertté a körükben: külön rákérdezésre is csak 50 százalékuk mondta, hogy hallott a szervezeti szabályzat módosításáról. Konkrét módosításról már sokkal kevesebben tudtak, és ők is szinte kizárólag a főtítkári és a főtítkárhelyettesi funkció bevezetését észlelték.

Véleményváltozások a kongresszus nyomán

A budapestiek többsége, 65 százalékuk, úgy látta, hogy a kongresszuson elsősorban a gondokat, problémákat hangsúlyozták, 22 százalékuk pedig úgy, hogy a gondok és az eredmények azonos súllyal szerepeltek. A vidékiek a fővárosiaknál is jobban felfigyeltek arra, hogy a kongresszuson a gondok kaptak nagyobb hangsúlyt: 75 százalékuk nyilatkozott így, és 13 százalékuk mondta azt, hogy a gondok és az eredmények kiegyensúlyozták egymást.

Ha nyomon követjük, hogy hogyan alakult azoknak a budapestieknek a véleménye, akik olvasták a kongresszusi irányelveket, és mindkét felmérés során válaszoltak, azt látjuk, hogy 48 százalékuk a kongresszussal kapcsolatban is úgy foglalt állást, mint az irányvelekkel kapcsolatban. Kiténik azonban az is, hogy a kongresszuson a gondok hangsúlyozását érzékelő válaszadók jelentős hányada azok közül került ki, akik korábban úgy látták, hogy az irányelvek a gondokat és az eredményeket kiegyensúlyozottan tárgyalták. Az átlagnál nagyobb arányban változtatták meg a véleményüket ebben az irányban a vezető beosztásúak és értelmiségiek, a középkorúak, a férfiak és a párttagok.

A megkérdezettek túlnyomó többsége, 89 százalékuk úgy látta, hogy a kongresszuson a valóságnak megfelelően beszéltek az ország gazdasági helyzetéről, és csak 11 százalékuk vélekedett úgy, hogy azt a valóságosnál jobbnak tüntették fel. Ez kedvezőbb arány, mint ahogy az emberek az irányelvekről vélekedtek: a korábbi pártdokumentum gazdasági helyzetértékelését 70 százalékuk érezte valósághűnek, és 25 százalékuk a valóságot szépítőnek.

A két felmérés adatait együtt tekintve kiderül: a budapestiek közel háromnegyede a kongresszust is abból a szempontból, hogy milyen képet festett az ország gazdasági helyzetéről, úgy ítélte meg, mint az irányelveket, egyötödük pedig úgy látta, hogy az irányelvek a valóságosnál jobbnak tüntették fel az ország gazdasági helyzetét, de a kongresszus már a valóságnak megfelelően mutatta be ezt.

A kongresszus általános megítélése összefüggött azzal, hogy mennyire érezték reálisnak az emberek az általa nyújtott gazdasági helyzetképet: a legjellemzőbb véleményegyüttes az volt, hogy a kongresszuson a valóságnak megfelelően tüntették föl az ország gazdasági helyzetét, és inkább a gondokat, problémákat hangsúlyozták.

Az emberek túlnyomó többsége, 98 százalékuk úgy látta, hogy mind az irányelvek, mind a kongresszus a reformok folytatása mellett foglalt állást.

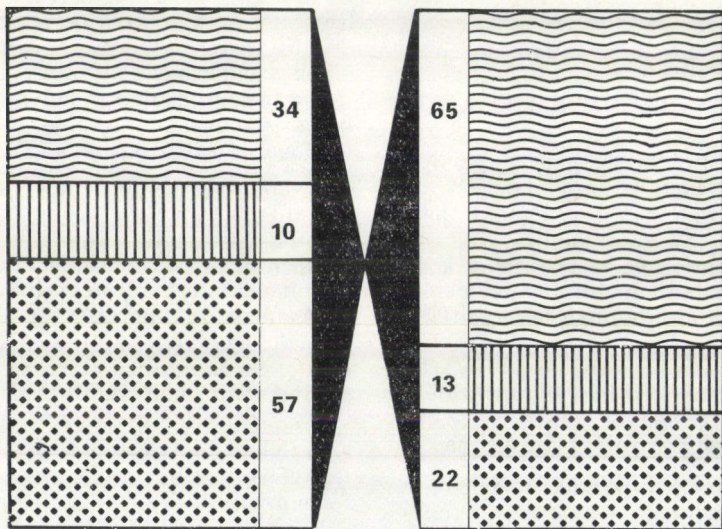
A két felmérés között 53-ról 66 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik úgy vélték, hogy az ország gazdasági helyzete a következő öt évben javulni fog, és 13-ról 8 százalékra csökkent azoké, akik a helyzet további romlására számítottak. A két felmérés során egyaránt az emberek 29 százaléka mondta azt, hogy az ország gazdasági helyzete változatlan marad. Ha az egyes személyek véleményváltozását követjük nyomon, azt látjuk, hogy az eltelt rövid időszakban a megkérdezettek közel kétharmada nem változtatta meg a gazdasági kilátásokról alkotott véleményét; egyötödük derülátóbbá vált, de egyharmaduk a

A budapesti kérdezettek véleménye a kongresszusi irányelvekről és a kongresszusról

/Százalékban/

az irányelvek

a kongresszuson

elsősorban a gondokat, problémákat hangsúlyozták

elsősorban az eredményeket hangsúlyozták

mindkettőt egyformán hangsúlyozták

kongresszus után borúlátóbban ítélte meg a jövőt, mint előtte. Minél idősebbek voltak a megkérdezettek, annál nagyobb volt közöttük az optimistábbá válók aránya, és a nyugdíjasoknál már elérte a 36 százalékot. A párttagok körében is az átlagosnál nagyobb arányban voltak olyanok, akik a kongresszus után optimistábban ítélték meg az ország gazdasági jövőjét, mint előtte.

Az életszínvonal kilátásainak a megítélésében még nagyobb eltérés mutatkozott a két felmérés eredményei között: a kongresszus után 39-ről 45 százalékra nőtt azok aránya, akik abban bíztak, hogy a következő öt évben emelkedni fog az életszínvonal, és 16-ról 14 százalékra csökkent azoké, akik

attól tartottak, hogy tovább fog csökkenni. Stagnálásra a megkérdezettek 32, illetve 36 százaléka számított. Ebben a kérdésben a budapestiek háromötöde nem változtatta meg az álláspontját a két felmérés között. Egynegyedük vált derúlátóbbá, és egyhatedük ítélte meg borúlátóbban az életszínvonal kilátásait. Ezúttal még hangsúlyosabban érezte hatását az életkor: az idősebbek jóval optimistábbá váltak a kongresszus után, mint a fiatalok. A legnagyobb arányban a párttagok változtatták meg a véleményüket: 43 százalékuk vált optimistábbá, szemben a pártönkívüliek 21 százalékaival.

Dobossy Imre—Kulcsár László

ABSTRACT: The 13th Congress of the Hungarian Socialist Workers' Party paid even greater attention to the troubles and problems than to the directives and presented the economic situation of the country in accordance with reality — this was the opinion of the majority of people asked during two surveys.

„Nem tudom, mikor oldódnak meg”

Közvélemény-kutatás a lakásgondokról

Az emberek egyre kilátástalanabbnak tartják a lakásprobléma megoldását, és sokuknak téves elképzelései vannak a hiány okairól.*

Míg a korábbi, hasonló témájú kutatások csupán a városi lakosság véleményalkotását vizsgálták, ez a felvétel a községekben élőkre is kiterjedt. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kérdezettek nagy többsége elégedett volt a jelenlegi lakásával — hiszen a falusiaknak ezen a téren jobb a helyzetük, mint a városiaknak. Azt viszont, hogy a lakásgondok mennyire érintik a családok, egyének sorsát, jól mutatja az, hogy a megkérdezettek egynegyedének voltak olyan tervei, elképzelései, amelyeket a lakáskörülményei miatt nem tudott megvalósítani.

A lakáshelyzetről alkotott véleményekből a propaganda hatékonysága is lemérhető. Ennek meglehetősen ellentmondásos jelentkezése, hogy az emberek mennyire nem ismerik az állami és a magánépítkezések arányát; 37 százalékuk még ma is azt hiszi, hogy a lakások többségét az állam építi, 16 százalékuk pedig azt, hogy az állam és a magánszemélyek által épülő lakások aránya nagyjából egyforma.

Ugyanakkor a kérdezettek mindössze 20 százaléka bízik abban, hogy ez az ezredfordulóig lehetséges (az egyik, hét évvel korábbi közvélemény-kutatásunk eredményeihez képest az így gondolkozók aránya

mostanra erősen lecsökkent). A nagy többség teljesen bizonytalan abban, hogy mikorra oldódnak meg a lakásproblémák, vagy az igen távoli jövőre teszi ezt.

A lakásproblémák okairól alkotott vélemények azt mutatják, hogy az emberek számottevő része tájékozatlan ebben a kérdésben. Sokan gondolják például azt, hogy a lakáshiányt a „magas népszaporulat”, a tanyavilág megszűnése, a városokba áramlás okozza.

Köztudott, hogy az ismeret hiánya segíti az előítéletek létrejöttét. Ezt a közvélemény-kutatás során is tapasztalhattuk; jónéhányan kifogásolták, hogy az állam előnyben részesíti a „felelőtlenül sok gyermeket vállaló szülőket”, a cigányokat, és többen szóvá tették, hogy a magányossá váló öregek egyedül maradhatnak a lakásukban, vagy hogy idegen állampolgárok lakáshoz juthatnak.

Ezek a tanulságok mind a lakáspolitikára, mind pedig a propaganda-tevékenység figyelmére számot tarthatnak. Az alacsony tájékozottság és az ezzel együtt jelentkező előítéletek ugyanis rétegek, csoportok közötti feszültségek forrásává válhatnak.

Pataki Judit—S. Molnár Edit

* A vizsgálat 1984 őszén készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán.

ABSTRACT: People consider the solution of the housing problem hopeless and many of them have erroneous ideas about the reasons of the shortage.

Tragédia egyesben

Hogyan reagáltak a nézők arra, hogy a televízió egyes adásban közvetítette a brüsszeli Heysel-stadionban lezajlott véres eseményeket? Hogyan látják a sport és az erőszak kapcsolatát? Többek között erre keresett választ az esemény után öt nappal végzett közvélemény-kutatás.*

A megkérdezettek 73 százaléka látta — részben vagy egészben — a közvetítést, és az események nagy visszhangját mutatja, hogy öt nappal később mindössze 5 százalék volt azok aránya, akik egyáltalán nem hallottak a mérkőzést megelőző erőszakcselekményekről. Ezekről még azok is tudtak, akik egyébként nem érdeklődnek a sport iránt. Ugyanakkor a nézők 35 százaléka nem nézte végig a közvetítést, és közülük minden harmadik érzelmi okokra hivatkozott: az erőszak látványa megdöbbenetete, félelemmel és irtózással töltötte el őket, és inkább kikapcsolták a készüléküket. Azokat, akik nagyon érdeklődnek a sport iránt, még jobban felkavarta a látvány: ők kétszer annyian mondták, hogy érzelmi okokból nem tudták végignézni a közvetítést, mint azok, akik csak kicsit vagy egyáltalán nem érdeklődnek a sport iránt.

A kupadöntő nagy információigényt váltott ki: az emberek 80 százaléka állította, hogy a szokásosnál nagyobb figyelemmel kísérte az események visszhangját a sajtóban, rádióban, televízióban.

A tájékoztatási eszközökben eltérő vélemények láttak napvilágot arról: helyes volt-e, hogy a Magyar Televízió végig közvetítette a mérkőzést megelőző eseményeket. Mint ismeretes, nem minden külföldi tévéállomás választotta ezt a megoldást. A kérdezettek há-

romnegyede viszont helyesnek tartotta, hogy nem szakították félbe a közvetítést. A döntést helyeslők egyik fele azzal indokolta véleményét, hogy a pontos, hiteles tájékoztatásra minden más megfontolástól függetlenül is szükség van. A másik felük azzal érvelt, hogy a látvány tanulságos, elretentő példa lehet. Azok viszont, akik nem tartották helyesnek az erőszakos jelenetek közvetítését, elsősorban azzal támasztották alá álláspontjukat, hogy a példa ragadós, az erőszakosságok nálunk is elterjedhetnek, és a televízióknak nem szabad modellt nyújtania ehhez. Mások arra hivatkoztak, hogy a sokkoló látvány helyett szívesebben néztek volna valamilyen kellemes, szórakoztató, kikapcsolódást biztosító műsort.

A megkérdezettek abban a kérdésben is állást foglaltak, hogy helyes volt-e lejátszani a kupadöntőt a tragikus események után. 68 százalékuk erre is igennel válaszolt, és legtöbbször azzal támasztotta alá véleményét, hogy így elejét lehetett venni a még tragikusabb fejleményeknek. Néhányan a sport minden körülménytől független önértékét, illetve a kényszerítő (intézményi, pénzügyi és a közönségigénnyel kapcsolatos) körülményeket hangsúlyozták. Azok, akik nem helyeselték a meccs lejátszását, elsősorban azzal érveltek, hogy a mérkőzés ilyen körülmények között méltatlan volt a sport szelleméhez.

* A vizsgálatra 1985. június 3-án került sor. A felmérés során 400 budapesti telefon-előfizetőt kérdeztek meg; 100—100 értelmiségit, egyébként szellemi foglalkozásút, fizikai dolgozót és nyugdíjast. A megkérdezettek iskolai végzettségi szintje nagymértékben meghaladta az országos átlagot: 28 százalékuk rendelkezett alsófokú végzettséggel, 41 százalékuk középfokúval és 31 százalékuk felsőfokúval.

Az erőszakcselekmények közvetítését inkább a sport iránt kevésbé vagy egyáltalán nem érdeklődők, a meccs lejátszását pedig inkább a sport iránt nagyon érdeklődők helyezték.

A jövőben hogyan lehetne elejét venni a hasonló eseményeknek? Erre a kérdésre az emberek mintegy fele azt válaszolta, hogy erőteljesebb, szigorúbb rendőri intézkedésekre lenne szükség. Ötödörösziük a sportegyesületeket sújtó szankciókat (a pályák betiltását, a csapatok eltiltását) látta a legjobb megoldásnak. 10 százalékuk az egyesületek, a rendezők által végrehajtható szervezési, rendészeti intézkedéseket javasolt, 10 százalékuk a nevelést, meggyőzést tartotta szükségesnek, újabb 10 százalékuk pedig a jelenség társadalmi gyökereinek felszámolását.

A válaszadók többsége derúlátó volt: 74 százalékuk bízott abban, hogy a jövőben sikerül megállítani az ilyen cselekmények elszaporodását, 72 százalékuk pedig nem tartotta elképzelhetőnek, hogy a brüsszelihez hasonló véres események Magyarországon is

bekövetkezzenek. Az összkép annak ellenére optimista, hogy a kérdezettek 83 százaléka tudott arról, hogy a sporteseményekkel kapcsolatban nálunk is történtek már rendezavarások. Ezek több mint háromnegyede említette a két nappal korábbi metrórongálást, több mint egyharmaduk pedig régebbi esetekre utalt.

A borúlátók nagyobbik része éppen a metrókocsi szétverése nyomán érezte úgy, hogy most már „minden megtörténhet”.

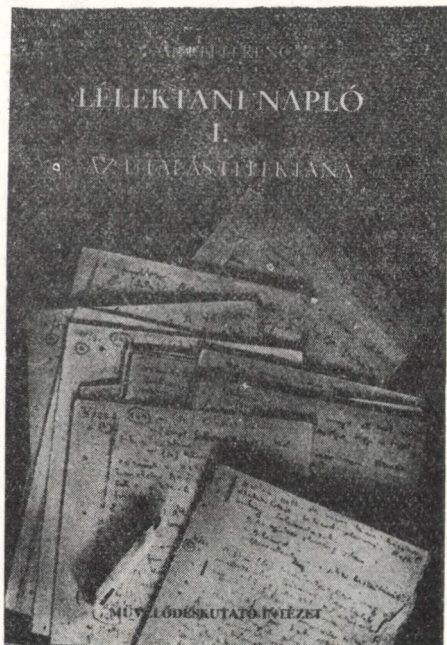
A derúlátók legnagyobb része azért zárta ki a hazai helyzet elfajulásának a lehetőségét, mert úgy látta, hogy nálunk a rendőrség sokkal hatékonyabb, ütőképesebb, és a tekintélye is nagyobb; ezzel összefüggésben sokan említették a szilárdabb közbiztonságot. Mások a társadalmi rendszerek különbségére alapozták optimizmusukat. Jóval kevesebben érveltek belső emberi értékekkel: a magyar szurkolók kulturáltabb, fegyelmezettebb voltával és általában a magyaroknak tulajdonított kedvező tulajdonságokkal.

Földvári Éva—Hann Endre

ABSTRACT: How did viewers react to the live transmission of the bloody events that took place in the Heysel Stadium in Bruxelles? How do they see the relationship between sports and violence? A public opinion poll carried out five days after the event tried to answer these and related questions.

Könyvekről

Továbbgondolható lélektan

Mérei Ferenc: Lélektani napló I., II., III., Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1985.

Gyakorta előfordul, hogy tudományos intézetek, kulturális intézmények jelentenek meg olyan kiadványokat, amelyeknek feltételezhetően óriási piaca, sikere volna, ha nagyobb példányszámban, hivatalos, állami könyvkiadók vállalkoznának a terjesztésükre. Forgács Péter, a kötet szerkesztője szerint már várható a következő 8000 példány Mérei Ferenc *Lélektani naplójából*, az első 2000 napok alatt elfogyott.

Mérei Ferenc iskolateremtő pszichológus, akinek fő tevékenységi köre a gyógyítás, a kutatás és a tanítványok nevelése, s mivel mindezekben túl még benne is élt az elmúlt ötven-hatvan év európai és

magyar történelmében, viszonylag kevés ideje maradt könyvek, tanulmányok írására. Életművet alkotott, amelyben a fő hangsúly nem az írásra volt. Ezért van különös jelentősége, hogy Forgács Péter kiemelte a feledés homályaiból e három kötetnyi, 1961–62-ben írt tanulmányt és az érdem vitathatatlanul a Művelődéskutató Intézeté, hogy ezeket közzétette (még hozzá nagyon kulturált külsővel, a borítólapon ugyancsak Forgács Péter munkája).

A recenzens nem pszichológus, nem is ért a pszichológiához, mégha abban a kitüntetett élményben volt is része, hogy másfél évtizede magától Mérei Ferenctől tanulhatott pszichológiai szemléletet, alkotáslélektan és pszichotechnikákat. Viszont olyan kultúrakutató szociológus, akinek meggyőződése, hogy az emberrel foglalkozó tudományoknak szót kell érteniük egymással, s tisztelettel és jól kell ismerniök egymás nyelvét. Mérei Ferenc három könyve ilyen tudományok közötti közvetítő eszköz. S mert közvetítő, a recenzensnek az is meggyőződése, hogy nem csak a humanisztikus tudományok munkásaihoz szól, hanem a kulturális szféra számos képviselőjéhez, így nagyon erősen a tömegkommunikátorokhoz, rádiósokhoz, televíziósokhoz, újságírókhoz is. A három kötetről (I. Az utalás lélektana, II. Az élménygondolkodás, III. Az implikált tudás az álomban), tehát nem azt szeretné megírni, hogy miről szól, mi a tartalma, miként ezt egy szabályos könyvismertetőben illik, és mint szakmán kívüli, de a szerző iránt elfogult, kritikát sem gyakorolhat. Mindössze — a figyelem felkeltésén túl — arra vállalkozhat csupán, hogy elmondja, miért tartja nagyon fontosnak, hogy épp a *Jel—Kép* olvasóinak írhat a két évtizednyi késéssel megjelentetett, de ma is aktuális, ma is újat adó Mérei-könyvről.

Az első kötetben (Az utalás lélektana) Mérei előbb a gyermekközösségekben létrejövő együttes élményt, mint a közösség létrejöttének alapfeltételét és működőképességének bizonyítékát tárgyalja. A

konkrét együttes élményt nevezi „utalásnak”, mely felidéri az együtt átélteket és kifejezi a közösség, a csoport összetartozását. Később az irodalmi művek utalásrendszerének elemzésével bizonyítja be, hogy ezek nélkül nem jöhet létre kontaktus az olvasó és az olvasott mű, illetve írója között. A tömegkommunikációs eszközök hagyományos irodalmi művek sokaságát közvetítik igen nagy tömegek részére, s maguk is próbálkoznak önálló műfajok megteremtésével. Vajon törek-szenek-e tudatosan a médium nyelvi sajátosságainak figyelmenbe vételével megteremteni azt az utalásos élménystruktúrát, ami nélkül már a gyermeki gondolkodás sem képes adaptálni a látottakat, hallottakat? Nagyon kevés hazai televíziós-rádiós műbefogadási vizsgálatról tudunk. A Mérei által leírt módszerek segítségével hatékonyan lehetne visszajelentéseket gyűjteni, vajon létre jön-e élmény, s terem-e az élmény közösséget a mű, a közvetítő és a néző, hallgató között.

A második kötetben (Az élménygondolkodás) az elsőtől ismert „utalás” (együttes élmény) és a modellkövetés mechanizmusával foglalkozik Mérei, s ismerteti az élménygondolkodás műveleteit. Újabb lépést tesz, ahogy ő írja, „az egyéni és a társadalmi találkozásának és a társas hatásának, erejének megismerésében”.

Azokat a támpontokat, melyeket az irodalmi mű vagy a színház hatáskeltésének vizsgálatához ad, ugyancsak eredményesen lehetne hasznosítani annak kutatásában, hogy az akár egy este egymást követő tévé-, ill. rádióműsorok, vagy akár egy hosszabb időn keresztül a naponta minden este televízió előtt ülőket érő hatások milyen ráhatásokat gyakorolnak

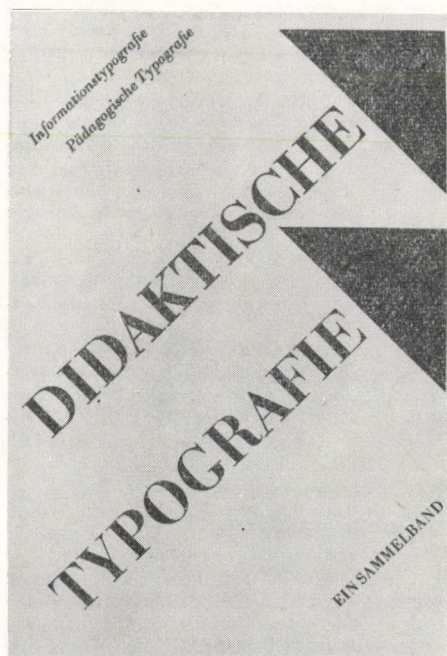
a nézőre, milyen változásokat implikálnak, hogyan illeszkednek e hatások a gyerekek és a felnőttek más élményhátterű támpontrendszerébe. Mi a szerepe, következménye annak, hogy a tévézés rendszerint társas élmény, együttes élmény (előbb a családban, amely jelentős időt tölt együtt így, aztán a munkahelyi közösségekben folyik az együttes élmény, az utalások továbbdolgozása, mindennapi feldolgozása). Mérei ebben a kötetben beszél a modern művészetek nyelvi—formai sajátosságainak és az élménygondolkodás mechanizmusának hasonlóságáról.

A harmadik, a legvaskosabb kötetben (Az implikált tudás az álomban) ugyan nincs erről szó, de az álmok természetrajzának ismertetésekor ki nem mondottan is meghúzódik: a modern művészet — s hadd tegyem hozzá: gyakran bizonyos televíziós műfajok — élnek az álombeli folyamatok tudatos alkalmazásával. Mérei az álommal, mint közeggel foglalkozik, amelyben megjelennek a valóságos élmények, azok jelrendszere, szimbólumai. Erdemes volna hasonló elemzéseket végezni arról, hogy mi marad meg a műalkotásokból, mit és mennyit őriz meg a mindennapi tudat az olvasottakból, látottakból, hallottakból és hogyan alakítja át, másítja meg a közölt tartalmakat, hogyan értelmezi át saját jelrendszerének segítségével.

Vannak könyvek, melyeknek értéke nemcsak önmagukban rejlik, hanem többféle területen való *hasznosíthatóságukban*. Mérei könyve ilyen. Sokunk számára tanulmányos, továbbgondolandó, továbbgondolható.

S. Nagy Katalin

A didaktikus tipográfia jelentősége

Dieter Nadolski (szerk): *Didaktische Typographie*
 Fachbuchverlag, Leipzig, 1984

Miközben tudományos közlemények tartalmi foglalkoznak a meggyőző kommunikáció tartalmi kérdéseivel, az érvelés technikájával, a szövegelemlekezet problémáival, szinte elsikkad a megjelenítés kérdésköre: Hogyan kell az írott anyagokat nyomtatott formában úgy eljuttatni a befogadóhoz, hogy az a vizuálisan nyújtott információt a lehető legkisebb energiárfordítással megértse, feldolgozza, elraktározza.

Napjainkban igen élesen vetődik fel ez a kérdés a tudományos, szak- és tankönyvek vonatkozásában, hiszen az „új médiumok” (video, képernyős szövegfeldolgozás stb.) sokszor igen látványos technikájával kell a harcot megvívniok Gutenberg unokáinak. E módszertani kérdéskomplexum körüljárására vállalkozott

az 1982 tavaszán, Lipcsében megrendezett „Didaktikus tipográfia” című szimpózium, melynek anyaga a közelmúltban látott napvilágot nyomtatásban.

A tipográfia a szöveg olvashatóvá tételének művészete. Speciális területe a didaktikus tipográfia: az elsajátításra, értelmi feldolgozásra szánt közlemények sajátos eszközökkel történő feldolgozása. Ellentétben a legtöbb szépirodalmi mű olvasójával, a tudományos szak- és tankönyvek anyagán magát átrágó, azt megérteni, megjegyezni kívánó személy gyakran rendkívüli szellemi erőfeszítésekre van ítélve. A fáradtságos munka által megszerzett tudás könnyebben is elsajátítható lenne, ha „az egyént a nyomtatvány izgalomba hozná formájával, az információk elrendezése érthető lenne, és a lényeges információk csekély ráfordítással megtalálhatók és feldolgozhatók lennének”. Ezeket a feladatokat kell a didaktikus tipográfiának megoldani.

Az aktivitás, a szellemi feszültség fokozásának eredményessége a teljesítmény javulásával mérhető: az olvasási segédletek — melyek általános alkalmazást eddig elsősorban a tankönyvkiadásban találtak, de mind gyakrabban előfordulnak a népszerű tudományos és a szakirodalomban is — rendszerének megtervezése jelenti azt a minőségi változást, mely a könyv használhatóságát növeli.

A tankönyvek pedagógiai, pszichológiai feldolgozásáról vannak kísérleti eredmények is; a többi könyvtípusnál legfeljebb olvasói megkérdezések segítségével tájékoztattak a szakemberek az elvárásokról.

A didaktikus tipográfia megkülönbözteti a makro- és mikrostruktúrát. Ezek legtöbb elemét a tipográfus csak akkor tervezheti bele a könyvbe, ha a szerző vagy szerkesztő kéziratformában rendelkezésre bocsátja.

A tartalomjegyzék felépítésének formájában is tükröznie kell az egyes részek, fejezetek, alcímrendszerek hierarchiáját. Mint a felmérés során kiderült, a vevők 81,1 százaléka ennek alapján tájékozdik elsősorban a mű tartalmáról, tehát fontos reklámeszköznek is tekinthető.

Az olvasóknak fontos, hogy könnyen eligazodjanak a kötetben, kézikönyvsze-

rűen megtalálják az egyes keresett témákat. Ezt a jogos felhasználói igényt hivatott a regiszter (név- és tárgymutató), az élőfej, illetve a szöveg mellett elhelyezett címeket és a legfontosabb fogalmakat mutató marginális szolgálni. Ha ezek hiányoznak, vagy megoldásuk formális, tehát nem nyújtanak lényegi információt (például nyolcvan oldalon át ugyanaz a fejezetcím ismétlődik, mint élőfej), akkor a könyv használati értéke lényegesen csökken az elérhető optimumhoz képest. Bizonyos műveknél hasznos segédletek a fejezet végi rövid összefoglalások.

A szövegkiemelések rendszere átmenetet képez a mikrostruktúrába. Speciális esete, amikor a különféle betűtípusból szedett részek nem a tulajdonképpeni nyomatékos hangsúlyozást (pl. szabályt), hanem valami tartalmi csoportosítást tükröznek a tipográfia eszközével. Amikor Lenin 1917-ben átadta a pétervári Priboj kiadónak a pártprogram módosításáról szóló brosúrájának kéziratát, a kísérőlevélben kérte, hogy a változatlanul hagyott részeket a szokásos típusból, a „kenyérbetűből”; az új változathoz, a kimaradó részeket dőlt betűből, végül a bekerülő új részeket kövérből szedjék.

A mikrostruktúrához tartoznak a kiemelések (a szövegbetűtől eltérő betűtípusból, illetve változathoz; színnel nyomva, aláhúzással hangsúlyozva) a lábjegyzetek (melyeket egyre gyakrabban valóban a lap alján, s nem a fejezet vagy könyv végén helyeznek el), valamint a név- és tárgymutatók.

A táblázatok a viszonylatok összefüggését mutatják; áttekinthetőségükkel a folyó szöveges megoldásnál jobban biztosítják a megértést, és sűrített információtartalmukkal olykor összefoglalások készítéséhez is igen hasznosak. Rendkívül hangsúlyozták a szimpózium résztvevői az illusztrációk szerepét. Ezek lehet-

nek információhordozók (jelek, szimbólumok, színtónusok, betűk, vonalak) és szövegtartalmakat helyettesítő képek (rajzok, grafikák, térképek, grafikonok, sémák, fotók).

A makro- és mikrostruktúra alkalmazható elemeire már az adott könyv megírásának időszakában gondolni kell, s igen hasznos, ha a megjelenítési tapasztalatokban jártas kiadói szerkesztő és tipográfus már a szöveg papírra vetése előtt ellátja tanácsaival a szerzőt.

A tankönyvek anyagának felhasználásával kapcsolatos összehasonlító kísérletek azt mutatták, hogy a hagyományos és a programozott oktatás szempontjai szerint készült támafeldolgozások közül az utóbbi bizonyult hatékonyabbnak.

A formai elemeknek olykor kultúrák közti különbségeket kell hatékonyan át-hidalniok. Például a nem latin betűs írással rendelkező keleti népek (japánok, arabok) számára készülő nyelvkönyvek-nél a szokásos tagoláson kívüli különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a vizuális észlelés, az egyes jelek jelentésének felismerése ezeknél az olvasóknál más-képp zajlik, mint azoknál, akik anyanyelvük írását-olvasását tanulva már megismerkedtek a latin abécével.

A szimpózium végeredménye biztató volt. Az előadók hangsúlyozták, hogy a video és egyéb technikai eszközök előretörése idején sem veszi el aktualitását a nyomtatott szakkönyv, ha a didaktikus tipográfia eredményeit felhasználó, versenyképes oktatási anyagokat bocsát a tanulni vágyók rendelkezésére, melyek sem tartalmukat, sem formájukat tekintve nem unalmasak, s illusztráltságuk és színhasználatuk is megfelel az „új médiumok” támasztotta igényeknek.

Ritter P. Tibor

A tömegkommunikációs hatáskutatás társadalmi története

Willard D. Rowland: *The Politics of TV Violence. Policy Uses of Communication Research* — Sage Publications, Beverly Hills, 1983. 320 oldal

Willard Rowland, az illinoisi egyetem tanára ritka provokatív és *ritka jó* könyvet írt. Már címe is kihívóan többértelmű. Fordítható úgy, hogy „A televíziós erőszak politikuma”, de az utolsó szó lehet „cselszövényei” is. S az alcím így (is) magyarázható: „A kommunikáció-kutatás politikai felhasználása”. A kötet maga pedig egy szilárdan intézményesült — Kuhn kifejezésével — normáltudomány irányzat tetemrehívása.

Rowland könyve nyíltan kritikus és elfojtottan indulatos társadalomtörténeti, tudományszociológiai leírást nyújt az amerikai tömegkommunikáció-kutatás reprezentáns vonulatáról, a televízióban bemutatott erőszak hatásainak vizsgálatáról. Egyben a tömegkommunikációs hatáskutatás fő áramának ábrázolása is vállalkozik, a húszas évek végétől a nyolevanas évek elejéig.

Eme ötven év kutatástörténetének van egy csaknem kanonizált változata. A normáltudomány kisebb-nagyobb pápai (pl. Elihu Katz, J. Klapper, M. DeFleur) úgy írják le a tömegkommunikációs hatáskutatás fejlődés menetét, mintha pusztán nagy emberek (pl. Lazarsfeld, Hovland) tetteinek, a logikus ész egyik felismeréstől a másikig haladó törvényszerű mozgásának eredményeképpen jutott volna el a korai „oltóú” modelltől a „korlátozott és feltételes hatások” elméletén át a funkcionalista értelmezésekig, a „napirend-meghatározás” és más jelenlegi teorémák fázisáig. Eközben az intézményi feltételek, történeti és politikai ihletésű téma-rendelések semleges kulisszaként, a kutatói ön- és csoportérdek pedig az egyéni érdeklődés pszichológiailag értelmezhető faktoraként jelenik meg.

Rowland szakít e felszínes, idealista szemlélettel, s széles társadalom- és tudománytörténeti háttérből indítja gondolatmenetét. Felvázolja az amerikai társadalomtudomány *pragmatikus*, kvantitatív, pozitivistá tradíciójának XIX.

századi kibontakozását, a századforduló ún. „*progresszizmusát*”, amelynek derűlátó evolucionizmusa, az egyéni és társas lét folytonos tökéletesíthetőségébe vetett hite hosszasan hatott a középosztály köznap ideológiájára. Az I. világháború alatt és után, majd pedig Rooseveltt elnöksége alatt mind szélesebb körben alkalmaztak társadalomtudósokat is *kormányzati tanácsadóként*. E hagyomány és atmoszféra a tömegkommunikáció kutatásának kezdeteire még mérsékeltén tudatosuló hatással volt.

A tömegkommunikáció közönségének mérése a *rádiózás* tömeges elterjedésének nyomán vált gyakorlati szükségességgé a műsorszóró társaságok számára. Racionálisan meggyőző alapokat kellett ugyanis teremteniük a hirdetési tarifák megszabásához. A *filmek* ifjúságra gyakorolt morális hatása váltotta ki azt a széles körű aggodalmat, amely az első átfogó jellegű hatáskutatási programot eredményezte. A Payne-alapítvány 200 ezer dollárt fordított 1928–33-ban filmkutatásra, s a sokkötetes zárójelentés azt állította, hogy „a bizonyítékok szilárdak és cáfolhatatlanok”. Mármost arra nézve, hogy a filmek ártalmasak a fiatalok erkölcsére.

Az amerikai törvényhozás már akkoriban is tartott meghallgatásokat (*hearings*) a tömegkommunikáció hatásainak tisztázására, de a Payne-kutatások eredményei nem érdekelték a politikusokat, következésképp a filmpárt sem. A tömegkommunikáció kutatása akkoriban még nem volt intézményesült, tekintélyes tudományterület, s a politikusoknak nem voltak praktikus tapasztalatai a vizsgálatok felhasználhatóságáról.

A harmincas évek második felében a nagy rádióhálózatok növekvő érdeklődést mutattak a közönségkutatás iránt. Különösen a CBS volt aktív, létrehozta saját kutatási részlegét, és támogatta az egyetemi kutatás intézményesülését is. Ennek első és sokáig legjelentősebb bázisát — a későbbi Alkalmazott Társadalomkutatási Irodát — Paul Lazarsfeld vezette, kezdetben Princetonban, majd

a Columbia Egyetemen. A CBS anyagi hozzájárulásával végzett vizsgálatok nem kötődtek ugyan közvetlenül a rádiós reklámtevékenység napi problémáihoz, de pragmatizmusuk így is szemléletformáló volt, s jó összhangban állt Lazarsfeld alapvetően metodikai érdeklődésével. S ennek tartós következményei lettek. Ugyanis a következő évtizedek csaknem minden igazi szaktektélye ebben az intézetben vagy az általa rendezett szemináriumokon kapta tömegkommunikációs szakmai vértetét. Az egyetlen érdemi kivétel az a kutatócsoport volt, amely a „*The American Soldier*” címen ismertté vált vizsgálatsorozatot végezte Hovland vezetésével. A hadsereg által finanszírozott kutatások a katonák pszichológiai felkészítésének tömegkommunikációs módszereivel, hatékonyságának fokozásával foglalkoztak. A program tervezése és lebonyolítása során Lazarsfeld szaktanácsadóként működött közre, és így — közvetve — itt is érvényesült a műsorszórás problémáiból kibontakozó szemléletmód. Jelentős mozzanat az is, hogy e kutatások során alakult ki először intézményes kapcsolatot a kormányzati szervek és a tömegkommunikáció kutatói között, ekkor szerzett tapasztalatokat a politikai bürokrácia a vizsgálatok pragmatikus értékéről.

Mindez előkészítette azt a nagy fordulatot, amely a televízió tömeges elterjedésével kezdődött meg az ötvenes évek elején.

1952 óta alig volt olyan kormányzati ciklus az Egyesült Államokban, amikor a szenátus vagy a képviselőház valamelyik (al)bizottsága, az elnök egyik tanácsadó testülete ne folytatott volna (néha párhuzamosan) vizsgálódásokat a televíziós erőszak gyermekekre, fiatalokra gyakorolt hatásáról. A meghallgatások deklarált indítéka az volt, hogy „széles körű társadalmi aggodalom” tapasztalható a káros hatások lehetősége miatt. Számottevő és dokumentálható szerepe volt azonban egyes honatyák politikai karrierjügyének, a Nixon-adminisztráció tömegkommunikáció-ellenességének, a vietnami háború és a diákmozgalmak által teremtett légkörnek, s a hetvenes években különféle speciális *pressure group*-ok fellépésének is.

Rowland részletesen, időnként terjedősen mutatja be — főleg a meghallgatások jegyzőkönyvei alapján — az 1952—1982 közötti időszak eseményeit a politikai porondon. A *főszereplők* három típu-

sát állítja elénk: a politikai *establishment* képviselőit, az országos tévéhálózatok vezetőit és a tömegkommunikációs háttérkutatás — intézményi bázis, pénzügyi támogatás és következésképp szakmai tekintély dolgában mind erősebb — vezéralakjait. (Az utóbbiak közül felvonul szinte mindenki, aki „számít(ott)” a szakmában, Lazarsfeldtől és Klappertől Bandurán át Gerbnerig. S ha valaki például arra kíváncsi, miképp is vált a philadelphiai Annenberg School a mai amerikai tömegkommunikáció-kutatás egyik központjává, nem mulasztja el Rowland könyvének tanulmányozását.)

A történések — a szerző ábrázolása szerint — igencsak rituálisan zajlottak le. A politikusok az erőszakos tartalmú műsorok káros hatásait *kezdetben* tisztázandó kérdésként fogalmazták meg, amelyre a tudományos kutatás adhat meggyőző választ. A műsorszórók bemutatták, hogy milyen hosszú ideje folytatnak maguk is kutatásokat, hangsúlyozták felelősségtudatukat, és elfogadták a tudomány döntőbírói szerepét. S a kutatók kezdetből készséges partnernek bizonyultak, mivel kutatási pénzalapot, közéleti szerepet és szakmai tekintélyt vártak a megbízatásoktól — s joggal. S egyik törvényhozási ciklusról a másikra, ahogy a vizsgálati adatok gyűltek, ahogy a politikai bürokrácia gépezete egyre inkább lendületbe jött, s a „közvélemény” reagálása is élénkebbé vált, a politikusok mind gyakrabban használták a „mézesmadzag és korbács” módszert. Törvényhozási lépésekkel fenyegették a műsorszóró hálózatokat, ha nem tesznek „megfelelő intézkedéseket” a káros hatások mérséklésére, hiszen a tudományos eredmények — úgymond egyre inkább igazolják, hogy a televíziós erőszak az (egyik) oka a társadalmi erőszak fokozódásának. S a műsorszórók folytonosan hangsúlyozták, mennyire tudatában vannak felelősségüknek, rámutattak, hogy a kutatási adatok azért nem *annyira* bizonyító erejűek, de azért ők hajlandók lépéseket tenni — a (mindenkori) közeli jövőben.

Az eseményeket mindvégig jellemezte egy sajátos *álság*. A szenátorok, képviselők tisztában voltak azzal, hogy a műsorszórás erőszakos tartalmainak korlátozására nem hozhatnak törvényt. (Az Egyesült Államok alkotmányának első kiegészítése megtiltja, hogy a sajtószabadságot a törvényhozó bármiképp kor-

látozza.) Másrészt, a politikusok éppúgy tisztában voltak azzal (mert a kutatóktól megtudták), hogy a korrelációk *soha* nem bizonyítanak oksági összefüggést. S a politikai intézményrendszer kérdésfelvetése — „Mi a bemutatott erőszak következménye?” — eleve kizárta, hogy a valóban releváns problémák — „Mi az intézményi oka az erőszakos tartalmak túlbujánzásának?”, illetve „Valóban az erőszakos tartalmak váltják-e ki a nézőben a legnagyobb ellenérzéseket?” — érdemben egyáltalán szóba kerüljenek. S a kutatók elfogadták, és gondosan betartották a politika által megszabott korlátozásokat. Így aztán *soha* nem vált vita tárgyává, hogy vajon nem az amerikai televíziózás intézményi alapjaiban, a reklámfinanszírozás rendszerében van-e a bajok gyökere? (A reklámbevételek maximalizálására s évégett maximális közönségre törekvő műsorpolitika találta leg-egyszerűbb, leginkább megbízható eszközként az erőszakos műsortartalmak sugárzását.) S ez nem pusztán a külső kritika álláspontja. Időben megvoltak azok a kutatási eredmények, amelyek tanúsították, hogy a szülőket leginkább a hirdetéseknek gyermekeikre gyakorolt hatása zavarta. Ezt azonban a kutatók nem siettek hangsúlyozni.

A műsorszórási szervezetek tisztában voltak a törvényhozók mozgásterének korlátozottságával, s a kutatóktól várható eredmények mérsékelt veszélyével. Azt is látták, hogy a közvélemény és a politikai bürokrácia nem áll az ő oldalukon. Így időhúzásra törekedtek, engedékenység, megértés és felelősségtudatot mutattak, elkerülve a politikusok provokálását, bármiféle érdemi cselekvésre való kényszerítést. Ugyanakkor megtettek mindent, nehogy a szenátusi megbízatás alapján, kormányzati pénzből végzett kutatások kellemetlen eredményekre vezessenek.

A törvényhozók, műsorszórási és kutatók viselkedését leginkább az 1969—1972 közötti időszakban lehetett jól megfigyelni. E periódusban készítették elő, dolgozták ki, és vitatták meg a *Surgeon General's Report** néven ismertté vált kutatási programot. E másfél millió dollárral finanszírozott vállalkozásra a szenátus javaslata alapján, a Fehér Ház

nyílt támogatásával (Nixon volt az elnök!), az egészségügyi minisztérium szervezésében került sor.

A szenátusi megbízatás arra szolgált, hogy a kutatók tisztázzák, fennáll-e olyan oksági kapcsolat a televíziós erőszak és az antiszociális viselkedés között, mint amit korábban kimutattak a dohányzás és a tüdőrák (!) összefüggésében.

A minisztérium szervező tevékenysége három vonatkozásban is befolyásolta a kutatások szemléletmódját és tartalmát. Egyrészt, eleve olyan döntés született, hogy a problémát viselkedéslélektani szempontból kell megközelíteni. Másrészt, a minisztérium kikötötte, hogy a kutatók semmiféle javaslatot se tegyenek az elkészítendő jelentés következtetési alapján. S végül a kormányzati szerv adott lehetőséget a műsorszórási társaságoknak, hogy a kritikus szemléletű kutatók részvétele ellen vétőt emeljenek. (Ezért nem volt tagja a tudományos tanácsadó bizottságnak, s ezért nem kapott kutatási támogatást sem például Alfred Bandura, Percy Tannenbaum vagy Leo Bogart a program során.)

A bizottsági részvételre felkért, illetve kutatási finanszírozásban részesülő kutatók pedig elfogadták az adott kereteket. A vizsgálatok zöme korábbi kutatások időszerűsítése, illetve folytatása volt, azaz meglepő újdonságokra nem lehetett számítani. A tanácsadó bizottság műsorszórákat képviselő tagjai (pl. Joseph Klapper) pedig igen céltudatos agresszivitással gondoskodtak arról, hogy a zárójelentésben nagyobb hangsúlyt kapjanak az eredményeket illető fenntartások, korlátozó minősítések, mint amennyire a tudományos szakszerűség azt egyébként megkívánta volna. (Azzal mindenki tisztában volt, hogy a politikusok úgysem sokat törődnek a konkrét kutatási beszámolókkal, csupán az összefoglaló kelti majd fel érdeklődésüket.)

Az óvatos, cseppfolyós megfogalmazású zárójelentés azonban nem elégítette ki a szenátorokat, s ezért a programot lezáró meghallgatások során átértelmezték a feltételes, korlátozó természetű következtetéseket. Egyszerűen kimondták, hogy a kutatási eredmények *bizonyítják* a televíziós erőszak és az antiszociális

* A *Surgeon General* az Egyesült Államok egészségügyi minisztere. A jelentés hét kötetből áll. A *Television and Growing Up* c.kötet a vizsgálatok összefoglalását tartalmazza, a *Television and Social Behavior* c. öt kötet a kutatási jelentéseket, a hetedik pedig egy annotált bibliográfiát tesz közzé.

viselkedés közötti oksági kapcsolatot, és ügyes manőverezéssel elérték, hogy a személyesen is megkérdézett kutatók ennek ne mondjanak ellent. Megteremtődött az az alap, amelyről most már meggyőzőbben lehetett fenyegetni a műsorszórási szervezeteket (soha nem konkrétizált) korlátozó intézkedésekkel. Mind a kormányzat, mind pedig a televíziózásban változásokat követelő *pressure group*-ok láthatták, hogy a törvényhozás mennyire kész a határozott cselekvésre.

Végül is a *Surgeon General's Report*-nak egyetlen egy közvetlen következménye lett. A szenátusi bizottság javasolta és el is érte, hogy a kormányzat finanszírozza a Gerbner-féle „erőszak index” (később „erőszak profil”) évenkénti elkészítését. E tartalomlemezésre épülő vizsgálat a legnézetesebb időszakokban bemutatott dramatikus műsorokban mérte (s méri ma is) az erőszakos események mennyiségét, típusait. Az „index” finanszírozása látványosan kívánta demonstrálni, hogy a törvényhozás valóban ellenőrzi, mit is tesznek a műsorszórák.

A három országos tévéhálózat átmenetileg visszakozott. Néhány évig úgyahogy elfogadták az ún. „családi nézési időszak” koncepcióját, és némileg mérsékeltek a főműsoridő e szakaszában a programok erőszakos cselekményeinek mennyiségét. A hetvenes évek végére azonban ennek már nyoma sem maradt. Sőt, a tévéhálózatok még ellentámadásba is átmentek egy időre, amennyiben saját vizsgálati eredményeikkel próbálták megcáfolni a Gerbner-féle kutatások ama adatait, melyek szerint ismét növekedett az agresszív tartalmú műsorok mennyisége.

Végül is, a nyolcvanas évekre tulajdonképp kifulladás a televíziós erőszakot illető politikai ügyködés. Megváltozott a közvélemény érdeklődése, a törvényhozás személyi összetétele, a kormányzat belpolitikai irányzata. A kormányzati pénzek helyett más forrásokat kellett felkutatni a kutatások további finanszírozására. 1982-ben ugyan elkészült egy újabb helyzetáttekintő jelentés — az egészségügyi minisztérium szervezésében —, amely megpróbálta kiszélesíteni a televízióval kapcsolatos, változatlanul visel-

kedéslélektani szemléletű kutatások tematikus körét, ám ez már nem keltett különösebb érdeklődést. A szövetségi kormányzat apparátusának leépítésére törekvő Reagan-adminisztráció konzervatívizmusa pedig megadja a biztosítékot a műsorszóráknak, hogy megrendszabályozásukról immár szó se essék. A kábeltelevízió, a műholdas műsorszórák és a videózás perspektívája pedig a törvényhozásban is nyugvóra juttatta a televíziós erőszak problémáját. A programok bősége úgymond immár egyéni, családi felelősséggé teszi, hogy a gyermekek és fiatalok mennyi erőszakos programot néznek. A szövetségi politikai apparátusnak már nem kell szabályozásra törekednie.

Végül is a televíziós erőszak problematikája sem törvényhozási, sem tartós kormányzati intézkedéseket nem eredményezett. A műsorszórási társaságok helyzete, műsorpolitikája semmit sem változott. Mégsem lehet azt mondani, hogy semmi sem történt.

Megváltozott a tömegkommunikációs erőszak kutatásának intézményi bázisa, anyagi helyzete, politikai és tudományos tekintélye. Olyannyira, hogy a *tömegkommunikáció vizsgálatának amerikai főárama a marginális helyzetű tevékenységből a normáltudomány tisztas rangjára emelkedett*. Az már egészen más kérdés, sugallja Rowland, hogy a viselkedéslélektan szemléleti perspektívája háttérbe szorította a társadalmilag valóban jelentős kutatási kérdéseket, problémákat.

Rowland könyve fontos írás, többféle szempontból is, az Atlanti-óceán innenső felén is. Még akkor is az, ha vannak nyilvánvaló gyengeségei is. Szembetűnő például, hogy a szerző mennyire nem vesz tudomást más amerikai kutatási irányzatokról, amelyek nem sorolhatóak a hatáskutatás megoly szélesen értelmezett főáramába sem, s ugyanakkor kritikusabb és jóval szociológikusabbak nála. E megközelítésmódok (a fenomenológiai-tól a marxizálógig), kutatók (G. Tuchman-tól T. Gitlin-en át P. Dreier-ig) ugyanabban a periódusban bontakoztak ki, váltak szakmailag jelentőssé, amikor a hatáskutatás sikerei csúcsán volt. Természetes, hogy Rowland a választott tárgyra koncentrált, ám a tudományos környe-

zet ilyen elhanyagolása gyengíti a könyvfő gondolatmenetének erejét. Például abban az értelemben, hogy a hatáskutatások *objektíve* manipulatív, apologetikus felhasználása mellől hiányzik a kontraszt. Erre pedig szükség van. Az amerikai tömegkommunikáció-kutatás egészét komoly tévedés volna ugyanabba a kalapba tenni. Már csak az intézményi feltételek különbözőségei miatt is, amely feltételek ellemzésére Rowland a maga témájában olyan eredményesen vállalkozott.

Jakab Zoltán

Közvélemény-kutatás nagyban

Polling and the democratic consensus, *The Annals*, 1984.

Becslések szerint legalább 2000 kutatószervezet foglalkozik az Egyesült Államokban közvélemény-kutatással, s ehhez jön még az a jó néhány ezer ennyi üzleti vállalkozás és akadémiai intézmény, amely rendszeresen végez kérdőíves vizsgálatokat. Évente több mint 4 milliárd dollárt fordítanak különböző témákban az emberek reakcióinak felmérésére — állapítja meg L. J. Martin az *Annals* és amerikai akadémiai folyóirat 1984-es különszámának előszavában. Ha az általában vett információtermelés, illetve elosztás a gazdaság leggyorsabban bővülő ágazatai között foglal helyet, különösen elmondható ez a különböző típusú közvélemény-kutatási tevékenységekről. Az e tekintetben igen expanzív 70-es évek lényeges új fejleménye a felvételi adatok, a szondázások és a mélyebbre hatoló vizsgálatok eredményeinek belépése a sajtó alapvető közleményeinek sorába, s — mint ezzel összefüggésben a különszám több cikkének szerzője is utal rá — egy adatszerűbb, egzaktabb újságírói stílus (a „precíz” újságírás) fokozatos térhódítása.

E folyamatok elég jelentősen érintették a nyilvánosság mechanizmusait ahhoz, hogy az e téren tevékenykedők, publicisták, politikatudományi szakértők és empirikus társadalomkutatók figyelmét magukra irányítsák. A reflexiók tárgya részben maguknak a kutatási eredményeknek a minősége. A survey típusú vizsgálatok megszaporodásával, az ilyen témájú közlemények mindennaposává válásával (számos tömegkommunikációs szervezet maga is önálló vagy társulások kutatórészleget hozott létre) a szakma oldaláról felerősödtek az adatkezelés, adatközlés professzionalizmusára, módszertani szakszerűségére vonatkozó követelmények. Az eredményeknek, a belőlük levont következtetéseknek a valóságos fejleményekkel való szembesülése (gondoljunk például az ideológiai áramlatokkal, párthovatartozással, választási preferenciákkal kapcsolatos vizsgálatokra), valamint a konkurens kutatások egymással gyakran vitázó megállapításai érthetően maguk is a metodológiai reflexivitás erősödésének irányában hatottak. Minden bizonnyal nem függetlenül mindettől, az elmúlt években új erőre kaptak a megelőző egy-két évtizedben kissé háttérbe szorult módszertani kutatások, interjútechnikai kísérletezések stb. A közvetlen technikai kérdéseken túl ugyanakkor ismét figyelmet kaptak olyan problémák, mint a vélemény és a magatartás viszonya, a vélemények kompetenciája, a trendmegállapítások értelmezési nehézségei bizonyos jelentős-, ill. jelentőségváltozások fényében, és ezeket is megelőzően, a probléma-csomópontok kiválasztásában jelentkező elfogultságok.

Különböző gyakorlati fejleményekkel (így pl. a választási közvélemény-kutatások közzétett eredményeinek a választók állásfoglalására gyakorolt — vélt vagy valóságos — hatásával) összefüggésben előtérbe került másfelől a „beavatkozó mérés” problémája, a vizsgálatoknak a valóságos folyamatokra való befolyása. Tovább erősítik-e a nyilvános visszajelzések a főáramhoz kapcsolódó nézeteket, elbátortalanítják-e a kisebbségi felfogásokat — ilyen és hasonló kérdések körül csaptak össze az érvek.

Az *Annals* 1984-es, közvélemény-kutatással foglalkozó számának cikkei e témaköröket járják körül. Az írások jó része tényközlő: az elmúlt évtized változásait, a közvélemény-kutatás expanzióját, sajtóbeli térhódítását, financiaális súlynövekedését, a választási küzdelmekben,

politikai döntésekben való növekvő szerepét írja le. Többé-kevésbé ismert megközelítésből módszertani kérdéseket taglal a cikkek egy másik hányada. A tanulmányok egy harmadik csoportjának központi témája a közvélemény-kutatás és a nyilvánosság viszonya.

A survey (polling)-technikák térhódításával foglalkozó írások sorát a kötetet szerkesztő L. J. Martin (Maryland-i Egyetem) cikke indítja a közvélemény-kutatás „genealógiájáról”. A láthatóan felvezető jellegű tanulmány a kézikönyvekből ismert történeti forrásokat foglalja össze. A több száz éves múltra visszatekintő, különböző típusú körkérdéseknek a ma használatos eljárásokká való átalakulásában a mintavételi technikák mellett az elemzési módszerek fejlődésének és ezen belül Paul Lazarsfeld munkásságának tulajdonít elsődleges szerepet.

A kötet több tanulmányának tárgya a közvélemény-kutatásnak az amerikai politikai mechanizmushoz, az elnök-, ill. helyi szintű választásokban, valamint a különböző testületek napirendi pontjainak kialakításában s döntéshozásában betöltött szerepe. Az 1980-as elnökválasztás kapcsán M. Levy annak a folyamatnak kiteljesedéséről szól, melynek nyomán a választási közvélemény-kutatók a jelöltek stábjaik vezető figuráivá léptek elő mind a koncepcionális vezérmótvumok, mind a taktikai lépések kidolgozásában. Az esettanulmány-színesítő írás a carter-i és a reagan-i választási vezérkar „boszorkánykonyhájába” enged betekintést, részletesen bemutatva P. Caddellnek Carter számára adott instrukcióit a választási harc fő állomásain (így a televíziós vitákban), másfelől Reagan első számú közvélemény-kutatójának, R. Wirthlin-nek azokat a technikai újításait — így a mozgó útlag számítással kombinált mintarotálást a napenkénti telefonos interjúk során —, melyek a vélemények hullámvászásának korábbinál állandóbb és nagyobb mintán történő megfigyelését tették lehetővé. A Reagan-kormányzat és a közvélemény-kutatások viszonyát tárgyalja R. S. Beal és H. R. Hinckley, a kabinet két tanácsadója. Állításuk szerint a véleménykutatások eredményei az elnöki beiktatás után sem vesztették el fontosságukat, s a már említett Wirthlin közreműködésével jelentős szerepre tettek szert a napirendi prioritások kialakításában. Néhány témát külön is kiemelnek e tekintetben,

így a föderalizmus, a nemi kérdés, a szociális ellátottság és a munkanélküliség problémakörét. Esetenként utalnak azokra az értelmezési eltérésekre, amelyek alapján a különböző érdekcsoportok számára különböző következtetések adódnak adott közvélemény-kutatási eredményekből.

M. Conway cikke az alacsonyabb szintű, a kongresszusi, az állami és a helyi választások kampányait kísérő közvélemény-kutatásokról ad áttekintést. Ezek száma ugyancsak nagymértékben emelkedett az elmúlt időkben. Igénybevételük — egy-egy jelölt választási kampánya során több alkalommal is — megszokottá vált, általában a választási költségvetés kb. egytizedét költe le.

A 70-es évtized talán legjelentősebb fejleményéről, a sajtó által kezdeményezett közvélemény-kutatások terjedéséről, az ezekre épülő új típusú, kvantitatív újságírói műfaj meghonosodásáról és a tömegkommunikációs szervezetek önálló kutatórészeinek megszaporodásáról két tanulmány szól. A. H. Ismach „A közvélemény-kutatás mint hírforrás” című cikke elsősorban a szervezeti mozzanatokkal foglalkozik. Felmérések szerint öt-hatszáz tömegkommunikációs intézmény végez (tet) többé-kevésbé rendszeresen vizsgálatokat, melyek témája a választások kimenetelén túl tágabb összefüggésekre, a közgondolkodás alakulásának tendenciáira is kiterjed. Bár az ezen alapuló „precíz újságírás” műfaja elsősorban a nyomtatott sajtóban terjedt el, a szóban forgó trend az elektronikus eszközöket, legalábbis a legjelentősebb szervezeteket is érintette (így a CBS a New York Times-szal, az ABC a Washington Post-tal társult közvélemény-kutatások lebonyolítására). Ch. K. Atkin és J. Gaudino tanulmánya e folyamatnak az újságírás stílusára gyakorolt befolyását elemzi. Kitér arra, miért, mennyiben hordoznak hírértékeket a közvélemény-kutatások a publicisztika hagyományos „táplálékát” jelentő hírforrásokkal szemben. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a közvélemény-kutatási eredmények az olvasott híradások közé tartoznak, az emberek kíváncsiak mások állásfoglalására. Nyomukban máris bizonyos fokig módosult a publicisztika stílusa: „az utca embere” típusú körkérdések háttérbe szorultak, a „precíz újságírás” a kvantitatív mozzanatok sorában a szemléltető, vizuális elemeket, grafikonokat is szokásosan alkalmazza.

A szaporodó — s egymásnak időnként ellentmondó — közvélemény-kutatási eredmények közvetlen kihívást jelentenek a közvélemény-kutatás módszertanát illetően. „Pontosak-e a közvélemény-kutatások?” — teszi fel a kérdést inkább programatikus, mint önálló módszertani kutatásokon alapuló cikkének címében B. Roper, az egyik legnagyobb amerikai survey-szervezet képviselője. Lényeges megállapítása, hogy — számszerűsíthetősége révén — a pontosság kérdése korábban túlságosan a mintavételhez kapcsolódott, s a közvélemény-kutatás egyéb — lényegesen nagyobb torzításforrásokat rejtő — fázisai háttérbe szorultak. A cikk a kérdezéstechnikát illetően — néhány régóta ismert hatás (mint az „egyetértés” húzóereje az „egyet nem értés”-sel szemben) említése mellett — elsősorban a mások által is többször idézett Schumann-Presser munkára, az elmúlt évtized egyik legjelentősebb módszertani kutatásának eredményére hivatkozik.

Tágabb metodológiai problémákat, fogalmak jelentésváltozásait, a szemantikai kontextus időbeli módosulásait és ezzel kapcsolatos értelmezési nehézségeket vet fel két egymásra épülő tanulmány. J. P. Robinson és J. A. Fleishman cikke az elmúlt évtizedek közvélemény-kutatásai alapján kirajzolódó ideológiai trendekből indul ki. Az elsődleges adatok konzervatív irányú elmozdulásra utalnak, ugyanakkor bizonyos konkrét (etnikai, erkölcsi stb.) témákhoz kapcsolódó — és közvetetten értelmezhető — megfigyelések inkább a liberális gondolkodási mintákhoz való közeledésről adnak számot. A kettős tendencia és néhány további, részletesebb összefüggés a liberális-konzervatív dimenzió módosulását, pólusos jellegének elmosódását sejteti. Más irányú, a „posztmaterializmusra” vonatkozó kutatások eredményei alapján hasonló kontextuális átalakulásokról szól L. W. Milbrath. Főként nyugat-európai társadalmakban végzett kutatások alapján azt a hipotézist fogalmazza meg (nem utolsósorban Inglehart munkája nyomán), hogy a politikai közgondolkodásban a hagyományos bal-jobb dimenzió

mellett egyre inkább előtérbe kerül a materialista-posztmaterialista (anyagikörnyezetcentrikus) dimenzió.

A közvélemény-kutatással szembeni hagyományos kritikák, vélemény és magatartás diszkrépanciája, ill. a vélemények kompetenciájának problematikája kap hangot a kötet további három írásában. R. B. Hill és M. Margolis cikke is azokra a közvélemény-kutatási eredményekre hivatkozik, melyek a faji intolerancia gyengülésére utalnak, s melyekkel szemben számos tapasztalat az előítéletek, a diszkrimináció továbbéléséről tanúskodik. (Érvelésüket ugyanakkor gyengíti a „kemény” magatartásmutatók időbeli alakulását jellemző, statisztikai típusú társadalmi indikátorok hiánya.) Margolis tanulmánya másrészt K. P. Adler cikkével cseng össze, mely a kompetens („attentive”) közvélemény vizsgálatának előtérbe állítását szorgalmazza a „tömegvéleménnyel” szemben. Utóbbi szerzőnek külpolitikai témákra vonatkozó közvélemény-kutatásai megkísérelték e hiány pótlását. A kompetens véleményeket az általános érdeklődésre irányuló kérdéseken keresztül behatároló módszer azonban csak kis előrelépést tett lehetővé.

Az amerikai közvélemény-kutatás „veteránjainak” számító Lang-házaspár tanulmánya a szaporodó survey-publikációk nyomán felvetődő kérdésre, a közvélemény-kutatásoknak a nyilvánosságra gyakorolt befolyására próbál választ adni. Bár újabb vizsgálatok tapasztalatai alapján a („bandwagon-effektus”-ra épülő) lényeges közvetlen hatás feltevését alapjában elvetik — az egyre gyakoribb taktikai jellegű voksolásra utalnak ezzel kapcsolatban — Noëlle-Neumann „vélemény-spirál”-felfogását azonban elgondolkodtatónak tartják az adott összefüggésben. A hangsúlyt nem annyira a többségi vélemény térhódításának oldalára helyezik, mint inkább arra, hogy a kisebbségi voltakban tudatosuló kisebbségi vélemények tendenciaszerűen még inkább kisebbségiekké fogytakoznak.

Tardos Róbert

Lapokból

THE LISTENER

Kétféle csoda

„Szövegfeldolgozás? A fogalom maga: csoda. Az elnevezés azonban gyalázatos; az élelmiszer-feldolgozásra emlékezteti az embert.”

Így kezdi a szövegfeldolgozással foglalkozó mellékletének bevezetőjét a Listener, s a címben szereplő „csoda” szó indoklására mindjárt meg is adja a maga magyarázatát: a szövegfeldolgozás a számítógépes technika kétségbevonhatatlanul rendkívüli teljesítménye.

A fejlődés vonala egyszerűen felvázolható: a hatvanas évek végén kezdődött, azokkal az automata IBM írógépekkel, amelyek a szöveget már mágnesszalagon tudták tárolni; folytatódott azokkal a testes szövegfeldolgozó gépekkel, amelyek a hetvenes évek második felében jelentek meg; s most ott tart, hogy a legegyszerűbb személyi számítógépek tulajdonosai is élhetnek előnyeivel.

A Listener melléklete tulajdonképpen körkérdés. Válaszaikban a megkérdezett írók, újságírók élményszerűen mondják el, hogy miképpen dolgoznak — írják műveiket — a különböző szövegfeldolgozó gépekkel és számítógép-segédletekkel hivatali helyiségekben, otthoni dolgozószobájukban, autóvezetés közben vagy éppen a kertjükben napozva.

Egyikük Amerikára hivatkozik mint élenjáró példára, ahol a szerzők túlnyomó többsége már ezt az írástechnikát használja, s a kiadók jóval nagyobb honoráriumot fizetnek annak, aki kéziratát nem legépelve küldi be, hanem — mágnesszalagon; ez ugyanis végtelenül leegyszer-

rűsíti a kiadói és nyomdai munkálatok további automatizált folyamatát.

Mint annyiszor, Arthur C. Clarke most is az elsők között lépett a jövő szorító-jába: 1982-ben megjelent „2010” című könyvének lábjegyzetében a következők olvashatók: „Ezt a könyvet egy Archives II. személyi számítógép Wordstar szoftverjének segítségével írtam, s az egészet egy tíz centinél alig nagyobb lemezen küldtem el Colombóból New Yorkba.” A „kefelevonat” természetesen műhold segítségével érkezett meg a szerzőhöz, s ő a korrekktúrát ugyancsak ezen az úton juttatta vissza a kiadónak.

A szerzők tárgyilagosan taglalják a szövegfeldolgozás előnyeit, vagy lelkesen áradoznak, s közben persze a reklám is pattog, hogy ki milyen márkájú személyi számítógéppel és milyen szoftverrel írta éppen ezt a cikket is. BBC gépen Word Moverrel vagy Spectrumon a Tasword Two-val. A szövegszerkesztő programok piaci kínálata óriási, az ár megfizethető.

Megszólal persze a konzervatív hang is az újítoók kórusában. A nálunk is játszott „A piszkos tizenkettő” című film forgatókönyvének írója, Lucas Heller csalódottan hagyta ott barátját, amikor az megismertette őt a szövegfeldolgozás forradalmi trükkjeivel és csodáival.

Neki más csodára van szüksége munkája közben — derül ki viselkedéséből. — Olyasmire, mint egy új ceruzahegyező kipróbálása; mint egy csomag nyolevan grammos A/4-es papír borítékjának feltévése. És ha a szabad ég alatt dolgozik, s a táskairógépéből kilógó papirost lobogtatja a szél, szívesen vesződik vele, valahogyan csak megtalálja a módját annak, hogy a papírt lecsillapítsa. (Hemingway ruhaszáritó csipeszt használt ilyenkor.) És az írógépszalag illata... a billentyűk kopogása...

Szóval neki nem kell sem a Commodore, sem a Microsoft. Megteszi a jó öreg Remington is. (1985. április 25.)

Transzatlanti akadályok az új közléstechnikák előtt

Még Oscar Wilde mondotta, hogy a brit és az amerikai társadalmat a közös nyelv választja el egymástól. E paradoxon manapság mind igazabbá válik. Nemcsak a kétféle angol nyelv távolodik egyre jobban egymástól, hanem a látszólag egységes televíziós világon belüli különbségek is növekednek. Az egység látszata — néhány vakfolt eredménye.

Az Atlanti-óceán egyik oldalán sem veszik igazán számításba a másik fél földrajzát. A nyugat-európaiak nem fogják fel, hogy az Egyesült Államok mennyire nagy, következésképp egyáltalán nem értik a városi körzetekre épülő televíziós rendszer koncepcióját, amely hatalmas közbülső területeket kínál zsákmanóval a kábeltévé és a műsorszóró műholdak egyéni vétele számára. Az amerikaiak pedig elhiszik azt, amit az újságjaikban olvasnak. Nyugat-Európát mindenki közös piacának tekintik, s az európaiakról azt hiszik, az amerikaiakra emlékeztet a jólétük és az izlésük. El se hisznek a nyugat-európai műsorszórást és televíziós reklámokat korlátozó törvények ellentmondó rendszereit, megfelelnek a sokféle kormányról és a szabadkereskedelemnek elkötelezett országok áruforgalmát akadályozó protekciónizmusról. S ha a műsorszóró műholdakról van szó, e vakfoltok még hasonlítani is kezdenek egymáshoz, mert mindkét fél megfelelkezik a televíziózás eltérő szabályozása mögött lévő különböző eszmékről.

Az amerikaiak elsődlegesen a szólás-zabadságot tartják fontosnak, és büszkék arra, hogy csökkentik a szövetségi kormányzat szabályozási jogkörét. A nyugat-európaiak, s különösen a britek viszont hisznek a műsorszórás nemzeti szuverenitásában, s ami ezzel jár, a közszolgálati típusú műsorszórásban. A britek például hisznek abban, hogy közpénzeket kell fordítani az egész lakosság

műsorokkal való ellátására, mégpedig a közjó érdekében. Errefelé büszkék a társadalmi változást szolgáló tervezésre. S mindkét fél igen nyers, majdnem cinikus modorban értelmezi a másik legszentebb koncepcióit.

Kezdjük a kormányzati szabályozás csökkentésével. Ez az amerikai jelenség Angliában azt jelenti, hogy szabad rablást engedélyeznek a piaci erők számára a televíziózásban is, és cinikusan figyelmen kívül hagyják a nézők kisebb csoportjainak érdekeit, mert alacsony a vásárlóerejük. A britek nincsenek tisztában azzal, hogy a szabályozás csökkentése mögött más is meghúzódik. Például a tervezők képtelensége a változás tényleges előrelátására; az új közléstechnikák megbecsülése és a sima bevezetés szándéka; a szándékolatlan és nem kívánatos eredményeket hozó kormányzati szabályozással szerzett tapasztalatok stb. E felismerések hiánya miatt Angliában „európai módra” csökkentik a kormányzati szabályozás jogkörét. A *British Telecomot* (az ország távközlési monopóliumát) egyszerűen átadták a magánszektornak, anélkül, hogy versenytársakról is gondoskodtak volna. Így aztán az angol telefonszolgáltatás nem lesz jobb, de az illetékesek azt hiszik, hogy követik Amerika példáját, ahol darabokra tördelték az AT&T-t.

Amikor az amerikaiak a közszolgálati típusú műsorszórásra néznek, csak atyáskodást, elit-szemléletet, ellenőrzést és leereszkedést látnak. Egy maroknyi ember dönti el, mit kellene megnéznie sokaknak, mondják, s ebben sok az igazság. „A BBC? Ott csupa oktató és ismeretterjesztő műsort adnak!”

Az amerikaiak elfelejtik, hogy a közszolgálati műsorszórásnak az egész országot el kell látnia, jó technikai minőségben, s nincsenek olyan kisebbségi csoportok, amelyek szinte semmit sem tudnak nézni. Mindenki ugyanannyit fizet, és ugyanazt kapja. Az amerikaiak megfelelkeznek arról is, hogy Európában az emberek fizetnek a tévéműsorért, s ha itt szóba kerül a „fizetőtévé” bevezetése, a polgárok úgy érzik, újabb pénzt kérnek tőlük olyasmért, aminek már kiegyenlítették az árát. S ezen túlmenően, Európában az országos műsorok a kis nemzeteket egyesítő élménynek számítanak. Az országos műsorszolgáltatás mindeme jellemzői ellene hatnak annak, hogy „meg-

nyissák az égbolt műsorsot” azóró műholdak előtt.

A Nemzetközi Távközlési Unió 1977-ben rendezte meg a műholdas műsorszórással foglalkozó rádiózási adminisztratív világkonferenciát (WARC). Az Egyesült Államok és Kanada akkor nem csatlakozott az európai államokhoz, nem fogadta el azt a tervet, amely szerint a világ legtöbb országa öt tévéprogram sugárzására kap lehetőséget műholdról. 1983-ban aztán kidolgozták az amerikai földrész műholdas műsorszórásának tervét, és a két ország gratulált önmagának, hogy milyen előrelátó is volt. A védőantennák fejlesztésében azóta elért eredmények ugyanis lehetővé teszik, hogy jóval kisebb teljesítményű műholdakkal is el lehessen látni a háztartásokat, mint amilyeneket az 1977-es terv kidolgozásakor feltételeztek. Így hát az amerikai vállalkozók átjöttek Európába, és megpróbálták eladni néhány korszerű szatellitjüket, ám elképedve kellett tudomásul venniük, hogy Anglia, Franciaország és az NSZK kitart az eredeti, nagy teljesítményű műholdak mellett. Vagyis olyan szatellitek mellett, amelyek az országhatárokon messze túlnyúló körzetekben nyújtanak vételi lehetőséget.

„Elérhetnék ugyanazt a hazai közönséget kisebb teljesítményű műholdakkal is, és több programot is sugározhatnának” — mondták. S nem nagyon értették, hogy Nyugat-Európa nem akar öt műholdas csatornánál többet országonként. Nem értették, hogy a több csatorna kevesebbet jelent, mint az öt, s a túl sok csatorna nemhogy növelné, de csökkenti a tényleges választékot. Tucatnyi műholdas programot csak töltelékkel lehet telerakni, viszont a nézők kiváló minőségű, alternatív kínálatot akarnak Európában, ha már megveszik a védőantennákat. S az amerikaiak nem értették, hogy milyennek is kellene lennie a kiváló minőségű alternatív kínálatnak.

Kinek van igaza? Meglátjuk. Nyugat-Európában is vannak, akik előnyben részesítenék az információk szabad áramlását a kormányok által kidolgozott szabályozással szemben. De nehéz szívvel döntenek, mert tudják, hogy a műholdas csatornák bőségéért sok mindenről le kell mondani, ami a jelenlegi televízióban mégiscsak értékes. (1985. március 7.)

Die Presse

Forradalom kicsiknek és nagyoknak

Olaszország — Anglia — Ausztria

Kivülállók talán értetlenül nézik azt a vitát, amely 1984 őszétől egy féleven át folyt a római bíróság és Silvio Berlusconi „médiu-duce” között, és végül is parlamenti bizalmi szavazáshoz vezetett. Az értetlenség oka az az „extrém-liberális elektronikus médiumkezelés”, amely egy jó évtizede mozgásba hozta Itália tömegkommunikációs rendszerét; ebben egyrészt megmaradt az állami RAI társaság országos jelenléte, másrészt a létrejött magánadókat helyi és körzeti téren a pluralitás megteremtésére kötelezték. Ez a rendszer azután egyaránt színtere lett a káoszknak és a megújulási kísérleteknek.

A televíziónéző olasz közpolgár sokat nem érzékelt ebből a szervezeti változásokból, maradtak a sorozatok (*Dallas, Dynasty*), a nagy show-műsorok, a híres játékfilmek. A helyi adók gazdaságilag nem tudtak lábra állni — a dúsgazdag Berlusconi tucatjával vásárolta fel őket. Joga lett így a *Dallas*, a *Dynasty* forgalmazásához, de nem ahhoz, hogy adóállomásaiból hálózatot szervezzen.

Ezt a jogi problémát a líramilliárdos még azzal is tetézte, hogy videokazettáit országszerte sikerrel terjesztette, és jó szervezéssel a reklámbevételeket sorra elhalászta a RAI elől. Végül is, hogy „a sztrájkot, összeomlást és népharagot” megelőzzék, Craxi miniszterelnök a szenátusban maga javasolta a törvény megváltoztatását, amely aztán eltekintett Berlusconi magánadóinak eltiltásától.

És most lássuk, hogyan változik a „médiu-táj” a briteknél! Az egyik oldalon milliárdos tervek, világkonszernek, nagytechnika és a hivatalos médiumpolitikai koncepciók; a másikon a bevált régi technika kreatív és olcsó felhasználása,

kedélyesen dilettáns állampolgári kísérletezgetés — saját pénztárcából, de a tömegkommunikációs monopóliumok elleni haraggal. E két ellentétes szemlélet és gyakorlatú tevékenység együttesen jelenti a „tömegkommunikációs forradalmat”. Anglia, „a világ médiumokkal viszonylag legjobban ellátott országa”, most mégis e forradalom mintaképe lett, a BBC a maga reklámtól tiltó két műsorával s az ezek mellé felnövő, tőle független 15 ITV-társaság a forradalmat már két évtizede előkészítette. A megerősödött ITV egy sor olyan feladatot (oktatási, kisebbségi műsorok, reklám) felvállalt, amely a kontinensen a mai tömegkommunikációs forradalom jelszava és mozgatója. A BBC és az ITV azonban minden ellenségeskedés mellett a „megosztott antipluralista monopólium” védője is volt, ami csak most látszik, a kálóz rádió- és televízióadók, hajóadók megjelenése és gyors sikere idején. Külföldi (amerikai, francia) mintára hivatkozva most befolyásos politikai körök legalizálni akarják ezt a „közösségi rádió”-akciót, profiljukat szabályozni (értsd: country-, western-zenére, kisebbségi és vallási műsorokra szűkíteni).

Ezzel párhuzamosan a Thatcher-kormányzat a kábelesítést is kitartóan támogatja, ami a nagyipar és a nagykonstrukciónak „kénye-kedvére szolgáltatja ki a hallgatók millióit”. A kormány nagy „médium-adauja” a DBS-tervben (direct broadcast satellite) szereplő 240 Watt teljesítményű óriásműhold, amely egyrészt közvetlenül „házhoz viszi” a műsort, másrészt feleslegessé tesz több gyenge 20—30 wattos átjátszót. A műhold költséges program, tőkeerős vállalkozók is csak konzorciumot alakítva képesek fenntartani. Az angol *Unisat* is három nagyvállalkozásból állt össze, és 1986-ig „összebrit” műhold-programmá kívánja a BBC, az ITV és a magánkézen lévő, kisebb Thorn—EMI társaság műsorait szerkeszteni. (Ugyanakkor ma már a módosított 1986-os határidőt sem gondolják komolyan.)

A vállalkozás igazi ellensége azonban maga a rohamléptű technika, a szinte havonta megjelenő, egyre olcsóbb antennarendszerek, amelyek elérhető áron egész lakóházakat tesznek alkalmassá akár 140 csatorna vételére, tehát némileg feleslegessé teszik az óriási teljesítményű műholdat.

Külföldön a bemutatott „olasz modelt” sehol sem tekintik követhető (és

még kevésbé követendő) példának. Az „angol változat” viszont tőkeereje miatt inkább csupán irigylésre méltó, de konzervatívizmusa miatt nem különösebben rokonszenves sokaknak. Európa-szerte inkább a kábeltelevízió lehetőségein akarják az új médiumokat kipróbálni. Ennek oka, hogy a kábelesítés mai elterjedtsége (és a fejlődés várható üteme) mellett a magántelevíziózás mintegy tíz év múlva lehet Európa nagy részén komolyabb konkurens.

Ausztriát rövidebb távú, kisszerűbb, de realisabb gondok foglalkoztatják. Azt latolgatják, ki és hogyan férhet majd hozzá a *Sky Channel*hez, másrészt — itt a földön — egyes könyv- és lapkiadók olyan kábeltelevíziós műsorainál foglalkoznak, amely láthatóan nem az ORF körzeti koncepcióját támogatja, hanem a helyi kezdeményezéseket hangsúlyozza. A helyi igények értékelésekor figyelembe kell venni, hogy talán már 1985-ben megindul a tizenegy bajorországi magán rádióállomás műsora, amely az északi határvidéket ugyancsak ellátja német nyelvű műsorral; délen egyre nő a jugoszláviai adók átcsorgása, és végre realisan számításba kell venni az eddig „kalóznak” bélyegzett észak-italiai adókat is. (Érdemes megjegyezni, hogy keleti határainkon osztrák szomszédaink számítanak a magyar kábeles adások mielőbbi megjelenésére is.) A jövő útját inkább az effajta együttműködésben látják, mintsem a valóban önálló műsor-készítései magántelevíziózásban.

És hogy áll a műsorkínálat az ország belsejében, „ahová a határon túlról nem fúj a szél”? A bécsi kábelhálózat ez idő szerint nyolc csatornával rendelkezik, a két osztrák, a három NSZK-beli, az SRG, a *Sky Channel* és a 3SAT program teljesen kitölti, így nem maradt szabad kapacitása. A műszaki módosítás most először 11-re, majd 22-re akarja a csatornaszámot emelni. Az így megnövelt kapacitásból a *Teleclub Wien* kapna csatornát és előfizetői havi 200 schillingért egy kis gépet, amely a televízióhoz kapcsolódva lehetővé tenné a műsorkínálat havi 15 játékfilmjének a vételét. Hogy az osztrák fizetőtévét valóban vonzó legyen, arról a Bertelsmann és a Springer cég, valamint Leo Kirsch filmnagykereskedő gondoskodik, ígéretük szerint a legnagyobb filmek megjelenésük után fél-éven belül a „Teleclub” műsorára kerülnek. A piackutató Hans Mohr a 30—45 évesek érdeklődésére számít, akiknek az

igényei magasabbak, akik a jó alapanyag és a neves rendezők kedvelői — csak éppen nincs idejük moziba járni. Most ezt a réteget remélik megnyerni. A vállalkozók azonban úgy számítanak, hogy a „Teleclub” csak öt év múlva válik gazdaságossá.

A körzeti adásokat nagyrészt a szövetségi tartományok szerint szervezték. Ezek műsorát kétféle anyag képezi: az országos (netán világ-) érdeklődésre számot tartó és a csak helyi érdekességű részek. Az előbbit az *Österreichbild* vagy az *Österreich Heute* adásai számára bocsátják a központi adás rendelkezésére, a másik „csak helyi használatra” készül.

A körzeti adások szervezői között külön említést érdemel az a Willi Weber, aki néhány méterre a határtól, de már Olaszországban 40 méteres antennaárboccal, olasz adóktól elcsábított munkatársakkal kezdte meg a *Radio Tele Uno* adásait. Tirol és Karinthia nézői körében ez a „kalóz” igencsak közkedvelt.

A karinthiai körzet szlovén lakossága sem a bécsi ORT-adás felé kacsint, a ljubljana-i 1. műsor tudatosan is vállalja, hogy ellátja őket kulturális és tájékoztató műsorral. A Strassburgban székelő Európa Tanács — mint kisebbségnek — meg is erősítette a jogukat, hogy ellássák magukat elektronikus médiumokkal.

Az Osztrák Posta és az ORF azonban mintha tudni sem akarna arról, hogy monopóliumukat megdőnteni szándékozó vállalkozók, műsorajánlók jelentek meg körülöttük, és a korábban „kalóznak” kikiáltott elszigetelt vállalkozásokat is egyre inkább „Robin Hood-ként” tartja számon a közvélemény. Ezzel együtt a magánrádiózás gazdaságilag jó üzlet, politikailag pedig megteremti a vélemények sokféleségének a lehetőségét.

Összegezve: Európa az „új információk társadalom első lépcsőfokán” áll. Ez nem csupán új elemek megjelenését jelenti a tömegkommunikációban, hanem a régiék ártékelődését is. Ma, amikor a világot egyre több filmet gyártanak, a muzikát gyorsbűfékké alakítják át, a rendezők fél szemmel az Oscar-díjra tekintenek, és televíziós sorozatokat forgatnak, a mozilátogatás válsága az egyik modellt adó Olaszországot csakúgy elérte, mint a másik változatot képviselő Angliát (Franciaországban egy árnyalattal jobb a helyzet). A filmkészítők mindegyik az állami támogatásra számítanak, amit Itáliában éppen a rivális-partner állami RAI-tól kapnak meg. Mindennek

hátterében a mindent előntő amerikai (vagy amerikai szellemű) „tömegkommunikációs imperializmustól” való féltelen húzódik meg, a médiumözön, „az európai kulturális identitás elvesztésének a veszélye.” (1985. február)

Híd az űrben

Közös szovjet—amerikai élő közvetítés

A cél az volt, hogy elültessék a gondolatot: a szovjet és az amerikai állampolgárok együtt teremthetnek egy háború nélküli világot. Az eszköz pedig egy élő műholdas adás volt, mely hidat épített az űrben a moszkvai és a San Franciscó-i közönség között. S a gyártási technikák között szerepelt a szovjet és az amerikai nézők együttes részvétele, olyan formában, hogy az egyik városban feltett kérdésekre a másikban adtak választ. Az egyes stúdiók (a San Franciscó-i *Masonic Memorial Temple* és a moszkvai *Gosztele-radio*) kamerái nemcsak a házigazdákat, a kitüntetett vendégeket és az énekeseket mutatták, hanem a közönségről is adtak közfelvételeket.

Az eredmény: két külön világ találkozik egy órára szemtől szemben, üdvözlök egymást — „Jó reggelt, Moszkva!” (december 14., 07:30) és „Jó estét, San Francisco!” (december 13., 20:30) —, integetnek, meghallgatják egymást, röviden beszélgetnek, majd énekelnek, előbb egymásnak, aztán együtt. A stúdió közönségére tett hatás egyértelmű volt, oroszok és amerikaiak látták egymást a 2,4 m magas képernyőn, amint a könnyeiket törölgetik. Egy amerikai néző, aki otthonában kísérte figyelemmel az adást, másnap így beszélt róla a szomszédjának:

„Ez volt a legjobb műsor, amit valaha láttam. Csak ültem a nappaliban és sírtam.” A *Pravda* így írt róla: „A napjaink égető problémájának szentelt moszkvai — San Franciscó-i dialógus kétségtelen siker a műsor szervezői és vezetői számára. Érdeklődéssel fogadja majd a nagyközönség is, amikor hamarosan mindkét országban milliók láthatják a felvételt, közelebb hozza népeinket egymáshoz, és erősíti a kölcsönös bizalmat.” A *Christian Science Monitorban* ilyen címmel jelent meg tudósítás az eseményről: „Amerikaiak és oroszok műholdon keresztül táncolnak egymás zenéjére.”

Az amerikai nézők első alkalommal láthattak otthonukban ilyen jellegű közvetítést (két PBS adón, hat kábelrendszeren és 13 városban kiépített speciális földi összeköttetésen keresztül). A két ország között űrhídat létesítő műsort a „Háború nélkül” díj átadása alkalmából készítették, amelyet az Alkotó Kezdeményezés nevű Palo Alto-i (Kalifornia) állampolgári csoport ítélt oda évenként kiemelkedő békeharcosoknak. A díjat 1984-ben a Nemzetközi Orvosmozgalom az Atomháború Megelőzéséért alapítói, dr. Bernard Lown, a harvardi Közegészségügyi Iskola neves kardiológiai professzora és Jevgenyij Csaszov, a SZU Kardiológiai Kutatóközpontjának főigazgatója, szovjet egészségügyi miniszterhelyettes kapta.

A csoport célja az volt, hogy „televíziós közvetítésre alkalmas program készüljön, mely méltóképp tolmácsolja a gondolatot, hogy az emberek együtt munkálkodva teremtsenek egy háborúmentes világot”. Az „űrhíd” elképzelése, amely egymástól távol élő, más nézeteket valló, más hátterű és kultúrájú embereket kapcsol össze, vonzónak tűnt. Két olyan műsor-készítőt kértek fel a terv kivitelezésére, akiknek már volt tapasztalatuk az űrhídat létesítésére irányuló próbálkozásokban: Evelyn Messinger és Kim Spencert.

Mivel az 1984-es díjat elnyerő orvosok két különböző országban élnek, természetes volt, hogy felvetődött a közös adás gondolata. A program, mely egyaránt készült távkonferenciának és tévéshow-nak, a San Franciscó-i házigazda és szovjet kollégája üdvözlő szavaival indult. Magyarázat hangzott el a „Háború nélkül” mozgalomról, és videoszalagon ismertették az atomháború megelőzésére alakult nemzetközi orvosmozgalom tevé-

kenységét. Ezután a díj átadása következett San Franciscó-ban Lown doktornak és Moszkvában Csaszov doktornak, majd a két kitüntetett beszélgetése, a közönség kérdései és végül a zenés program.

Ez utóbbi nagyon fontos volt — vélik a műsorkészítők. Nemcsak szórakoztató értéke miatt, hanem mert az űrhíd dinamikus részét alkotta, közös részvételt tett lehetővé. „A műsorban ezt kölcsönös ajándékozásnak neveztük, ami a nemzetközi utazók között szokás, így tehát alkalmas a televíziós utazáshoz is.”

A műsor készítői szerint két fontos feltétele van a sikeres távkonferenciák rendezésének. Az egyik az, hogy a helyi képernyő és a távoli képernyő jól különüljön el egymástól, hogy a közönség gyorsan megérthesse, mit lát. A másik, hogy a kamerákat úgy kell elhelyezni, hogy a helyi közönség láthassa és felismerhesse magát a helyi nagyméretű képernyőn.

Mind a San Franciscó-i, mind a moszkvai közönség láthatta egymást óriási képernyőkön. Az amerikai otthonok nézői pedig több előnyös nézőpontból is figyelemmel kísérhették az eseményt. Több kamera mutatta a pódiumot, a moszkvai képernyőt és a helyi közönséget előlről és hátulról. A San Franciscó-i hátsó kamera egyszerre is tudta mutatni a közönséget, a pódiumot, a moszkvai képernyőt, valamint a helyi közönség képét nyújtó San Franciscó-it. Az amerikai otthoni nézőknek időnként a moszkvai kamerákkal készített és műholdon továbbított képeket is kapcsolták.

Négy műhold szerepelt a programban, az összköltség, a műholdidőt is beleértve, 120 ezer dollárt tett ki. Azért ilyen keveset, mert az amerikai műsorgyártókon kívül sok más résztvevő is önkéntes volt, s a művészek is ingyen ajánlották fel tehetségüket.

Milyen jövő áll a hasonló közvetítések előtt, amelyek kétirányú audiovizuális kapcsolatot teremtenek az emberek között? Messinger és Spencer sok ország között szeretne űrhídat látni, beleértve Kínát, Kubát és az arab országokat. „Nagyon szeretnénk egy háromigü kapcsolatot létesíteni a Szovjetunió, az USA és Kína között, amely úgy véljük, megmutatná ennek az eszköznek a lehetőségeit a bizalom erősítésében és a politikai különbségek áthidalásában” — mondja Spencer. Végül is a túlélés fontosabb, mint a politika.” (1985. március)

Satellite Communications

Európa kulturális korlátjai

Amerikában is, Európában is fejlesztik a műholdas műsorszórást, de nem nagyon kell megkarcolni a felületet, hogy előtűnjenek a különbségek a két piac között. Egy szakember így jellemezte a kábeltévé piacát: „Az amerikai és az európai kábelhelyzet között csupán technikai, politikai, kulturális és gazdasági különbségek vannak”. S ugyanez vonatkozik a műholdas műsorszórára is.

A technikai és a gazdasági különbségeket át lehet hidalni, a politikai és a kulturális problémákat már nehezebben. Nyugat-Európa 17 egyedi, külön utat járó piac heterogén ötvözet, a római hódítás óta nem akadt uralkodó, miniszterelnök, vallási vezető vagy diktátor, aki egyesíteni tudta volna e különböző etnikai csoportokat. Minden taktika, kezdve a nyers erőttől a baráti meggyőzésig, kudarcot vallott.

Ez a fajta környezet kedvezőtlen előjel a műholdas műsorszórás számára. Hogy gazdaságilag kifizetődő legyen, bármelyik műhold közvetítette programnak több országba kell eljutnia, „össz-európainak” kell lennie, áthágva a politikai és kulturális határokat.

Vagyis óriási akadályokat kell leküzdenie. Az európai kormányok gondosan óvják népeiket a határon túli hatásoktól, amelyek károsan befolyásolhatják a hagyományokat és a nyelvet. Ez a protekcionizmus azonban sokak szemében idejémultnak tűnik, és egyre nehezebb fenntartani a jelenlegi piaci körülmények közt.

Bár a protekcionizmus falai omladoznak a változások közepette, az európai kormányok nem szívesen engedik ki kezükből a gyeplőt. Az általuk ellenőrzött postai, szállítási és távközlési hatóságokon keresztül megpróbálták korlátok közé kényszeríteni többféle új technikát. Nemrégiben például a Coronet, az amerikai támogatással működő műholdas társaság öt évre kiszorult az európai műholdpiacról a Franciaország és Luxemburg közötti egyezmény miatt. Amit azonban nem lehet korlátozni, az az állam-

polgárok igénye a szélesebb műsorválasztékra, még ha nem anyanyelvükön kapják is. A kutatások szerint az NSZK-ban a nézők csaknem kétharmada több angol nyelvű műsört szeretne. Kétségtelen, hogy a Coronet-féle társaságok próbálkozása, hogy betörjenek az európai piacra, azon a feltételezésen alapul, hogy „kielégítetlen szükséglet” van ezen a kontinensen.

Azt is feltárta azonban a kutatás, hogy a francia vagy német nyelvű műsoroknak minimális piaci lehetőségei vannak azokban az országokban, amelyekben a nyelvek valamelyikét nem beszélik széles körben. Ez persze nem riasztotta el a franciákat attól, hogy létrehozzák TV5 nevű szolgáltatásukat, amelyet jelenleg nyolc európai ország háztartásaiban vehetnek, s hogy kifejlessék saját közvetlen műholdas műsorszórási programjukat, a TDF-et, sem a németeket a TV—Sat nevű hasonló vállalkozástól. Mivel Európában sokan vágyának több angol nyelvű műsorra, s azonkívül a zenének, a sportnak és a művészetnek nemigen kell nyelvi korlátokkal számolnia, három, viszonylag újkeletű brit vállalkozás is igyekszik kihasználni ezt a lehetőséget. Hármuk közül a legrégebb az 1982 óta működő Sky Channel, amely most csaknem kétfélmillió előfizetővel dicsekedhet, kilenc európai országban. Minden műsora angol nyelvű, ám ez eddig még nem akadályozta növekedését. A másik a Screen Sport, amely tavayl márciusban indult, s most napi hatórás műsört közvetít. A legizgalmasabb a harmadik, a Music Box, mely a múlt év júliusa óta kínál zenét „az európai fiataloknak”. Tizenhat országban élő, tíz különböző nyelven beszélő közönség izléséhez kell igazodnia.

Az effajta szolgáltatások előtt tornyosuló akadályok közt az egyik legnagyobb a reklám ellenőrzése az európai piacon, ahol évi 2,5 milliárd dollár bevételről számolnak be. „Hogy eleget tegyünk valamennyi ország követelményeinek, óránként négy percre korlátozzuk a hirdetéseket, s ezeket egy blokkban sugározzuk” — mondja a Music Box marketing főnöke.

De mi lesz a kulturális korlátokkal? „A Sky Channel sikere megmutatta, hogy ez a fajta műsor mindenütt tetszik, határoktól és nemzeti kultúráktól függetlenül. „Először a történelemben olyan műsorokat fogunk sugározni egész Európának, amely egységesítő erővel hat majd az európai kultúrára” — állítja merészen a sikeres vállalkozás egyik képviselője.

Túloz? Lehet. De rátapint a lényegre. Több európai kormány anélkül adott működési engedélyt a Music Boxnak, hogy elemezte volna lehetséges hatását protekcionista műsorpolitikájukra.

Ha a Music Box, melynek közönsége már csaknem akkora, mint a Sky Channelé, beváltja a hozzáfűzött reményeket, precedenst teremthet másféle összeurópai műsorokhoz, sőt akár alternatív közvetítőrendszerekhez is. A hírek és az időjárásjelentés két másik lehetőség, bár az amerikai hírsatorna, a CNN egyik munkatársa szerint ez a vállalkozás „még mindig nagyon messze van” attól, hogy bármiféle hírszolgáltatást fejlesszen ki Európában, az időjárás-előrejelzéseket sugárzó Weather Channel elnöke pedig úgy véli, hogy az európai piac túl komplex és nehéz számára.

Ha azonban a kontinensen egyre többen szoknak hozzá az angolhoz mint mindennapi kommunikációs eszközhöz, valószínűleg több korlát fog leomlani, és végéhez közeledik majd a protekcionizmus korszaka. (1985 január)

Herald INTERNATIONAL Tribune

Published With The New York Times and The Washington Post

A műhold: bizonytalan üzlet

Több figyelemre méltó híradás és elemzés olvasható az International Herald Tribune egyik tavaszi, a tömegkommunikáció kérdéseivel foglalkozó mellékletében.

Az egyik leginkább elgondolkodtató, vezető helyen közölt írás arról számol be, hogy a tömegkommunikációs ipart a közelmúltban a világűrben több kudarc is érte, s ez, valamint a „földi” versenytársak sikerei és bizonyos politikai problémák elbizonytalanítják a vállalkozókat.

Az egycs műholdak kudarcairól rendszeresen beszámol a napi sajtó. Szaporodnak azok az esetek, amikor vagy nem sikerül megfelelő pályára állítani a beren-

dezést, vagy fölmondja a szolgálatot egy-egy kényes műszer, vagy más, váratlan esemény következtében százmilliók mennek veszendőbe, s az ilyen esetekkel járó erkölcsi kárért a biztosító társaságok kifizetései sem nyújtanak kárpótlást.

A növekvő kételyek között az egyetlen reménysugár: a nagy hatóerejű műsorszóró műholdak, amelyeknek adásai közvetlenül foghatók az egyre csökkenő méretű parabolaantennákkal.

Az izmosodó „földi” versenytárs — az üvegszálás kábel, amely sokkal olcsóbb és megbízhatóbb, mint a műhold — különösen a telefonhálózatok tökéletesítésének területén áll nagy jövő előtt.

Politikai viták elsősorban a fejlődő és a fejlett országok között várhatók a műholdak körül. Az előbbiek szeretnék hozzájutni a technológiához, az utóbbiak nehezen szánják rá magukat, hogy lemondjanak előnyeikről.

A felmerülő gondok persze nem jelentik azt, hogy a műhold hívei feladják megszabású elképzeléseiket. A nagy lapkiadók közül például egyre többen tervezik (újabbban az Economist és a Financial Times), hogy a műholdak segítségével a világ különböző pontjain azonos időben állítják elő lapjaikat (ezt a technikát használja már az International Herald Tribune, a Wall Street Journal és az USA Today).

Azaz végül is nem a műholdas technika (korai) alkonyáról van szó, hanem egyszerűen a verseny éleződéséről.

*

Egyre több az orvvadász Észak-Amerikában — adja hírül a melléklet egy másik írása. — Mégpedig az ír-orvvadász.

A műholdakról a fizető kábeltévé-rendszerek számára sugárzott, féltve őrzött hollywoodi filmeket és más, drága szórakoztató műsorokat csipik el ezek a lesipuskások saját parabola-antennáikkal, s becslések szerint mintegy másfél millióan vannak már az Egyesült Államokban, de elszaporodtak Kanadában és a Karib-tenger térségében is.

Az antennák maguk 3—4 méter átmérőjűek (de rövidesen 2 méter alá „zsugorodnak”), és rohamos elterjedésüket sem a törvényhozás, sem a Szövetségi Kommunikációs Bizottság nem képes még csak nyomon követni sem.

Az orvvadászat megakadályozására az egyetlen járható útnak a műholdas adá-

sok zavarása történik. Olyanformán, hogy a legális kábelrendszerekből kiszűrik a zavart, a lesipuskások képernyőjén viszont elkásásodik a kép.

Egy New York-i tömegkommunikációs konferencián a közelmúltban egyebek között azt a kérdést is megvitatták a résztvevők — adja hírül a lap —, hogy mi a különbség a kommunikációs és a számítógépes technika között, s hogy egyáltalán szétválasztható-e a két terület.

A viták részleteiben itt nem érdemes elmerülnünk, de arra talán nem haszontalan dolog felhívunk a figyelmet, hogy itt találkoztunk először egy érdekes szóval. Anthony Oettinger, a Harvard Egyetem információpolitikai intézetének igazgatója alkotta meg a *computers* és a *communications* szavak házasításával, s így hangzik: *compunications*.

Lehet, hogy hamarosan már valamenynyien kommunikációról fogunk beszélni? (1985. május 14)

Rövidre fogva

Tájékoztató

Információs szakadék. Az iparilag fejlett országokban csaknem mindenki jut egy rádiókészülék, míg a fejlődő világban — a legutóbbi UNESCO-jelentések szerint — csupán minden tíz emberre. Még nagyobb a különbség a televíziókészülékek terén: Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában (ahol a Föld lakosságának háromnegyede él) 2300 tévéállomás műsorát 24 millió készülékkel lehet venni; a fejlett ipari országokban pedig 38 000 adó közvetít és 394 millió a készülékek száma.

The Democratic Journalist

A Pulitzer-díj sorsáról évenként rendező amerikai bizottság két új kategóriát határozott meg az újságírás területén, és felülvizsgálta két másik, már meglévő kategória meghatározását. Az egyik új kategória a „fontos és bonyolult problémákat magyarázó újságírást” díjazza, a másik pedig a speciális témákról — például „sportról, kereskedelemről, tudományról, oktatásról vagy vallásról” — szóló írásokat. Ezzel 14-re emelkedett a Pulitzer-díj kategóriáinak száma.

IOJ Newsletter

Spanyol televízió az USA-ban. A nagyszámú spanyol anyanyelvű lakosságra való tekintettel 1961-ben spanyol nyelvű tévéadót létesítettek az Egyesült Államokban. A műsorszórás a texasi San Antonióból történik, de a hálózat ma már óriási kiterjedésű, 277 adó csatlakozik hozzá, az elmúlt években kábelrendszert építettek ki, és műholdakhoz is hozzájutottak, így az USA spanyol nyelvű lakosságának 85 százaléka — mintegy 17 millió néző — vált elérhetővé. A társaság célja: a spanyol hagyományok megőrzése az amerikai életformával szemben. A Spanish International Network nevű adó napi 30 perces híradóval jelentkezik, amely a

Miamiban lévő koordinációs központ segítségével műsorcsere-t bonyolít le a Karib-térség országaival is. Működését reklámból finanszírozza, az idén 45 millió dollár bevételre számít.

Neue Zürcher Zeitung

A sajtó játssza a főszerepet — gazdasági szempontból — a finn tömegkommunikációs eszközök között. A 4,5 millió lakosú országban viszonylag sok napilap jelenik meg, számuk az elmúlt években 85 körül mozgott. Hetet Helsinkiben adnak ki (a legnagyobb a 400 ezres példányszámú *Helsingin Sanomat*). Magas a folyóiratok száma is (110). A televíziós közvetítések két vállalat — az *Oy Yleisradio Ab* (YLE) és az *Oy Mainos Televisio Ab* (MTV) — közt oszlanak meg. Az YLE az 1920-as években alakult, eredetileg mint rádióállomás, ma már állami vállalat, két televíziós csatornával, sok rádióadóval és műsorszórási monopóliummal. Az MTV-hirdetésekkal finanszírozott kereskedelmi vállalat, melynek működéséhez az YLE ad engedélyt.

IOJ Newsletter

Az integrált áramkörök jogvédelme. Az USA parlamentje javaslatot fogadott el az integrált áramkörök jogvédelmére, amely tízéves védelmet biztosít az áramkörök lemásolása (illetve idegenek által való felhasználása) ellen. Az új áramkört az alkotónak a Copyright Hivatalnál kell bejelentenie, ahol a jogbiztosítást lényegesen gyorsabban végzik, mint a Szabadalmi Hivatalnál. A Copyright-törvény 1983 júliusától (visszamenő hatállyal) érvényes. Hasonló lépésre készülnek a japánok is.

Funkschau

Félmillió hallgatónak — titokban: így lehetne jellemezni a franciaországi bevándorlóknak hetente ötször, a hajnali órák-

ban sugárzott kilenc nyelvű (portugál, török, több ázsiai és afrikai) adássorozatot. Kérdés, elegendő-e ennyi információ a beilleszkedéshez, elégedettek-e vele maguk a hallgatók. Az adásidő és a színvonal szintén kétséges. Fejlesztés helyett azonban most még ezt is vissza akarják szorítani — gazdasági nehézségek miatt.

Le Monde

Az Amerika Hangja Izraelben kívánja felállítani legújabb állomását, amely a Közel-Kelet mellett Dél-Európa térségeit is jobban ellátná a hivatalos amerikai hírszolgálattal. Együttal Izrael — amerikai támogatással, részben a Szovjetunióban élő zsidók számára — *Radio Makkabeus* néven új vallási és politikai rádiót kíván felállítani.

Neue Zürcher Zeitung

Az ezer rádió országa lesz Finnország? A helyi magánrádiók hatása erősen nőtt a kábelesítés során, 15 városnak van saját műsora, 5 városnak egynél több is. Eddig 250 műsorkészítő csatlakozott a megnövekedett rádióhálózathoz. A magánadók az állami támogatás mellett a reklámból tartják fenn magukat, sőt az adásidő egy részét gyakran „ingyen kapják” az államtól.

Neue Zürcher Zeitung

Jogos büszkeséggel ünnepelte tavaly Nigéria a televízió ezüztjubileumát. Jelenleg 34 tévéállomás működik az országban, több mint a fele a fekete-afrikai országokban található adók teljes számának. A televízió azonban még itt is csak városi médium, mely a szerencsés helyzetben levő városiakhoz szól. A helyzet megváltoztatásához a magas tarifák és a készülékek jelentős csökkentésére van szükség.

IOJ Newsletter

Második csatorna Izraelben? A Knesset mérlegeli a második televíziós csatorna indításának lehetőségeit, mivel a politikai spektrum mindkét szárnya nyomást gyakorol rá a műsorszórás általános átszervezése érdekében. Az oktatási és művelődési miniszter törvényjavaslat benyújtását tervezi, amely tisztázná a jog-

körök megosztását az Izraeli Műsorszóró Hatóságon (IBA) belül. Bírálók szerint az IBA olyan „szörnyeteg”, melyet nem iránytanak, és nem is lehet irányítani”.

World Broadcast News

A „rövidfilmek éjszakáját” rendezik meg időről időre a francia televízióban. Az egykor népszerű rövidfilmgyártás váltságba került világszerte, pedig a televízió alkalmas lenne „a filmművészet e mostohagyermeké, avagy e kulturális luxus” támogatására. A TF1 most művészi és gazdasági kampányba kezdett a műfaj újraélesztéséért.

Le Monde

Hírügynökségek

Visnews. Az MTV híradójának egyik legnagyobb híryanag-szállítója a Visnews-cég, amelyet 1957-ben hoztak létre. Tőkéje harmadrésben a BBC-től, harmadrésben a Reuter hírügynökségtől, harmadrésben pedig ausztrál, új-zélandi és kanadai tévétársaságoktól származott. A cég nemzetközi osztálya naponta 425 tévétársaságot lát el híryanaggal, 19 nagyvárosban van produkciós irodája, s 400 operatőr áll szolgálatában. Archivuma kb. 17 millió méter filmet és videoszalagot tárol, ezek közül a legrégebb II. Miklós cár megkoronázásáról készült. Katalógusa 15 ezer híreseményt tartalmaz. A társaság megkezdte műholdas tevékenységét is, és rövidesen beszáll a kábeltelevíziós üzletágba.

The Times

UPITN. A Visnews-hoz hasonló fontosságú hírügynökség, amelynek 70 országban 150 előfizetője van — a BBC kivételével. 1967-ben alapították az egykori UPI-ból és az *Independent Television News*-ből. 1975-ben szerződést kötöttek az amerikai ABC-vel, amelynek alapján az ABC híryanagjaihoz is hozzájuthat. A világ 14 nagyvárosában van önálló irodája, 140 szerződéses és 400 szabadfoglalkozású operatőrrel dolgozik.

The Times

Nyolcszázmillió dollárért folyamodott az amerikai kongresszushoz a *US Information Agency (USIA)*, s meg is fogja kapni, ha 1986-os költségvetését elfogadják. Ez az összeg 177,7 millió dollárral több, mint amit az idei évre kapott az ügynökség. Az USIA-nak kb. 200 irodája van a világ különböző országaiban, 20 magazint ad ki 22 nyelven, sok könyvet, brosúrát és más anyagokat. Az USIA rendszerében működik az Amerika Hangja is, amely hetente ezer órát közvetít 42 nyelven.

IOJ Newsletter

Fekete hírügynökség. Az afrikai országok információs miniszterei teljes támogatásukról biztosították a PANA hírügynökséget tavaszi Addis Abeba-i konferenciájukon. 14 újabb afrikai országot csatlakozott a PANA-hoz, melynek fő célja a fekete kontinensről szóló hírek közvetítése. Az információs miniszterek hangsúlyozták az új információs rend kialakításának fontosságát, mely megszabadítaná az afrikai országokat a nyugati tájékoztató eszközök monopóliumától. Eddig 38 ország csatlakozott az ügynökséghez.

IOJ Newsletter

Sajtó

A Financial Times Amerikában. Hamarosan Amerikában is nyomtatják a neves angol gazdasági napilapot. Ez lesz az első angol országos lap, melyet műholdon továbbítanak az óceán túlsó felére. A nyomtatás és a közvetítés költsége kb. egymillió font lesz évente, 400 ezer fontot lehet azonban megtakarítani a légi szállítási díjakon. Elsősorban az a terv célja, hogy javítsák a lap amerikai terjesztését. Az elmúlt hat évben a *Financial Times* nemzetközi kiadását repülőgépen vitték New Yorkba Frankfurtról, ahol nyomtatták, ám ezt az eljárást gyakran megbízhatatlannak és egyre drágábbnak találták — a légi fuvardíjak az idén várhatóan 33 százalékkal emelkednek. A kiadó arra is számít, hogy nőni fog a lap olvasótáborára odaát.

IPTC News

Újságcikkek lézerlemezen. A *Philips* az év elején hozta forgalomba Londonban *Megadoc* nevű lézerlemezes dokumentációs rendszerét, mely jogi szerződésektől

újságvégig különféle nyomtatott iratok teljes fakszimiléit tudja tárolni és egy nagy sorszámú képernyőre kivetíteni. Kezdetben azoknak szánták a rendszert, akik igen sok papírt használnak fel archív célra. Egyik tulajdonosa a Gruner & Jahr, a *Stern* és a *Die Zeit* kiadója, ahol 4 millió újságvégig elhelyezése van folyamatban, melyet elektronikus úton gyorsan lehívhatnak majd az újságírók, akár képernyőre, akár — egy speciális fakszimilenyomtatót alkalmazva — papíron. A lézerlemez fő előnye a mágneslemezzel szemben, hogy tárolókapacitása sokkal nagyobb: tizenkétszer annyi információt tud elraktározni, s ára alig kétszerese a mágneslemezenek.

IPTC News

Új napilappal bővült az olasz sajtó, a *Reporterrel*, mely kezdetben 120 ezer példányban jelent meg. Modellje a baloldali, el nem kötelezett francia napilap, a *Liberation*, mely nemzetközi hírek szolgáltatásával segít olasz kollégájának.

IOJ Newsletter

Minden harmadik osztrák olvas újságot — a statisztika szerint, A napilapok példányszáma 1985 februárjában meghaladta a 2 700 000-t, ez a szám az előző negyedévben közel 80 000-rel emelkedett. A sajtókutatók ebben a tendenciában a nyomtatott sajtó hitelének az erősödését látják.

Die Presse

Három új tömegkommunikációs szakfolyóirat indult 1984-ben Európában. Kettő közülük az új tömegkommunikációs eszközök témájával foglalkozik (az osztrák *Moderne Medien* és az NSZK-beli *Neue Medien*). Mindkét folyóirat gyakorló szakemberek, szerkesztők, és gyártók érdeklődésére számíthat. Az angol *Media-Bulletin* viszont az Európai Médiumkutató Intézet lapja, amely a fontosabb szimpóziumok és kutatási tervek híreinek negyedévenként közzé.

Mediadok

A görög kommunisták lapja, a *Rizospastis*, amely tavaly ünnepelte legális megjelenésének 10. évfordulóját, állandó növekedést mutat. Vasárnapi kiadása megha-

ladja a 149 ezer példányt, s az olvasók száma nemcsak a nagyvárosokban, hanem vidéken is nő. A görög napilapok közt ez jelenik meg a legnagyobb példányszámban (45 000).

IOJ Newsletter

Közönségkutatás

Az osztrák médiumstatisztika legújabb adatai első látásra különös tendenciára figyelmeztetnek. Eszerint a rádióhallgatók táborra az elmúlt két évben kb. hét-ezer új tagot nyert, míg a televízió mintegy tízezer tagot veszített. Az újságolvasás meglepően növekedett a középiskolások és az egyetemi hallgatók körében.

Die Presse

Honnan nézzük a tévét? Ezt vizsgálta a francia CEO (*Centre d'Études d'Opinion*) intézet. A televíziónézési vizsgálat eredményei szerint a készülék többnyire a lakások fő helyiségeinek berendezési darabja, de a lakosságnak kb. ötöde a konyhában tartja. A lakásban minden családtagnak állandó helye van, ahonnan nézi az adást. Egyre nő a nagy képernyős (50 cm-nél nagyobb) készülékek száma is.

Le Monde

Csak a sport és a külföld híradásai azok, amelyeket az emberek a televízióból akarnak először megtudni. A hírközlés többi területén a nyomtatott médiumok vezetnek, különösen a helyi és a körzeti tájékoztatásban. A svájci vizsgálat szerint az emberek még ma is jobban bíznak a leírt szóban, mint az elhangzóban.

Die Presse

Hatszáz ezer levelet kap évente nézőitől a Csehszlovák Televízió. Ebből félmilliót meg is válaszolnak. Hetenként van az illetékes szerkesztőségekben olvasólevél-elemzés, ennek tanulságait az általános műsorszerkesztésben hasznosítják. Havonta egyszer a képernyőn válaszolnak a tipikus levelekre, majd a televízió sajtórészlege számára „Röviden a televízióról” címmel összeállítást készítenek.

Rundfunk und Fernsehen

A közönségkutatás új módszerét vezette be az AGB televíziókutató szervezet. A *PeopleMeter* egy elektronikus eszköz, az emberek gombnyomással jelzik tévénézésüket egy hordozható készüléken, amely hasonló ahhoz, amit a távirányítású televízióhoz használnak. 440 televíziós háztartásból álló panelt szerveztek, s az AGB naponta szállítja a nézettségi adatokat előfizetőnek. Eddig 35 vállalatnak van „megrendelése”. Az eddigi kísérletek alapján úgy tűnik, hogy az AGB 700—800 háztartásból álló mintát kínál a televíziós piacon azon az áron, amit a tévétársaságok kevesebb, mint 300 közönségmérő műszerrel ellátott háztartásért fizetnek.

*Broadcast Marketing and
Technology News*

Reklám

A hirdetések erkölcséért szállt síkra Strasbourgban az Európa Tanács. A reklám helyét és arányát a műsorban már korábban szabályozták, most valószínűségét, toleranciáját és elfogulatlan-ságát kéri számon. Különösen áll ez a gyermekeknek szóló reklámra. A felhívás végül az alkohol- és a cigarettareklám radikális csökkentésére szólít fel.

Mediadok

Belga reklámveszély? A belga kormány eddig az országban egyetlen televíziócsatornán engedélyezte a reklámot. Most olyan törvényt akarnak elfogadtatni, amely valamennyi rádió- és televízióállomás reklámtevékenységét engedélyezné. A terv ellen különösen az újságkiadók tiltakoznak, amelyek eddig a reklám terén szinte monopolhelyzetben voltak. A szomszédos országok televízióadói (Franciaország, Luxemburg) örömmel üdvözlik a tervet, mert ez az ő reklámlehetőségeiket is növeli.

Neue Zürcher Zeitung

Alkoholt ne? Csaknem másfél éves mérlegelés után az USA Szövetségi Kereskedelmi Bizottsága elutasította néhány szervezetnek azt a kérését, hogy szigorúbb szabályozást vezessenek be az alkoholtartalmú italok reklámjára, és tiltsanak be egyes hirdetéseket, melyek a fia-

talokhoz és a rendszeres alkoholfogyasztókhoz szólnak. A bizottság megállapította, hogy „nem talált szilárd alapot ahhoz a következtetéshez, hogy a szeszes italok reklámja jelentősen befolyásolná a mértéktelen alkoholfogyasztást”, és hogy „a szeszes italok reklámjának betiltása vagy mérséklése jelentős védelmet nyújtana a közönségnek”.

Broadcasting

Vallási kommunikáció

Keresztények, zsidók, mohamedánok száz-ezrei hallgatják 1968 óta az „Ökumenikus ünnepreggel” című rádióadást, amelyben az Ausztriában elfogadott 12 egyház számára eddig ezer adás hangzott el. Az adás célja, hogy a „vallások képviselői együtt szerepeljenek a rádióban, ne pedig egymás mellett”.

Die Presse

A Biblia 87 és fél órában. Százötvenet választottak ki „Anglia legszebb hangú színészei közül, hogy hangeffektusok és zene kíséretével mondják magnóra a Bibliát. Összesen 80 kazetta készült el, a felvétel a Biblia „legnehezebb és legritkábban olvasott részeit” is érthetőbbé teszi. A gyártó cég, a *Classic Cassettes* 375.75 fontért adja az összesen 87 órát és 27 percet kitevő műsort.

Action

„Mennyei müezzin” hívja a világ mintegy 200 millió mohamedánját imára az újonnan felbocsátott „Arabsat” műholdon keresztül. A hét televízióműsor mellett 8 ezer kapcsolást is szolgáltat egyidőben. Az „Arabsat” az Arab Liga eddigi legnagyobb sikerű vállalkozása, amelyben „a politikai ellentéteket egy politikaellenes műsorpolitika” igyekszik kiküszöbölni. Ebbe sok Korán-idézet, szórakoztató és, oktatóműsor tartozik. Az úrben az arab egység hamarabb létrejött, mint a földön?

Die Presse

Kazettán a Korán. Fahd szaúd-arábiai király nyomdát létesített Medinában, hogy évente hétmillió példányt készítsen a Koránból a muzulmán világ számára. A

Reuters hírügynökség szerint a nyomda a legújabb számítógépes technikával dolgozik, és egyéves működése csaknem 120 millió fontba kerül. Évente 30 ezer, szintén a Koránon alapuló audio- és videokazetta előállítására is lesz kapacitás. A teljes sorozat 35 órás műsort tartalmaz.

Action

A keresztyén rádió- és televízióadók száma az 1970-ben feljegyzett 1230-ról 1580-ra nőtt az idén, a valószínű, hogy az ezredfordulóra a 4000-et is eléri. Az adatokat dr. David B. Barrett, Nairobiban élő kutató, a Keresztyén világciklopédia szerzője gyűjtötte, aki az adók hallgatóinak és nézőinek számát kb. 370 millióra becsüli, s úgy véli, hogy 2000-re már 600 millióan lesznek.

Action

Oktatás

Iskolások csinálják a televízióműsort Mainz három elővárosában. A speciális tantervű iskolában a televíziókamera és a videoberendezések aktív használata is a tananyag része. Az oktatást egy helyi újságíró végzi, aki a politikai és kulturális műsorok készítésénél is felügyel. „Televíziót csinálni nagy művészet!”... — vélik a gyerekek.

Fernsehen und Bildung

Kötelező elektronika. Az iskolák 70 százaléka örömmel üdvözölte az osztrák kormány döntését, hogy 1985 őszétől az általános iskolákban kötelező tárgy lesz az elektronikus adatfeldolgozás. Az eddig elkészült 1014 „tanberendezés” ugyan 50 millió schillingbe került, de így is nagyon kevés. A képzett tanerő még kevesebb, az iskolák egyharmadában egyáltalán nincs. A bécsi és a salzburgi oktatási központban most folyik a gyors ütemű szaktanárképzés.

Die Presse

Telefon

Kanada és Ausztria közös vállalkozásban építi ki a próbaüzemként már 1986-ban Bécsben meginduló digitális telefonköz-

pontot. Az előmunkálatok öt éve folynak, eddig 350 millió schillinget emésztettek fel, az állandó munkatársak száma pedig 210. 1987 végére Bécsben 8 digitális központ lesz, 1—1 pedig Linzben és Grazban. A központok tízezer előfizetőt tudnak kiszolgálni. Egész Ausztria digitális telefonellátottságának a programját 25 évre tervezik.

Die Presse

Digitális képtovábbító rendszert vezettek be Finnországban Telpic-Telefonkép néven. Az akár pozitív, akár negatív kép 768×512 pontból áll, s a szürke 64 árnyalatát képes visszaadni, a feketétől a fehérig. A digitális kép 80 másodperc alatt jut el a telefonvonalakon a címzetekhez.

IOJ Newsletter

Zsinór nélküli telefon. A Német Szövetségi Posta ez év végétől kínálja a *Sinus* elnevezésű zsinór nélküli készülékeket 38 márkáért. Megengedik majd a magántulajdonban lévő drót nélküli készülékek használatát is, ha olyan típusról van szó, amit az NSZP jóváhagyott.

Zeitschrift für das Post- und Fernmeldwesen

Nyilvános távbeszélő kártyaolvasóval. A Német Szövetségi Posta kísérleteket folytat a telefonkártyákkal, melyek révén nyilvános távbeszélő készülékeken pénz helyett plasztikkártyákkal fizetnek: a kártyába beépített mikroprocesszor az esedékes díjat levonja a beszélgetés időtartama szerint. Az utolsó díjegyiség felhasználása után a kártya eldobható. Jelenleg három különböző eljárást vizsgálnak: egy mágneses, egy holografikus és egy elektronikus kártyát. 1986-ban kívánja a posta az üzemi tapasztalatokat levonni, és azután választ ki véglegesen egy rendszert.

Funkschau

Telefonstatisztika. A Nemzetközi Távközlési Unió adatai szerint 1982-ben a világon összesen 528 millió távbeszélő készülék van, ebből 324 millió öt országban (USA, Japán, NSZK, Anglia és a Szovjetunió). Itt száz lakosra átlag 44 készülék jut, míg a világ többi részén átlagosan öt készülék.

Tele

Készülék a siketeknek. A *General Electric Company* olyan hordozható elektronikus eszközt hoz forgalomba, amely a bejövő telefonüzeneteket írott szavakká alakítja. A hívó egy nyomógombos telefonon betűnként beüti a közlendőjét (az abécét egyszerű számrendszerbe kódolták), ezt aztán a dekódoló áramkörök alakítják betűkké, amelyek folyékony-kristály képernyőn jelennek meg. Egy készülék ára kb. 250 dollár.

Newsweek

Videojelek telefonvonalakon. A *Virginia Polytechnic* intézetben kifejlesztett videorendszer hamarosan lehetővé teszi, hogy siketek is telefonáljanak egymásnak, jelekből álló nyelven. A *Telesign* nevű készülék telefonvonalakon továbbít videojeleket egy terminálhoz, amely egy mikroszámítógép képfeldolgozó áramköréhez csatlakozik. Az így keletkező kép rajzfilmhez hasonlít. Az ötezer dollárba kerülő készülék 1987 vége felé kerül piacra.

Newsweek

Új médiumok

Műholdas világműsor tervével foglalkozik az NSZK. A költséges program során Észak- és Dél-Amerika, valamint Ázsia részére heti két-három órás műsort és távközlési szolgáltatást tervez. Mivel az NSZK televízióműsorait jelenleg 97 ország importálja 13 millió márka éves értékben, a 10 milliós beruházás hamar megtérülne.

Neue Zürcher Zeitung

Az ORF teletextjéről. A Fessel-intézet felmérése szerint a Teletextet mintegy félmillió néző használja rendszeresen. Naponta átlag 15 oldalt hív le egy-egy néző az összesen 400 oldalnyi kínálatból. Az érdeklődés középpontjában a sporthírek állnak, ezeket követik a napi hírek, a rejtvények, a viccok, az időjárás-jelentés. A Fessel-intézet munkatársai több ezer nézőt kérdeztek meg, mivel egészüljön ki a teletext. A kívánságoknak megfelelően tavasztól 6—10 éveseknek szóló gyermek-magazinnal bővül a választék, és „Technikai revüt” is kapnak a nézők.

ORF Pressedienst

Új televíziós központot avatott fel az év elején a nyugatnémet Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF). A napi 12 órás tévé-műsor összeállítását és sugárzását alig valamivel több, mint 300 munkatárs végzi (ebben már benne van a nem közvetlenül produkciós munkát végző állomány is), és itt szerkesztik a heti öt alkalommal jelentkező 3SAT műsorát is. Az új központ 20 év alatt épült fel, az építési terveket a legújabb technikai vívmányok alkalmazhatósága érdekében szüntelenül átdolgozták. A létesítmény Európa legnagyobb, s egyben legkorszerűbb tévéközpontja lett, ahol otthonra talál a többszörös hangrendszer, a videotext, a képmagnó és a kislemez, a legkorszerűbb kábeltévé- és műholdtechnika, valamint a számítógép, melyet a tervezésben a lebonyolításban és az adminisztrációban egyaránt alkalmaznak.

Frankfurter Rundschau

Színestévé-import. A Kínai Népköztársaság szerződést írt alá a francia Thomson céggel 230 ezer színes tévékészülék importjáról. A készülékek négyötödét Franciaország szállítja majd, a többi Szingapur, s a költségesökkentés, valamint a helyi munkaerő hasznosítása érdekében Kínában szerelik össze őket.

World Broadcast News

Kábeltévé sztereóban. A Buenos Aires-i *Cablevision* tévé sztereóban közvetít 14 ezer előfizetőjének, s ezzel — legalábbis technikailag — az argentin televízió megelőzte latin-amerikai társait, és egy szintre került Európával és az USA-val. A magántévé-társaság az idén kezdte meg működését a 3. és a 6. csatornán, és kitérő vételt biztosít a főváros külső kerületeiben. A sztereohangot a videoszalagok és a hangcsatornák szétválasztásával érik el: az előfizetők bekapcsolják a televíziót, és ugyanakkor a 101,5 MHz-es sávra állítják FM sztereo rádiókészüléküket.

TV World

A világ legnagyobb televízióját fejlesztette ki a japán Mitsubishi: az óriási, 89 cm-es képernyő a hagyományos tévé több, mint háromszorosára növeli a látóteret. A hamarosan kereskedelmi forgalomba ke-

rülő új készülék többszörös hang-áramköröket és három audiovizuális input terminálrendszert tartalmaz a videokazetták és a kislemezek számára.

TV World

Videofelvevő-központ nyílt az indonéziai Dzsakartában. Az indonéz televízió a *Lokananta* videotársasággal és a nemzeti filmvállalattal együttműködve készíti a felvételeket. Az új rendszer célja, hogy szabályozza a kazetták terjesztését, forgalmát és importját, melyet 1900-ról 700-ra szorítottak le. Most 300 kazettás képmagnója van az indonéz televízióknak, amellyel havonta 75 ezer felvételt tud készíteni. Hogy kielégítsék a növekvő igényeket a kazetták iránt, 200 felvevőegységgel fogják bővíteni az állományt, és megkezdődik a hazai filmek felvétele is.

World Broadcast News

Chicagóból indul... pontosabban az alkalmazott elektrotechnika tavaszi vásáráról a következő néhány újdonság: a japán Casino cég hitelkártya méretű URH-rádiója, amelyhez zsebszámológép is csatlakozik (50 dollár); a Panasonic ugyanakkora, de vastagabb mikrokozetta-rekordere (199 dollár); a Sony két-kazettás felvevő és/vagy átjátszó Walkman-modellje (180 dollár); s a Pioneer Electronics programozható átjátszó magnója, amely tíz műsorszámot tetszőleges sorrendbe tud rendezni és átjátszani (450 dollár).

Business Week

A gigantikus „Jumbotron” nem más, mint egy 10 × 28 méter méretű televíziós óriásfal, amely a Tokió melletti elektronikus világkiállítás szenzációja. Képernyőjének a felbontóképessége eléri a 700 ezer pontot, ami a normál televíziós képernyő felbontási arányaival egyezik meg. Az optimális nézési távolság 50 és 500 méter között van.

Neue Zürcher Zeitung

„Miss Europa”, az NSZK legnagyobb és legmodernebb tengerjáró hajója — hogy utasai számára biztosítsa az azonnali telefon-, táviró- és távmásolási kap-

csolatot — távközlési műholdak csatornáinak bérlésével közvetlen és állandó összeköttetést tart fenn az útvonal valamennyi állomásával.

Die Presse

Az „emancipált komputer” kifejezés (Európai Nőszövetség, Brighton) arra utal, hogy a világ mintegy 50 millió komputerének kb. 40 százalékát nők kezelik, és ez a szám várhatóan még emelkedni fog. „A képernyő előtt nők és férfiak azonos szituációban vannak” —

ami az elhelyezkedés új lehetőségei mellett az egyenjogúsításnak is nagy távlatait nyitja meg.

Die Presse

A fürge óriás, így is nevezhetnénk a: egyre kisebb komputerok korában a Lawrence-Livermore Institute közel 3 tonnás világrekord számológészörnyetegét. Egy másodperces teljesítménye az átlagos íróasztali komputer 3 heti munkájával azonos. Csak hűtővezetékei olyan méretűek, hogy 40 ház klímaberendezéseihez elegendők volnának.

Die Presse

Helyreigazítás: A „Feladó: Südi Bertalan, Jánoshalma” című riportfilmben szereplő Jánoshalmi Petőfi Mgtsz elnökének neve helyesen: Bányai József.

Johan Galtung

Új információs-kommunikációs rend felé

A Tömegkommunikációs Kutatók Nemzetközi Szövetsége — AIERI/IAMCR — 1984. évi „A társadalmi kommunikáció és a globális problémák” című konferenciáján elhangzott, a szerző egyéni kutatásait ismertető felszólalás rövidített szövege.

Globális problémák

Globális problémák akadnak bőven. Azzal szeretném kezdeni, hogy elhelyezem őket azon a politikai világtérképen, amelyet a legszívesebben használok elemzéseimben. Osszuk a világot négy részre, úgy kombinálva az észak—déli és a kelet—nyugati felosztásokat, hogy a gazdag tőkés országokat az északnyugathoz soroljuk: ezt nevezzük gyakran az „első világ”-nak; a szocialista országokat az északkelethez, amelyet többnyire a „második világ” névvel illetünk; a szegény kapitalista országokat pedig a délnyugathoz, amelyet „harmadik világnak” hívunk, s magába foglalja Dél-Amerikát, a Karib-tengeri országokat, Afrikát, Nyugat-Ázsiát, az arab világot és Dél-Ázsiát. Ezekhez sorolok én továbbá egy „negyedik világot”, Kelet- és Délkelet-Ázsiát főleg buddhista-konfuciánus országait, bizonyos értelemben Japánnal az élen, de ugyanígy a minijapán országokat (Dél-Koreát, Tajvant, Hongkongot, Szingapurt), valamint a többi ASEAN országot, Kelet-Ázsiát szocialista országait (mindenekelőtt a Kínai Népköztársaságot) és a hatalmas ausztráliai világérsz periférikus területeit: Új-Zélandot és Óceániát.

Ha az ember a világot négy részre osztja, hat viszonylatot kap, s az a hat globális probléma, amely különösen érdekel, a következő lenne:

Első világ — második világ: a kapcsolatot egy öngyilkos nukleáris meg-

állapodás jellemzi, amelynek félelmetesen komoly fenyegetése nem csupán ennek a két „világ”-nak a lakosságát érinti, hanem az emberiség többi részét is. A béke — biztonság — leszerelés témája főleg itt fordul elő.

Első világ — harmadik világ: ezt a kapcsolatot az első világnak az az állandó törekvése jellemzi, hogy akár katonai intervenciókkal is behatoljon a „harmadik világba”, azért, hogy biztosítsa a nyersanyagokhoz, az olesó munkaerőhöz és a piacokhoz fűződő gazdasági érdekeit.

Első világ — negyedik világ: ez a kapcsolat egy új, habár már jó ideje érzékelhető jelenséggel jellemezhető: nem csupán Japán, hanem valójában az egész negyedik világ mint a tőkés világ új szereplői színre lépésével; s az újak hatékonyabban tevékenykednek, mint az első világ kapitalistái, megelőzve őket általában és különösen az Egyesült Államokat az ipari javak és szolgáltatások növekvő választékáért vívott játszmájukban.

Második világ — harmadik világ: ez a kapcsolat azzal jellemezhető, hogy a második világ támogatást nyújt a harmadiknak a gyarmatosítás és a neokolonializmus elleni felszabadító harchoz, majd ezután igyekszik kiterjeszteni befolyását katonai, politikai és gazdasági téren.

Második világ — negyedik világ: ezt a kapcsolatot viszonylagos üresség jellemzi: kevés dolog történik, ez a kapcsolat alkotja az országok kölcsönös

egymásra hatásának néhány még kihasználatlan területét.

Harmadik világ — negyedik világ: ez a kapcsolat a negyedik világ, különösen Japán egyre hevesebb behatolásával jellemezhető a harmadik világba, s emiatt úgy tűnik, mintha a harmadik világ sok országa csupán egy-egy fogás lenne a japán kereskedelmi étlapon; más szóval Japán nemcsak egy sikeres ország, hanem az első világ régi gyarmatosító hatalmainak örököse.

Sok mindent mondhatnánk a fenti összefüggésekről, de az ilyen fejtegetéseknek nem itt a helye. Elég annyit megemlíteni, hogy a túlfejlettség és az alulfejlettség problémái mindenekelőtt az első világ — harmadik világ kapcsolatrendszerében fordulnak elő, miután az első világ egyre inkább túlfejletté válik, illetve a harmadik világ egyre fokozottabban lesz alulfejletté, kivéve azt a szűk elitet, amely a belső eredetű szükségletek rovására külső eredetű modelleket sajátít el, illetve propagál.

A centrum-periféria problémát is gyakran úgy tekintik, mintha csak az első és a harmadik világ között fordulna elő, holott bizonyos szempontból a második és a harmadik, a második és a negyedik, valamint a harmadik és a negyedik világ kapcsolatát is érinti. Bárhogyan is, mindegyik világban folyik a természet kizsákmányolása, az erőforrások kimerítése, a környezetszennyezés. Folytatódik az emberek kizsákmányolása is, amely alárendeli az embereket a gépeknek, elveszi tőlük még azt az érzést is — amelynek talán birtokában voltak —, hogy meg tudnak birkózni a problémákkal, kiszipolyozza és frusztrálja őket, még akkor is, ha anyagilag jól állnak. És természetesen mindez különösen a kisebbségeket és a nőket sújtja, a nagyon fiatalokat és a nagyon öregeket, és legfőképpen a kisebbségek fiatal és az idős asszonyait az egész világon.

Röviden: reménytelenül problémák nyomorította ez a világ, teli ígéretekkel, de annak a valószínűségével is, hogy még rosszabb is lehet.

A társadalmi kommunikáció természetéről

Mindannyian tudjuk jól, hogy nem vagyunk képesek naponta mindent az eszünkben tartani; válogatnunk kell az események között. Vagyis szükség van olyan kapuőrökre, akik szabályozzák az információ áramlását. Mikor jómagam vagy húsz esztendővel ezelőtt e kérdéseken dolgoztam, néhány nyilvánvaló elv alapján próbáltam megmagyarázni, miért úgy történik az információ közvetítése, ahogyan történik, legalábbis két egyszerű tényezőt illetően.

Természetesen az első tényező a világ centrális-periférikus természete. A centrális országok az első, a második és újabban egyre növekvő számban a negyedik világban található. A periférikus országok pedig főként a harmadik világban. Így háromféle kommunikációs kapcsolat alakul ki, amelyek közül az első centrum és centrum kapcsolata, azután következik a centrum—periféria kapcsolat (ez esetben az adott centrális ország periferiájáról van szó a gazdasági, politikai, katonai, társadalmi és kulturális kapcsolatok értelmében): és a legutolsó a periféria és periféria közötti kapcsolat. Ennek egyébként két-féle magyarázata van: egy periférikus ország például kevésbé fog más periférikus országokról tudósítani, mint a számára centrális jelentőségű országról, s amikor az egész világon az országok közötti kapcsolatokról tudósítanak (ellentétben az egyes országokon belüli folyamatokkal), aránytalanul többet közölnek a centrum—centrum kapcsolatokról, mint centrum és periféria kapcsolatáról, és csak utoljára kerülnek szóba a periféria—periféria kapcsolatok.

A másik tényező: a tudósítások pontosabb tartalma, más szóval azok a kritériumok, amelyek egy eseményt hírré avatnak. Tizenkét ilyen ismertetőjel közül az utolsó négy — ebben az összefüggésben a legfontosabbak — a következő:

- Minél több köze van az eseménynek az elit nemzetekhez, annál valószínűbb, hogy híranyag lesz belőle.
- Minél több köze van az eseménynek az elit emberekhez, annál valószínűbb, hogy híranyag lesz belőle.
- Minél inkább személyes tartalmú az esemény mint meghatározott egyének cselekedetei, annál valószínűbb, hogy híranyag lesz belőle.
- Minél negatívabb az esemény a következményeit illetően, annál valószínűbb, hogy híranyag lesz belőle.

Ez így viszonylag elfogadhatónak látszik, ugyanakkor valamelyest felületesebb is. Nyilvánvaló, hogy amikor 1961-ben erről írtam, arra következtethettem, hogy a tökéletes hír az lenne, hogy Hruscsov és Kennedy meggyilkolja egymást a bécsi csúcstalálkozón: kiemelt elit nemzetek, kiemelt elit emberek, meghatározott egyének messzemenően személyes kapcsolata, negatív következmény.

Mindamellettt ezek az ismertetőjelek kevésbé felületesebbek, ha kombináljuk őket. Az említett tréfás példa a hírválogatás egy fontos mozzanatára mutat rá: az ismertetőjelek összegződő természetére. Minél több kritériumnak felel meg az anyag, „annál valószínűbb, hogy hír lesz belőle”. Ám ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy ha az esemény valamelyik oldala szegényes, akkor azt más oldalainak gazdagsága ellensúlyozni tudja. Így a nem elit vagy periférikus nemzeteknek ahhoz, hogy beleszerüljenek a képbe, a legelítettebb személyiségekkel kell „képviseltetniük magukat”, leginkább államfőkkel, miniszterelnökökkel, esetleg külügyminiszterekkel. Ez pedig a periférikus országok „túlelitizált” képét adja, mint ha csupán elit személyiségek és „tömegek” népesítenék be őket.

Ennek megfelelően, a centrális országokat illetően sokkal strukturáltabb tényezőket kell említeniük a személyes, szereplőkre irányuló tényezőkkel szem-

ben, míg ami a periférikus országokban történik, az inkább konkrét személyek cselekedeteinek tűnik. Nyilvánvaló, aminek a háttérben konkrét szereplők állnak; az sokkal hírszerűbb. Az már „esemény”. A struktúrák gyorsabb vagy lassúbb mozgása, másszóval a folyamatok nem események, hanem inkább „állandók”. Mindazonáltal egy centrális ország már önmagában és önmagától is oly hírértéket képvisel, hogy megbocsátható, ha folyamatokat is produkál, nem mindig csak eseményeket.

Periférikus ország esetében az a legfontosabb, hogy a róla szóló híreknek még negatívabbnak kell lenniük, hogy ellensúlyozzák az ország periférikus természetét. Következésképp a periférikus országokról kialakult általános kép azt mutatja, hogy azokban csak negatív dolgok történnek, és különösen olyan dolgok, amelyek inkább események, mint folyamatok — szökőárak, földrengések, hurrikánok, vagy — amikor a háttérben személyek állnak — katonai puccsok, gyilkosságok, s ami még elképzelhető.

Hasonlóképp az elit emberekről pozitívabb módon is tudósíthatnak, mégis hír lesz belőlük — például abból, hogy megházasodnak, vagy gyerekük lesz. A nem elit emberek, a közönséges emberek ilyen események révén nem kerülnek a hírekbe, csak akkor, ha gyilkolnak vagy netán kollektív családi öngyilkosságot követnek el stb. És így tovább, vég nélkül. A tömegek szürkék, veszélyfoltokkal tarkítva.

Ha most összevetjük ezt a két nézőpontot, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a periférikus országokról szóló jelentések nem csupán hiányosak, mennyiségileg jelentéktelenek, de igen erősen negatívak, s még inkább azok a periférikus országok periférikus emberei számára. Persze mondhatjuk azt, hogy pontosan ezért keltenek figyelmet a problémáik, és nem mondhatjuk, hogy nem tudósítanak a szárazságról, az éhínségről, az éhhalálról. A lényeg azonban, amely az elméleti állásfoglalásból is kitűnik: ezt a fajta tudósítást így kiemelik az összefüggés-

rendszeréből, egy periférikus országba helyezik, s úgy mutatják be, mint amely valamiképpen tipikus ezekre az országokra nézve, nem pedig strukturális összefüggésében, mint amelyet részben az ipari világban általában, de különösen az első világban működő hatalmas erők idéznek elő és termelnek újra állandóan. A tudósításnak ez a típusa valószínűleg egyetlen célt szolgál, azt, hogy biztosítsa a centrális országokban élő embereket arról, milyen nyomcrúságos életük van azoknak ott a periférikus országokban, s vég-eredményben milyen szerencsések vagyunk, hogy nem ott élünk.

Vessünk most ismét egy pillantást a globális problémákra, hogy lássuk, hogyan befolyásolja ismereteinket és felfogásunkat ezekről a problémákról általánosságban az ilyen típusú információs-kommunikációs rendszer.

Amikor a béke — biztonság — leszerelés témájáról van szó, semmi sem elégítheti ki jobban a várakozásokat, mint egy magas szintű leszerelési konferencia. Elit nemzetek, elit személyiségek találkoznak szemtől szembe, erősen személyes módon beszélnek egymással, s az egyedi kérdés az, vajon a következmény pozitív vagy negatív lesz-e. Tudomásunk szerint rendszerint negatív szokott lenni, így hát tökéletes hírt alkot, azzal a kiegészítő megjegyzéssel, hogy minél magasabb rangúak a résztvevők, különösen ha államfők, annál könnyebben jutnak át a pozitív események az információs csatornán.

De hát vajon maga a tény nem egyszerűen pozitív-e — nem azt jelenti-e, hogy az ilyen tárgyalások egyszerűen megfelelő tudósítást fognak kapni? Amikor szokványosabb emberek tárgyalnak, például nagykövetek, a negatív eredmények fognak középpontba kerülni, s ha elérnek is valami keveset, nemigen fognak beszámolni róla. Ennek következtében nyomás alakul ki a csúcstalálkozók irányában, ott viszont bármilyen kevés eredményt mutatnak is föl, arról kritikátlan módon bőszes tudósítás fog szólni. Mondanunk sem kell, hogy a várakozások így csalódáshoz fognak vezetni. A játszma alacso-

nyabb szintre kerül vissza, itt pedig a hírek még gyatrábbaknak láttatják az eredményeket. A végeredmény: frusztrált közönség, amely nem tudja, hogy mit várjon, nem beszélve arról, hogy mit követeljen.

Ha a fejlődés kérdései felé fordulunk, ott ugyanazt a túlzott tudósítást fogjuk tapasztalni a konferenciák esetében, mivel megvan az a hatalmas előnyük, hogy események — s ez az ötödik feltétel, amely megalapozza a fentebb említett négy tényezőt. E konferenciák tájékozási pontok az időben. Még akkor is, ha hónapokon és éveken keresztül tartanak, legalább a nyitó és a záró ülésszak éppen két lapzárta, rádiós vagy televíziós hírközvetítés közé esik. A fejlődés témái bekerülnek az év konferencia-programjába és naptárába. A kizsákmányolás gépezetének állandó működéséről, az imperializmus különböző fajtáinak struktúráiról természetesen nem esik szó. Lehetnek cikkek és könyvek tárgyai, ám nem fognak megjelenni az első oldalon, ilyen főcím alatt: „*Ma is kizsákmányolás volt, mint tegnap!*” (Egyébként jó ötlet lehetne egy napilap számára, hogy valahol az első oldal tetején közölje az erőszak, a kizsákmányolás vagy az elnyomás szintjének mutatóit, örök emlékeztetőként az állandó vagy csak lassan változó tényezőkre.) A közvetlen erőszak vonzza az újságírást, mert hiszen az esemény; a strukturális erőszak pedig a statisztikusokat, merthogy az állandó.

Az első és a második világ közötti drámai viszony, centrum és centrum kapcsolatának ez a sajátos típusa hajlamos áthatni a hírek minden más fajtáját, amely a négy világ többi kapcsolatából ered; ezeket is „Kelet-Nyugat” viszonylatban látják. Más szóval, nem csupán mennyiségileg uralja a híreket a centrum—centrum kapcsolatok problémája, hanem minőségileg is befolyásol más hírkategóriákat, mivel a többi öt kapcsolatot is az első alapján próbálják megítélni.

Ebben az összefüggésben néhány szót arról, hogyan tudósítanak a negyedik világról, különösen Japánról.

A japán gazdaság felfutása már hosszú ideje tart, de nem számoltak be vagy legalábbis keveset közöltek róla, mert folyamat volt. Aztán hirtelen fölfedezik, mert az első világ olajlevegő aggodni, és akciókat kezdeményez, például az „önkéntes korlátozás” követelését.

Ahogy azt sem fedezték fel, hogy az első világ nevétségesen keveset fizet az olajért, amíg az árak nagyon magasak nem lettek — 1973-tól —, a magas színvonalú japán ipari teljesítmény is észrevétlenül fejlődött egészen addig, míg hirtelen rájöttek, hogy az árak mennyire alacsonyak, és milyen erősen versenyképesek. Ami hirtelen jön, az a körnönfonságot idézi fel, a cselszövést, olajsejkek vagy japán részvénytársaságok váratlan összeesküvését, holott az az igazság, hogy bárki előre megjósolhatta volna, aki tud valamit a szóban forgó kérdésekről és a mélyben zajló folyamatokról.

Ismétlem, nem arról van szó, hogy a hírközlés valamiféle társadalomtudósok által írt tanulmányok szolgáltatásává váljék. Hanem hogy az a világkép, amelyet a hírközlés mintáin keresztül kapunk, eleve elfogult abban a tekintetben, hogy nem tudósítanak a távoli jelenségek folyamatosságáról, és így azok szükségtelenül fenyegető színben tűnnek föl, és annál inkább így van ez, minél távolabb vannak tőlünk. Mindehhez természetesen hozzájárulnak a Japánról vallott szokásos tévhitek. Japánt többnyire kapitalista országnak tartják, sőt a Nyugat részének, s nem ismerik kulturális és strukturális sajátosságait, nem beszélve arról, hogy Japánnak, akárcsak Kínának, bizonyára megvan a saját stratégiája, amely eltér a Nyugattól.

A hírközlés mint a nyugati társadalmi kozmológia függvénye

Próbáljunk meg most mélyebbre hatolni ebben a jelenségben, a hírközlés strukturájában. Általános tételeim az

lenne, hogy semmiképpen nem különíthetjük el szocio-kulturális összefüggéseitől, mivelhogy része a mélyebben vett nyugati ideológiának, strukturának, amit alkalmanként „társadalmi kozmológiának” is neveznek.

Ebben a társadalmi kozmológiában megpróbáltam körülírni hat témát, melyeket az alábbiakban a hírközlés területeivel való kapcsolataikkal együtt mutatok be.

(1) A TÉR: általános nyugati tendencia mutatkozik arra, hogy két részre osszák a világot, centrumra és perifériára, természetesen a Nyugattal a középpontban. Ez a nézőpont nem csupán a centrumban érzékelhető, hanem a Nyugat által befolyásolt perifériákban is: ők hasonlóképpen perifériának tekintik magukat, a Nyugattal a centrumban. A hírközlés is ezt fejezi ki, elfogadhatóvá téve egy afrikai vagy latin-amerikai ország számára, hogy nagyon keveset talál az újságban a vele szomszédos országokról, és azt is csak a centrális ország szemzőgéből — habár ez talán valamit javult az elmúlt évtizedekben.

(2) AZ IDŐ: Nyugaton erősen hajlamosak hinni a haladásban, de ugyanakkor a krízis lehetőségeiben is, és a krízis után valamiféle *Endzustand**-ban, katarziszban. Ezt persze csak a centrumra alkalmazzák. A periféria nem része a haladásnak, különösen nem a periféria valamely önfejlő része, amely nem akar csatlakozni a centrumhoz. Ez részben magyarázatot ad a hírközlés negatív színezetére: a periféria olyan hely, ahol a dolgok rosszul mennek, s ennélfogva helyes és objektív dolog, ha a perifériáról érkező hírek negatívak. De hogyan áll ez kapcsolatban az a körülménnyel, hogy általában a centruból érkező hírek is negatívak? Megkockáztatnám a következő hipotézist: a negatív

* Endzustand (német): kb. végkifejlet. (A ford.)

eseményekről túl sok tudósítást közölnék a haladásban való általános bizalom ellenére; éppen azért, mert negatívak, azért lehetnek hírek! Ha pozitívak lettek volna, érdektelenek maradtak volna, csupán a valami jobb felé tartó általános mozgás részei — bár ebben manapság talán kevésbé bíznak, mint korábban, amiatt az általános elképzelés miatt, hogy éppen válság van folyamatban. Röviden, a negativizmus három forrásból származhat: egyik a periféria mint az a hely, ahol az élet mindenképp negatív, a másik a válság mint az a fázis, amelyben az élet mindenképp negatív, a harmadik pedig a krízis nélküli centrum, ahol a negatív események kiemelkednek, és emiatt híresz belőlük.

- (3) AZ ISMERET: Nyugaton általános tendencia mutatkozik arra, hogy az ismereteket az atomizmus és a deduktivizmus szempontjából nézzék, hogy a valóságot töredékesen és szétszórtságában mutassák be, apró részekre bontva, mert csak így érthető és „emészthető”; e részeket pedig elméleti keretekben igyekeznek összefogni. Az első szakasz feladatait kétségtelenül teljesíti a hírközlés, éjjel-nappal tájékoztatva úgynevezett „hír-atomokról”: eseményekről, amelyek térben és időben behatároltan, „akkor és ott” történnek, s amelyek a kommunikációs csatornán keresztül „itt és most” jelennek meg az újságoldalakon vagy a hírközvetítésekben, rendszerint egy vagy több szereplővel, akiknek a tetteiről, esetleg a motivációiról beszámolnak. Ime, az idő, tér és cselekmény klasszikus görög egysége. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a világot apró pontokra osztják fel, amelyek közül néhányat túl sokszor, másokat meg túl

kevészer választanak, s úgy jelenítenek meg a hírközlő eszközökben, hogy nem utalnak semmilyen kapcsolódó láncszemre vagy vonatkozásra, legyen az akár deduktív, akár másféle típusú. Erre nincs is szükség: hiszen maga a társadalmi kozmológia az összekötő láncszem, az alapvető üzenet ugyanis a struktúrában rejtőzik, nem pedig a tartalomban.

- (4) AZ EMBER A TERMÉSZET FÖLÖTT: ez a nyugati téma abban tükröződik, hogy az ember a természetet nem tekinti szereplőnek, a természet csak *für mich*, nem pedig *an sich** jelenhet meg, vagyis nem a természet saját egyensúlya és fejlődési lehetőségei értelmében beszélnek róla. Itt ellentétül lehetne felhozni, hogy minden egyéb antropomorf megközelítés lenne; ezzel szemben pedig azt, hogy azért van így, mert a természet annyira különbözőnek látszik, oly messze az ember alatt állónak, hogy ezért tudósítanak róla ily módon. A természet problémáinak kivetítése ugyanúgy történik, mint a fejlődés és a leszerelés problémáinak kivetítése: egy konferenciateremre, amely megfelel a hírtudósítás szabályainak.
- (5) AZ EMBER AZ EMBER FÖLÖTT: a Nyugat témája általában az individualizmus és a függőleges tagoltság, más szóval: a versengés. Ki a legjobb, ki győz, ki veszít? Amikor valamilyen társadalmi problémát így lehet bemutatni, ez már tekintélyes haladás a hírré válás útján. A választásokat például nem úgy tekintik, hogy megfelelően fejezik-e ki a törekvéseket, reményeket és érdekeket, hanem a „ki nyer, ki veszít” fényében. Általában a politikát is egyre inkább így tüntetik föl, vagyis annak értelmében, hogy a politikai szereplők érvényesíteni tud-

* *Für mich* (német): számomra való, *an sich* (német): magában való. (A ford.)

ják-e az akarataikat a rendszeren keresztül. Még a komoly zene területéről is csak akkor tudósítanak, amikor zenei verseny van, s a művészetet és az irodalmat is annak alapján ítélik meg, hogy „ki a vezető művész” és így tovább. Így mind a személyes jelleg, mind a negativizmus követelménye teljesül, mivel a figyelem gyakran inkább a vesztesre, mint a győztesre irányul, inkább a hulló csillagra, mint a felragyogóra.

- (6) ISTEN AZ EMBER FÖLÖTT: örök nyugati téma az ember mint a természetfölötti, a Legfőbb Lény alárendeltje. De mivel elvilágiusodó világban élünk, a Legfőbb Lényből Legfőbb Érték lesz. S ez arra készíti az embert, hogy felvesse a kérdést: mi a hírközlés legfőbb értéke? Mi a hír istene? Lehet, hogy az újdonság. A hírek nem lehetnek régiak, ilyen egyszerű az egész. Korlátozott helyen ez azt jelenti, hogy a jelen elkülönül a múlttól, az esemény a folyamattól. Tipográfiailag ezt elensúlyozhatja, ha az elemző cikkek az első oldalon, a hírek pedig hátrább jelennek meg, mint néhány újságban látható, melyek közül némelyiket magas színvonalúnak tartanak. De általában a hírek újdonsága az alapelve, amivel egyértelműen az esemény irányába torzítják el a világ képét.

Konkrétabban, ha az érdeklődés az erőszakra irányul, az újdonság elsőbbsége a figyelmet inkább a közvetlen erőszak felé irányítja, mintsem a strukturális erőszak felé. Az embereket arra nevelik, hogy a világot az előbbi, nem pedig az utóbbi értelemben fogják föl. Hogy a strukturális erőszakot, melyet gyakran igazságtalanságnak vagy kizsákmányolásnak neveznek, működésében lássák, magasabb szintű képzettségre lenne szükség, mellyel le lehetne küzdeni a lassan mozgó strukturális kategóriák közlésében és megértésében mutatkozó nehézségeket.

Következtetés: olyan a hírközlésünk, amilyent megérdemlünk. A piacon ad-

ják el, a nyugati világban az emberek pontosan ilyen formában igénylik, mert pontosan megfelel az alapjául szolgáló társadalmi kozmológiának. Ha társadalmainkban ennyi minden mutat olyan események irányába, amelyek elit pozíciókért küzdő emberek vagy országok közötti versenyként foghatók fel, és gyakran e küzdelem negatív vonásai kerülnek középpontba — nos, akkor ilyen típusú híreket kapunk. Az emberek azt igénylik, amire a tudatalattijuk készíti őket, hogy igényeljék. Hozzá tartozik a képhez, hogy a való világ torzulásainak termelését, terjesztését és fogyasztását, aminek az ember nincs tudatában (hiszen az alapjául szolgáló kozmológia a kollektív tudatalatti mélyén rejtőzik), szabadságként emlegetik. Gondolom, ugyanezt elmondhatnánk egy olyan emberről, aki a börtön falai között született, s ugyanilyen sorsú társai között él, anélkül, hogy tisztában lenne önmagával és helyzetével: nyilvánvalóan nem azt fogja mondani, hogy a börtön börtön, hanem azt, hogy szabadság.

És aztán itt van ennek a másik következménye. Mi történik, amikor az emberek előtt világossá válik a hírközlés kényszerűségeinek természetete — bizonyos strukturális kategóriák és kapcsolatok mennyiségi túl-, illetve alulreprezentáltsága és a minőségi szűrők, amelyek működésben vannak, s a dramatikusan összeállított hírek bizonyos típusát részesítik előnyben — és különösen, hogy ez összeegyeztethető az alapvető kozmológiával? Amikor valaki rámutat erre, s megpróbálja más irányba fordítani a tömegkommunikációs eszközöket, amelyekről nem egykönnyen ismerhető fel, hogy a társadalmi kozmológiai formációk nagy családjának tagjai, akkor ezt sokszor a „szabadság korlátozása”-nak vagy éppen „cenzúra”-nak nevezik. Természetesen ez senmiképp sem jelenti azt, hogy a második esetben nem működik cenzúra, csakúgy, mint az előzőben. Az embereket rá lehet kényszeríteni, hogy csak azt lássák meg, ami összeegyeztethető az alapul szolgáló szűrőkkel. És arra is rá lehet kényszeri-

riteni őket, hogy megemésszék a kevésbé összeegyeztethető vagy épp összeegyeztethetetlen dolgokat is. Nyilvánvaló, hogy egy „magas színvonalú” újság, amely több figyelmet szentel a periférikus országokban élő periférikus embereknek meg annak, hogyan működnek a struktúrák napról napra, figyelembe véve a pozitív tényezőket is, magasabb műveltségi szintet feltételez. De ez miért baj? Nem lenne ez jó érv ahhoz, hogy adjunk magasabb műveltséget az embereknek? És nem etnocentrikus kissé azt feltételezni, hogy az ember saját civilizációjában kialakult előítéletekkel összeegyeztethető valóságkép szükségképpen helyes, s minden más elképzelés csupán a szabadság hiánya miatt alakul ki?

Véleményem az lenne, hogy ez nagymértékben tudati és műveltségi probléma, s nem annyira az olvasó — hallgató — néző gondja, mint az újságíróé — szerkesztőé. Főként azonban piaci probléma. Nem az a valószínűbb, hogy nagyobb a kereslet az iránt, ami összeegyeztethető a kozmológiával, mint az iránt, ami összeegyeztethetetlen? Különösen, ha az éjszakai szerkesztő, mint az utolsó szűrő, szuper-összeegyeztethetőre alakítja a főcímekeket, s kivágja az összeegyeztethetőség szempontjából kevésbé tökéleteseket (vagy legalábbis nem annyira föltűnővé alakítja őket)? Különös-e, hogy a szocialista országokban ellenkozmológiai erőfeszítéseket tesznek — többet közölnek a perifériáról —, aszerint, hogy kikről van szó és kikhez szólnak? Hogy az eredmény olcsó, de ugyanakkor unalmas és egysíkú anyag lesz?

Talán ezeknek a kérdéseknek a legtöbbje leegyszerűsíthető egy konkrét problémára: szükségünk van-e új újságírásra is, nem csupán új kommunikációra és szerkesztésre? Olyanra, amely tudatában van a kozmológiai kényszereknek, és ki tud szabadulni a gondolat egyik börtönéből anélkül, hogy másíkba kerülne? Lehet, hogy a kérdés fontosabb, mint a válasz, és hogy ez a kérdés még jó ideig elkísér minket.

Egy új információs-kommunikációs rend felé

Ez az a háttér, amely előtt az új nemzetközi információs-kommunikációs rendért folyó küzdelem látható: a szerkezet és a folyamat, a hatalom és az alapjául szolgáló kultúra. Próbáljuk meg felhasználni, hogy megértsük, mi történik éppen most. Ehhez két alapfeltevést, illetve megközelítési módot fogok segítségül hívni. Elsőként az új nemzetközi gazdasági rend eszméjét, Másodsor pedig azt a feltevést, hogy az új nemzetközi információs-kommunikációs rend mindenekelőtt több mennyiségi tényezővel foglalkozik, és nem annyira a hírközlés minőségi dimenzióival. A „társadalmi kozmológia”-típusú alapvető tényezőknél, amelyeket megkísértem fölvezetni, viszonylag kevésbé lesznek tudatában. Új „rend”-ről, de nem újfajta újságírásról van szó.

Vessünk most egy pillantást az új nemzetközi gazdasági rendre. Azt hiszem, hogy ez alapvetően strukturális átrendeződés, nem kihívás a kapitalizmus számára, csupán a harmadik (rendszerint „Dél”-nek nevezett) világ helyzetét javítja az első (rendszerint „Észak”-nak nevezett) világgal szemben a kapitalista világpiacra. Az új nemzetközi gazdasági rend folyamat, amelyet talán a következő öt fejlődési fokozat jellemez, amely nem szükség-szerűen abban az időrendi sorrendben következik egymás után, mint ahogyan itt bemutatom:

1. jobb kereskedelmi feltételek a harmadik világ számára (ami kevesebb Észak—Dél irányú kereskedelem felé vezet)
2. a harmadik világ fokozottabb ellenőrzése a termelőerők fölött (természet, tőke, munka, technika)
3. több harmadik világbeli aktív kapcsolat — Dél—Dél kereskedelem
4. a harmadik világ nagyobb befolyása ellentétes irányban (beruházás a „gazdag” országokban stb.)

5. a harmadik világ fokozottabb ellenőrzése a világ gazdasági intézményei fölött

- Világbank, Nemzetközi Valuta Alap, UNCTAD stb.
- transznacionális vállalatok.

Az első fokozat viszonylag konzervatív. A munkamegosztás nem változik, bár erőfeszítéseket tesznek arra, hogy úgy változtassák meg a kereskedelem feltételeit, hogy ugyanannyi mennyiségű nyersáruért vagy félkész termékért több késztermékhez juthassanak hozzá. A második szakaszban a harmadik világ egy lépéssel továbbmegy, és megpróbálja ellenőrzése alá vonni a termelőerőket, ha szükséges, államosítással. A harmadik fázisban a harmadik világ országai közötti kapcsolatokat hangsúlyozzák, a Dél—Dél kereskedelmet a fejlődő országok közötti műszaki és gazdasági együttműködés formájában.

Bizonyos értelemben globális szempontból sokkal érdekesebb az utolsó két szakasz. Ez a harmadik világ ellenirányú behatárolásával kezdődik a beruházások, az ingatlanok és részvények vásárlása stb. terén, majd — ami sokkal jelentősebb — azzal folytatódik, hogy a harmadik világ nagyobb ellenőrzést szerez a világ gazdasági intézményei, például a Világbank, a Nemzetközi Valuta Alap fölött, és végül sorra kerülhetnek a nemzetközi részvénytársaságok is.

Nem kívánok itt arról beszélni, milyen messzire jutott ez a folyamat, kivéve a következőket.

Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs haladás a világon ezen a területen. Ellenkezőleg, az új nemzetközi gazdasági rend számára körvonalazott program olybá tűnik, mint a japán gazdasági behatolás történetének ismétlődő összefoglalása. A japánok korai exporttermékeiknél a kereskedelmi feltételek gondos vizsgálata, a termelőerők feletti ellenőrzés, a kelet-ázsiai szomszédsággal folytatott kapcsolatok után már kétségtelenül abban a szakaszban vannak, ahol az ellenirányú behatolás nagyon messzire jutott, ahol Japán együttműködik az első világbeli part-

nerével a transznacionális (például autógyár) vállalatokban, és hosszú ideje a második helyet foglalja el a Világbankban. Talán még azt is hozzá lehet ehhez tenni, hogy a lépcsőfokokon keresztülhaladó gyors fejlődésnél, amely a világ kapitalista rendszerének csúcsához érkezéshez szükséges, az elmozdulás tárgya voltaképpen nem annyira „Japán”, mint a „negyedik világ”. Miközben a Föld a harmadik világnak az első világgal szemben — jogosan — támasztott követeléseire figyel, a negyedik világ csak megy előre, és a szavakat tettekre váltja. A lassú/gyors folyamat észrevétlenül halad.

A feltételezés tehát, amint fentebb említettem az, hogy az új nemzetközi gazdasági rend modellként működik. Ha ez igaz, könnyű megjósolni, mi történik az új nemzetközi információs-kommunikációs rend területén:

- jobb hírarányok a harmadik világ számára — ami azt jelenti, hogy az első világban több hírt közöljenek a harmadik világról és a harmadik világban kevesebbet az elsőről; jobb cserfeltételek egyforma feldolgozási szinten;
- a harmadik világ ellenőrzése a kommunikációs eszközök fölött — afölött, hogy várhatóan mely híreket fogják az első világ újságírói kiemelni a harmadik világból, és hírré feldolgozni; illetve ellenőrzés a helyi médiumok fölött;
- a harmadik világ tömegkommunikációs eszközeiben több hír más, harmadik világbeli országokról és kevesebb az első világról;
- a harmadik világ fokozottabb ellenőrzése az első világban afölött, hogy mely események válhatnak hírekké, illetve a helyi médiumok fölött (az újságok, televízió- és rádióállomások felvásárlása);
- a harmadik világ fokozottabb ellenőrzése a világ kommunikációs intézményei fölött, beleértve az Egyesült Nemzetek

Szervezetének ügynökségeit, ha megalapítják azokat, illetve a nagy nemzetközi hírigyűnéseket.

Képzelnék el egy pillanatra, hogy ez a folyamat lejátszódik a maga összes következményével. Kiegyensúlyozott képet kapna-e az ember ezek után a világról, vagy pedig torzított képet, amikor a jelenlegi helyzethez szokott szemmel nézve a világ a feje tetejére áll?

Erre van némi bizonyíték. Bárki, aki rendszeresen olvassa az indiai sajtót, tudja, hogy mennyire India-központú; csaknem kizárólag Indiáról ír. Természetesen, ha nem is kontinens, India végül is „szubkontinens”. Mindamellett a világ többi része, beleértve a klasszikusan centrális országokat, nagyon apró hírekkel jelenik meg, általában meglehetősen kedvezőtlen megvilágításban. A malaysiai sajtó meg a karibi sajtó, hogy két másik példát vegyünk, hajlamos a saját térségéről írni, és sokkal kevesebbet közöl az „anyarszágról”, mint amennyi a világnak ezeken a területein szokásos.

Más szóval a folyamat már jó ideje megindult ezen a területen. Am van egy hatalmas különbség: van valami, amiben ez a folyamat még sokkal messzebb jutott, mint az új nemzetközi gazdasági rend. Az ötödik és egyben utolsó fokozatra gondolok, arra, hogy milyen kevés a harmadik világ ellenőrzése a nemzetközi hírigyűnések fölött. Vannak erőfeszítések arra, hogy saját ügynökségeket alakítsanak ki, ilyen például a Prensa Latina és az International Press Service, de ez nem ugyanaz, mint befolyásra és részben ellenőrzésre szert tenni a terület olyan klasszikusai felett, mint a Reuter (eredetileg tőzsdei jelentésekhez terveztek), az AP, a UPI, az AFP, a TASZSZ és így tovább. A különbség abban áll, hogy a harmadik világ már uralja azt a fórumot, amelyet kiválasztott e strukturális átalakuláshoz: az UNESCO-t. S az eredmény is jól ismert: a nyugati vádaskodás, élén az Egyesült Államokkal, hogy ez a „politizálás”

újabb esetét jelenti, s az Egyesült Államok kivonulása az UNESCO-ból.

Ebben az esetben hozzátehetjük, hogy az Egyesült Államok teljesen tisztában van annak a jelentőségével, ami történik. Bizonyos értelemben egy új nemzetközi információs-kommunikációs rend sokkal jelentősebb lenne, mint egy új nemzetközi gazdasági rend. Az egész világon arra késztené az embereket, hogy másképp tekintsenek a világra. Sokkal jobban érdeklődnének a saját országaik, és térségeik iránt, s kevésbé nyugóznék le őket a nagyhatalmak és a szuperhatalmak. Saját országaikat sokkal inkább a múlt folyamatosságában szemlélnék, mint néha lassú, néha gyors folyamatban kibontakozó struktúrákat. Ahelyett, hogy úgy tekintenének a centrumra, mint az üdvösség forrására, kockázatos vidéknek látnák, ahonnan veszélyek származnak, többek között egy nukleáris háború lehetősége. Röviden, realitásabb képet alkotnának a mai világ valóságáról. De ugyanakkor újabb gondolati hörtönt is.

Nagy kérdés, hogy ez valóban bekövetkezik-e, vagy az első világ, és valamelyest talán a második világ is, megérti mindezt, és különféle csatornákon keresztül közbelép. Pontosabban arra gondolok, hogy az első világ ellenőrzése alatt tart mindent, aminek köze van például egy újság előállításához. Ott van mindenekelőtt a nyomda, maga a papír; aztán a munka, amely képzett újságírók tevékenységét igényli; aztán a tőke, amely az újság vagy általában a médiumok finanszírozásához szükséges; aztán a vállalkozás mögött rejlő kutatómunka, nemcsak annak érdekében, hogy az eseményeket hírré alakítsák át, hanem azért is, hogy az egész folyamatot megértsék; és végül az irányítás, amely néha nagyon nehéz. Az efféle stratégiákra egy harmadik világbeli ország egyetlen válasza ez lehetne, ha függetlenné tenné magát az öt termelési tényezőtől, vagy egyedül, vagy más, hasonló helyzetben lévő országokkal együtt. Ez remélhetőleg pluralista módon történik majd, különféle típusú hírközlő eszközök lesznek bár-

melyik országban, és több hírügynökség működik majd egyszerre, mindegyik a saját specialitásának vagy tendenciájának megfelelően, és nem egy közös recept szerint. Nagyon is elégünk van már az egyféle receptből a világon, a nyugati hagyományból, amelynek van hátrorsa szabadságnak nevezni magát mindazon kényszerűség ellenére, melynek súlya alatt működik.

De töprengjünk egy kicsit tovább. A vita kedvéért tegyük fel, hogy a gazdaságilag most éppen sikeres része a világnak nem az első világ a válságával, sem a második világ a merevségével, közel állván a stagnáláshoz, sem pedig a harmadik világ a mérhetetlen nyomorával és növekvő eltéréseivel az elit rétegek és a nép között, hanem a negyedik világ, ahol úgy tűnik, mind az elit, mind a nép eléggé párhuzamos módon a gazdasági növekedés folyamatán megy keresztül. Ha ez a helyzet, hogyan tükröződne ez egy új információs-kommunikációs rendben?

Nehéz ezt megmondani. Gondolom, hogy az elmúlt húsz év külföldi híreinek hármiféle strukturális elemzése nagyon világosan megmutatná, milyen előkelő helyet foglalt el a negyedik világ az első világ híreiben. Valószínűleg sokkal jobban kidomborodott a saját híreiben is, de mi van a harmadik világgal? Valóban fölfedezte a harmadik világ, hogy mi folyik Kelet-Ázsiában, vagy alapvetően még mindig az első és a harmadik világ közötti kapcsolat rögeszméjével foglalkoznak és alkalmanként a második világ eseményeivel, s kirekesztik Kelet- és Délkelet-Ázsiát, a világ e meglehetősen nagy részét? Afelé hajlanak-e, hogy úgy tekintsenek Japánra, mint a Nyugat részére, ami nyilvánvalóan nem így van, más országokra pedig mint a Délhez tartozókra, ami ugyancsak nem így van, mint azt tanúsítja nagyon is gyors iparosodásuk és növekvő részvételük a világpiacon?

Azért szólok erről, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy nem a Nyugat az egyedüli civilizáció, amely centrumnak tekintí önmagát. Így tesz Kína is, amely a többieket nem annyira perifé-

riának, mint inkább *barbár*, veszélyes, érdektelen, egzotikus népeknek tekintí, ám nem olyasvalaműnek, aműnek Kína része lenne. És nem tekintí-e magát Japán is centrumnak, úgy nézve a világ többi részére, mint hatalmas *erőforrásra*, az első lépésben a piac és a fejlett technika számára, a további lépésekben pedig a piac és a nyersanyagok szempontjából? Nem vezet-e ez azután a hírekben egy olyan képhez, amely a világ többi részét egzotikusnak, de távolinak tünteti föl, veszélyes helyeknek, amelyek *für mich* és nem *an sich* léteznek? És ha ez párosul egy lehetséges telematikai forradalommal, amely bizonyos fölényt biztosít Japánnak a távközlési eszközök (teleprinter, telex stb.) területén, nem arra lehet-e következtetni, hogy az új nemzetközi információs-kommunikációs rend olyan lenne, mint a régi volt, csak éppen az első világ helyett a negyedik világ kerül a középpontba?

Ezt kétlem, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy a negyedik világban a centrumok nem tulajdonítanak olyan nűssziós jelentőséget annak, hogy népszerűsítsék önmagukat, értékeiket és strukturájukat, mint az első világ. A termékeket persze reklámozák kereskedelmi érdekből — ám ez egészen más dolog. Valószínűbb, hogy a negyedik világ egy viszonylag önmagába zárt hírendszert fog alkotni, amelyben egymás között részletes híreket cserélnek, és kevésbé érdekli őket, hogy mi folyik *Barbáriában* és *Erőforrás-országban*, legföljebb csak annyira, amennyire az közvetlenül a saját tövékenységükre vonatkozik.

Így a hírányagok statisztikai megoszlása valószínűleg kevésbé lesz elsővilág-centrikus. De sem a második, sem a harmadik világnak nem lesz elegendő gazdasági-politikai-kulturális hatalma ahhoz, hogy kijelentse: mi vagyunk az új centrumok (pontosabban kijelenthetnék, ám nem sokakat győznének meg vele, talán még önmagukat sem). A negyedik világnak azonban megvan a gazdasági hatalma, s ugyanakkor tekintélyes politikai és kulturális *Austrahlung-ja** is. Ám nekik másfajta el-

képzelésük van a világról; kevésbé érdeklőket, hogy centrumként láttassák magukat. Így hát talán nem olyan rossz a helyzet. A centrum lassan trónfosztottá válik, és nincs vitathatatlan trónörökös. Szimmetrikusabb világkép alakulhat ki. Micsoda kihívás egy igazán világméretű újság számára, és nemcsak egynek, soknak! Nem olyanoknak, mint az *International Herald Tribune*, amely oly szerfelett elfogult általában a Nyugat és különösen származási országa, az Egyesült Államok irányában. Másfajta erőfeszítésre van szükségünk, több erőfeszítésre. Nem csupán újfajta újságírásra, hanem olyan világméretű, azaz globális újságírásra, amely a problémákra irányul, társadalmilag öntudatos, és amely az egész világban otthon van.

Egy új, világot átfogó újságírás felé

Miközben a nemzetközi hírek információs és kommunikációs struktúrájának és folyamatának fő vonalait kutatjuk, két olyan jelenségre bukkanunk, amely közelebbi vizsgáldást érdemel.

Először is, azt hiszem, nem kétséges, hogy egyfajta mennyiségi átalakulás van folyamatban, valamivel kisebb hangsúly kerül a centrumra, és valamivel több a perifériára. Abban viszont már nem vagyok ennyire biztos, hogy ezt hasonló minőségi átalakulás kíséri, amelynek során megváltozna annak jellege, hogy mit tekintenek hírnek. Lehet, hogy még rosszabb lesz, mint ahogy rosszabb is lett az első világban sok újságban és rádiós-televíziós tudósításban, amelyben még több

elitizmus, személyesség és negativizmus van most, mint valaha. Gyakran „személyes hangvételnek” nevezik, amikor egy újság első oldala lealacsonyítja magát, az újságíróit, az olvasóiról és az érintettekről nem is szólva, azzal, hogy az erőszakot és a gyilkosságot a világ társadalmának fő alkotóelemeként mutatja be.

Másodszor, a társadalmi kommunikáció aligha foglalkozik sokkal többet a globális problémákkal, mint korábban, sőt még fokozottabban ellentétes hatású. A hírként közölt, térben-időben elszigetelt események óriási mennyisége csupán események, nem pedig problémák sorozata. A probléma a gyökereknél kezdődik, és a megoldásban érhet véget; közben *alternatíváknak* kell kibontakozniuk, és mozgósítani kell vagy legalább meg kell jelölni az alternatívákat hordozó *stratégiai szereplőket*. A tudósítások készítésének azonban nem ez a módja. Úgy vélik, hogy ezek a tényezők „ideológiaiak”, „előítéletesek”, nem méltók a figyelemre, és túl sok értékes hírhelyet emésztenek fel.

Röviden: nem hiszem, hogy haladtunk volna. A struktúra ide-oda siklik, ugrál a földgolyón — ám alapvetően ugyanolyan marad. A tartalommal is valahogy ez a helyzet, lehet, hogy fontos, de elfogult. Nem elég egy újfajta rend. Újfajta újságírásra van szükségünk, világos, átfogó újságírásra, amely felszabadul a látható és a láthatatlan nyomás alól, és a társadalmi kommunikációban tükrözni képes problémáink globális természetét.

Fordította: Hajduska János

ONCE MORE

The price of sacrifice 95

ЕЩЁ РАЗ

Цена жертвы

MEDIA HISTORY

Ádám Levendel: The Hungarian Institute for Public Opinion Research (1945—1949). Part X. 107
István Molnár: Excerpts from the chronicle of Hungarian newsreels 119

ПРОШЛОЕ

Адам Левендел: Из докладов Венгерского института по изучению общественного мнения (1945—1949) 107
Иштван Молнар: Отрывки из хроники венгерского киножурнала 119

NEW TECHNOLOGY

Emőke Valkó: Video here, video there 126
Sándor Révész: The market of Mr. Kovács 130

НОВАЯ ТЕХНИКА

Эмёке Валко: Видео там и сям 126
Шандор Ревес: Рынок господина Ковач 130

THE WORLD OUTSIDE

András Domány: A new journal in Warsaw 135
János Rudas: Snapshots of the Swedish mass media 138

ПАНОРАМА

Андраш Домань: Новый журнал в Варшаве 135
Янош Рудаш: Снимки о массовой коммуникации в Швеции 138

PUBLIC OPINION

Balance of five years 148
Before and after congress 154
The housing problem 157
Tragedy broadcast live 158

ЗОНД

Баланс пяти лет 148
До и после съезда 154
«Не знаю, когда вопросы разрешатся» 157
Трагедия по прямой трансляции 158

PERISCOPE

About books 161
From periodicals 172
News in brief 181

СМЕСЬ

О книгах 161
Из журналов 172
Коротко 181

BROWSING

Johan Galtung: Towards a new information/communication order 189

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

Йохан Гальтунг: По пути к новому мировому порядку информации и коммуникации

CONTENTS

- Tamás Szecskő:** European shortages
Hungarian culture — European culture.
Conversation with Minister of Culture
Béla Köpeczi (Tamás Nádor)
I prefer to add „with pleasure” now.
Conversation with *Dr. Mihály Kornidesz*,
President of Hungarian Television 13

FOCUS

- Ervin Gyertyán:** What are films worth
— if they are Hungarian? 21
Pál Miklós: A dictionary of ornaments
as display. 27
Katalin S. Nagy: „Arts and crafts”
— or the semantic strata of objects 37

FORUM

- Péter Föld S.:** The pillars
of the humour bridge 40
About jokes — without joking.
Conversation with ethnographer
Imre Katona (Sándor Bosnyák) 50
Péter Szekeres: The values
of cinematographic art on the screen 52
Sándor Fischer: Our speech culture
— before the cable television 56
László Domonkos: In the second third 60
László Kövesdi: The cost
of Hungarian Television 63

CLOSE-UP

- Attila Malecz:** Music in the radio 66
Mária Vásárhelyi: Replications
on television 72
Ildikó Szabó: Youth Radio, Budapest 77
Erzsébet Szilágyi: The Studio
of Young Artists in the television 82

DOCUMENT

- The missing link. Report
of the Independent Commission
for World-Wide Telecommunications
Development 87

СОДЕРЖАНИЕ

- Тамаш Сечкё:** Европейские недостатки
Венгерская культура, европейская культура
— С *Белой Кёпеци*, министром по
культуре разговаривает Тамаш Надор 13
Разговор по радио с Михайем Корнидесом,
председателем Венгерского телевидения

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

- Эрвин Дертян:** Чего стоят фильмы —
венгерские? 21
Пал Миклош: Говорящая орнаментика 27
Каталин Ш. Надь: «Искусство и мастерст-
во» — или слои значений вещей 37

ФОРУМ

- Петер Фёлд Ш.:** Быки моста юмора
Без шутки о шутке — Шандор Бошняк
разговаривает с этнографом
Имре Катона 40
Петер Секереш: Ценности киноискусства
на телеэкране 52
Шандор Фишер: Культура нашей речи
до времени кабеля 56
Ласло Домонкош: Во второй трети
внедрения кабеля 60
Ласло Кёвешди: Сколько стоило
Венгерское телевидение? 63

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

- Аттила Малец:** Популярные и отклонные
музыкальные программы по радио 66
Мария Вашархейи: Повторные программы
по телевидению 72
Ильдико Сабо: Радио молодежи,
Будапешт! 77
Эржебет Сялади: Студия молодых
художников на ТВ 82

ДОКУМЕНТ

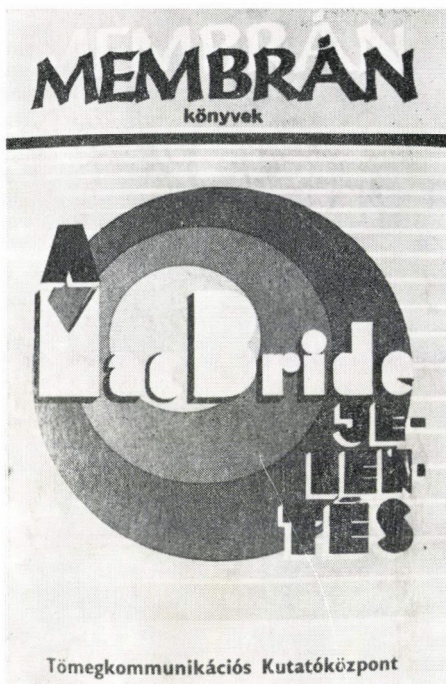
- Отсутствующее звено (Доклад
Независимой комиссии по развитию
мировой связи) 87

Terjeszti a Magyar Posta

Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója
Külföldön terjeszti a **KULTÚRA** Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a **KULTÚRA** Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a **KULTÚRA 024/7.** számú számlájára. A **JEL-KÉP** a Szovjetunióban, az **NDK**-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő.

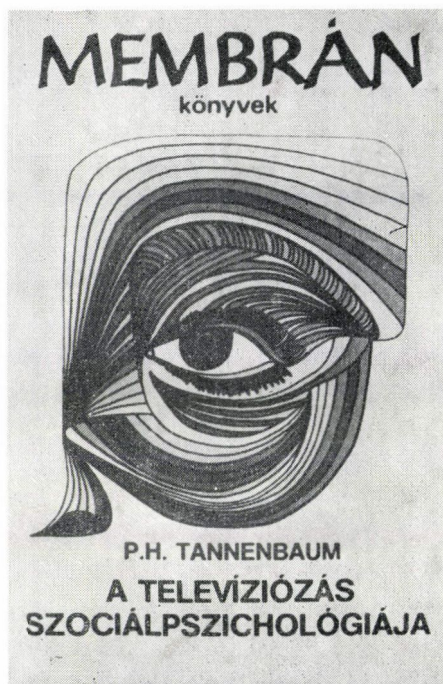
HU ISSN 0209—584X

85. 52945 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Ablaka István igazgató
INDEX: 25 424

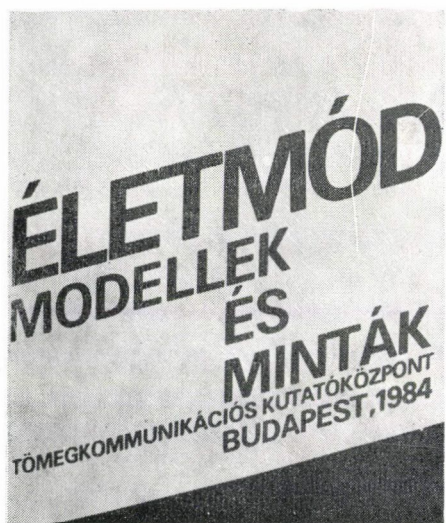
Megjelent a MacBride-jelentés második kiadása. A nemzetközi információs rend vizsgálatának enciklopedikus összefoglalása az első olyan dokumentum, amely valóban átfogó képet nyújt a világ kommunikációs problémáiról. (Az UNESCO kiadása alapján.)

Ára: 44,—

Először jelenik meg magyar nyelvű válogatás P. H. Tannenbaum, amerikai szociálpszichológus munkáiból. A szerző a kommunikáció általában szociológiai módszerekkel vizsgált kérdéseit a pszichológia eszközeivel igyekszik feltárni.

Ára: 54,—

Az Életmódmodellek és -minták című kötetben 22 — szociológus, pszichológus, népművelő — szerző járja körül az életmód szerteágazó témakörét, és keres — nemcsak ma érvényes — megoldást a társadalmi fejlődés életforma-alkító hatására felvetődő problémákra. (Igényelhető a szerkesztőségben.)